

БОЯНЪ БОЕВЪ

УЧИТЕЛТЪ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО

РОЛЯТА НА ОБРАЗОВА-
НИЕТО ВЪ ЖИВОТА.

*

ПРЕДИСЛОВИЕ ОТЪ Д-РЪ
МЕТОДИ КОНСТАНТИНОВЪ

СОФИЯ 1943

М. Бърбаров

БОЯНЪ БОЕВЪ

УЧИТЕЛЪТЪ ЗА ОБРАЗОВАНИЕТО

РОЛЯТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО ВЪ ЖИВОТА

ПРЕДИСЛОВИЕ
ОТЪ Д-РЪ МЕТОДИ КОНСТАНТИНОВЪ

СОФИЯ
1943

ПРЕДИСЛОВИЕ

Настоящитѣ свѣтовни събития сж едно велико посвещение за цѣлото човѣчество, единѣ изпитѣ, краятѣ на една стара и началото на една нова епоха; извършватѣ се коренни преобразования въ всички сфери на личния, общественя и международния животѣ.

Вѣ трѣсѣка на днешнитѣ събития ще се сринатѣ изѣ основи всички остарѣли политически, обществени, стопански схващания и системи, които ще станатѣ торѣ, върху който ще се посадятѣ семената на доброто: новиятѣ моралѣ, новитѣ социални отношения, новитѣ стопански схващания.

Днесѣ се рушатѣ старитѣ форми на живота. Този процесѣ е подобенѣ на труда на земледѣльца, който разорава сѣ своето рало земята, а самиятѣ процесѣ на посаждането върху браздитѣ на разораната земя семената на новото е творческиятѣ процесѣ на доброто. Вѣ живата природа разрушението и творчеството сж два процеса, които винаги вървятѣ заедно и помагатѣ за прогреса и усъвършенствуването на индивидитѣ, общества, народитѣ и човѣчеството. Тѣзи две сили — разрушението и творчеството — се направляватѣ отѣ принципитѣ на всемирния животѣ.

Както подчертахме и по-горе, следѣ разрушителния процесѣ се открива широко, плодносно

поле за истинска, резултатна и творческа работа.

Ето защо, на новото човѣчество, което се ражда въ свѣта на новата ера, трѣбва да се даде единъ духовенъ мирогледъ, който да бжде одухотворенъ отъ великото мистично начало, носещо въ себе си безсмъртието и истинското съдрудничество между индивидитѣ, семействата, общества и народитѣ; на второ мѣсто, свѣтлината на науката ще бжде проникната отъ Божествената мъдростъ, която осмисля живота и открива възможноститѣ на разумната свобода, за която тъй много се говори въ междудържавнитѣ отношения.

Всички тия проблеми се съдържатъ въ третъ принципа, които Учителътъ неуморно и дълготърпеливо провъзгласява въ България отъ нѣколко десетилѣтия: „Любовъ къмъ Вѣчното Начало, което е създадо вселената, за да бждемъ проводници на неговата любовъ; обичъ къмъ ближния, за да проявимъ най-красивитѣ отношения; на трето мѣсто, любовъ къмъ самия себе си — любовъ къмъ Вѣчното Начало, което работи въ човѣка, за да се прояви Божествената мъдростъ въ ума, топлината на Божествената любовъ въ сърдцето и силата на Божествената истина въ душата, която единствено носи истинската свобода“.

Тия три принципа, които геометрически се символизирагъ чрезъ равностранныя тригълникъ, трѣбва да се разработятъ въ единъ философски мирогледъ, който ще бжде ръководното начало въ свѣта на новата ера.

Това Велико Начало, което направлява живота и хармонията въ природата, е било не само въ миналото предметъ на философията, но и днесъ занимава голѣмитъ умове на Западъ. Така, имениниятъ нѣмски ученъ Максъ Планкъ въ една отъ своитъ статии „Науката и нейнитъ граници“ казва: „Ние презъ цѣлия си животъ се виждаме подхвърлени на една по-Висша Сила, чиято сжщностъ никога не ще можемъ да изследваме отъ гледището на точната наука, която, обаче, никога не остава игнорирана отъ оня, който размишлява върху тѣзи проблеми“.

„Въ всѣки случай, на човѣка не остава нищо друго, освенъ да устоява търпеливо и храбро въ своята житейска борба и да се прекланя предъ волята на по-Висшата Сила, която управлява надъ него. Защото една справедлива претенция за щастие, успѣхъ и благоденствие въ живота не е отказана никому отъ насъ. Заради това, всѣко приятелско разположение на сждбата, всѣки весело преживѣнъ часъ трѣбва да посрѣщаме като обвързващъ ни съ задължение даръ“.

„Единственото, за което можемъ да претендираме като за наша собственостъ — висшето благо, което никоя сила въ свѣта не може да ни отнеме и което е въ състояние да ни ощастливи за дълго, като никое друго — това е истинското самоосъзнаване, което намира своя изразъ въ съвестното изпълнение на дълга. И тоя, на който е дадено да сътрудничи въ изграждането на екзактната наука, ще намѣри заедно съ великия германски поетъ Гьоте своето доволство и своето вътрешно щастие въ съзнанието, че е изследвалъ изследваемото и че е отдалъ тиха почитъ на неизследваемото“.

България, която е предъ прага на своя златенъ вѣкъ, следъ дългитѣ страдания, преживѣни презъ вѣковното ѝ сжществуване и която има за въ бждеще да изпълни важна духовна мисия не само по отношение къмъ себе си, но и въ международната общностъ, трѣбва да стане пионерка на новото, на новата ера, която идва победоносно въ своя пжть.

Българскиятъ народъ е достатъчно узрѣлъ, за да може да стане цененъ проводникъ на новата творческа вълна, която се разлива по цѣлата земя, вълна, която ще освежи, ще реформира коренно политическия, общественя, стопанския и духовно-културния животъ.

Този чисто български реформаторски духъ е подчертанъ още презъ времето на богомилитѣ, както казва известниятъ български писателъ г. Стилиянъ Чилингировъ въ своята книга „Какво е далъ българинътъ на другитѣ народи“: „Съ това учение България е първиятъ християнски реформаторъ въ свѣта, който много време преди Цвингли, Лютера и Калвина проповѣдва на християнитѣ да се освободятъ отъ Римъ и Цариградъ и да дирятъ спасение само въ евангелскитѣ истини, въ духовното и нравствено съвършенство на човѣка и на гражданина“.

И много правиленъ е упрѣкътъ на г. Чилингировъ, отправенъ къмъ нашата интелигенция, че „когато цѣлъ свѣтъ го смѣташе за българско, единствено ние дирѣхме коренитѣ му въ манихейството, месалиянството и павликянството“.

И по-нататък авторът на книгата „Какво е далъ българинътъ на другитъ народи“ въ своитъ разсждения основателно се гордѣе, че „както Христосъ освети съ смъртъта си кръста, така нашиятъ българинъ освети кладата и показа на свѣта, какъ се служи самоотвержено на една идея, на едно учение, на една религия 415 години преди Иоанъ Хусъ и цѣли 500 години преди италианеца Джордано Бруно“.

Исторически е безспорно, че първитъ искри на ренесанса въ Европа се излчватъ отъ българското движение Богомилството. Това учение се разлѣ въ Италия (патарени, катарии), въ Франция (албигойци), въ Германия и Англия (катарии) и чрезъ своята героична борба за социална справедливостъ, съ своя чистъ мистицизмъ наложи своитъ отражения въ живота имъ.

„И нѣма да бжде преувеличено, ако се каже, че кличката „равенство, братство, свобода“, съ която френцитъ обявиха и водиха своята революция и чрезъ нея се опитаха да преобразуватъ отношенията между личности, класи и народи, е кличка наша. Тя ще остане вѣченъ блѣнъ за човѣчеството, ще бжде като указателъ на истинския Христовъ пжтъ на земята, благодарение на българския гений — нейния създателъ, разпространителъ и осветителъ. Осветилъ я съ кръвта на хиляди и хиляди мъченици българи, тръгнали по свѣта да въдворятъ новъ редъ между людетъ и нова правда на земята“.

Излишно е да изтъкваме мнението на редица западни капацитети, които сжщо сж подчертали историческата мисия на богомилитъ.

Изобщо, българскиятъ духъ крие дълбоко въ своята природа потенциала на единъ висшъ устремъ

за реформаторство. Този духъ въ настоящата епоха на преобразование трѣбва да бжде събуденъ и отправенъ по пѣтя на новитѣ изисквания.

Не се съмняваме, че българскиятъ народъ, който, както казахме, сега навлиза въ своята златна епоха, ще даде, както въ миналото, така и сега, своитѣ духовни ценности и усилия, за да изпълни достойно духовната си мисия въ историята.

* * *

Авторътъ на настоящия трудъ „Учителътъ за образованието“ е извършилъ една ценна работа съ събирането на всички живи зрънца по отношение на образованието, които се съхраняватъ въ хилядитѣ беседи на Учителя. Действително, тия живи зрънца, посѣти въ полето на образованието, не за дълго време биха дали своя богатъ и соченъ плодъ. Педагогическитѣ идеи на Учителя не сж мисли само на единъ теоретикъ, а на единъ мждрецъ, кайто обладава опита на вѣковетъ и дълбоко познава глѣбинитѣ на човѣшката душа. Тия идеи, събрани и систематизирани, ще хвърлятъ свѣтлина въ умоветъ на всички скромни ратници, които работятъ въ полето на образованието.

Действително, образованието като дейность, която е насочена къмъ облагородяване на детската душа, ще успѣе да създаде хора на новия свѣтъ, на новата ера, която идва да внесе всички необходими преобразования за извеждането на човѣчеството отъ настоящитѣ противоречия и за влизането въ пѣтя на истинския прогресъ и духовно-културно усъвършенствуване.

Новата ера, за която сега всички мислят и говорят, ера, която ще даде своя отпечатък както въ социалнитѣ, стопанскитѣ, така и духовно-културнитѣ отношения, налага единъ новъ мирогледъ въ разбиранията на всички хора. Това може да се постигне единствено чрезъ образованието, което трѣбва да бѣде насочено специално къмъ крѣхкитѣ души на младитѣ поколѣния.

Сега епохата е толко динамична, че нѣма мѣсто за умувания. Историята красноречиво говори, че за създаването на една нова обществена система се изисква идеализмътъ на младитѣ, идеализъмъ, който да граничи съ възторга на Божественото себеотрицание.

Въ това отношение, на първо мѣсто се изисква една непобедима вѣра въ новото, което иде; отъ друга страна, единъ активенъ, волевъ интересъ да се въдвори социалната справедливостъ и разумното сътрудничество между хората.

Или, както казва Учителътъ: „Нуждни сж хора съ сърдца чисти като кристалъ, умове свѣтли като слънцето, души обширни като вселената и духове единни съ Вѣчното Начало, което е Любовь, Мъдростъ и Истина“.

Пожелаваме, щото живитѣ семена на тая книга, посветена на най-благородната обществена дейность — образованието — да попаднатъ на добра почва, за да израснатъ и дадатъ своя плодъ, както за българския народъ, така и за всички други народи.

Ние сме увѣрени, че настоящата книга ще изпълни своето предназначение — да бѣде единъ

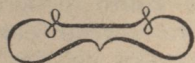
неугасващъ свѣтильникъ въ стрѣмния, свѣтълъ пжтъ
на човѣка, който неминуемо ще го изведе въ май-
чинскитѣ пригрѣдки на живата природа, която ще
му разкрие своитѣ тайни за единъ истински разу-
менъ животъ.

1. януарий 1943 год.

София

Д-ръ Методи Константиновъ

ВЪВЕДЕНИЕ

Повече отъ 50 години Учителътъ работи въ България. Въ своитѣ лекции, отъ които сж напечатани около 200 тома, а има и още толкова ненапечатани, той е засегналъ всички области на живота: любовта, мъдростта, истината, свободата, здравнитѣ въпроси, разумния животъ, музиката, паневритмията, педагогията и пр.

Тукъ ще се опитае да разгледаме накратко педагогическитѣ възгледи на Учителя. Този трудъ ни най-малко не изчерпва педагогическитѣ му идеи. По-късно, всѣки единъ отъ педагогичнитѣ въпроси, които се засѣгатъ тукъ, ще се разработятъ по-подробно. За всѣки учебенъ предметъ ще се разработятъ въ подробности методитѣ на Учителя. Но и това, което се дава тукъ, е достатъчно, за да се турятъ основитѣ на едно ново училище, което да е напълно въ съгласие съ детската природа, а това е целта и идеалътъ на педагогията, която излага Учителътъ.

За да се тури обучението и възпитанието въ съгласие съ детската природа, не е достатъчно само доброто желание, но конкретното познаване на законитѣ, по които се развива детето.

Днешното училище противоречи на детската природа. Преди всичко противоречи на детскитѣ периоди: въ единъ образователенъ периодъ не се развива у детето това, което е подходящо за този периодъ. После, днешното училище противоречи на принципа на активността, творчеството. За дисциплината въ училището се употребяватъ наказания, заплашвания, намаление на поведението и пр. Лю-

бовъта не е приложена. Нѣкои учители въ гимназията се оплакали отъ ученицитѣ на своя директоръ, а той имъ казалъ: „Не сте приложили любовъта. Приложете я, и ще ги преобразите“.

Въ днешното училище не е приложенъ и трудовиятъ принципъ, който е необходимъ за раздвижване на цѣлото детско естество. Общението съ природата и трудътъ не сж направени основа на цѣлото обучение и възпитание, когато отъ тамъ трѣбва да се почне.

Въ днешното училище учителятъ и училищната програма опредѣлятъ, въ кои отдѣления и класове какво трѣбва да се преподава, по какви методи и пр. И всичко това трѣбва да се наложи на детето. Това е неестествено. Самата детска природа трѣбва да опредѣли, въ кой периодъ какво трѣбва да се преподава, какви методи да се употребятъ, кои детски сили да се развиятъ и пр.

Учителятъ нѣма какво да измисля програми, планове и пр., а самата детска природа трѣбва да ни посочи методитѣ и програмата.

Значи, изследването на детската природа е първата стѣпка за изграждането на истинската нова педагогия. Иначе, резултатитѣ ще бждатъ отрицателни, даже печални.

На музиката въ днешното училище не е дадено онова първостепенно мѣсто, което ѝ се пада, за развитието на всички детски сили.

И въ опитнитѣ училища въ Западна Европа и Америка не е спазено винаги обучението да бжде въ съгласие съ детската природа.

Ако трудовиятъ принципъ въ тѣхъ е приложенъ, то главно въ стаитѣ и работилницитѣ, а не въ лоното на живата природа, на слънце и чистъ въздухъ, при цвѣтята, плоднитѣ дървета и извори.

Педагогическитѣ принципи на Учителя не сж само нѣщо теоретично, а и нѣщо живо и опитано. Това, което Учителятъ е училъ, той го е прилагалъ и опитвалъ много пѣти съ ценни резултати. То е

опитано и отъ мнозина наши учители и то съ голѣмъ успѣхъ.

Подъ думата образование ще разбираме това, което напоследѣкъ е прието въ нашата педагогическа литература, а именно, оформяване на цѣлия човѣкъ, изработване пълния и съвършения душевенъ образъ на човѣка. Въ този смисълъ понятието образование включва въ себе си обучението и възпитанието. Първото има връзка повече съ развитието на ума и обогатяването му съ знания, а второто има връзка повече съ облагородяването на чувствата и волята.

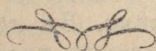
Его думитѣ на Учителя къмъ младото поколение:

„Азъ поздравлявамъ младото поколение. Тѣ ще възкрѣснатъ. На младото поколение ще дадемъ всичкото си съдействие. Едно съмъ съ тѣхъ. Азъ съмъ съ младото поколение, момчета и момичета, които иматъ стремежъ къмъ вѣчнитѣ ценности на живота, които иматъ любовъ. Идете и воювайте съ оржжието на любовта! Победата ще бжде ваша. Въ бждеще ще дойде едно ново поколение — нови типове“.

„Ако ми дадете възможность, ще въздигна това младо поколение. Ще му дамъ философия, знания и начинъ за работа. Не монаси да ги направимъ, но художници, музиканти, поети и работници, да служатъ на цѣлото, на божественото. Въ всички области на науката ще бждатъ посветени“.

„Трѣбватъ училища, въ които младежитѣ да се възпитаваатъ, какъ могатъ да станатъ строители на бждещето общество“.

УЧИЛИЩЕ-ЖИВОТЪ

Какъ можемъ най-кратко да характеризираме педагогическитѣ идеи на Учителя? За какво училище ни говори той? За училище-животъ!

Детето не трѣбва да се приготвява за живота, но трѣбва да живѣе своя детски животъ въ пълнота, като се турятъ въ действие всички негови сили и заложби.

Животътъ е плодъ на любовта.

Дето царува любовта, тамъ има изобиленъ животъ. Ето защо, училището, за да бжде училище-животъ, трѣбва да бжде съградено върху любовта.

Животътъ е радостъ.

Той е красота, творчество, най-великото благо, изворъ на сила и радостъ. Ето защо, училището за да бжде училище-животъ, трѣбва да бжде мѣсто на радостъ. Винаги изобилниятъ приливъ на животъ носи радостъ, а недомѣкътъ на животъ — страдание.

Животътъ и радостта идатъ отъ творчеството.

Ето защо, училището, за да бжде училище-животъ, трѣбва да бжде мѣсто за творчество на ученика.

Човѣшкиятъ животъ е частица отъ великия животъ на природата.

Тя е великата Свѣтовна Майка, която обгрѣща и отглежда съ любовъ всички свои деца. Ето защо, училището, за да бжде училище-животъ, трѣбва да бжде въ близкъ досѣгъ съ Великата Природа.

Животътъ е музика.

Цѣлата природа е проникната отъ музика. Ето защо, училището за да стане училище-животъ, детето трѣбва да живѣе въ областта на хармонията. Музиката трѣбва да прониква цѣлия му животъ.

Животътъ е движение.

Ето защо, училището, за да бжде училище-животъ, трѣбва да даде видно мѣсто на паневритмията, на ритмичната гимнастика. Така детето ще бжде въ интименъ досѣгъ съ творческитѣ сили на природата. По този начинъ въ детския организъмъ ще се влѣе нейниятъ изобиленъ животъ, който ще развие всестранно психо-физичнитѣ му сили.

Животътъ е дейностъ, животътъ е работа.

Всичко въ природата работи. Слънцето работи неуморно. Слънчевитѣ лъчи, за да дойдатъ до насъ, изминаватъ грамадни разстояния за 8 минути. Земята сжщо работи. Вѣтрътъ, водата сжщо работятъ; изворитѣ и рѣкитѣ текатъ, морето се вълнува, тревитѣ, цвѣтата и дърветата неуморно работятъ съ своитѣ корени, клони, листа и пр. И красивитѣ цвѣтове и плодове сж резултатъ на тѣхната работа. И детето, за да живѣе въ училището-животъ, трѣбва да работи. Като работи всрѣдъ природата, то едновременно ще се учи.

Животътъ е изявление на една Велика Разумностъ.

Ето защо, училището, за да бжде училище-животъ, ще помогне на младежа въ гимназията да си изработи миросгледъ върху живота. Така той ще се оформи при излизането отъ гимназията като цѣлостна личностъ. Изработениятъ миросгледъ ще представя обединителенъ елементъ въ него. Безъ този елементъ вътрешниятъ му животъ ще бжде разпокъсанъ, безъ да има нѣщо, което да обединява въ едно стройно цѣло добититѣ знания и опитности.

Чрезъ училището-животъ ще се оформи новиятъ типъ човѣкъ—човѣкътъ на дейната любовъ!

ДЕТСКАТА ПРИРОДА

Изучването на детската природа е единъ отъ най-важнитѣ въпроси въ педагогията. Нашето познание за детската природа ще опредѣли отношенята ни къмъ детето и целта на самото образование.

Предварително ще приведа нѣколко примѣра, които ще хвърлятъ свѣтлина върху въпроса за детската природа.

Ще приведа единъ примѣръ отъ незабравимия български педагогъ Виолино Примо (Цонко Поповъ *):

„Една учителка веднѣжъ излѣзла отъ своето отдѣление съ тия думи: Ще ме умори този провалникъ. Отъ нищо не взема. Нито отъ бой, нито отъ гладъ. — На другата година по една случайност Димо се случилъ въ отдѣлението на Виолино Примо. Димо билъ суровъ, дивъ, крайно подозрителенъ и твърде слабъ ученикъ. Когато се сбиятъ нѣкои, кой ги е сбивалъ? Димо. Когато нѣкой избѣга отъ училището — сжщо. Кжпятъ се въ рѣката. Кой е главниятъ инициаторъ? Димо. Когато на нѣкой ученикъ пукнатъ главата, кой е направилъ това? Димо.

Веднѣжъ дошълъ оцапанъ съ кръвъ, окжсанъ, съ настрѣхнала коса. Димо билъ направилъ една голѣма пакостъ, но учителятъ му простилъ съ нѣколко думи. Учителятъ сполучилъ да спечели сърдцето на Димо. Въ лицето на учителя си Димо вече виждалъ човѣкъ, който справедливо го награждава.

*) „Въ зората на освобождението“, главата „Димо“, стр. 19—20.

Това вѣчно обидено и унижавано дете се е възраждало въ себе си. Учителътъ се стараелъ да прикрива и за напредъ престѣпленията на Димо. Той постѣпвалъ обикновено така, че самиятъ Димо и другаритѣ му почнали да гледатъ на сторенитѣ постѣпки като нѣщо странно, нежелано, чудно. За да подкрепи на дѣло думитѣ си, учителътъ оставялъ Димо да пази въ негово отсъствие скѣпи нѣща. Повѣрилъ му значителни парични суми. Димо никога не злоупотрѣбявалъ. Той билъ винаги точенъ. Постепенно Димо станалъ най-добриятъ ученикъ и децата за всичко се отнасяли до него.

Учителътъ А. П. разказва нѣщо аналогично изъ своята педагогична практика: Въ моето отдѣление имаше единъ ученикъ Стоянчо, много упоритъ, своеправенъ, буенъ и слабъ по успѣхъ. Когато нѣкой го докачаше, той го набиваше. Когато искаха обяснение отъ него за простѣпкитѣ му, мълчеше. Винаги закѣсняваше въ училище. Веднѣжъ въ часа по български езикъ зададохъ единъ въпросъ, на който никой не отговори. Тогава казахъ: „Увѣренъ съмъ, че Стоянъ знае и ще ни каже“. И наистина, Стоянъ стана и каза. Моето довѣрие къмъ него отвори сърдцето му. Азъ опитахъ този методъ и за напредъ. Проявявахъ къмъ него довѣрие и внимателностъ. Напримѣръ, натоварихъ го да се грижи за реда, дисциплината, и хигиената въ класа; да съветва съученицитѣ си, когато искатъ да извършатъ нѣкоя простѣпка. Отъ тогава у Стоянчо стана голѣмъ нравственъ превратъ. Дигна се и успѣхътъ му; стана силенъ ученикъ.

Нека приведа другъ примѣръ, даденъ отъ Петерсенъ *). Той привежда единъ красивъ примѣръ изъ педагогическата практика на Йанъ Лигтхартъ. Последниятъ работилъ въ народно училище на единъ беденъ кварталъ въ Хага. Билъ човѣкъ на сърдцето, разбиралъ детската природа. Веднѣжъ подъ прозорцитѣ на неговото училище се

*) Петерсенъ: „Възпитанието въ Нова Европа“, стр. 75.

събрали улични момчета и коментирали по свой начинъ, какво ставало въ училището. Лигтхартъ не взелъ тояга, а отворилъ прозореца и далъ на всѣко дете по единъ портокалъ. Всѣко дете го приело, като се червѣло и смущавало. Веднѣжъ две голѣми улични момичета, 15 — 16 годишни, се опитали да прѣчатъ отъ улицата, когато учителътъ преподавалъ пѣне, като крещѣли, правили разни гримаси и хлопали по прозорцитѣ. Учителътъ повикалъ на помощ Лигтхарта; последниятъ поканилъ и дветѣ да влѣзатъ въ класната стая, и тукъ децата имъ изпѣли най-хубавитѣ пѣсни, що знаели. Следъ десетина минути дветѣ момичета, хванати ржка за ржка, си излѣзли най-почтено и благодарили най-учтиво. Тѣ били спечелени съ тая метода. Една банда отъ 7—9 год. деца прѣчили на ученицитѣ въ училището на Лигтхартъ всѣки день, когато напускали училището. Лигтхартъ пусналъ немирницитѣ въ двора и въ градината на училището, но тѣ тичали навсѣкжде, тѣпкали пжтекиѣ и лехитѣ, ревяли и лудували. Той билъ безсиленъ, а това се повтаряло всѣки день. Единъ день въ борба съ бандата той се принудилъ да затвори вратата предъ носа имъ и, отчаянъ, седналъ на една скамейка въ градината. Не е ли погрѣшна тукъ неговата метода? Не, по-силната личностъ трѣбва да победи и ще победи; може би не сж били подбрани добре външнитѣ срѣдства, а не че сж погрѣшни принципитѣ. На следния день той пусналъ бандата да влѣзе. Поканилъ ги съ истинска любезностъ и приятелство. Тѣ му казали: — Какъ? смѣемъ ли? — Ама, разбира се. — Ами тѣзи? И тѣ показали на двама 12 год. улични деца. — Разбира се, и тѣ могатъ да влѣзатъ. Радвамъ се много, че искате да разгледате всичко. Днесъ трѣбва да видите и училищнитѣ стаи. Азъ ще ви покажа шкафовеѣ и картинитѣ. — Макаръ че били още доста възбудени, тѣ станали мирни, и даже двама отъ тѣхъ снели шапкитѣ си, когато влѣзли въ училището. Сега Лигтхартъ ги развелъ изъ цѣлото учи-

лище и на разбранъ езикъ имъ давалъ разяснения върху своята метода, като използвалъ учебни помагала, модели, картини, детскитъ ржкодѣлия и училищната градина. Никаква неприлична и излишна дума не попрѣчила на работата му. Той спечелилъ единъ кръгъ отъ малки приятели, които дълго още го посещаваха. Децата инстинктивно чувствуватъ, казва Петерсенъ, при излагане на този разказъ, дали чувствата къмъ тѣхъ сж истински; отъ чистотата и откровеността на нашитъ схващания къмъ децата зависи силата ни надъ тѣхъ.

Ще приведа единъ разказъ изъ романа „Идиотъ“ отъ Достоевски. Последниятъ, великъ познавачъ на потайнитъ глѣбини на човѣшката душа, чрезъ своята интуиция е ималъ върно разбиране на педагогическата проблема. Той е схваналъ, че въ детската природа има нѣщо възвишено. Въ неговитъ произведения има много мѣста, важни за педагогията. Ето накратко този разказъ:

Князь Мишкинъ, главното лице въ романа „Идиотъ“, се лѣкува въ едно швейцарско село. Тамъ прекарва четири години. Той обича децата и постоянно дружи съ тѣхъ. Родителитъ се сърдятъ, че децата не могатъ да минатъ безъ него. Учителтъ Тибо става неговъ неприятелъ, защото децата не го разбиратъ, а княза разбиратъ много добре. Князътъ се чуди, какъ възрастнитъ, даже и родителитъ, съвсемъ не разбиратъ децата. Въ селото живѣе бедна бабичка съ дъщеря си Мария, 20 год., слаба, мършава. Мария отдавна е болна отъ туберкулоза, но пакъ ходи по къщитъ да работи: пере, мете, гледа добитѣка. Децата сж много жестоки къмъ нея. Старитъ мъже и жени я обвиняватъ въ развратъ. Децата я подиграватъ. Цѣлото село подиграва Мария. Не ѝ даватъ вече работа. Само понякога пияни ѝ хвърлятъ по нѣкоя пара. Тя почва да повръща кръвъ. Князътъ я намира, дава ѝ нѣколко лева и ѝ казва, че му е жалъ за нея. Децата виждатъ това и почватъ да викатъ, а Мария се спуща да бѣга. Князътъ започва да го-

вори съ децата всѣки день по малко. Той имъ разказва, колко е нещастна Мария. Сега тѣ преставатъ да я нападатъ и почватъ да я жалятъ, Ласкаво я поздравляватъ, когато я срѣщатъ. Мария отначало много се очудва. Веднѣжъ две момиченца ѝ донесятъ ядене и следъ това отиватъ при княза и му казватъ, че Мария се разплакала и че сега много я обичатъ. Скоро всички деца почватъ да я обичатъ и заедно съ това обикватъ и княза. Често отиватъ при него и го молятъ да имъ разправа.

Цѣлото село узнава, че децата обичатъ Мария и се уплашватъ. Селянитѣ забраняватъ на децата да отиватъ при Мария, но тѣ скришно отиватъ и ѝ носятъ подарѣци, а понѣкога просто отиватъ да я поздравятъ, да ѝ кажатъ, че я обичатъ, и следъ това се затичватъ назадъ. Мария почти че не се умопобѣркава отъ такова голѣмо щастие. Това даже и на сънъ не ѝ било идвало. Срамува се и се радва. Децата ѝ казватъ, че я обичатъ и винаги ще я обичатъ. Следъ това отиватъ при княза и всичко му разправятъ. Доставятъ ѝ чорапи, долни лрехи и нѣкои храни. Когато князътъ ги пита, тѣ мълчатъ и радостно се смѣятъ. Мария отъ день на день става по-болна и най-сетне лѣга. Децата често я посещаватъ и ѝ носятъ храна. Понѣкога, като бързатъ, само отиватъ до прозореца и ѝ извикватъ: „Ние ви обичаме, Марийке“, и следъ това се връщатъ. Тя скоро умира. Децата плачатъ при погребението. Отъ тогазъ моилката на Мария постоянно се почита отъ децата. Тѣ посаждатъ трѣндафили и други цвѣтя на гроба ѝ. Трогателна е раздѣлата на княза съ децата при напушане на селото.

Ето другъ примѣръ изъ „Братя Карамазови“: Между едни деца сѣществува голѣма вражда. Альоша ги заварва, когато се биятъ съ камъни по улицата. Той влиза въ връзка съ тѣхъ и става тѣхенъ интименъ другаръ. Чрезъ огъня на своята любовъ той превръща тѣхнитѣ енергии. Децата се съвсемъ преобразяватъ. Илюша, противъ когото

най-много била насочена омразата имъ, станалъ любимецъ на всички.

Единъ аналогиченъ примѣръ привежда и Георги Ивановъ въ статията си: „Моето свободно възпитание“*) — разказа за ученика Костадинъ.

Поучителни сж въ това отношение „Запискитѣ изъ мъртвия домъ“ отъ Достоевски. Той прекарва четири години въ Сибирски затворъ поради революционна дейность. Тамъ е заобиколенъ съ крадци и убийци. Она, който билъ прекаралъ единъ животъ всрѣдъ висшитѣ интеллигентни кръгове въ столицата, сега се озовава на другия полюсъ на живота. Отъ начало той вижда въ лицето на тия крадци и убийци закоравѣли престѣпници, развалени до мозъка на коститѣ и непоправими. Той, като добъръ психологъ, изучава тѣхния характеръ. Колкото повече ги изучава, толкова повече вижда, че това сж хора като него, въ които доброто, възвишеното не е изгаснало, но само е заглѣхнало временно. Той описва трогателни моменти, когато единъ закоравѣлъ разбойникъ се трогва отъ невинността, отъ доброто — трогва се до сълзи; напримѣръ, когато единъ разбойникъ погалва едно дете или когато донасятъ въ затвора раненъ орелъ. Значи, въ всѣка човѣшка душа — и въ най-низко падналия човѣкъ — има една Божествена струна, която въ нѣкои случаи може да затрепти.

Горнитѣ примѣри можемъ да увеличимъ, колкото си искаме. Па и всѣки учителъ може да приведе сума подобни примѣри изъ своята практика. Ученици, нагледъ похабени, развалени, непоправими по поведение и успѣхъ, се преобразяватъ, ако се отнесемъ къмъ тѣхъ съ довѣрие и любовъ, ако откриемъ у тѣхъ таланти и ги насърдимъ да проявятъ творчество въ областта на своя талантъ. Такъвъ примѣръ привежда Иорданъ Стояновъ**). Единъ неговъ ученикъ Николай идва безъ желание

*) Списание „Свободно възпитание“ год. II, стр. 152.

**) Иорд. Стояновъ: „Училище на творчество“, стр. 126.

въ училище и всичко му омръзва. Стояновъ открива въ него случайно единъ талантъ, насърчава го въ тая областъ. Николайчо се почувствува по-ласканъ и се заема да оправдае указаното му до-вѣрие. Погледътъ му, който билъ по-рано блуждаещъ, сега става сериозенъ. Промѣнява се и цѣлото му държание и учение. За него е вече голѣмъ срамъ да се яви неподготвенъ, по който и да е предметъ.

Пита се, отъ гдѣ взеха тѣзи деца тия възвишени сили, които проявиха при своето възраждане? Защо въ горнитѣ примѣри тия нагледъ непоправими, улични, похабени деца се преобразяватъ, когато любовта и довѣрието на околнитѣ ги докосне? Това произтича отъ факта, че тѣ притежаватъ въ глѣбинитѣ си едно непохабено, свещено естество. Тия възвишени сили сж били дълбоко заровени въ тѣхъ, тѣ сж били затрупани съ придобити и унаследени отрицателни навици, еклонности и пр. И потрѣбно е било да се пристѣпи къмъ тѣхъ съ любовь, за да се разкрие красивиятъ имъ вътрешенъ свѣтъ. Значи, неспособността, развалата, грубостта, престѣпността, леността и пр. у детето сж само външна опаковка, но подходящи педагогически сръдства могатъ да пробудятъ възвишеното, доброто, чистото и непоквареното, което живѣе въ глѣбинитѣ на детската природа.

Горнитѣ примѣри показватъ, че наистина въ човѣка има една възвишена природа, която образува светилището на неговото естество. Тя още не е проявена съ всичката си красота.

Всѣки човѣкъ има тия свещени часове, когато възвишената му природа се проявява повече или по-малко, за нѣколко мига или за повече. И веднага тя донася съ себе си сила, радостъ, вѣра, чистота, миръ, любовь. Въ тия минути човѣкъ прощава на всички, съзнава себе си като сжщество, което обича, жертвува се, помага. Той чувствува тогава връзкитѣ си съ цѣлокупния животъ. Въ този моментъ за него

всички сж братя, сродни, близки и мили. Това сж минути на вдъхновение. Тогава идватъ идеи.

Защо, когато възвишената природа се прояви въ човѣка, идва радостта? Защото оковитѣ, ограниченията сж паднали, и човѣкъ се чувствува свободенъ. Тогава рухvatъ границитѣ между насъ. Тогава разбираме единството на всички сжщества и се образува неразривна връзка между душитѣ.

Въ тържествени, празнични минути човѣкъ чувствува крила, мощъ, готовность да живѣе за възвишеното и вѣчното. Това сж прояви на ония свещени кжтове на духа, които образуватъ светая-светихъ на човѣшката природа. Тогава човѣкъ почва да познава себе си. Изречението: „Познай себе си“ значи човѣкъ да познае възвишеното въ себе си.

Тоя копнежъ у всѣки човѣкъ — макаръ и само въ известни минути на пробуждане — копнежъ къмъ красивото, светото и чистото, иде отъ вжтре. Когато човѣкъ желае да живѣе за доброто, когато копнѣе за единъ по-красивъ свѣтъ, това иде отъ висшата душа (стихотворението „Боръ“ отъ Ив. Вазовъ). Тогава тя ни шепне за всички възможности, които се криятъ въ нея.

Ние още не познаваме онова сжщество, което живѣе въ светилището на храма. Външната личность е само бледно отражение на висшата душа, която е изтъкана отъ свѣтлина и чистота. Даже само когато единъ нейнъ лжчъ докосне човѣшкото лице, то добива неземна красота. Винаги вдъхновението и просвѣтлението идатъ отъ вжтрешното светилище на храма.

Въ всѣки човѣкъ живѣе една божествена искра. Въ една легенда се разправя, че архангелъ Михаилъ веднажъ гледалъ съсрѣдоточено кжсъ мраморъ. Попитали го, защо прави това? Той отговорилъ: „Вжтре въ камъка е затворенъ единъ ангелъ!“

Учительтъ казва: „Човѣшката душа е космосъ. Тя е океанъ. Ние още не сме познали себе си. Не сме се познали и единъ други. Това нѣщо, което ние не знаемъ, това сме самитѣ ние“. „Когато срещ-

нете нѣкой вашъ приятель, прочетете поне единъ листъ отъ неговата свещена книга“. „Дали човѣкъ е младъ, възрастенъ или старъ, божественото въ него не се измѣня. Ценниятъ камѣкъ е всѣкога цененъ. Дето и да го намѣрите, въ чисто или нечисто мѣсто, той не губи свойствата си. Душата е скъпоцененъ камѣкъ въ човѣка. Въ нея се криятъ условията за неговото развитие. Чрезъ нея човѣкъ се свързва съ Божественото съзнание и започва съзнателно да работи за Цѣлото“. „Що се отнася до човѣшката душа, имайте предъ видъ следното: Никоя сила въ свѣта не е въ състояние да превърне душата въ вжгленъ. Тя за вѣчни времена си остава единъ скъпоцененъ камѣкъ. Тя е излѣзла отъ Божественото дихание. Това трѣбва да считате като законъ“.

„Знаете ли, колко е нѣжна човѣшката душа? Въ нея нѣма абсолютно никаква грубостъ. А нѣжността, благостта, които тя притежава, това сж качества на Безграничния“.

Едвинъ Бьоме казва: „Човѣкъ по природа е божественъ. Божественото действува при душевното развиѣе като духовна сила. И както дървото развива листа и цвѣтове подъ влиянието на слънчевата свѣтлина, така и човѣшката душа се развива подъ влиянието на тая божествена сила вътре въ нея. Тя е постоянно огрѣна отъ тая Божествена сила, за да се осжществи мировиятъ Божественъ планъ“.

Чистотата на планински върхове и езера, красотата на пролѣтни цвѣтя, свободниятъ полетъ на орела въ синитѣ небесни простори, музиката на звезднитѣ свѣтове живѣятъ въ глѣбинитѣ на човѣшката природа.

Всички велики мѣдреци, философи и поети съ интуиция сж говорили за възвишеното, което живѣе въ човѣка и което може да бжде събудено. Това е основната идея на множество дълбоки литературни произведения. Ето Метерлинкъ, пророкътъ на новото време, съ ясновидски чаръ рисува мистичнитѣ глѣбини на душата. Той говори за „по-

гребания храмъ“ въ човѣшката душа, който трѣбва да се разкрие съ всичката си красота. „Погребаниятъ храмъ“ — това е самиятъ човѣкъ, защото у него има нѣщо ценно, което е погребано въ гжстата материя, но което трѣбва да се прояви и ще се прояви. Метерлинкъ говори за „слѣпитѣ“, които хранятъ надежда въ едничкото дете, което вижда. Той говори за седемтъ принцеси, за които е дошло време да бждатъ освободени. Говори за „Синята птица“. Героиѣ на драмата „Синята птица“ сж две деца, които трѣгватъ да търсятъ синята птица. Тѣ минаватъ презъ много мѣста, излагатъ се на множество приключения и изпитания, но найсетне се връщатъ безъ резултатъ. Обаче, на завръщане какво да видятъ у дома си? Птицата, която била въ клетката въ тѣхната стая, била търсената синя птица, а тѣ не сж знаели това! Зарадвани, тѣ я изваждатъ изъ клетката, но следъ малко тя отлита отъ ржцетѣ имъ. Синята птица, това е божественото, което работи въ човѣка. Защо тя отлита? Въ началото на човѣшкото пробуждане има само моменти на проблѣсъкъ на възвишеното, което озарява обикновеното съзнание, докато най-после то стане постоянно състояние на човѣка.

Това е „синьото цвѣте“ на Новалисъ въ романа му „Хенрихъ фонъ Офтердингенъ“. Хенрихъ, героятъ на романа, сънува, че се намира въ величествени планини, и на една стрѣмна скала вижда чудно красиво синьо цвѣте. Събужда се. Сънътъ е толкова реаленъ, че той трѣгва, за да намѣри синьото цвѣте.

За божественото въ човѣка загатва и Хауптманъ въ „Потъналата камбана“ (въ драмата съ същото име), която Хенрихъ иска да издигне изъ дълбочинитѣ на водитѣ. Това е кулата, до която иска да се изкачи Солнесъ (въ драмата „Строителъ Солнесъ“ отъ Ибсенъ). Това сж високитѣ планински върхове, къмъ които се стреми и къмъ които трѣгва Рубекъ (въ драмата „Когато ние

мъртвитѣ се пробудимъ“ отъ Ибсенъ). Тѣзи Ибсенови драми сж две отъ най-мистичнитѣ му произведения. Възвишеното въ човѣка е символизирано въ Елена и Ефорионъ въ Фаустъ.

Проявата на божественото виждаме и у Разколниковъ, у Соня, даже и у Свидригайловъ къмъ края на живота му, когато вижда пустотата на досегашния си животъ (въ романа „Престѣпление и наказание“ отъ Достоевски). Свидригайловъ е морално покваренъ, живѣе само за себе си, живѣе животъ развратенъ и безидеенъ. Обаче, въ единъ единъ моментъ на своя животъ той чувствува, че е неудовлетворенъ, не го задоволява това, което вижда около себе си, макаръ и въ външно, материално отношение да е обезпеченъ и може да се отдава на всички свѣтски удоволствия. Това възвишеното виждаме проявено у Неклюдовъ и Катюша въ романа „Възкресение“ отъ Толстой, после у самия Толстой, у Гоголя въ втория периодъ на неговия животъ, следъ душевната криза и вътрешното му просвѣтление. Това възвишеното, божественото не го ли виждаме проявено въ живота на хиляди хора около насъ? Всѣки день не усѣща ли човѣкъ неговия шепотъ повече или по-малко, по-слабо или по-силно? Соловьовъ казва: „Нашето съзнание, нашиятъ духъ е по-дълбокъ, отколкото обикновенитѣ ни преживявания. Човѣкъ е повече отъ това, което се вижда и проявява външно. Човѣкъ е божественото“. Сжщата мисль е изказана и отъ Шилеръ.

Възвишеното, което лежи дълбоко въ човѣшката душа, трѣбва да се прояви. Това става въ течение на развитието. Последното има за целъ проявата на божественото, на спешитѣ сили, които се криятъ въ човѣшката душа и въ цѣлата природа.

Това е и смисълътъ на човѣшката история. Той е въ постепенното проявяване на възвишеното начало, което е заложено въ човѣшката душа.

Учительтъ казва: „Ние сме още въ началото на нашето развитие. У човѣка се крие нѣщо по-

възвишено и по-благородно“. „Велика е човѣшката душа, но тя още не се е проявила. Днесъ тя приготвява условията за своето проявление. Сегашниятъ човѣкъ не е готовъ още да прояви душата си. Докато човѣкъ не даде пътъ на Божественото начало въ себе си, тя не може да се прояви“.

Въ днешната епоха следъ развитието на ума започватъ да се развиватъ по-дълбокитѣ сили на душата. Всички, които иматъ по-дълбоко прозрение, казватъ, че днесъ „душата се пробужда“. Това може да се долови и по много факти въ днешния животъ. Интуитивнитѣ способности на душата се проявяватъ все повече и повече. Даже и въ „Съкровището на смиренитѣ“ отъ Метерлинкъ има специална глава „Пробуждане на душата“, Една духовна вълна се издига днесъ въ съвременната култура. Тая вълна можемъ да наречемъ пробуждане на душата. Вѣчно младото, красивото и чистото въ човѣшката душа отново проговорва и ще поведе човѣчеството съ себе си. Това, което човѣкъ е ималъ въ празнични минути на своя животъ — минути на подеъмъ, доброта, прощение, любовъ —, това иде сега да влѣе свѣтлитѣ си струи въ живота и да поеме ръководството и строителството. Това се нарича разцвѣтяване на човѣшката душа.

*

Да си представимъ диамантъ обвитъ съ черна кора, това е именно детската природа. Черната кора представятъ разнитѣ унаследени или придобити черти, навици, потици, склонности и пр., обаче въ глѣбинитѣ на детската природа живѣе нѣщо възвишено, свещено, божествено! Познаването на тая истина е основата и ключътъ на всѣка педагогия. И това познание опредѣля характера на всички педагогически принципи и методи, които трѣбва да се приложатъ.

Педагогията трѣбва да изхожда отъ възвишенитѣ заложби на човѣшката душа. Божественото у

детето, което е истинската, висшата му природа, е главният факторъ, който действува отвътре. Това трѣбва да се има предъ видъ при възпитанието и обучението. Възпитателътъ трѣбва да има разбирания за красивото и чистото, за доброто, за оня свещенъ кжтъ, който се крие въ човѣшката душа.

Учителътъ казва: „Децата сж емблема на чистота. Тѣ представятъ живота, който иде отъ високо мѣсто“. „Казватъ, че трѣбва да се изучи детската душа, но въ душата не вѣрватъ. И когато попитатъ: Какво е душата? тѣ отговарятъ: Това е сборъ, нѣкакъвъ сборъ. Но този сборъ има ли единство?“

Човѣкъ въ потенциално състояние има непроявени сили. Той е много повече отъ това, което проявява. Учителътъ казва: „Всички хора сж даровити потенциално. Всички хора трѣбва да се развиятъ даровити кинетически. Не мислете, че сега трѣбва да придобиете доброто. То е вложено въ васъ. Изискватъ се само благоприятни условия, за да се прояви. Не мислете, че въ вашата душа нѣщата тепърва ще се създадатъ. Не, у васъ има много заспали чувства. Човѣшката душа е богата и чака условия, за да се развие“.

Тѣй че възпитателътъ нѣма какво да влива нѣщо ново у детето, а само ще даде благоприятни условия, за да се прояви съ всичката си красота доброто, което е вложено въ детето.

Има психолози, които казватъ, че децата сж крадливи, злобни, отмѣстителни, егоисти и пр. Тия качества сж на повърхността на детското естество, но въ глѣбинитѣ му живѣе възвишеното, чистото и светото. И както слънчевитѣ лъчи стопяватъ ледоветѣ и снѣговетѣ, така и подходящитѣ педагогически фактори могат да превърнатъ тия унаследени или придобити отрицателни склонности и навици, за да се изяви чистото и доброто на детската природа. Кои сж тия методи, това ще видимъ по-нататѣкъ.

ОСНОВНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРИНЦИПИ

Любовь

1. Закони и методи на любовта

„Любовта е тая сила, която подмладява. Любовта е това, което носи миръ. Тя носи условия за ума. Само при любовта умът функционира правилно. Всички, които сте вжглени, като мине токът на любовта презъ васъ, щс свѣтнете и ще горите. Всѣки день трѣбва да минавате презъ огъня на любовта. Култура може да има само тамъ, дето е огънятъ на любовта. До колкото единъ човѣкъ има любовъ къмъ васъ, до толкова можете да си създадете донѣкжде едно вътрешно понятие за него. Вашето бждеше щастие и всичко зависи отъ вашата любовъ, която показвате къмъ хората. Не можете да разберете любовта, ако не ѝ служувате. Не можете да намѣрите по-добра работа отъ тая да служите на любовта. Това е най-голѣмото щастие: да служите отъ любовъ!“

„Единствената сила, която може да ни научи, какъ да живѣемъ, е любовта“.

„Любовта е родила най-хубавитѣ идеи, най-благороднитѣ чувства, най-великитѣ дѣла и най-великитѣ хора“.

„Две велики нѣща има въ свѣта, които даватъ потикъ на човѣшката душа: да знаете, че ви обичатъ, и да знаете, че обичате“.

„Предъ насъ седи едно велико бж-
деще: тепърва има да учите, какво
нѣщо е любовта.“

„Безлюбието е слѣпо. Щомъ нѣкой
не вижда, той е безъ любовь. Азъ ви
говоря за любовта, за да прогледнете.
Любовта е, която отваря очитѣ. И
тогава ще видите хубостта на Боже-
ствения животъ около себе си. Тя е
най-разбраниятъ, най-лесниятъ и най-
естественитѣ пжтъ, по който човѣкъ
може да се домогне до живота“.

Учительтъ.

Любовта произтича отъ виждане
великото въ човѣшката душа и въ всич-
ки сжщества.

Любовта е въ прозрението на Красивото и
Чистото, което се крие въ светилището на човѣш-
ката душа. Ето защо, чрезъ любовта човѣкъ влиза
въ реалния животъ, а безъ нея той е още въ жи-
вота на илюзиитѣ и преходното.

Учительтъ казва: „За да познаете нѣкого,
трѣбва да го обичате“. Само като гледаме нѣкого
презъ очитѣ на любовта, можемъ да видимъ задъ
живота на личността свещения олтаръ, възвишения
храмъ на чистота и светостъ въ глѣбинитѣ на не-
говата душа! Тогава го познаваме. Ако виждаме у
човѣка само обикновенитѣ черти, навици и склон-
ности на личността, още не го познаваме.

Учительтъ казва още: „Невъзможно е да лю-
бите единъ човѣкъ, докато не цените душата му.
Да ценимъ човѣшката душа — това значи да ви-
ждаме у нея Божия образъ. И когато човѣкъ стане
способенъ да вижда Великото Разумно Начало на-
всѣкжде, тогава може да люби всички хора. Тогава
и въ малкитѣ брѣмбарчета вижда великия животъ,
който тече презъ тѣхъ, и ги обича“. „Сега ако ви
попитатъ, защо трѣбва да обичате, ще отговорите:
Човѣкъ трѣбва да обича, за да вижда
Божественото навсѣкжде. Не го ли вижда
навсѣкжде, той нѣма животъ въ себе си. Дайте
пжтъ на любовта въ себе си, за да се влѣе струята

на Великия Животъ въ васъ. Безъ любовта животътъ нѣма смисълъ“.

При любовта очитѣ ни се отварятъ и ставаме способни да виждаме у тия, които обичаме, това, което другъ никои не вижда.

Какви нови отношения ще има между насъ, когато станемъ способни да виждаме у хората и въ всички сжщества свещената книга! Тя е Божественото, красивото, което работи въ всѣка душа. Когато човѣкъ прочете отъ нея макаръ и единъ листъ, една страница, единъ редъ, той е вече въ досѣгъ съ Великото въ свѣта.

Новиятъ редъ носи нови отношения къмъ всички сжщества. Само когато човѣкъ стане способенъ да вижда красивото въ душиѣ, тогава отношенията ще престанатъ да бждатъ механични, а ще бждатъ връзки между душиѣ. А тия връзки сж истински и трайни. Другитѣ връзки сж временни, плитки; тѣ лесно отпадатъ.

*

Любовта е една, но се проявява въ безброй форми, споредъ степенѣта на човѣшкото съзнание. Но основнитѣ типове сж четири: любовта като стремежъ, като чувство, като сила и като принципъ. „Любовта като стремежъ е тая любовъ, която е повече позната на днешнитѣ хора. Любовта като чувство е приятелството, братството. Любовта като сила е любовта, при която човѣкъ е готовъ да живѣе и да се жертвува за една велика божествена кауза. Любовта като принципъ едвамъ сега влиза въ свѣта. Тя обгръща всичко! Въ любовта като принципъ нѣма никакви противоречия. Тя примирява всички противоречия въ свѣта“. Човѣкъ, който има любовта като принципъ, чувствува единството на всички сжщества и вижда и люби въ всички форми Единния животъ, Великото Разумно Начало.

*

Любовта произтича отъ единството на цѣлото битие.

Въ основата на цѣлокупния животъ седи единството. Всички същества сж само клони или листа на великия космиченъ животъ, който минава презъ всички тѣхъ. Тя е велика сила, понеже е въ хармония съ истината за единството на живота.

Единството на днешното човѣчество е механично, понеже онова, което споява хората въ едно, е нѣщо външно. А вътрешното, истинското единство се постига чрезъ любовта.

Кога двама души сж въ най-голяма хармония, най-голямо единение? Нали когато сж свързани съ връзките на любовта? „Любовта е най-красивото отношение, което човѣкъ може да има. Не можете да направите по-красиво и по-умно нѣщо отъ това да любите!“

*

Когато човѣкъ люби, проявява истинската си природа.

Въ естеството на човѣшката душа е да люби. Ето защо, Учителътъ казва: „Ние, които сме дошли на земята, всички трѣбва да се проявимъ. Проявлението е въ това, да изиявимъ любовта. Величието на човѣшкия животъ е въ любовта“. „Велико, красиво нѣщо е човѣшката душа! Да се прояви тя, това значи да се вдигне надгробната плоча, която я е затискала отъ хиляди години и да се събуди отъ дълбокия сънъ. Това значи да даде път на любовта!“

*

Чрезъ любовта влизаме въ връзка съ една велика реалностъ. Дето е любовта, тамъ е великото разумно начало въ свѣта.

Всички велики поети съ прозрение сж долавяли мистичната мощъ на любовта. Напримѣръ,

Новалисът казва въ своитѣ „Фрагменти“: „Въ свѣта има само нѣкои цвѣта отъ неземеиъ произходъ, които ни загатватъ за другия свѣтъ. Това сж религията и любовта. Любовта е най-висшата реалностъ, основата на всичко. Тя е крайната целъ на мировата история, аминъ на вселената“.

Шилеръ казва: „Ако всѣки човѣкъ би любилъ, то всѣки би притежавалъ цѣлия свѣтъ. Искрено признавамъ, че вѣрвамъ въ справедливостта на безкористната любовъ. Бихъ загиналъ, ако тя не сществува, ако бихъ престаналъ да вѣрвамъ въ любовта. Любовта е стълба, по която ние се издигаме до богоподобие. О, мъдростъ, велика богиньо съ ясенъ погледъ, отстѣпи и поклони се предъ любовта! Не вѣрви ли тя храбро предъ тебе по стрѣмния звезденъ пѣтъ къмъ престола на Божественото? Не показва ли тя рая презъ дупката на гроба? Тя ни пита, искаме ли да бждемъ безсмъртни. Любовта, само любовта е въ състояние да помогне на нашия умъ да разберемъ Бога“. (Шилеръ: „Писма на Юлий“).

„Кой е начинътъ, по който можете да се свържете съ Великото Разумно Начало въ свѣта? Единствениятъ пѣтъ къмъ това е любовта! Който люби, само той може да Го познае“. „Всѣко сщество е прозорецъ, презъ който виждате Разумното, което работи въ природата. Човѣшката душа е книга, въ която Безграничниятъ е писалъ нѣщо. Когато срещнете единъ човѣкъ, прочетете това, което Той е писалъ въ него. Да обичате нѣкого, това значи всѣки день да се оглеждате въ огледалото. Защото като обичате хората, вие се оглеждате въ тѣхъ. Божественото — Вѣчната Красота — което работи въ васъ, работи и въ тѣхъ“.

Учительтъ казва: „Когато обичате нѣкого, образува се връзка между васъ и Великото Разумно Начало въ свѣта. Онзи, когото обичате, ви довежда въ досѣгъ съ това Начало, и вие ще му благодарите и ще кажете: Благодаря Ти за точката, на която мога да се опра, за да Те позная. Ония, които

искатъ да бждатъ учители, трѣбва да приложатъ тоя методъ“.

Затова любовта има мощно действие. При нея човѣшката душа се разцвѣтява, както едно ябълково дърво, изложено на животворнитѣ слънчеви лъчи. Любовта представя тия слънчеви лъчи, въ които човѣкъ трѣбва да се кѣпи постоянно. „Ябълковата семка ти казва: Посѣй ме, и ще видишъ, какво ще излѣзе отъ мене. Тая семка говори за възможноститѣ на ябълката. Както за семката благоприятната почва е условие, за да се изявятъ скрититѣ ѝ възможности, по сѣщия начинъ и любовта представя тая срѣда, въ която красивото у човѣка може да се изяви и възрастне“.

*

При любовта присѣтствува цѣлото битие, цѣлиятъ разуменъ свѣтъ.

Тя е колективно дѣло, Ето защо, при нея човѣкъ прилича на клонче, заловено за космичното дърво, и соковетѣ минаватъ презъ него. Затова човѣкътъ на любовта получава сили отъ цѣлото битие и се развива правилно.

*

Любовта събужда силитѣ и дарбитѣ на душата.

Това е, защото тя свързва човѣка съ цѣлокупния животъ. Учителътъ казва: „Колкото повече ви обичатъ, толкова повече дарби ще имате. Всѣки човѣкъ, когото обичате, е радостенъ. Като обичате нѣкого, той и вие ще се разцвѣтите и ще дадете плодъ!“

Личниятъ животъ, когато сж разхлабени връзкитѣ съ колективния животъ, е безплоденъ. Тогава дарбитѣ на душата оставатъ непроявени. Всѣко разхлабване на тия връзки води къмъ израждане. Днешното механизизиране на живота води къмъ такова разслабване.

Учителътъ сравнява любовта съ вадата, която полива градината. Той казва: „Ако любовта бжде

обектът на вашето сърдце, вие ще се развивате правилно. Безъ нея нѣма успѣхъ. Какво ще стане съ градината ви, ако нѣмате вода? Всички цвѣта, зеленчуци и плодни дрѣвчета ще изсъхнатъ. Водата представя живота, който излиза отъ любовта, а градината — това е човѣшката душа“. „Когато любовта посети човѣка, той се превръща въ градина, въ която всичко започва да расте, да се развива и да цвѣти: у него се събужда стремежъ, разсудителностъ, нѣжностъ, благоговение, мекота и пр. Само любовта дава условия, за да се проявятъ всички велики добродетели. Безъ любовта добродетели не може да има“.

*

Любовта е създала всичко въ свѣта. Всичко е потопено въ нея. Тя движи всичко къмъ слънчеви върхове. Тя е майката на свѣта. Тя е създала всички сѣщества; тя е родила и слънцата. Учителътъ казва: „Цѣлото небе не е нищо друго освенъ изложба на любовта. Единствениятъ красивъ пѣтъ, по който човѣкъ може да постигне дарование, е любовта. Животъ вѣченъ е познаването на любовта. Тя е първата подбудителна причина. Щастието на човѣка зависи отъ любовта. Тя засѣга всички области на материалния и духовния животъ. Тая любовъ иде сега на земята! Любовта е сила на Безграничния. Тя е силата на човѣшкото безсмъртие. Когато дойдете до това ново разбиране на Безграничния, този редъ на нѣщата ще се стопи“.

„Като зърнете любовта, умътъ ви свѣтва, въ сърдцето си имате топлина, и като се отдалечи тя отъ васъ за една десетомилионна частъ отъ секундата, вие се чувствувате нещастенъ. Всѣки, който е зърналъ любовта, е щастливъ. Враговетъ сж камъни, отъ които любовта извайва най-хубавитѣ статуи. Благодарение на любовта ние сме дошли до това развитие, което имаме. Значи, щомъ при най-лошитѣ условия, при които живѣете, любовта

е създава отъ васъ това, което сте сега, то какво остава, когато влѣзете въ досѣгъ съ оная велика любовъ!“

*

Любовта носи всички възможности и всички постижения.

Учительтъ казва: „Пътътъ на любовта е осъянъ съ всички възможности и условия за постижения. Вънъ отъ нея нѣма никакви постижения“. Тя е това, което дава ценностъ на нѣщата и при което тѣ растатъ. „Тя е единствената сила, която може да ни въздигне. Каквото желаете, не можете да го постигнете, ако нѣмате любовъ. Безлюбието отнема, а любовта дава. Тя е великиятъ принципъ, който стимулира Духа и го подбужда да прояви своитѣ възможности“.

Тия резултати на любовта има както този, който обича, тѣй и она, когото обичатъ.

Учительтъ казва: „Като обичате нѣкого, вие го повдигате, помагате му. Той става гениаленъ. Когато обичате едно дете, то се оправя. Достатъчно е една душа да ви обича, за да бждете подкрепени при мжнотиитѣ въ вашия животъ. Представете си тогава, какво може да стане отъ човѣка, ако не една душа, а безброй души насочатъ любовта си къмъ него! Такъвъ човѣкъ може да стане и поетъ, и музикантъ, и пѣвецъ, и художникъ, и ученъ. Каквото пожелае, може да стане“.

*

„Любовта носи животъ, свѣтлина и свобода“, казва Учительтъ.

Какво значи: „Любовта носи животъ“. Преди всичко, какво се разбира подъ думата животъ? Не може да се даде никакво точно опредѣление на понятието животъ, понеже то е нѣщо, което трѣбва да се преживѣе, но може да се даде само едно приблизително опредѣление: Животъ е проявата, функционирането на силитѣ, заложитѣ, вложени въ

монадата. И колкото силитѣ и заложитѣ сж проявени въ по-голѣма степенъ, толкова животътъ е по-интензивенъ, по-изобиленъ. Когато се казва, че любовта носи животъ, подразбира се, че тя дава условия, за да се прояви всичко красиво и възвишено, вложено въ човѣшката душа.

*

Любовта преобразява всичко, до което се докосне.

Тя претворява, пречиства, просвѣтлява, прави лошия добъръ, дава мекота, търпение, вѣра. Тя организира нѣщата. Превръща скръбта въ радостъ. Дава вдѣхновение къмъ изкуства, къмъ наука, къмъ всичко. Тя дава крила. Когато обичате, презъ васъ минава потокътъ на живота и полива съ живитѣ си струи тревитѣ, цвѣтата и дърветата въ градината на вашата душа. И у онзи, когото обичате, тѣ израстватъ съ всичкото си великолепие. При любовта човѣкъ влиза въ досѣгъ съ живота, и това носи разцвѣтъ и подемъ.

Учителътъ казва: „Всички хора искатъ да бждатъ обичани. Защо? За да получатъ нѣщо отъ плодоветѣ, които зрѣятъ при любовта. Вжтрешната нужда на човѣка да бжде обичанъ показва, че той търси живота. Любовта носи свобода, истина, щастие. Следователно, когато човѣкъ разбере живота, свободата, истината и щастieto, той вече се намира въ областта на великата любовъ! Докато любовта се проявява чрезъ човѣка, той свѣти. Щомъ любовта престане да действува въ него, той става черъ вжгленъ; съзнанието му се помрачава, и всичко у него потъмнява. Който е изгубилъ любовта си, той се намира въ свѣтъ, гдето всичко умира. Всѣка мисль, чувство и постѣпка, които човѣкъ изявява не по пѣтя на любовта, носятъ страдания. Всички онѣзи прояви на живота, които не сж свѣрзани съ процеса на любовта, сж опасни; тѣ носятъ смъртъ“.

Затова всѣка работа, вършена съ любовъ, успѣва. Тя е магичниятъ ключъ. Даже, ако отгле-

даме едно растение съ любовъ, то ще даде по-изобилень плодъ. Може да се направи опитъ, като се отгледа едно растение по новия начинъ, а друго — по стария, при равни условия. „Това, което е направено отъ любовъ, то вѣчно остава, а това което е направено безъ любовъ, то е малотрайно, преходно“.

Любовта гради. Ето защо, доколкото хората иматъ любовъ, дотолкова могатъ да растатъ правилно.

*

При любовта човѣкъ по-ясно слуша Божествения гласъ, който му говори отвътре. Това внася подема въ мислитъ, чувствата и постѣпкитъ му. При безлюбието човѣкъ е глухъ.

Има една любовъ на сѣнкитъ, а има една любовъ, която носи животъ; тя прилича на изгрѣващото слънце. Едно отъ качества ѝ е, че тя непрекъснато расте.

*

Любовта е великиятъ двигателъ на човѣшката култура — въ личния и обществения животъ. Любовта раздвижва цѣлия човѣкъ. Тя е най-мощниятъ стимулаторъ на човѣшката природа. Знанието, мъдростта правятъ това, което любовта иска. Любовта дава насока на силитъ, на знанието, на мъдростта. Дава насока и на волята. Любовта къмъ нѣкой човѣкъ или къмъ знанието ще подбуди човѣка да учи; любовта ще го подтикне да прави усилия, за да причини радостъ или да задоволи нѣкоя нужда на този, когото обича.

Животътъ, вдъхновението, които се вливатъ въ човѣка чрезъ любовта, иматъ силата да организиратъ цѣлия психофизически човѣкъ — неговитъ мисли, чувства, воля и тѣло и да внесатъ въ тѣхъ подема и разцвѣтъ.

*

Любовта просвѣтлява ума, повдига чувствата, усилва волята.

„Любовта е великиятъ процесъ, който усилва свѣтлината на човѣшкия умъ, топлината на човѣшкото сърдце и силата на човѣшкото тѣло. Тя е причина за вѣчното обновяване на човѣшката душа“.

„Любовта е най-деликатната храна, която се доставя на човѣшкия умъ, сърдце, душа и духъ. Безъ любовта не може да имъ се достави храна. Човѣшкото сърдце събира енергия, а умътъ я обработва. Това, което става въ сърдцето, винаги подкрепя човѣшкия умъ. Ако човѣшкото сърдце не изпраща кръвъ къмъ мозъка, то последниятъ спира своята дейность“. „Любовта е това, което ни ориентира въ живота. Тя е това, което ориентира ума, сърдцето и волята ни и ни учи, какъ да живѣемъ. Тя ни ориентира да мислимъ добре, да чувствуваме добре и да постъпваме добре“.

„Да любишъ, това е начало на новия животъ, това е поставяне първия камъкъ на Божествената сграда. Да любишъ, това значи да изградишъ въ душата си храмъ, въ който да обитава Безграничниятъ“.

Любовта дава устой и сила на волята; затова тя изключва страха. Човѣкътъ на любовта има сила, която не отстъпва предъ никакво насилие.

*

Любовта е врата, презъ която се влиза въ царството на знанието и истината.

Безъ любовта не можемъ да придобиемъ мъдростта и да разберемъ истината. Любовта е най-разумното нѣщо. Тя ще ни въведе въ свѣта на разумното, въ свѣта на мъдростта, въ свѣта на свѣтлината и въ свѣта на истината. А пъкъ отъ

Истината изтича свободата. „Три нѣща се изискватъ: човѣкъ да люби, да знае и да е свободенъ. Човѣкъ като люби, има условия за знанието и за свободата. Знанието се добива съ любовта. Но понеже не сме разбрали любовта, искаме да добиемъ знанието по нашему и затова го изгубваме. Природата отваря своитѣ тайни на ония, които я любятъ“.

*

Любовта усилва паметта.

Тя внася подеи въ всички психофизични сили, а това води къмъ усиление на паметта. Когато човѣкъ обича нѣкого, той се интересува отъ всичко, което последниятъ казва. Когато обича нѣщо, интересува се отъ всичко, което може да научи за него. Значи любовта ражда интереса, а последниятъ е важно условие за паметта.

Отслабването на паметта между другото се дължи на тревогите, безпокойствата, страховете, смущенията въ човѣшкото съзнание. Любовта внася вътрешна хармония, отстранява тия отрицателни състояния. Това е една втора причина, поради която любовта усилва паметта.

Учителътъ казва: „Забравяме, защото не обичаме. Когато обичаме, не забравяме. Това има голямо приложение въ възпитанието“.

*

Като вижда човѣкъ доброто, красивото у нѣкого, то се разцѣвява.

Той го подхранва, дава му храна, и то се засилва. Така човѣкъ внася нѣщо ново у оня, когото обича — подтиква неговото развитие. А когато човѣкъ държи въ ума си лошитѣ черти на нѣкого, той ги стимулира и усилва. Ето защо, Учителътъ казва: „Като видите единъ човѣкъ, интересуйте се, какво е писало Великото Разумно Начало въ него, и го прочетете, Не да обръщате внимание само на подвързията. Ако искате да въздействувате на единъ човѣкъ, каквито и лоши черти да

има, дръжте въ ума си най-добритъ негови черти. Така ще му помогнете много по-добре, отколкото ако го морализирате. Докато говорите само за неджзитъ, вие сте далечъ отъ любовта. Неджзитъ, които сжществуватъ въ свѣта, сж само сѣнки“.

*

Любовта носи здраве, лѣкува и подмладява.

Изобилниятъ животъ. който се внася чрезъ любовта у човѣка, достига и до физическото му тѣло и лѣкува болести. Тя носи здраве и укрепява тѣлото. Учителтъ казва: „Първото нѣщо, което любовта ще внесе, то е истинско здраве. При нея нѣма болни и неджгави хора. Когато обичате, ставате здрави. И този, когото обичате, става здравъ“. Важността на любовта при нейното приложение въ възпитанието е между другото и въ интереса на тѣлесното здраве.

Казватъ, че човѣкъ презъ цѣлия си животъ трѣбва да има нѣщо детско въ себе си. Но какъ става това? Учителтъ казва: „Учете се да запазите детинскитъ си черти, своята младостъ. Тя е едно божествено състояние. Не го осакатявайте. Само любовта запазва у човѣка детинскитъ черти презъ цѣлия животъ. Човѣкътъ на любовта винаги има нѣщо детско и чисто“.

Любовта подмладява. „Който иска да се подмлади, той трѣбва да обича“. Любовта продължава живота. Човѣкъ не може да продължи живота си безъ нея. Тя укрепява и обновява нервната система. „Единствената сила, която запазва мозъчната енергия, е любовта. Тя внася животворни струи въ нервната система“. Всѣко дисхармонично състояние състарява човѣка. Любовта подмладява, понеже при нея човѣкъ е въ едно хармонично, слънчево състояние, което дава подемъ на цѣлия организъмъ.

*

Любовта носи красота.

И това е много естествено: възвишениятъ

свѣтъ на мисли и чувства, въ които живѣе оня, който обича, преустройва чертитѣ на неговото лице и неговия черепъ. Тя извайва нови линии на човѣшкото лице, префинява ги. Учителътъ казва: „Онова, което прави човѣка красивъ, е любовта. Тя дава истинската красота. Тя е косметиката въ живота“.

*

Страданията на човѣка продължаватъ, докато зърне първия лъчъ на любовта!

Учителътъ казва: „При най-малкото разколебаване въ любовта, идатъ нещастията. И при най-малкото решение на човѣка да върви по пътя на любовта, идватъ радостта, хармонията и животътъ! Само като помисли човѣкъ за любовта, и обновата идва“.

*

Любовта претопява недостатъците и ги превръща въ скъпоценни камъни.

Божествената любовъ можемъ да сравнимъ съ топлина отъ толкова милиона градуса, че всички недостатъци, хвърлени въ огъня на любовта, се преобразяватъ. Всичко се стопява при нейната температура. Ето защо, цѣлиятъ днешенъ строй, всички днешни форми ще се стопятъ, и тогава ще се влѣзе въ новия животъ. „Ако човѣкъ приложи законитѣ на любовта, мъдростта и истината, може да се освободи отъ погрѣшките си — да стане съвършенъ. Искате ли да се освободите отъ погрѣшките си, стъпете на диска на любовта и пуснете нейния токъ да тече презъ васъ. За да запази чистотата и съвършенството си, човѣкъ трѣбва да прилага въ живота си божествената любовъ“.

„Любовта като се докосне до нѣкой лошъ човѣкъ, злото веднага го напуска. До когото се докосне любовта, тя извършва превратъ у него.

Докато любовта е въ човѣка, той е готовъ на всички жертви“.

Единственото нѣщо, което поправя всичко въ свѣта, това е любовта. Единственото нѣщо, което отхвърля страданията и скърбитъ, това е любовта. Тя очиства она, който я проявява, и тия, съ които той влиза въ досѣгъ. Тя завежда човѣка въ царството на радостта и мира.

Когато любовта отиде при нѣкого, който има недостатъци, последнитъ изчезватъ. Като отиде при нѣкой скърбенъ, недоволенъ, той се изпълва съ надежда и сила. „Ако човѣкътъ на любовта влѣзе въ едно общество, дето хората се каратъ, веднага се измѣнява духовното имъ състояние. У тѣхъ се явява една вътрешна топлина. Ако човѣкъ, у когото блика тая любовъ, дойде въ вашия домъ, той, безъ да каже една дума, ще бже за васъ нѣщо като изгрѣващото слънце“.

✱

Всички сжщества разбиратъ езика на любовта.

Всички сжщества, които се приближаватъ до едно сжщество на любовта, се измѣняватъ.

Тя превръща неприятеля въ приятель.

Тя укротява животнитъ. Григорий Петровъ разказва, какъ звѣроукротителтъ Буровъ е владѣялъ тайната да укротява звѣроветъ. Тайната на неговия успѣхъ се криела въ ласкавото и доброто обхождане съ животнитъ при обучението имъ. Той никога не вземалъ камшикъ въ ржка.

„Никой не може да нападне и да изкуси онзи, въ чиято душа има любовъ. Който има любовъ, той е абсолютно неуязвимъ. И животнитъ даже познаватъ любовта. Тѣ изпитватъ предъ нея свещенъ трепетъ, който ги кара да отстъпватъ. Нѣма сжщество, когото като обикнете, да не разбере любовта ви и да не ви обикне“.

*

Любовта премахва всички препятствия и прегради, разрешава всички противоречия.

Нѣма препятствие, което може да устои на любовта. Учителът казва: „Днешниятъ противоречия сж резултатъ на безлюбието. Ако ме попитатъ, защо сж нещастията, ще кажа: Защото хората се противятъ на любовта. Да научимъ законитъ на любовта, това е смисълътъ на сегашния животъ“.

*

Любовта е единственото достъпно нѣщо, което може да сближи всички хора по цѣлия свѣтъ — всички същества отъ най-малкитъ до най-големитъ.

При любовта човѣкъ разглежда нѣщата отъ гледището на Цѣлото: щастieto на всички хора е негово щастие и скръбта на всички хора е негова скръбъ. „Колективната идея я носи любовта. Това, което хората наричатъ любовъ, е позлатена любовъ. За менъ любовъ е това, което не е позлатено. Хората не сж проучили, какво нѣщо е любовта. За нея тѣ иматъ смѣтно понятие. Тѣ сж проучавали сѣнкитъ на любовта“.

*

Въ външния животъ любовта се изявява като разумность, справедливостъ и доброта.

Справедливостта може да се изяви само при любовта. Ние сме справедливи къмъ този, когото обичаме. А спрѣмо този, когото не обичаме, прилагаме неправдата. „Справедливостта е спомагателно сръдство на любовта. Безъ любовта нѣщата не могатъ да се проявятъ, а безъ справедливостта не могатъ да се приложатъ“.

*

Любовта се проявава въ служене. Най-висшето проявление на любовта е милосърдието — служене на другитѣ, на Цѣлото. Учителтъ казва: Любовта е най-подвижната, най-умната слугиня въ свѣта. Като станете слуги на любовта, ще влѣзете въ царството на радостта! Всѣко нѣщо трѣбва да се прави отъ любовъ! Всѣко нѣщо, извършено отъ любовъ, е свещено. Този духъ трѣбва да се приложи въ възпитанието. Когато нѣщо се прави безъ любовъ, то е престѣпление. Като обичаме единъ човѣкъ, работимъ за него. Напримѣръ, азъ съмъ странникъ. Пристигамъ въ единъ домъ. Хората ги нѣма тамъ. Запаля печката. Измия дѣските, донеса вода, омѣся и опека хлѣбъ. Като дойдатъ хората, нѣма ли да бѣда желанъ гостъ? Дето и да сте, винаги гледайте, какво можете да направите. Разберете нуждитъ на другитѣ и ги задоволете. Какъ ще проявите любовта къмъ едного, когото обичате? Ако е зимно време, ще му запалите огнь; ако е лѣтно време и има голѣма горещина, ще му снемете горната дреха. Ако е нощъ, ще му запалите свѣщъ. Като обичате нѣкого, вие давате и взимате. Има обмѣна между васъ“.

*

Чистотата прави човѣка възприемчивъ къмъ възвишенитѣ трептения на любовта.

Чистотата е въздухътъ, въ който любовта може да се проявава. Само чистиятъ може да обича съ божествена любовъ. Учителтъ каза: „Любовта отхвърля всѣка нечистота. Невъзможно е да се живѣе чистъ животъ безъ любовъ. Хората на безлюбието винаги живѣятъ нечистъ животъ. Човѣкътъ на любовта не може да направи престѣпление.“

2. Любовта като образователен факторъ

„Ако любовта би се приложила като образователен методъ, резултатитѣ щѣха да бждатъ коренно различни отъ тия, които имаме сега“.

Учительтъ.

При образователниятъ процесъ има преливане на животъ между учителя и ученика. За да стане това, трѣбва да има досѣгъ между душата на образователя и душата на ученика. А този досѣгъ е възможенъ само при любовта!

Исходна точка на любовта е довѣрието. Учителтъ казва: „Първа стѣпка на всѣко възпитание е довѣрието на учителя къмъ ученика“. Довѣрието тукъ се разбира въ по-широкъ смисълъ — довѣрие не само въ смисълъ, че детето нѣма да злоупотрѣби съ това или онова, което му се повѣрява, но довѣрие въ Божественитѣ сили, които работятъ въ него, довѣрие въ добритѣ заложи, които то крие въ себе си. Това довѣрие произтича отъ увѣреността, че въ всѣка детска душа има единъ олтаръ, въ който гори вѣчниятъ пламъкъ на любовта. Именно това довѣрие е ключътъ на цѣлата педагогия. Отъ това довѣрие Учителтъ ще черпи потикъ и вдъхновение за своята дейность. И тогава цѣлата му педагогична работа ще бжде планомѣрна дейность за постигане на една ясно съзнавана цель. Учителтъ пояснява това така: „Великата наука на възпитанието седи въ това, да намѣрите доброто у детето и него да извикате къмъ проява. Да виждате лошото у него, това всѣки може“.

Това довѣрие къмъ ученика ще роди любовта къмъ него. Когато съзнаваме, че въ единъ човѣкъ се крие единъ красивъ свѣтъ, нѣщо ценно, ние не можемъ

да не го обикнемъ. Това довѣрие ще ни изпълни съ благоговение къмъ доброто, което се крие въ детската душа и което се разкрива като ново откровение предъ насъ. Така ще дойдемъ до разбиране и на истинската свобода. Ще ценимъ свободата на ученика, защото не можете да насилвате тогава, въ когото имате довѣрие. Каквито и слабости да проявява детето, ще знаете, че у него има заложено нѣщо непокварено и чисто, което въ края на краищата ще победи всички препятствия и ще се прояви въ всичкия си блѣсъкъ, понеже никой не може да заприщи пътя на мощното течение на Божествения животъ, който блѣска отвътре навънъ.

Ако учителятъ нѣма това довѣрие къмъ ученика, той още при първата несполука ще се обезсърди, но ако устои, радостта му ще бѣде безгранична. Довѣрието на учителя се състои и въ друго нѣщо: довѣрие въ силата на любовта да преобразява!

Учителятъ казва следнитѣ думи за важността на любовта, приложена въ възпитанието: „Истинскиятъ методъ на възпитанието започва съ любовта. Тя е най-важното образователно условие. Искате ли да възпитате детето, трѣбва да го обичате, нищо повече. Като се постави любовта като връзка между учителя и детето, не се страхувайте за резултатитѣ. Безграничниятъ тогава ще се проявява чрезъ възпитателя и ще го учи, какъ да възпитава“.

„Най-важната работа при образованието е: учителятъ трѣбва да обича своитѣ ученици. За да помогнете на единъ човѣкъ, трѣбва да го обичате. Благото, което искате за единъ човѣкъ, ще мине презъ васъ. Първо вие ще го опитате“. „Любовта е най-силниятъ факторъ, най-великата сила, чрезъ която можете да възпитавате. Когато искате да възпитавате нѣкого, трѣбва да го любите съ всичкото си сърдце, и той да вижда въ вашето лице човѣкъ, въ когото има абсолютно довѣрие, човѣкъ

безъ никакви задни цели, за да може да ви приеме у дома си като добре дошълъ и да изпълнява всичкитъ ви съвети“.

Успѣхътъ въ това училище, дето любовта е приложена, е осигуренъ.

Главната задача на образованието е събуждането на Божественото въ детето. Атмосферата на любовта е най-подходна срѣда за това, както за растенията най-подходна срѣда представятъ доброто освѣтление, влагата, благоприятната температура и пр.

Любовта ражда любовъ! Любовта на учителя къмъ детето ще роди непременно любовта у последния. Нѣма сжщество, когото като обикнете, да не разбере любовта, да не е отзивчиво на нея. Ето единъ трогателенъ примѣръ за това: единъ мой колега, А. Г., ми разказа споменъ отъ своето учителство въ едно село. Той е работилъ тамъ въ духа на любовта. Голѣмо сближение царувало между него и ученицитъ му. Билъ любимъ отъ децата. Атмосферата въ училището била радостта. На следната година го премѣстили на друго мѣсто. Веднѣжъ получилъ писмо отъ свой бившъ ученикъ въ първото село. Той му писалъ: „Винаги си спомнямъ за тебе. Азъ съмъ сега овчарче. Много те обичамъ. Ти обичашъ ли ме още?“

Най-естествено е детето да проявява любовта. Ако то не е покварено още отъ малко отъ неестествения примѣръ и възпитание, то обича всички, въ всички има довѣрие. Илия Енчевъ казва*): „Благодарение на това, че всѣки отъ насъ минава презъ периода на детството, всѣки има щастието да прекара едно време на чиста радостъ и безпредѣлна любовъ къмъ всички и всичко“. Виолино Примо казва**): „Детето обича своя баща, обича своитъ братчета и сестричета, обича своитъ другарчета, обича и животнитъ, обича цвѣтия, полянкитъ, горички-

*) „Основи на педагогическия мирогледъ“ отъ Ил. Енчевъ, стр. 75.

**) Въ статията „Обичъ къмъ детето“ въ списание „Свободно възпитание“, год. XIII, кн. 9-10, 1935 г. стр. 332.

тъ, обича вадичкитъ и рѣкчкитъ, детето обича всичко. Но то не обича свѣта съ главата на възрастния, съ нашата користна, практична, смѣткаджийска и заржчана любовъ, а обича чисто ангелски, беззаветно, съ цѣлата си душа. У детето говори чистата, света, божествена природа*.

Учительтъ казва: „Когато учительтъ люби ученика, последниятъ винаги ще учи. Неговия предметъ ще учи. Ако учительтъ не обича, ученикътъ не учи толкова неговия предметъ. Нѣкой може да каже: Има нѣкои ученици естествено лениви. — На това можемъ да отговоримъ: Вие не сте ги обикнали още! Да не виждате погрѣшкитъ имъ“!

Учительтъ дава още следнитъ пояснения: „Безъ любовта никакво образование не може да се очаква. Тя трѣбва да присѣтствува въ сърдцето на възпитателя и възпитаника. Истинскиятъ образователенъ методъ започва съ живота, съ любовта. Онзи истински методъ, който Божествената любовъ носи, още не е приложенъ. Любовта, приложена въ образованието, е най-силниятъ методъ. Нѣма сила въ свѣта, която може да се противи на любовта. И най-упорититъ деца отстъпватъ предъ нея. Искате ли да бждете истински учители, приложете любовта като единъ отъ новитъ и мощни образователни методи“. „За да възпитаваме хората, трѣбва да приложите Христовото учение — учението на Любовта. Ако имате нѣкое своенравно дете, направете опитъ съ него и приложете метода на любовта. Обикнете това дете и никога не мислете за неговитъ отрицателни черти. Мислете, че то е добро, разумно, и ще видите, че следъ известно време то ще се поправи“.

Любовта води къмъ хармония и редъ. Въ нейната свѣтлина всѣко немирство и леность изчезватъ отъ само себе си. Онова, което външнитъ мѣрки като наказание и пр. не могатъ да постигнатъ, сега става най-лесното нѣщо.

Кл. Скопакъвъ*) цитира думитъ на единъ

*) Списание „Свободно възпитание“, сжщата книжка.

свой познатъ : „Една усмивка е освѣтила душата ми, усмивката на моята учителка, която ме спечели за училището. Тя ми се усмихна, когато насъ първацитѣ ни разпредѣляха на паралелки. Тая усмивка остави въ душата ми неизгладими впечатления“.

Първоначалниятъ учителъ П. разказва отъ своята практика : Въ моето отдѣление насърчавамъ палавия, тежкия, слабия ученикъ, като му казвамъ, че е способенъ, добъръ, послушенъ и сжщевременно му повѣрявамъ да извършва нѣкои работи, съ които да ми помага и които показватъ, че имамъ любовъ и довѣрие къмъ него. Напримѣръ, възлагамъ му да извършва прегледа на ученицитѣ. При гимнастика той ги строи. Въ училище той е хигиенистъ ; грижи се за реда въ класната стая и пр. И такъвъ ученикъ коренно се преобразява.

При такава любовъ между учители и ученици ще се разцвѣтятъ съ всичката си красота детскиятъ умъ, сърдце и воля, неговитѣ таланти и дарби ; така то ще живѣе въ едно красиво, щастливо, радостно състояние, защото любовта е изворъ на радостъ и щастие. Ето начинъ да направимъ детето щастливо. При такава любовна атмосфера детето ще учи съ усърдие, ще помни всичко, защото любовта е мощенъ потикъ, който развива усърдие, усилва ума, разсждъчнитѣ способности, калява волята и ѣ дава несломима енергия. Всѣки учителъ знае отъ своята практика, че децата никога не забравятъ това, което обичатъ, а което не обичатъ, забравятъ. Което човѣкъ научи само съ ума си, може да го забрави, но ако е взело участие сърдцето, любовта, нѣма да го забрави. Всички нѣща, които обичаме, помнимъ, защото ги възприемаме съ интересъ. „Нѣкой се оплаква отъ слаба паметъ. Тя е слаба, понеже любовта е слаба. Нѣкой се оплаква, че не може да работи. Не може да работи, понеже има слаба любовъ. Когато любовта е силна, човѣкъ работи. Нѣкой се оплаква, че не може да учи. Слаба е любовта. Нѣкой нѣма

любовь, нѣма и обхода. Щомъ има любовь, ще има и обхода“.

Любовьта на учителя ражда у ученицитѣ вдѣхновение. Той влива въ тѣхъ възторгъ, потикъ, животъ, който имъ дава крила. Всички тѣхни сили сж въ подемъ. Това е така, понеже любовьта на учителя е една реална сила, която храни ума, сърдцето и волята на ученика. Сжщо така, когато ученицитѣ любятъ учителя си, тѣ го вдѣхновяватъ, вливатъ въ него своята чистота, своята невинность, своитѣ енергии, своята жарь. Ето защо, Учителътъ казва: „Когато ученицитѣ любятъ учителя, той е учитель. И когато учительтъ люби ученицитѣ, тѣ сж ученици“.

3. Създаването на новия типъ човѣкъ — човѣкътъ на дейната любовъ — мисия на днешното училище

„И най-малкитѣ деца трѣбва да знаятъ законитѣ и методитѣ на любовта. Трѣбва да знаятъ, по кой начинъ Божествената любовъ се превръща въ служене, милосърдие, вѣра, надежда, радостъ, смирение, знание и пр“.

„Човѣкъ, който постоянно копиѣ за любовта и обичта, има бждеще“.

„Новото въ свѣта седи въ следното: Служене на любовта!“

Учительтъ.

По-горе разгледахме любовта като образователенъ факторъ — като най-благоприятна срѣда за всѣко обучение и възпитание. Но този въпросъ има и друга, по-дълбока страна. Любовта не е важна само като образователна срѣда. Мисията на днешното училище е да създаде новия типъ човѣкъ — човѣкътъ на любовта. Тая мисия произтича отъ следното:

1. Тя е въ хармония съ детската природа.

Образованието трѣбва да се стреми къмъ пълна проява на човѣка, на истинската човѣшка природа. А видѣхме въ главата „Закони и методи на любовта“, че той именно чрезъ любовта я проявява.

2. Любовта внася изобилень животъ въ човѣка.

Лжчитѣ на любовта внасятъ подеиъ и разцвѣтъ на ума, чувствата и волята, събуждатъ добродетелитѣ, дарбитѣ и талантитѣ. Когато детето е потопено въ една любовна атмосфера, всички негови унаследени отрицателни черти, склонности, навици, и пр. се претопяватъ, преобразяватъ и пречистватъ; умътъ, сърдцето и волята взематъ възходяще направление. Съ други думи, когато училището постигне своята мисия — да създаде човѣка на лю-

бовъта — то съ това е вече осигурило благоприятното разрешение на всички други свои задачи.

3. Тая мисия на днешното училище произтича отъ характера и нуждитъ на днешната епоха.

Въ раннитъ епохи на човѣшката история съзнанието на човѣка е било съвсемъ различно отъ сегашното. Самосъзнанието е било още слабо развито. Въмѣсто него човѣкъ е ималъ групово или племенно съзнание. Тогава човѣкъ се е чувствувалъ едно съ другитъ членове на племето. Отъ тогава почва постепенното развитие на ума. Паралелно съ това личността става все по-самостоятелна, и чувството на единство съ другитъ се замѣства съ все по-ясно съзнание на своето отдѣлно азъ — приближаваме къмъ епохата на индивидуализма. Тоя процесъ постепенно се е усилвалъ, и въ 19 вѣкъ е билъ най-ярко изразенъ. Епохата на индивидуализма се придружава съ по-голѣмъ стремежъ къмъ свобода. Тогава се явяватъ Нитче, Ибсенъ (Брандъ, Солнесъ) и пр. Тогава се явяватъ и защитниците на идеята за свободата: Бакунинъ, Кропоткинъ, Прудонъ и пр.

Днесъ разединението между хората е най-силно. Сега тѣ сж най-далечъ единъ отъ другъ. Това разединение ражда пустота. Последната говори, че липсва нѣщо. Изгубено е съзнанието за великата истина на всеединството. Днешниятъ животъ е въ разрѣзъ съ тая истина. Това е една отъ причинитъ за песимизма въ Европа въ 19. вѣкъ.

Има много причини за песимизма, но най-характерни за днешната епоха сж: пустотата на материалистичния мирогледъ, отдѣлността, самотността на човѣшката душа. Песимизмътъ расте заедно съ намаляването на любовта и съ растежа на егоизма, студенината на хората, съ усиляването на индивидуализма. Ето извадки изъ разказа „Самотата“ отъ Гюи дьо Мопасанъ:

„Отъ всички тайни на човѣшкия животъ има една, която азъ постигнахъ: най-голѣмитъ мжки на

нашето съществуване произтичатъ отъ това, че ние вѣчно сме сами и всички наши усилия, всичкитѣ ни постъпки сж насочени къмъ това, да избѣгаме отъ това уединение. Ето и тѣ, тия влюбени двойки на пейкитѣ подъ откритото небе се стараятъ подобно на насъ, подобно на всички твари, макаръ и за моментъ, да прекъснатъ своята самотностъ. Но тѣ си оставатъ самотни. Единъ чувствува това по-силно, а други по-слабо. Отъ известно време преживявамъ голѣма мъка: азъ постигнахъ, азъ създахъ тая самота, въ която живѣя. И азъ знаа, че не мога да я прекрача, разбирашъ ли? Безъ да се гледа на всички наши опити, на всички наши старания, безъ да се гледа на всички пориви на сърдцето, на устнитѣ, на поздравитѣ и на обятията, ние винаги си оставаме самотни. Ние сме по-отдалечени единъ отъ другъ, отколкото тия звезди. Главното, повече сме изолирани, тѣй като мисълта е неизповѣдима. Ние взаимно се любимъ, простираме единъ къмъ другъ ръце, и при все това, не можемъ да достигнемъ до пълно сливане. Мъчителната потребностъ на съюзъ ни гложди, но всички наши усилия оставатъ безплодни, всички излияния — безполезни, обятията — безсилни, ласкитѣ — напразни“.

Това се вижда и отъ статията на И. Горбуновъ — Посадовъ „Единното вѣчно“^{*)}:

„Понѣкога въ нощната тъмнина, когато животинското и краскитѣ въ свѣта сж като мъртви, душата се събужда въ насъ съ викъ на неизразимо страдание. Всичката мъгла, която я обвиваше, изведнѣжъ се разпрѣсква предъ нея и човѣкъ забелязва вече блѣщукането на вѣчната свѣтлина, на вѣчната любовъ, изъ която е излѣзълъ. И сълзи на неизказано щастие се търкулватъ по лицето му, както въ детскитѣ години. Очитѣ му се разкриватъ отново за живота на цѣлия свѣтъ, за всички, и съ тѣзи очи на любовта той вижда сега отново презъ

^{*)} Сп. „Възраждане“, год. XII, книга 7, 1923 год.

тъмнината на нощта всички закрити до сега за него души. Той ги вижда такива, какъвто е той, откъснати единъ отъ другъ, безкрайно самотни, съ безпредѣлна тъга въ мрака на нощта. Той вижда задавянитѣ бури, сърдца, отъ които капи кръвъ, неизказаното страдание на самотата, на вѣчното разединение. Да падне на колѣне предъ тѣхъ, да хване да имъ цѣлуе братската ржка, да погледне съ любещъ погледъ въ очигъ на братята и да имъ каже: „Мили, родни мили, ето, ние сме все едно. Ние сме нейни деца, — на вѣчната любов“, — и да плаче заедно съ тѣхъ за възкръснатата любовъ!“

Че наистина мжката отъ разединението на душитъ произтича отъ обстоятелството, че единството лежи въ основата на Битието, това го твърдятъ всички мистици. Ангелусъ Силезиусъ казва: „Който не е всичко, той е още съвсемъ малко“. Клодъ дьо Сенъ-Мартенъ казва: „Какво е зло? Злото е частично отдѣляне отъ общия животъ“.

Развитието може да се разгледа като постепенно разкриване и проява на силитѣ, заложитѣ и способноститѣ, вложени въ човѣшкия духъ. Но тѣхната проява не става произволно, а по точно опредѣлени закони.

Тогава, пита се, кои сж тия нови страни, нови сили на човѣшкия духъ, чието разкриване предвещаватъ днешната и следващитѣ епохи?

Сега има много признаци, по които се познава, че отиваме къмъ култура на единството: днесъ ставатъ международни конгреси отъ всѣкакъвъ видъ—икономични, научни и пр. Вегетариянското движение, есперантското, международнитѣ съюзи, разцвѣтътъ на кооперативното движение сжщо говорятъ за това. Тѣзи и много други симптоми въ живота показватъ, че сега се разкрива тая страна на човѣшкия духъ, чрезъ която човѣкъ ще стане способенъ да се вживѣе въ цѣлокупното, въ общото, да чувствува единството въ множеството. Значи, новата идея, на която принадлежи бждеще-

то, е животъ за цѣлото, а не за частитѣ. Това е една по-горна степенъ на съзнание, понеже е по-близка до реалността. Съзнанието на новия човѣкъ можемъ да наречемъ космическо съзнание въ този смисълъ, че той чувствува единството на живота, вижда въ частитѣ проекция на Цѣлото и всичко върши за цѣлото.

Съ развитие на това ново съзнание човѣкъ влиза отъ личния животъ въ единъ по-широкъ животъ — животъ на любовта. Съ други думи, разцвѣтяването на космичното съзнание у човѣка води къмъ културата на любовта. У него се отваря изворътъ на любовъ къмъ всички. Въ всѣко цвѣте, тревичка, бубулечка, мушичка и пр. той ще обича единния животъ.

Учителътъ казва: „Бѣлата раса е бременна. Голѣмитѣ мжчнотии, презъ които тя минава — това сж мжкитѣ на раждане на новото съзнание. Това, което хората знаятъ за любовта, не е тая любовъ, за която азъ говоря и която иде. Сега хората сж въ дълбокъ сънъ. Не сж се още пробудили. Тѣ сънуватъ само за любовта. Това, което хората знаятъ за нея, то е предисловие за любовта, която иде!“

Днесъ има чутки души, които сж въ състояние да доловятъ вълнитѣ на новото, което се ражда. Тѣ сж носителитѣ на новитѣ идеи. Щастливъ е онзи народъ, който има повече такива. Той върви по пътя на възлизането.

Съ разцвѣтяването на това ново съзнание ще бждатъ разрешени правилно всички противоречия на живота. Само при културата на любовта можемъ да имаме едно хармонично общество. Разни методи сж били опитвани и се опитватъ за разрешение въпроситѣ на днешната епоха. Но тия методи сж били външни, механични и затова не могатъ да дадатъ желанния резултатъ. Учителътъ казва: „Нищо не е възможно да оправн свѣта, освенъ любовта. Тя е единствената сила, която може да

изправи човѣчеството. Свѣтътъ ще се оправи, когато се новороди човѣшкото сърдце“.

Нѣкой би могълъ да каже: „Нали цѣлостно развитата личностъ трѣбва да има еднакво развити умъ, чувство и воля? Нали еднакво трѣбва да постигне любовта, мъдростта и истината?“

На това може да се отговори следното:

а) Да, но както казахме по-горе, любовта е врата, презъ която човѣкъ ще влѣзе въ царството на знанието и мъдростта, въ царството на истината и свободата. Защото тя събужда всички центрове въ човѣка, стимулира у него ония сили, които ще го направятъ способенъ да има постижения въ областта на ума, мъдростта и истината.

б) Отъ друга страна дейната любовъ е ценна и въ друго отношение:

Действително, всѣки човѣкъ, който иска да бжде цѣлостно развита личностъ, трѣбва да има реално знание за живота, за цѣлата природа. То ще даде разумнитѣ методи за работа, но направлението, въ което човѣкъ ще употреби това знание, както казахме по-горе, зависи отъ степенята, въ която човѣкъ е осъществилъ любовта въ себе си. Само при любовта човѣкъ ще употреби своето знание и воля за велика, благородна цель, за света кауза, за общо добро. Нима не виждаме хора съ голѣми знания, но автори на много злоупотребления въ днешния общественъ животъ? Само любовта може да впрегне всички сили на човѣшката природа да работятъ за единъ високъ идеалъ.

Това ново съзнание ще доведе човѣшката култура до небивалъ разцвѣтъ; човѣчеството ще се издигне до постижения въ наука, изкуство, философия, въ обществения животъ и пр. Отъ горното следва, че училището трѣбва да съдействува за създаването на новия типъ човѣкъ — човѣкътъ на дейната любовъ, — за да е въ хармония съ задачитѣ и нуждитѣ на днешната епоха. Така

училището ще бжде въ хармония съ развитието на човѣчеството. Така ще се създаде едно ново поколѣние, пропито отъ идеализъмъ, възторгъ и готовность за работа.

Това не е насилие върху детската природа, понеже любовта е естествената срѣда за детското развитие. Напротивъ, ако лишимъ детето отъ любовта, вършимъ насилие върху него, понеже го лишаваме отъ една благоприятна срѣда за неговото развитие.

За да изпълни тая своя мисия, училището трѣбва да обърне внимание върху методитѣ за събуждане дейната любовъ у детето. Тѣ трѣбва да се приложатъ въ днешното училище. Любовта не може да се събуди чрезъ морализиране, защото последното дава материалъ само на ума и паметта; той не може да раздвижи дълбокитѣ детски сили.

Кои сж методитѣ, чрезъ които днешното училище може да създаде новия типъ човѣкъ — човѣка на дейната любовъ? Всички следващи методи, имащи за целъ да събудятъ дейната любовъ у детето, могатъ да се резюмиратъ въ единъ единственъ принципъ: детето да учи любовта чрезъ дейность! То да не се приготвя за любовта, а да я живѣе! Всѣки день да опитва любовта. Това, което човѣкъ опита, го научава. А това, което не е опитано, и 20 пѣти да му се преподава, не може да го научи. Това важи и за любовта. Туй значи: Практикуване на любовта. Къртицата е развила повече своитѣ предни крака чрезъ тѣхната по-усилена дейность, като е ровила постоянно прѣстѣта. Тя не е имала случаи да работи съ очитѣ си, понеже е живѣла въ тъмнина — въ земята, — и тѣ сж се атрофирали. Значи всѣки органъ или способность се развива, като функционира. Този принципъ трѣбва да се приложи и за любовта.

Всѣкидневниятъ животъ на детето въ училището, въ природата, въ дома и пр. трѣбва да бжде

предметно учение на любовта: то всъки день да има случаи да учи, какъ тя се практикува, какви сж нейнитѣ закони и методи, какво е нейното действие. Всъки день детето да учи чрезъ живия опитъ, че любовта е въ състояние да разреши всички мжнотии въ живота, че тя е ключътъ, който отваря хорскитѣ сърдца и пр. Детскиятъ животъ е достатъчно разнообразенъ, за да даде множество случаи за подобенъ живъ опитъ на любовта.

Тукъ ще кажа само нѣколко думи за методитѣ, чрезъ които горниятъ общъ принципъ намира своето приложение. Съвсемъ накратко ще разгледаме нѣкои отъ начинитѣ, чрезъ които детето ще учи любовта чрезъ живия опитъ:

1. Най-важниятъ методъ си остава любовта на учителя къмъ ученика.

Това е магическиятъ методъ, който отваря всички врати, води къмъ всички постижения. Тая любовъ ще събуди любовта на ученика къмъ учителя.

Обаче единъ законъ на любовта гласи: Любовта къмъ едного преминава въ любовъ къмъ всички! Когато човѣкъ обича едного съ чиста, възвишена любовъ, то тя непременно се разширява къмъ всички. Когато човѣкъ обикне нѣкого, то тая любовъ тѣй го пречиства и повдига, че всички сжщества ставатъ за него близки и мили. Тѣй любовта на детето къмъ учителя може да стане изходна точка за разширената любовъ къмъ всички.

2. Презъ първия образователенъ периодъ — предучилищната възраст — това, което се прави отъ околнитѣ, трѣбва да е пропито отъ духа на любовта. Това развива любовта у детето. Ето защо, околнитѣ на детето не трѣбва да иматъ никакви действия, които да противоречатъ на любовта. Това правило важи и за следващитѣ образователни периоди.

3. Презъ втория образователенъ периодъ — периода на първоначалното училище и прогимназията — лицата, които сж въ детската околна срѣда, трѣбва да сж образци на идеални характери, за да будятъ у детето чувство на благоговение. Благоговението води къмъ любовта. То ще се превърне въ любвеобилностъ, въ стремежъ да се живѣе за високъ идеалъ.

4. Общението съ природата води къмъ разцѣвяване на любовта у детето. Учителтъ казва: „Човѣкъ не може да се събуди за любовта, докато природата не оживѣе за него!“ Чрезъ трудовия принципъ, приложенъ въ училището, детето ще влѣзе въ интимно общение съ природата. Това сливане съ великия животъ, който протича презъ нея, това възпитание чрезъ красотата на извори, цвѣтя, гори, полянки, планини и пр. води къмъ любовта! Природата е великиятъ учителъ, който събужда всичко благородно и красиво въ човѣка. Тя облагородява характера, внася въ човѣка хармония, чистота, невинностъ — създава условия, за да се изяви любовта.

5. Детскиятъ трудъ всрѣдъ природата нѣма да бжде механиченъ. Детето съ любовъ ще сажда и отглежда цвѣтя, зеленчуци и плодни дървета. То съ любовъ ще полива цвѣтето или дървото, и по този начинъ това ще бжде практикуване на любовта.

Подобно практикуване на любовта е чистенето на птекитѣ въ гората, на изворитѣ въ планината и пр., защото детето ще върши тѣзи действия, подбудено отъ любовта.

Грижитѣ на детето къмъ цвѣтето или дървото ще наподобяватъ тия на майката къмъ своето дете. Детето ще има състрадание къмъ едно цвѣте, което не е полято и е засѣхнало. То ще разбира неговия езикъ, неговитѣ нужди.

Любовта къмъ растенията ще се разшири после и къмъ хората. Този, който е внимателенъ къмъ едно растение, ще бжде внимателенъ и къмъ

хората. Детето, което обича цвѣтята и дърветата, ще обича и хората. Детето, което тъпче или кжса цвѣтята или главитѣ на мухитѣ, което измжчва птичкитѣ, утре ще бжде жестоко и грубо и къмъ хората.

Учителѣтъ казва: „Това дете, което кжса главичкитѣ на цвѣтята, после ще изхвърли майка си на улицата. При възпитанието на децата да имъ се обръща вниманието, че и мушичкитѣ и птичкитѣ усѣщатъ болка като насъ. Децата като разбератъ това, ще кажатъ: Добре, въ бждеще нѣма да имъ причиняваме болка. По този начинъ ги възпитавайте. Не имъ казвайте, че това е грѣхъ, че онова е грѣхъ. Тѣ нѣматъ опитностъ отъ грѣха“.

Днесъ, когато децата отидатъ на разходка или излетъ, се връщатъ съ букети цвѣтя, които на другия день увѣхватъ и се изхвърлятъ. Учителѣтъ да ги подготви за едно ново отношение къмъ цвѣтята. Потикѣтъ у децата да не ги кжсятъ да се роди у самитѣ тѣхъ отвѣтре: любовта да имъ пошепне този потикъ.

Учителѣтъ казва: „Азъ не съмъ противъ даването на цвѣтя, но казвамъ: Не кжсайте цвѣтя. Искате ли да дадете нѣкому цвѣте, извадете го съ корена заедно, турете го въ малка саксия и така го подайте на човѣка, когото обичате. Съ кжсането на цвѣтята хората се научаватъ да умъртвяватъ нѣщата. Всѣко цвѣте трѣбва да цѣвне, да завърже плодъ, и плодѣтъ да узрѣе. Не е ли по-хубаво да имаме една жива роза, отколкото една увѣхнала? Азъ гледамъ, какъ този Петранчо си играе съ прѣчица и обрусва главичкитѣ на цвѣтята. Майка му казва: Браво, bravo. Утре то ще я изхвърли на улицата да трепери. Този Петранчо по два пѣти на день ще бие майка си и баща си и ще имъ каже: Не ви познавамъ. Защото майката не е вложила единъ високъ идеалъ въ душата на своето дете. Майката трѣбваше да му каже: Разумната природа е направила цвѣтята да имъ се радваме, безъ да ги кжсаме. Така трѣбва майкитѣ да въз-

питаватъ децата си въ бждеще, ако искатъ децата имъ да иматъ моралъ“.

6. Ученицитъ работятъ обща работа — заедно се грижатъ за своитъ деца: цвѣтята, зеленчуцитъ и дърветата; заедно ги садятъ, поливатъ, разкопаватъ, заедно бератъ плодоветъ. Общитъ интереси ги обединяватъ. Общата любовъ къмъ растенията и къмъ работата ги обединява, свързва ги въ едно.

Тая обща работа е мощенъ методъ за тѣхното сближение и хармонизиране. Всѣка обща работа обединява хората, сближава ги, развива социалнитъ чувства, духъ на взаимопомощъ, сътрудничество и солидарность. А всички тѣзи прояви сж качества на любовта! По такъвъ начинъ трудовиятъ принципъ води къмъ любовта.

7. Децата иматъ другарски часъ (детски клубъ). Въ този другарски часъ тѣ иматъ научни, литературни, музикални и др. занимания. И тукъ, въ другарския часъ, общата работа обединява тѣзи души и по този начинъ води къмъ любовта.

8. Другъ видъ обща работа може да развие у децата другарски чувства, близость и любовъ. Това е дейността имъ въ ученическитъ дружества: на Червенъ кръстъ, въздържателно, туристическо, вегетариянско, есперантско, стенографско и пр.

9. Музиката и паневритмията събуждатъ възвишеното у детето и съ това го правятъ по-възприемчиво къмъ висшитъ трептения на любовта.

10. Превръщане на любовта въ милосърдие.

Учителтъ казва: „Истинското възпитание на децата седи въ превръщането на любовта въ милосърдие“. За целта могатъ да се използватъ и най-дребнитъ нагледъ случки: хранене птички, помагане въ кѣщи на майката и пр.; напримѣръ, детето ще подава дрѣхи на майка си и пр. Децата трѣбва отъ малки да се приучватъ да помагатъ въ кѣщната работа. Отъ това ще има нѣколко ползи: първо, ще развиятъ своитъ психофизични

сили; второ, ще се научат на трудъ, и трето, това ще представя практикуване на любовта.

Детето, като срещне пречупено цвѣтенце въ гората, може да го повдигне и привърже за пръчка. Може да привърже една млада фиданка за клонче, което да ѝ служи за подпора. Детето, което съ радость следва тѣзи малки потици на любовта, когато порастне, ще бжде готово да работи за една възвишена целъ. Хубаво е, когато децата минаватъ презъ гората, всичко, което срѣщатъ по пътя си, да събужда у тѣхъ малки потици на любовъ и услужване: ще полѣятъ нѣкои дървета, ще изчистятъ нѣкои запушени извори, на нѣкои рѣки ще направятъ мостче, ще повдигнатъ нѣкое по-малко паднало дете; ще избавятъ нѣкоя мушичка, която се дави и пр.

Децата могатъ да посетятъ своитѣ болни другари или болни вдовици и да имъ занесатъ нѣкои подаръци.

11. Приложение на правилото: Всѣки денъ да се прави по едно добро. Хубаво е чрезъ приказки, разкази и пр. учителятъ да събуди тая идея у децата, и тѣ по своя подбуда да почнатъ практикуването ѝ.

12. Не трѣбва да се практикуватъ игри, чрезъ които се развиватъ жестокость, грубость и пр. Напримѣръ, има една такава игра, която действува отрицателно: децата сж наредени около заекъ и му говорятъ много работи. Около тѣхъ обикаля ловецъ, който най-после грѣмва и убива заека.

За да се полива нѣжното цвѣтенце на любовта въ детската душа, трѣбва да свързваме детето предимно съ красивата и положителната страна на нѣщата. Учителятъ А. П. разказва следното отъ своята практика: „Нѣкога си въ нашата педагогическа литература се пишеше за баба Цуцулана. Тя се рисуваше въ смѣшенъ видъ: грозна, неджгава, прегърбена и пр. Когато се разказва на децата за баба Цуцулана, тѣ се смѣятъ подигравателно. Но

утре, като видятъ една баба на улицата, пакъ ще ѝ се смѣятъ, ще я подиграватъ, ще я нарекатъ баба Цуцулана.“ Ето защо, на децата трѣбва да се дава винаги положителна храна за ума, сърдцето и волята. Да не се употребява подигравателенъ хуморъ. Има впечатлителни хора, които не могатъ да се изчистятъ отъ кривитѣ, отрицателнитѣ, неморални образи. Ето защо, разказването на децата приказки и разкази съ такива образи има опасно действие. Вмѣсто да искаме да развеселимъ децата съ подигравателенъ, фалшивъ хуморъ, нека се стремимъ да събудимъ у тѣхъ добро разположение и радостъ по други начини: напимѣръ, каква радостъ, веселие и добро разположение буди у децата учителтъ, който влиза въ класъ съ радостна усмивка! Той може да внесе радостъ въ детскитѣ сърдца и чрезъ своя тонъ или чрезъ нѣкоя пѣсень.

13. Вегетариянството, особено ако въ основата му седи една възвишена идея, води къмъ любовта.

14. Чрезъ подходящи приказки, разкази, легенди, въ които доброто се представя като красиво, безъ да се морализира, може да се действува за събуждането на любовта у децата. Могатъ да помагатъ за сжщото и биографиитѣ на бележити хора, които сж живѣли за другитѣ.

15. Въ третия образователенъ периодъ (гимназиалниятъ), освенъ горнитѣ методи, ще се приложи и идейниятъ животъ. Това е периодътъ на идеализма. Желанието на младежа да живѣе за единъ високъ идеалъ, това е вече проява, качество на любовта. Това ще засегнемъ по-подробно при разглеждане третия образователенъ периодъ.

*

Тукъ сж скицирани само нѣколко отъ методитѣ за развитие на любовта. Сжществуватъ още множество други методи, които могатъ да изхождатъ отъ дадения моментъ, отъ специфичнитѣ условия на училищния животъ по време и мѣсто. Всѣки

най-малъкъ подходящъ поводъ може да се използва за целта. Горното представя само скици, за да се види, въ какъвъ духъ трѣбва да се работи. Въ това отношение учителятъ може да прояви свобода на творчество и инициатива.

*

Прогимназиалната учителка М., която е проучила педагогическитѣ идеи на Учителя и се е стараела да ги прилага въ училищната си практика, доколкото това е възможно при днешнитѣ условия, разказва следното: „Отношенията ми съ децата сж любовни. Тѣ чувствуватъ моята любовъ. Когато влѣза въ класъ, тѣ реагиратъ съ любовъ. И най-тѣжкото дете проявява любовта. Въ моето присъствие децата оживяватъ, лицата имъ просияватъ. Говоря на децата за красотата на природата, че Разумната природа ги обича чрезъ всички блага, които имъ дава. После гледамъ да събудя у тѣхъ любовъ къмъ всичко въ природата. Напримѣръ, казвамъ имъ: „Трѣбва да обичаме прелетнитѣ птички, понеже сж гости отъ далечни мѣста“. Стимулирамъ тѣхната любовъ къмъ разни предмети и сжщества въ природата и успѣвамъ въ това. Стимулирамъ любовъ у тѣхъ къмъ птички, цвѣтя, дървета, и тѣ ги обикнаха и почнаха да ги гледатъ съ уважение. Единъ примѣръ изъ нашия животъ: Едно малко врабче си строи гнѣздо. Всички деца сж строени предъ училищнитѣ врати, за да влѣзатъ вжтре. Това врабче вижда, че една перушинка хвърчи въ въздуха. Децата гледатъ, какъ врабчето иска да хване перушинката и не успѣва, понеже последната се движи. Перушинката пада на земята, и азъ предъ всички деца вземамъ малко камъче, връзвамъ перушинката за камъчето и хвърлямъ всичко това на покрива. Врабчето измѣква перушинката и я занася на гнѣздото си,

Това е вече предметно учение на любовта. — учение, какъ да проявимъ любовта къмъ сжществата въ природата. Веднѣжъ децата

бѣха ми дали цвѣтя, и макаръ че бѣха увѣхнали, азъ ги приехъ и казахъ на децата: „Това сж малки деца. Вижте, какъ сж умислени, какъ сж навели главичкитѣ си, понеже сж отдѣлени отъ майка си. Стѣблото и земята сж тѣхнитѣ майки“. И на децата имъ стана мѣчно, че сж ги откъснали. Това сж само нѣколко примѣри отъ многото такива, за да обясня духа, въ който работѣхъ. Стараехъ се съ разни методи да събудя у децата взаимна любовь. Проявявахъ толерантность къмъ тѣхъ; на примѣръ, веднѣжъ единъ ученикъ излѣзе на черната дѣска и не си знаеше урока. Азъ тогава казахъ на другитѣ: „Не гледайте, че мълчи; той е даровитъ. Той сега събира знания и ще се издигне; единъ день може да стане и ученъ“.

4. Вжтрешна връзка между учителъ и ученикъ. Законътъ на Хелмхолца.

Ако вдигнемъ капака на пианото и изпъемъ срѣщу струнитѣ нѣкой тонъ, напримѣръ „ла“, то макаръ и въздушнитѣ вълни на изпѣтия тонъ да блъскаатъ всички струни, само струнитѣ „ла“ на пианото ще затрептятъ и ще издадатъ изпѣтия тонъ „ла“. Сжщо така ще затрептятъ и струнитѣ, които съдържатъ изпѣтия тонъ като свой обер-тонъ. Обаче, господстващиятъ тонъ, който ще се чуе отъ пианото въ отговоръ, ще бжде „ла“.

Тоя законъ има приложение въ много области на живота. Той може да се използва за обяснение на нѣкои факти въ възпитателната областъ. Отъ този законъ става ясно, колко важна е хармонията между душитѣ на учителъ и ученикъ.

Ако музикантътъ, който дава концертъ, има публика, която го обича, той ще получи вдъхновение отъ тѣхъ. Това е вѣрно и за ораторитѣ и учителитѣ. Ако учителтътъ работи съ ученици, които го обичатъ, ще получи вдъхновение отъ тѣхъ. При такава любовъ висшата детска природа ще бжде активна и по закона на Хелмхолца ще приведе въ активностъ най-възвишенитѣ области въ душата на учителя. Така ще се получи онзи възторгъ, онова вдъхновение, съ което той ще работи. И обратното е вѣрно: любовта, повдигнатото състояние на учителя въ време на часъ, пакъ по закона на Хелмхолца, ще събуди най-нѣжнитѣ, най-възвишенитѣ струни на детската душа.

Значи, не е важна само външната хармония въ класа, само външната учтивостъ на учителя. При липсата на тая хармония и любовъ пресича се вдъхновението на учителя и въ сжщото време, като че ли сж отрѣзани крилата на детската душа.

Когато учителът влиза въ класъ съ повдигнато разположение на духа, съ възвишени мисли и чувства, бидейки въ връзка съ свещенитѣ извори на живота, той може по закона на Хелмхолца да причини затрептяване на най-висшитѣ страни на детската душа.

Ето защо, учителътъ съ любовта си извиква на животъ любовта у децата. Съ своето милосърдие събужда тѣхното милосърдие; съ своята чистота и идеализъмъ събужда чистота и идеализъмъ у тѣхъ и пр. Въ случая тукъ учителътъ не толкова предава на детето, но по закона на Хелмхолца събужда съответната му природа.

Ако учителътъ влѣзе въ класъ съ раздвоени мисли, напр. съ мисълта, че има да пише едно писмо, че има среща следъ обѣдъ и пр., тогава по закона на Хелмхолца ще станатъ активни по-нисши, по-обикновени детски психични сили, а божественитѣ кжтове на детската душа ще останатъ неза-сегнати, пасивни, независимо отъ думитѣ, които учителътъ ще произнесе. Ако той е влѣзълъ въ класъ съ отрицателни мисли и чувства, ако е влѣзълъ ненагласенъ, ще предизвика това сжщото състояние у децата възъ основа на сжщия законъ. Ако е влѣзълъ въ класъ съ своитѣ тревоги, безпокойствия, смущения, ако е влѣзълъ неразположенъ духомъ, ще събуди у децата сжщо такова неразположение. Ако влѣзе въ музикално състояние, ще създаде музикална атмосфера, при която може да се твори.

Законътъ е: Никой не може да събуди у другитѣ хора това, което нѣма въ себе си. Това е първиятъ законъ, който следва отъ закона на Хелмхолца. Учителътъ формулира този важенъ законъ въ една по-широка форма така: Възпитателътъ предава на своитѣ ученици не само своитѣ добродетели, но и своитѣ неджзи. Тоя законъ има голѣмо практическо приложение въ педагогията.

Ето защо, всѣко възпитание започва съ самовъзпитание.

Когато учителѣтъ говори на ученицитѣ си, общението между тѣхъ има две страни: външно общение и вътрешно. Първото се състои отъ зрителни и слухови възприятия: вие виждате своя събеседникъ, възприемате жестоветѣ му и слушате гласа му. Второ, възприемате и трептенията, които излизатъ отъ самитѣ мисли и чувства, които има въ момента. Това може да стане въ вашето подсъзнание, но то указва голѣмо влияние върху васъ. Когато учителѣтъ говори искрено, тогава действа дълбоко, понеже вътрешниятъ говоръ не противоречи на думитѣ му. А ако не говори искрено, то вътрешниятъ говоръ на мислитѣ му противоречи на думитѣ му, и тогава последнитѣ оставатъ безъ резултатъ.

Учителѣтъ пояснява действието на този законъ така: „Имайте предъ видъ следното: когато нѣкой педагогъ, възпитателъ или възпитателка, майка или баща, иска да поучи децата на нѣщо, на нѣкоя идея, не му е позволено, когато излага тая идея на децата, едновременно да има въ съзнанието си нѣкоя отрицателна мисль, нѣкой сторенъ малкъ грѣхъ. Мисли ли за грѣха, целта нѣма да бжде постигната. Ако постѣпва така, каквото и да направи, колкото и малко да е то, въ това най-малкото ще влѣзе единъ червей, който следъ време ще разруши направеното. Следователно, онзи, който иска да възпитава, трѣбва въ даденъ моментъ да е много чистъ“.

„Ние мислимъ, че децата сж глупави. Не, детето, още като го учите, знае, разбира, говорите ли истината или не. Нѣма по-прозорливи същества отъ децата!“ „Трѣбва да имате предъ видъ следното правило: Не можете да приложите успѣшно единъ методъ спрямо другитѣ, ако не го приложите върху себе си. Да допуснемъ, че говорите на едно дете за послушание; но ако вие не сте послушни, не можете да имате никакъвъ резултатъ. Никога не

можете да научите човѣка на това, което самъ не знаете“.

Ако учителятъ е добъръ, той може да предаде своята доброта. Красивата майка може да предаде своята красота. Ако учителятъ е веселъ, може да предаде своята веселостъ. Ако той или майката сж тжжни, и децата сж такива. Най-първо родителитъ и учителитъ трѣбва да знаятъ закона да бждатъ весели. Въ това отношение учителятъ трѣбва да работи върху себе си. При влизане въ училище той трѣбва да се разтовари отъ всички лични и семейни тревоги и да влѣзе въ училище съ сияеща, радостна усмивка. Той трѣбва да влиза въ класъ винаги добре разположенъ, веселъ. Веселитъ лица възпитаватъ околнитъ. „Веселостта е една Божествена черта. Да бжде човѣкъ веселъ, е нѣщо духовно“. Учителятъ трѣбва да постави децата, които иматъ усмихнати лица, на по-видно мѣсто въ класа, за да действуватъ възпитателно върху меланхоличнитъ.

Вториятъ законъ, който следва отъ закона на Хелмхолца и който сжщо има голѣмо практическо приложение въ педагогията, гласи:

Каквото вѣрвате и каквото мислите, че има въ единъ човѣкъ, то тая страна на неговия характеръ стимулирате и ѝ давате възможность да се прояви.

Когато отидете при нѣкого и мислите, че той е добродетеленъ, справедливъ и пр., то давате благоприятни условия да се проявятъ у него тия качества. Ако мислите, че той е несправедливъ и нервенъ, то подхранвате неговата нисша природа и го подтиквате да се прояви къмъ васъ по този начинъ. Ако мислите, че възвишеното живѣе въ единъ човѣкъ, то създавате условия то да се прояви у него. Тоя законъ трѣбва се използва въ възпитанието. Ето защо Учителятъ казва: „Не унижавайте никого въ сърдцето си“.

С в о б о д а

Трѣбва да имаме довѣрие въ силитѣ, скрити у детето. Тѣ сж божествени. Трѣбва да създадемъ всички благоприятни условия за тѣхната проява. Отъ това следва, че не трѣбва да насилваме детската природа. Трѣбва да я оставимъ свободно да се прояви нейната дълбока сжщина. Отъ тамъ и следствието: свободно възпитание. Значи свободното възпитание се явява като следствие отъ довѣрието въ доброто, божественото, скрито въ детското естество.

Щомъ се дадатъ благоприятни условия за проява на доброто, заложено у детето, то има силата да надделѣе и преобрази неговитѣ нисши, отрицателни предразположения, склонности и навици.

Подъ свободно възпитание най-първо се разбира следното: Образованието да бжде въ съгласие съ детската природа. Даже и ако обучението и възпитанието е външно свободно, но ако е въ дисхармония съ детската природа, това е вече насилие върху детето. Въ това отношение образователтъ може да се сравни съ градинаря. Учителтъ казва: „Човѣкъ има доброто въ себе си, само че трѣбва да го извикаме да се прояви. Въ това е възпитанието. Напримѣръ, когато посадимъ едно растение, нѣма какво да го учимъ, какъ да расте. То почва да пуца нагоре стебло и надолу корени. Можемъ да му направимъ нѣкои услуги: да го пазимъ отъ гжсеници, да го поливаме и пр. При възпитанието детето има идея за доброто и злото. Че трѣбва да се прави добро, и това знае. Достатъчно е да се насочва.“

Учителтъ казва: „Има ли нужда да се урежда животътъ, който минава презъ човѣка? Всички

мислятъ, че има нужда. Какво ще уреждате единъ животъ, който е излѣзълъ отъ Великото Разумно Начало? Оставете го свободно да се прояви. А ние ограничаваме този животъ, и тогава идатъ страданията“. Ролята на учителя е само въ подпомагане на детето, то да прояви Божествения животъ, който минава презъ него; трѣбва да отстрани само всички препятствия, които могатъ да го ограничатъ. Той трѣбва винаги да изхожда отъ съзнанието за божествеността на вътрешната сжщина на човѣшкия духъ. Учителътъ казва: „Азъ считамъ едно дете толкова културно, колкото е баща му, само че не е проявено. Ябълковата семка може да бжде цѣло дърво. Едно дете ще стане това, което съдържа въ себе си“.

Друго нѣщо, което се включва въ свободното възпитание, е: Да не се пренебрегватъ сегашнитѣ нужди на детето за смѣтка на нѣкои бждещи нужди, защото ако се прави това, пренебрегва се и се жертвува детството. А ако се задоволятъ сегашнитѣ му нужди и му се дадатъ условия то да живѣе пълнѣнъ животъ въ настоящето, то съ това се създаватъ условия за задоволяване и на бждещитѣ му нужди. За да се спазва това правило, трѣбва да се знаятъ детскитѣ нужди презъ всѣки периодъ. А това е невъзможно безъ знанието на тритѣ периода.

Работата на учителя не е да заповѣдва, а да слугува. Учителътъ пояснява това съ следнитѣ думи: „Азъ не мога и не искамъ да ви заповѣдвамъ. Защото хората сж Господни. Нѣмамъ право на това. Имамъ право да бжда господарь само на своитѣ мисли и желанія; на тѣхъ мога да заповѣдвамъ. Но на всичко, което е извънъ мене, трѣбва да слугувамъ. Така и вие трѣбва да правите“. „Учителътъ не ще каже: Да идемъ на разходка“, но ще каже: Искамъ да ида на разходка. Искате ли да дойдете съ мене?“ „Всѣки, който мисли, че насилието ще оправи работитѣ, влиза въ животинското царство“. „Ние, като се бъркаме въ работитѣ

на природата, изопачаваме живота. Тъкмо започваме да се развиваме споредъ методитѣ на природата, дойде педагогътъ и започне да действа споредъ своитѣ правила и методи. Нѣщата въ свѣта, въ живата природа сж организирани. Нѣма какво да ги възпитаваме. Трѣбва само да ги подпомагаме“.

Въ свободното възпитание влиза и следното: Материалътъ, който детето ще учи, да не му се натрапва отвънъ. Въ противенъ случай то не е свободно, не твори. У детето по естественъ начинъ ще възникватъ въпроси за разрешаване, нужди, които трѣбва да задоволи, любовни потици да направи нѣщо и пр. И тогава, тия вътрешни потици ще го подбудятъ да учи, да изследва, да търси отговори, да работи. Това е важенъ елементъ на свободното възпитание. Какъ може да стане това, ще видимъ по-нататкъ.

Само при такъво свободно възпитание ученикътъ проявява творчество. Само когато подбудата за учене и работа иде отъ самото дете, то твори. Целта на училището е да създава хора — творци на нови културни ценности. Само когато детето твори въ училище, ще твори и въ живота.

Нѣкой би могълъ да направи следното възражение противъ свободното възпитание: „Ако не упражняваме ни най-малко насилие върху ученика, ни най-малко наказание, заплашване, ако не събудимъ у него страхъ, нѣма ли опасностъ да се развие той въ крива посока, да го изпуснемъ? Ако се премахне принуждението отъ училището, тогава нѣма ли да бжде учителътъ безсиленъ, когато ученикътъ почва да се развива въ крива посока? Ако се премахне наказанието и насилието въ училището, нѣма ли да се даде свободенъ ходъ да се развие у ученика нисшето, нѣма ли опасностъ да се проявятъ неговитѣ долни навици и склонности?“

Винаги трѣбва да помнимъ, че свободата като образователна срѣда е възможна само при събуж-

дане висшия душевенъ животъ у детето, когато детската енергия е насочена къмъ възвишеното.

Свободното възпитание е необходимо, за да се изградятъ самостоятелни, самодейни личности съ творчество и инициатива, носещи ценното и самобитното, съ което природата дарява всѣки човѣкъ. А самобитното, което носи единъ човѣкъ, то е най-голѣмото му богатство, то образува истинската му красота.

Всѣки човѣкъ чрезъ самобитното, което носи, е рѣдко, ценно цвѣте въ общочовѣшката градина. А при липса на свободно възпитание, при методи на наказания, заплашвания, страхъ и пр., самобитното у него може да заглъхне и да се получатъ обезличени характери. Тогава общочовѣшката култура губи единъ рѣдъкъ скъпоцененъ камѣкъ.

Ако се упражни насилие върху детето — заплашване, наказание и пр. — то заключава своето сърдце, скрива го за напредъ отъ насъ; то не позволява вече да проникваме въ неговото сърдце, и тогава вече не можемъ да му въздействуваме възпитателно. Тогава сме вече отчуждени отъ него. Съ насилие може да се получи дресиране. Творчество не може да има тамъ, дето царува насилие, заплашване. Може да се гради само съ положителни срѣдства, а не съ отрицателни. При наказание, заплашване и пр. можемъ да създадемъ хора прикрити, лицемери, лукави, подозрителни и страхливи.

Подъ свободно възпитание не се разбира да нѣма никаква дисциплина, никакъвъ редъ и точностъ. Както казва Дюн, свободата не изключва дисциплината, не изключва голѣмия редъ и точностъ въ училището. Напротивъ, точността, която детето прилага доброволно, отъ любовъ, е най-ценна. Свободата и дисциплината не се изключватъ взаимно, но само при любовта. Само при нея децата сж свободни, и при все това тѣ правятъ това, което трѣбва, водими отъ любовъ къмъ учителя и къмъ знанието. Да има дисциплина тамъ, дето

сжщевременно има и свобода, тамъ е изкуството.

У детето има добри и лоши заложби. То не е съ идеално съвършенство. У него може да има нѣкои отрицателни навици. Обикновено, тенденцията е да се проявятъ и едниѣ, и другитѣ. Но щомъ царува любовта, тя ще трансформира последнитѣ. Затова сжществуването на свободата е възможно само при една атмосфера на любовта. Новата педагогия е за една дисциплина, за единъ редъ, който произтича отъ любовта. Учителѣтъ казва: „Истинска дисциплина е тая, която изхожда отъ любовта“.

При любовта страхътъ естествено се явява, но въ съвсемъ другъ видъ: детето ще се бои, да не би да изгуби любовта на учителя си.

Освенъ любовта има и други фактори, отъ които произтичатъ дисциплината и редътъ. Такъвъ факторъ е и благоговението. Между учителъ и ученикъ не трѣбва да има стена, учителѣтъ трѣбва да е близъкъ на ученика. Въ сжщото време последниятъ да храни безгранично уважение и благоговение къмъ учителя. Това е нужно, за да възрастватъ красивитѣ заложби въ детската душа. Онзи, който иска да направи учителя почти излишенъ и да го замѣсти съ книгитѣ и мъртвитѣ пособия, той не разбира тия закони.

Свободата е възможна още при самодейността и труда. Тѣ сжщо така създаватъ една естествена дисциплина.

Въ срѣднитѣ училища се явява и другъ факторъ, който прави възможна свободата и създава дисциплината. Това е идейниятъ животъ. Чрезъ събуждане на висшъ идеенъ животъ, стремежъ къмъ идеали, за срѣдношколската младежъ всички простѣпки, всички отрицателни прояви изглеждатъ дребнави и изчезватъ.

За да се спазва свободното възпитание, изисква се възпитателѣтъ да има специфично отношение

къмъ всѣки ученикъ, споредъ неговия характеръ, темпераментъ, степенъ на развитие и пр. Учителътъ дава следнитѣ обяснения по това: „Всѣки човѣкъ има специфиченъ тонъ, който никога не се мѣни. За да бжде възпитанието свободно, това трѣбва да се има предъ видъ“.

*

По-горе говорихме за свободата като образователно срѣдство. Но тя трѣбва да се вземе и като образователна целъ: целта на образованието трѣбва да бжде оформяването на личности, обичащи свободата и живѣещи въ нея. Истински свободенъ е само оня, който проявява възвишената си природа. Ето защо, Учителътъ казва: „Щомъ не мислите, не чувствувате и не постѣпвате право, вие не сте свободни“. Понеже любовта дава възходящо направление на мисълта, чувствата и волята, за-това тя е истинскиятъ пътъ къмъ свободата.

*

У детето има грамадна енергия. Сама по себе си тя е полезна. А ако има оплакване, то е отъ направлението, което е взела тя. Ролята на възпитателя не е да сподавя, да потиска тая енергия. Това, което може и трѣбва да направи той, то е само да ѝ даде възходяще направление. Учителътъ трѣбва да знае това, което се нарича духовна алхимия, т. е. превръщането на духовнитѣ сили една въ друга. Лошото е, когато нѣма духовна енергия. Щомъ има такава, то има поле за дейностъ на възпитателя.

Работата е, че тая енергия непремѣнно се проявява. И ако не се проявява въ добро направление, то естествено е, че ще се прояви въ лошо. И обратното: ако се прояви въ добро направление, то вече не остава излишна енергия за проява въ лошо направление. Това може да се нарече единъ видъ канализиране на детската енергия или по-добре: насочването ѝ въ възходяще направление.

Учителът казва: „Нѣма да се боримъ съ лошитѣ качества на детето, но ще поощримъ добритѣ. Не трѣбва да внушаваме на детето, че не е паметливо, защото каквото човѣкъ мисли, такъвъ и става. Сега на детето се проповѣдва все отрицателната страна. Майката казва на детето: Нѣма да лъжешъ, нѣма да крадешъ. Тогава детето казва: Я чакай да се опитамъ да видя, какво нѣщо е кражбата. По-рано то може да не е крало или лъгало. Майка му казва: Да не лъжешъ. Тогава детето казва: Да опитамъ, какво нѣщо е лъжата. Или пѣкъ му се казва: Не трѣбва да мразишъ. Като кажешъ на детето: Не бжди грубъ или: Не трѣбва да мразишъ, то казва: Чакай да го опитамъ“.

Едно месоядно животно може да е научено на растителна храна. Когато му замирише на месо, у него може да се събуди стариятъ инстинктъ. Щомъ се говори на човѣка за грѣха, у него се събужда стариятъ инстинктъ, и той отива да го опитва. Тогава се събуждатъ тия отрицателни сили у него. Защото психологичниятъ законъ гласи: Всѣко нѣщо, което е въ съзнанието, отива въ подсъзнанието на човѣка и ражда стремежъ за осъществяване на тая идея или това желание въ видъ на постъпка. Тукъ вече въпросътъ е за мощната роля на подсъзнанието.

Ето защо, на детето трѣбва да се говори за положителни нѣща: за любовта, за доброто, за това, което е хубаво да се направи. Когато детето е грубо, да не работимъ за прѣкото премахване на грубостта, но чрезъ педагогични срѣдства да увеличимъ мекотата. Тогава грубостта сама по себе си ще изчезне. Това значи да се работи съ положителни, а не съ отрицателни методи.

Когато детето има разрушителни енергии, на-примѣръ гнѣвъ, когато то е нервно, сприхаво, нетърпеливо, то има отрицателни енергии, и трѣбва да знаемъ методитѣ, чрезъ които да имъ дадемъ друго целесъобразно направление. Учителътъ дава

много примѣри за това. Ще приведемъ нѣколко отъ тѣхъ: „Гнѣвътъ е набиране на излишна енергия. Центърътъ му е надъ ушитѣ. Щомъ гнѣвътъ дойде у нѣкого, ще вземе мотичка и ще работи. Трѣбва да имаме една работилница съ чукове и други пособия, та онзи, който има излишна енергия, да отиде тамъ да работи. Това може да се приложи въ възпитанието. Когато детето има широка глава около ушитѣ, то има наклонность къмъ престѣпление. То трѣбва да работи, праздно да не стои — да копае, да седи и пр. — за да трансформира енергията“.

Насочването на детската енергия въ възходяще направление трѣбва да става по непринуденъ начинъ. Рѣката може да причини много пакости; при пороенъ дѣждъ тя може да причини наводнение, което може да отнесе къщи, снопи, мостове, добитѣкъ и пр. Обаче, сжщата енергия, използвана целесъобразно, може да се направи не само безвредна, но силата ѝ може да се употреби за каране воденици, трамваи, за електрическо освѣтление и пр. Ако насочимъ детската енергия въ добро направление и то доброволно, свободно, а не по принуждение, тогава съвсемъ излишно ще бжде да се грижимъ за лошото поведение на ученицитѣ, за развалата имъ, за наказанието имъ и пр. Нѣма и да става въпросъ за развалата имъ, понеже такава нѣма да има.

О П И Т Ъ

Опитътъ трѣбва да бжде за детето пжтъ за развитие на ума, чувствата, волята, характера, за добиване на знание и пр. Учителътъ казва: „Знание е само това, което е опитано, провѣрено“. Самотуй, което е опитано, остава като траенъ капиталъ въ съзнанието. То оставя дълбоки следи въ съзнанието и оказва влияние върху поведението, навицитъ и склонноститъ, измѣнява цѣлия човѣшки характеръ, а това е, защото опитътъ раздвижва цѣлия човѣкъ. Затова той е най-доброто срѣдство за неговото преустройство.

Всѣко знание, правило или законъ, което не е опитано и преживяно, е само баластъ на паметта. То не е трайно, постоянно богатство на човѣка, и отъ друга страна, не е въ състояние да преобразува цѣлия детски душевенъ строй.

Относно опита трѣбва да се взематъ предъ видъ следнитъ правила:

а) Детето трѣбва да се занимава най-първо съ физическото, конкретното и после съ отвлѣченото. Учителътъ казва: „Възпитанието на детето започва съ физическия свѣтъ“. Физическото ще послужи като изходна точка за разбиране и на отвлѣченото. Така детето ще има стабилна основа, на която да гради. При новото възпитание детето първо трѣбва да се запознае съ материалното, което се възприема чрезъ сътивата, първо трѣбва да се вглежда въ нѣщата около себе си, за да ги възприеме или направи и следъ това ще учи теория. Това е целесъобразно, защото е въ хармония съ еволюционния периодъ, въ който се намира сега човѣчеството. И отъ друга страна, защото физическото, конкретното е по-достъпно за детето.

Това правило трѣбва да се разбира въ много широкъ смисълъ: И когато искаме да запознаемъ

детето съ нѣкои отвлѣчени принципи и закони, пакъ е хубаво да се изхожда отъ едно конкретно физическо явление, а после да се направи аналогия, да се прокара едно съответствие, да се направи единъ преводъ. Тогава тѣзи отвлѣчени принципи и закони ще бждатъ по-ясни, по-конкретни, по-понятни и по-нагледни за детето. Първо ще запознаемъ детето съ нѣкое явление въ физическия свѣтъ, и изхождайки отъ него, ще дойдемъ до научния, духовния или моралния законъ. Напримеръ, щедростта може да се свърже съ извора, търпението — съ вѣковното дърво, готовността на човѣка да възприеме доброто — съ отварянето на цвѣтното вѣнче за слънчевитѣ лъчи и пр. И при научното познание първо ще се учатъ фактитѣ и после теорията.

б) Подъ опитъ се разбира обучение чрезъ трудъ, обучение чрезъ дейность.

в) Подъ опитъ се разбира още и следното: Известни добродетели, морални чувства, закони или принципи, напр. милосърдие, търпение, точностъ, справедливостъ, чистота, самообладание и пр., трѣбва да се развиятъ у детето не чрезъ морализиране, а чрезъ самия животъ. Самиятъ детски животъ да бжде великата школа, дето детето ще учи чрезъ собственъ опитъ тия добродетели, тия морални принципи. То ще ги учи чрезъ тѣхното практикуване, чрезъ тѣхното преживяване. Така че тѣ ще оживѣятъ въ него и ще образуватъ основни черти въ характера му. Училищниятъ животъ трѣбва да бжде така богатъ, всестранно разнообразенъ, че да предлага множество случаи всѣки день за упражняване любовта, справедливостта, чистотата, самообладанието и пр.

Значи училището да бжде школа, дето любовта, милосърдието, точността и пр. ще се живѣятъ отъ детето. За да стане това, трѣбва коренно преустройство на днешното училище.

Навременностъ

Въ природата наблюдаваме навсѣкжде закона за навременността. Напримѣръ, всѣко растение има време за посяване, поникване, цвѣтежъ и пр. Кокичето цвѣти презъ зимата, трѣндафилътъ презъ пролѣтътъ, нѣкои цвѣтя — въ срѣдата на лѣтото и пр. Ако искаме да отгледаме правилно едно растение, трѣбва да се съобразимъ съ годишнитѣ времена, като знаемъ нуждитѣ му презъ всѣко годишно време. Този законъ трѣбва да се приложи и въ възпитанието. Учителътъ казва: „За всѣко нѣщо въ свѣта си има опредѣлено време. Трѣбва да знаемъ, въ кое време какво трѣбва да учимъ. Сега учимъ безразборно, и вследствие на това всички резултати сж невѣрни“.

Навременността въ педагогичната областъ трѣбва да се разбира въ две отношения:

а) Детето минава презъ три образователни периода, които се коренно различаватъ, и затова презъ всѣки периодъ трѣбва да употребимъ специални методи. Това трѣбва да се вземе предъ видъ при възпитанието.

б) Образованието трѣбва да се тури до известна степенъ въ връзка съ нуждитѣ и задачитѣ на епохата.

Нека разгледаме по-подробно тия две точки:

1. Тритъ образователни периода

Развитието на детето почива на психо-биологични закони, които трѣбва да се взематъ предъ видъ въ педагогията. Детето, юношата и младежътъ минаватъ презъ три образователни периода. Ето какъ ги характеризира Учителътъ:

„Отъ раждането до седмата година човѣкъ е въ физическия свѣтъ, развива предимно физичнитѣ си сили — тѣлото си. Тогава то се учи да ходи, тогава развива волята си. Презъ този периодъ то е много активно. Имайте предъ видъ тази активностъ на детето и се съобразявайте съ нея“. Детето постоянно се движи. Цвѣтко Петковъ казва:*) „Достатъчно е да наблюдаваме едно 4—5 месечно дете нѣколко пѣти, за да се убедимъ, че то почти непрекъснато върши движения съ органитѣ си. Ето едно момиченце. Наблюдавамъ го въ продължение на 5 минути: на леглото е и за това кжсо време време прави надъ 20 движения съ нозетѣ и ржцетѣ, съ главата и очитѣ“. Малкитѣ деца до седмата година играятъ на конь изъ двора, възседнали прѣчка, играятъ на влакъ и пр. Това говори за голѣмата подражателностъ и активностъ. „Отъ седмата до 14 година детето е въ духовния свѣтъ — развива предимно сърдцето си, чувствата. Тогава детето е най-чувствително. Съобразявайте се съ тази чувствителностъ и я използвайте при възпитанието“. Ако на едно дете отъ втория периодъ — т. е. между 7—14 год. — му се каже нѣщо сухо, научно, то нѣма да се интересува, ще остане безучастно, апатично, но ако му се каже нѣщо, което буди чувства, напр. приказка, разказъ, то ще се оживи и интересува. Ако му се изложи математиката съ отвлѣчено мислене, то нѣма да се интересува, но

*) Цвѣтко Петковъ: „Психология на творческия образователенъ процесъ“, стр. 58.

ако му се изложи подъ форма на игра, драматизация и пр., ще се заинтересува. Значи, презъ втория периодъ сж въ подемъ чувствата, сърдцето, и трѣбва да се изхожда отъ тѣхъ при обучението и възпитанието, за да се събуди интересъ. Заинтересуването отъ приказката показва, че у него е развито и въображението, а логичното мислене не е още развито. „Отъ 14 до 21 година детето е въ умствения, идейния свѣтъ, т. е. развива предимно ума си и идейния животъ. Тогава се разцвѣтява логичното мислене“. Ако на единъ гимназистъ се разкажатъ нѣкои научни факти, у него ще се събуди интересъ, и много въпроси ще възникнатъ у него: Коя е научната причина на тия явления, кои закони играятъ роля въ случая, кои сж теориитѣ, които обясняватъ подобни факти и пр.

Тия примѣри изъ детския и юношеския животъ сж случайно взети. Но систематични психологични изследвания сж потвърдили горнитѣ заключения. Тѣ сж установили, че детето и юношата минаватъ презъ тия три образователни периода.

Нѣкой би могълъ да каже: „Нали тритѣ страни на душевния животъ — умъ, чувство, воля — винаги вървятъ заедно?“ Вѣрно е, че тѣ сж винаги нераздѣлни, обаче въ разнитѣ периоди една отъ тѣхъ има надмощие и представлява условие за проява на другитѣ две страни. Напр., когато казваме, че въ първия периодъ волята е срѣдище на душевния животъ, това не ще каже, че умътъ и чувствата не сж на лице. Тѣ сж сжщо на лице, но на първо мѣсто е волята, и тѣ се проявяватъ чрезъ волята. Въ втория периодъ, когато чувствата сж срѣдище, умътъ и волята сжщо така съществуватъ, но всички мислови и волеви прояви, за да бждатъ плодотворни, трѣбва да минатъ презъ чувствата. И презъ третия периодъ не може да има плодотворна душевна дейность, ако всички чувствени и волеви прояви не минатъ презъ мисълта. Тогава мисълта, логичното мислене е въ подемъ, въ разцвѣтъ.

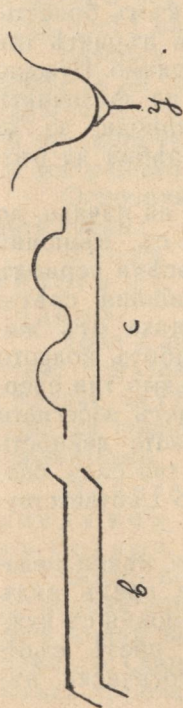
„Ако наредимъ душевнитѣ сили споредъ степенѣта на тѣхната активностъ, то въ първитѣ седемъ години този е редътъ: воля, сърдце, умъ. Значи, волята е срѣдището, и чрезъ нея се действува на ума и сърдцето. Презъ втория периодъ редътъ е този: сърдце, умъ, воля. Значи, сърдцето ще съдействува за развитието на ума и волята. Презъ третия периодъ редътъ е този: умъ, воля, сърдце. Значи чрезъ ума ще се действува на волята и сърдцето (фиг. 1). Външни впечатления влияятъ върху тѣлото презъ първитѣ 7 години, даватъ форма и строежъ на организма, между другото и на мозъка. Външни впечатления влияятъ презъ втория периодъ върху силитѣ, които сж въ подемъ презъ този периодъ. Сжщото се отнася и за третия периодъ.

До установяване на тия периоди се идва чрезъ изследване на психо-физичното развитие на детето отъ раждането нататъкъ.

За по-нататъшнитѣ периоди следъ 21 год. Учителътъ казва следното: „Отъ 21 год. нататъкъ тия фази се повтарятъ, но разбира се съ другъ оттенъкъ и съ все по-нови постижения и съ нови придобивки на познания“. Поради преповтарянето на тия периоди и следъ 21 год., макаръ и съ малко по-другъ характеръ, то каквото посѣемъ въ детето презъ първитѣ 7 години, после дава своитѣ плодове, и предимно въ съответния следващъ периодъ. Опитноститѣ, преживяванията, придобивкитѣ на детето, юношата и младежа отъ раждането до 21 година опредѣлятъ въ голѣма степенъ цѣлото му бъдеще. Ще вземемъ единъ примѣръ: нека кажемъ, че детето въ първитѣ три периода на своя животъ е преживѣло възвишени идеи, любовъ, възторгъ отъ идеала, естетични чувства и пр. Всичко това ще опредѣли, какъвъ ще бжде той въ следващитѣ периоди, до дълбока старостъ. Ако е събралъ презъ първитѣ три периода богата, красива опитностъ, ценни преживявания, то тѣ постепенно ще възрастнатъ, ще се разцвѣтятъ въ него и ще го доведатъ въ зрѣла и стара въз-

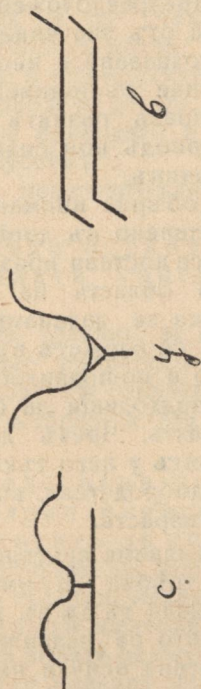
Първи периодъ

1 — 7 г.

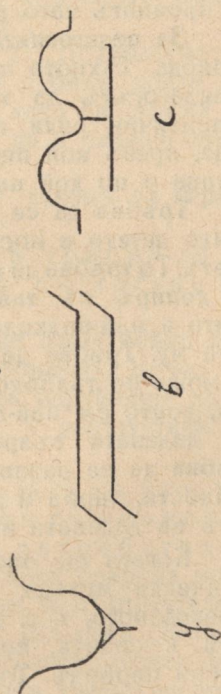
Втори периодъ

7 — 14 г.

Трети периодъ

14 — 21 г.

Фиг. 1.

расть до вътрешно просвѣтление, мъдрость, духовность, велика любовь. А ако не е посѣто нищо въ душата му презъ първитѣ три периода, то на старостъ ще дойде залѣзъ, отслабване на духовнитѣ му сили. Това се отнася даже и до здравето. Който презъ първитѣ три периода е ималъ положителни, прави мисли, чувства, желаня и действия, той дава условия и възможность за здраво тѣло въ зрѣла и стара възраст. А който е ималъ отрицателни, криви мисли, чувства, желаня и постѣпки презъ първитѣ три периода, той посѣва въ себе си сили, които въ бждеще, въ зрѣла и стара възраст, ще се проявятъ като предразположение къмъ болестъ.

За педагогията отъ значение сж първитѣ три периода. Тѣхното познаване е необходимо. Нужно е педагогътъ да знае състоянието на физичнитѣ и психични сили презъ разнитѣ периоди, за да знае, презъ кой периодъ кои сили трѣбва да възпитава и по кой начинъ.

Трѣбва да се обърне внимание на начина, по който детето е поставено въ досѣгъ съ външния свѣтъ. То трѣбва да се постави презъ всѣки периодъ въ допиръ съ тая областъ на външния свѣтъ, която е най-подходна за дадената епоха отъ живота му. Трѣбва да се вложатъ въ работа, колкото се може по-дълбоко и по-правилно тъкмо тия енергии, които сж най-подходящи да бждатъ засегнати въ дадената възраст. Чрезъ детската дейность трѣбва да се развиятъ у него тъкмо тия сили, способности, дарби и добродетели, които съответствуватъ на дадената възраст.

Когато ще оценяваме критически нѣкои педагогически методи, трѣбва да имаме предъ видъ гореканзаното, т. е. дали тѣ сж въ хармония съ нуждитѣ и силитѣ, които се развиватъ презъ съответния периодъ. Тогава всички педагогически въпроси се явяватъ въ нова свѣтлина.

Дюи казва *): „Училищата употребяватъ наука,

*) Дюи: „Бждещото училище“, стр. 6.

годна за възрастни, и материалъ, който нѣма никакви връзки съ нуждитъ на развиващия се организъмъ, и се опитватъ да наложатъ това на децата, като ни най-малко не се съобразяватъ съ това, що е нужно на децата презъ периода на тѣхния растежъ“. Дюи цитира и думитъ на Русо*): „Страхувайте се да прѣчите на природата! Вие твърдите, че обичате цената на времето и се страхувате да го губите напраздно. И не забелязвате, че губите повече време, когато го употребите зле. Детето, което лошо сте учили, е много по-далечъ отъ съвършенството, отколкото онова дете, което никакъ не сте учили“.

Едуардъ Клапаредъ казва**): „Психологътъ е длъженъ да следи и най-малкитъ прояви, които характеризиратъ периода на детето, като се стреми да не противоречи на природата, а да я следва; иначе го застрашава неуспѣхъ“.

Основниятъ педагогически законъ за периодитъ гласи:

Презъ всѣки периодъ трѣбва да се работи съ силитъ, които сж тогава въ подемъ.

Това е важно условие, за да бжде всѣко обучение и възпитание природосъобразно. Всѣко нарушение на този законъ означава нарушение принципа на природосъобразността, и резултатитъ сж отрицателни.

Новата педагогия казва, въ кои периоди кои детски енергии се намиратъ въ подемъ и могатъ да се разработватъ.

Всѣко неразбиране на детската природа може да породѣ много грѣшки, макаръ и възпитателътъ да е ималъ най-хубави желаня. Ще дамъ само два примѣра: Споредъ новитъ педагогически изследвания умътъ трѣбва да се развива презъ третия периодъ, и ако ние съзнателно и планомѣрно развиваме ло-

*) Пакъ тамъ, стр. 8.

**) „Психология на детето“, стр. 13.

гичното мислене преди четиринадесетата година, т. е. преди началото на третия периодъ, ние го пресилваме и въ бждеще ще пожънемъ печални резултати.

Другъ примѣръ: паметъта се развива следъ седмата година. Вториятъ периодъ е периодъ за нейното развитие. Силитѣ на паметъта тогава сж въ разцвѣтъ. И ако развиемъ съзнателно и планомерно паметъта преди седмата година и не я оставимъ, тя естествено да се развие до тая година, тогава въ бждеще човѣкъ ще има слаба паметъ. Сжщиятъ печаленъ резултатъ се получава, ако не даваме материалъ на паметъта презъ втория периодъ. Пропуснатото презъ този периодъ мжно може да се навакса. Тогава човѣкъ сжщо така ще има слаба паметъ. По-долу, при разглеждане на третѣ периода ще се изтъкне въ подробности, кои детски сили и заложи въ кой периодъ сж въ подъемъ и разцвѣтъ, за да се обърне специално внимание върху тѣхъ презъ съответния периодъ.

2. Връзка на образованието съ нуждитъ и задачитъ на епохата

Всѣка епоха носи известни културни придобивки въ науката, философията, религията, изкуството, техниката и пр. И човѣкъ, за да бжде деенъ членъ на епохата, трѣбва да ги усвои. Всѣка епоха поставя на човѣка известни задачи, известни проблеми, които той трѣбва да разреши. Всѣка епоха е вълнувана отъ известни въпроси, спрямо които човѣкъ трѣбва да вземе едно правилно становище. Всѣка епоха развива нови страни на човѣшкия духъ.

Всичко това трѣбва да се вземе предъ видъ при образованието. Детето не трѣбва да бжде откъснато отъ живота, отъ реалния животъ, който е около него. Само така той ще разбира нуждитъ на епохата, въ която живѣе и ще твори въ нея. Така ще може да участвува и въ по-нататъшното изграждане на културата.

Всѣка епоха се отличава съ нѣщо ново; нови идеи се вливатъ въ културата, нови методи, нови културно-стопански форми. Детето, юношата трѣбва да усвои културнитъ постижения на епохата, трѣбва да се запознае съ новитъ идеи, които епохата носи съ себе си, за да допринесе за нови културни постижения. Той трѣбва да разбира епохата, въ която живѣе, трѣбва да развие въ себе си усѣтъ за силитъ, които действуватъ въ епохата и на които принадлежи бждещето. Така той ще схване и посоката, въ която трѣбва да се работи, за да се направи нова крачка въ възходния пжтъ на човѣчеството. Така училището ще създава лица, които ще чертаятъ новитъ пжтища на културата.

Следване методитѣ на природата

„Въ образованието трѣбва да се приложатъ методитѣ на разумната природа“.

Учительтъ.

Разумната природа е великиятъ източникъ на знание. Всѣко явление въ нея кара човѣка да мисли съ възторгъ за нейното величие! Каква разумность се крие както въ строежа на атома, тъй и въ дейността на звезднитѣ системи! Тя е вѣчно млада, съ неизчерпаемъ, бликащъ животъ. Всѣко най-малко отклонение отъ законитѣ ѝ води къмъ страдание. Всѣко съгласуване съ тѣхъ води къмъ сила и радостъ.

Ние сме ученици въ нейното велико училище. Съ благоговение трѣбва да учимъ уроцитѣ, които тя ни дава. Това важи за всички области на живота. И образователното дѣло много може да научи отъ нейнитѣ методи. Тя е най-великата учителка, най-великата възпитателка. Съ голѣма любовъ възпитава своитѣ деца въ течение на милиони години и ги води отъ най-нисшитѣ форми до върховетѣ на съвършенството. Тя работи съ търпение, планомѣрно и систематично. И плодетѣ отъ нейнитѣ методи сж чудно красиви. Да сравнимъ напр. нѣкоя форма отъ минералното и растително царства съ нѣкой напредналъ представител на човѣчеството и ще видимъ целесъобразния пжтъ, по който природата води своитѣ деца къмъ върховетѣ на красотата и свободата. Така ще схванемъ разумността на нейнитѣ методи.

Преди всичко трѣбва да се прави разлика между методитѣ на разумната природа и проявитѣ на несъвършенитѣ сжщества — нейни деца. Много сжщества се проявяватъ по несъвършенъ начинъ. Това зависи отъ степента на тѣхното развитие. Даже нѣкои отъ тѣхъ се отклоняватъ отъ правил-

ния път на развитието, който природата е начергала, и вследствие на това се лишаватъ отъ нейнитъ блага. Напримѣръ, да вземемъ паразитнитъ растения и животни. Тѣ сж се отклонили отъ правилния път на развитие и затова сж дошли до израждане. Но и въ тѣхъ разумната природа пакъ се проявява въ дейността на тѣхнитъ тъкани, органи и системи. Напримѣръ, въ тѣхното кръвообращение, въ функциитъ на тѣхната храносмилателна, нервна и др. системи работятъ методитъ на разумната природа. Може едно същество да се проявява по несъвършенъ начинъ. Това говори само за степенъта на неговото развитие, но въ това несъвършено същество природата работи по единъ съвършенъ начинъ. Напримѣръ, когато това същество се нарани нѣкъде, по най-мждъръ, най-целесъобразенъ начинъ става зарастване на раната. Въ това зарастване вече сж въ действие методитъ на разумната природа.

Методитъ си тя е опитвала и изпробвала въ течение на милиони години. Тѣ сж сигурни, понеже сж пропити отъ една велика мждрость. Ето защо, внимателно трѣбва да изучимъ нейнитъ възпитателни методи, чрезъ които тя издига съществата все по-нагоре въ великата еволюционна стълба, и да ги приложимъ въ образователното дѣло.

Какви сж методитъ на разумната природа?

Въ живота има голѣмо разнообразие, и при всѣки даденъ случай тя си служи съ особени методи. Тукъ има едно неизчерпаемо поле за наблюдение и поука. Отъ голѣмото богатство на примѣри ще вземемъ само нѣколко, за да изяснимъ идеята:

1. Нека разгледаме методитъ, чрезъ които природата е възпитавала човѣка. Първиятъ човѣкъ е трѣбвало да напръга всички свои сили, за да задоволи своитъ нужди и да върви напредъ. При неговия досѣгъ съ живота се явявали много проблеми, които той е трѣбвало правилно да разреши. Тия проблеми, тия нужди го заставятъ да изследва

природата. Така той добива познания за нея, развива постепенно ума си. Въ съзнанието на първия човѣкъ възникватъ много въпроси, на които не може да отговори. Това го кара да учи, да търси, да прави наблюдения и опити, за да намѣри законитѣ, върху които почиватъ природнитѣ явления. И тъй, природата кара човѣка да работи и чрезъ работата го учи. Разумната природа е поставила човѣка въ една обстановка, пълна съ красота и разнообразие. Тя съдържа всички условия за неговото преуспѣване, само че той трѣбва да работи, да учи, за да се справи съ мжнотиитѣ и нуждитѣ, които изпъкватъ на всѣка крачка. Всички нѣща и явления, които сж около него, сж предметно учение за него. Всичко го учи: тревитѣ, цвѣтата, дърветата, свѣтлината, вѣтрѣтъ, облацитѣ, рѣкитѣ, планинитѣ и пр. Всичко подтиква къмъ работа неговото въображение и неговата воля. Природата не дава на човѣка на готово знание и сръчности, а само го поставя въ условия да ги добие. И той трѣбва да прави усилия, да бжде активенъ, за да ги добие. При преодоляване на трудности човѣкъ развива своитѣ сѣтива, наблюдателностъ, търпение, хладнокрѣвие, смѣлостъ, съобразителностъ, творчество и пр. Природата възпитава човѣка както съ трудноститѣ, които той срѣща на всѣка крачка по своя пжть, тъй и съ хармонията и красотата, които я изпълватъ.

И тъй, потикѣтъ къмъ учение у първия човѣкъ е неговата любознателностъ и желанието му да задоволи нуждитѣ на живота. Всичко, което е около него, го кара да мисли, да чувствува и да действува.

Всичко това трѣбва да се приложи въ образованието. Детето трѣбва да бжде поставено въ една красива, разнообразна обстановка съ всички условия. Както у първия човѣкъ, така и у детето ще възникнатъ много въпроси и задачи, които ще го подтикнатъ да учи и да работи. И чрезъ такава работа детето ще развие своитѣ сили. Въ хармония съ

методитѣ, съ които си служи разумната природа, и детето ще се учи чрезъ дейность. Чрезъ своята работа то ще се учи, ще се запознае съ фактитѣ и ще развие ума, чувствата и волята си. Нѣкой ще каже: „Вие не искате ли да повторите при образователния процесъ пѣтя, по който е вървѣлъ първобитниятъ човѣкъ?“

Не, съвсемъ друга е идеята. Това сж вѣчни методи на природата, които не зависятъ отъ епохата и отъ сѣществата, върху които тя ги прилага. Тия методи тя ги прилага и днесъ и то къмъ всички сѣщества. Както къмъ хората, тъй и къмъ растения и животни. Напримѣръ, на всѣко сѣщество тя дава условия и материали, но не ги дава въ готова форма, а трѣбва сѣществото да направи усилия, за да ги преработи и използва. Природата поставя своитѣ любими деца въ трудности, предъ неразрешени задачи, за да ги подтикне къмъ работа. Единъ лишей, мѣхъ или тревичка ще срещне много трудности въ своя животъ, съ които трѣбва да се справи, и така развива и проявява своитѣ сили.

2. Нека вземемъ другъ примѣръ. Посѣтата ябълкова семка пуца въ почвата коренъ, нагоре стрѣкъ, който развива листа и цвѣтове, а следъ това дава и плодове. Коренътъ пуца разклонения въ всички посоки, изтегля изъ почвата хранителни материали и ги праща нагоре къмъ листата, дето се обработватъ съ помощта на слънчевата свѣтина. Полученитѣ обработени материали се пращатъ навсѣкжде да хранятъ всички растителни части. Узрѣлитѣ плодове ябълката раздава на всички.

Има голѣмо съответствие между разнитѣ области на природата. Тукъ можемъ да прокараме една аналогия: коренитѣ на растението можемъ да сравнимъ съ материалния животъ на човѣка, а стѣблото — съ духовния му животъ. Това има голѣмо приложение въ възпитанието. Детето ще бжде поставено въ досѣгъ съ физическия свѣтъ, както растението съ своя коренъ е въ досѣгъ съ

земята. Както растението черпи сокове отъ земята и ги праща къмъ листата, тъй и човѣкъ чрезъ изучаване фактитѣ на материалния свѣтъ ще помогне за развитието на духовния си животъ — ума, чувствата и волята. Тѣ отговарятъ на цвѣта. Чрезъ такава работа човѣкъ ще развие дарби и добродетели. Тѣ отговарятъ на плодоветѣ на ябълковото дърво. И както ябълката ги предлага на тия, които минаватъ край нея, така и човѣкъ ще употреби дарбитѣ и добродетелитѣ си за благо на другитѣ.

3. Въ природата навсѣкжде виждаме приспособление на организма къмъ околната срѣда. Напримѣръ, едно растение по чуденъ, по най-целесъобразенъ начинъ се приспособява къмъ сухотата и влажността на въздуха. Ако въздухътъ е влаженъ, листата иматъ тънка кугикула и широки петури, за да се усили изпарението. Растенията иматъ целесъобразни методи за приспособление и къмъ свѣтлината. За тая цѣль у нѣкои растения листата сж наредени спирално по стеблото. Когато листата сж срещуположни, то тѣ сж поставени въ две перпендикулярни направления, за да не се засѣняватъ. Когато растението е въ гжста гора, расте много на високо, безъ много да се разширява, и като достигне на слънце, тогава се разширява. Какво красиво приспособление виждаме, напримѣръ, въ пжпкитѣ на растенията: тѣ сж покрити съ дебели люспи, за да се предпазятъ отъ зимния студъ. Съ хиляди приспособления срѣщаме навсѣкжде въ природата.

Този методъ на разумната природа за приспособяване на съществата по идеаленъ начинъ къмъ тѣхната срѣда трѣбва да се приложи и въ образователното дѣло. Тамъ този методъ намира приложение чрезъ спазване на следното правило: Възпитателътъ при обучението и възпитанието трѣбва да се съобразява съ даденитѣ условия. Това значи, че той при прокарване на този или онзи образователенъ методъ трѣбва да се съобра-

заява напр. съ темперамента, характера и заложен битъ на детето, съ унаследенитъ му културни възможности, съ нравствения уровеньъ и културно-стопанския битъ на обществото, съ географския обликъ на мѣстността, съ податнитъ сили на почвата, съ мѣстния климатъ, съ характера на мѣстната флора и фауна, съ височината надъ морското равнище и пр.

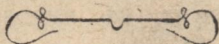
4. Въ природата ритъмътъ е всеобщъ законъ. Виждаме го въ смѣната на деня и нощта, въ смѣната на годишнитъ времена, въ приливитъ и отливитъ, въ ритма на сърдцето, въ дихателния ритъмъ и пр.

Този методъ на природата може да се приложи и въ образованието, напримѣръ, чрезъ въвеждане известенъ ритъмъ въ детския трудъ. После, детето може да се свърже съ свѣта на ритма чрезъ музиката, паневритмията и пр.

Това сж само нѣколко примѣра, за да се види, какви богатства се криятъ за образователното дѣло въ методитъ на разумната природа. Тѣ сж тъй разнообразни! Въ това отношение се отваря широко поле за работа и приложение.

Съ горнитъ нѣколко примѣра, взети отъ безброй такива, се опитахме само да изтъкнемъ важността на този принципъ, за който говори Учителътъ.

ПЪРВИ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ПЕРИОДЪ // ПРЕДУЧИЛИШНА ВЪЗРАСТЪ //

Първиятъ периодъ отъ раждането до седмата година е най-важниятъ образователенъ периодъ. Това трѣбва да се знае като основна педагогическа истина. Този периодъ е важенъ по следнитѣ две причини:

1. Тогава се оформява тѣлото. То следъ седмата година продължава да расте, но главно по форми, които сж изработени въ първия периодъ. Ето защо, първиятъ периодъ опредѣля до голѣма степенъ цѣлото бждеще на човѣка.

Правилно развитото тѣло е отъ голѣма важность не само отъ здравно гледище, но и за духовното развитие на човѣка. Човѣшкиятъ духъ има нужда отъ добре устроено тѣло, за да може да прояви силитѣ, които крие въ себе си. Когато автомобилътъ е добре направенъ, шофьорътъ може да си служи съ него. Когато цигулката е добре направена, музикантътъ може да свири на нея.

2. Посѣтитѣ презъ този периодъ семенца въ детското тѣло и душа възрастватъ и даватъ своитѣ плодове по-късно. Нѣкои навици, способности, дарби, които се явяватъ на 30 — 40 — 60 год. възраст, се дължатъ на това, което е посѣто въ детското тѣло и душа презъ първия периодъ — отъ раждането до седмата година.

Презъ първия периодъ се развива предимно волята, понеже тя има известна връзка съ човѣшкото тѣло.

Коя е най-характерната черта, която можемъ да използваме въ възпитателно отношение презъ този периодъ? Това е подражателността. Тя е най-

силна презъ това време. Презъ втория периодъ тя продължава да сществува и е пакъ доста силна, и следъ това постепенно почва да отслабва, макаръ че продължава да действува презъ цѣлия човѣшки животъ. Обстоятелството, че подражателността е най-силна презъ първия периодъ, трѣбва да се използва отъ околнитѣ на детето — родители и възпитатели.

Логичното мислене презъ този периодъ не е още развито. Това, което детето вижда около себе си, това, което става около него, се отпечатва въ неговия мозъкъ и опредѣля формитѣ, въ които той се излива. Това опредѣля финния строежъ на нервната му система. А знае се, че мозъкътъ е инструментъ на душевния животъ.

Ето защо, законътъ е този: каквото вижда детето да става, да се прави около него презъ първия периодъ, това го възпитава положително или отрицателно. По-слабо влияние указва върху него това, което ще му кажете, отколкото това, което ще направите въ негово присѣствие, за оформяване на характера му, върху неговитѣ бждещи навици, предразположения, склонности и пр.

Ето защо, възрастнитѣ, които сж около детето, трѣбва да бждатъ много внимателни предъ него. Тѣ трѣбва да бждатъ образци въ думи, жестове, обхода, погледки. Чрезъ тѣхъ влияятъ върху оформяването на детската личностъ. Учителтъ казва: „Желѣзото трѣбва да се бие, докато е горещо. Сжщото е и съ човѣшкото естество. То може да се преобразува и възпитава, докато съдържа тая първоначална топлина на младия и гѣвкавъ животъ, който възприема и усвоява всичко, що му се дава“.

Родителитѣ и всички околни, каквито качества искатъ да развиятъ у децата презъ този периодъ, тия качества трѣбва да проявяватъ предъ тѣхъ съ своитѣ действия. Напримѣръ, родителитѣ трѣбва да проявяватъ крайно търпение и то както спрямо децата, тъй и спрямо

други въ тѣхно присѣствие, защото всѣка проява на нетърпение спрямо тѣхъ или спрямо други въ тѣхно присѣствие, посажда у тѣхъ предразположение къмъ нетърпение. Сжщото се отнася и за точността и реда. Родителитѣ трѣбва да иматъ голѣмъ редъ въ кѣщи. Всичко трѣбва да е наредено и чисто. Всѣко безредие покваря характера на децата и ги прави предразположени къмъ песимизъмъ.

Ще дамъ другъ примѣръ: Слугинята казва на бащата, че нѣкой чука на вратата и пита за него. Бащата ѝ казва предъ сина си: „Кажи му, че ме нѣма въ кѣщи“*). Въ мозъка и душата на детето вече е отпечатана постѣпката на бащата. Тамъ тя е оставила трайни следи. Тѣзи следи ще дадатъ своитѣ послѣствия въ пълнота, когато то порастне. То ще стане на 30 — 40 и повече години, и тогава ще се прояви това, което е отпечатано въ мозъка и душата му презъ детинството. Тогава ще има предразположение къмъ лѣжа. Отъ друга страна, чрезъ тази лѣжа на бащата рухва довѣрието между родителитѣ и детето. И ако хората искатъ да изследватъ, защо този човѣкъ е наклоненъ къмъ лѣжа, трѣбва да изучатъ детинството му и ще видятъ, че той е слушалъ тогава често лѣжи около себе си. Въ това отношение е важенъ не само първиятъ периодъ, но и вториятъ.

Другъ примѣръ: Детето е направило известна простѣпка. Ако му се гнѣвятъ и го нагрубаватъ за това, то ще му се причини двойна вреда:

а) Не се постига крайната целъ, именно, детето да се научи да не повтаря тази простѣпка.

б) Мозъкътъ и душата на детето получаватъ такива следи, че когато то възмжжѣ, ще прави сжщото, което е правилъ баща му или майка му спрямо него, т. е. ще придобие предразположение къмъ гнѣвъ, нагрубаване и пр.

*] Въ статията на Гжбенски въ сп. „Училищенъ прегледъ“, год. XI, кн. IX.

Отъ този примѣръ нѣкой може да помисли, че е важно да проявяваме любовъ и други добродетели само спрямо самото дете, като е съвсемъ безразлично, какъ се отнасяме къмъ другитѣ хора въ негово присѣствие. Въ сжщностъ, второто влияе толкова върху детето, колкото и първото.

Следователно, никаква нелюбовна или друга лоша постѣпка не само спрямо детето, но и предъ детето.

Напримѣръ, родителитѣ могатъ да бждатъ много любезни къмъ 5-годишното си дете. Обаче, каква полза отъ това, ако тѣ предъ него се каратъ на слугата и го нагрубаватъ. Каква полза отъ благитѣ обноси на бащата спрямо своето дете, когато той обижда околнитѣ на всѣка крачка, връща се въ кжщи пиянъ и предизвиква бурни сцени? Нека дадемъ още нѣколко примѣра: Бащата казва веднѣжъ по адресъ на нѣкого много лоши думи, и когато това лице после му идва на гости, той му отправя похвали, и то тъкмо противоположни на укоритѣ, които му е отправилъ въ негово отсѣствие предъ сина си. Нѣма ли да създаде това у детето предразположение къмъ лицемѣрие, когато порастне?

Ако бащата изрази недоволството си отъ суката въ време на ядене и блѣсне силно и грубо чинията си съ ржка предъ детето, то у последното се посажда предразположение къмъ грубостъ, тирания и жестокость, когато порастне.

Харисонъ въ книгата „Детската градина“ казва: „Трѣбва да се внимава, да не би детето да критикува; па и другитѣ да не критикуватъ въ негово присѣствие. Така му се нанася повече вреда, отколкото помага. До колкото е възможно, рисувайте хората предъ него като герои и героини. Най-силнитѣ и най-добритѣ характери сж ония, които щомъ се запознаятъ съ нѣкого, съзиратъ най-хубавитѣ черти въ характера му. Детската гра-

дина ни дава безбройни пояснения, като какъ може да се развие този видъ характеръ“.

Детето, което е прекарало презъ първия периодъ на своя животъ въ една атмосфера на любовъ, която проявяватъ околнитѣ, ще се развива правилно. То, като порастне, ще има сърдцето на идеалиста. Този, който е виждалъ любовъ около себе си презъ детинството си, приема въ себе си — въ тѣлото и душата си — известни предразположения, и то, като порастне, ще проявява тая любовъ къмъ другитѣ. И така, чрезъ любовта, която царува въ детската срѣда, се посаждатъ въ детската душа красиви семенца, които детето ще прояви после като любовъ. Посѣватъ се въ детинството, и въ по-късна възраст по-сѣтото цвѣти и врѣзва.

У децата презъ първия периодъ трѣбва да се развие духъ на служене. Това може да стане както въ дома, така и въ детската градина.

Въ детската градина като важна работа презъ този периодъ трѣбва да се счита упражнението и развитието на сѣтивата: зрение, слухъ, осезание и пр. Въ детската градина трудовиятъ принципъ може да се въведе въ най-лека форма и то като работа всрѣдъ природата: въ градината, на полето, въ гората и пр. Това, което е изложено за трудовия принципъ, приложенъ всрѣдъ природата презъ втория периодъ, важи и за първия — за детската градина. Детето въ предучилищна възраст, въ детската градина, ще работи въ цвѣтната, зеленчукова и плодна градини, ще отглежда цвѣтя, зеленчуци и плодни дървета, ще чисти извори, пжтеки и пр.

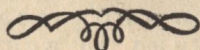
Разликата ще бжде въ това, че при децата отъ предучилищната възраст работата ще бжде отъ най-лекъ характеръ — сродно на играта или нѣщо срѣдно между игра и трудъ — съответно на детската възраст. Въ детската градина работата всрѣдъ природата и изобщо общението съ природата, въ което влизатъ още разходкитѣ на полето,

въ гората и пр., трѣбва да бжде срѣдище на цѣлото останало детско занимание. Тази работа всрѣдъ природата трѣбва да се използва за развитието на сътивата у децата: за запознаването имъ съ формитѣ, краскитѣ, линиитѣ, за чертане, рисуване, моделиране и пр. Тя може да стане и изходна точка за пѣсни, приказки, игри и пр.

У децата презъ първия периодъ трѣбва да се развие чувството на благодарностъ къмъ Първата Причина за всичко. Тая благодарностъ може да се изказва чрезъ молитви-пѣсни. Много отъ тѣхъ могатъ да бждатъ въ връзка съ опитноститѣ на детето въ семейството и въ природата. Въ тѣзи молитви-пѣсни може да се изрази благодарността за слънчевата топлина и свѣтлина, за птичкитѣ, цвѣтята, за красивитѣ плодове.

Въ детската градина може да се въведе ритмичната гимнастика въ по-лека форма — чрезъ едно опростяване на паневритмията, чрезъ откриване специаленъ детски отдѣлъ на паневритмията. Въ бждеще това ще се направи. Въ детската градина трѣбва да се приложи самодейността и творчеството, за да се тури начало за развитието на волята. Чрезъ детската самодейностъ ще се посѣятъ семенца, които въ бждеще ще се проявятъ като воля.

IV ВТОРИ ОБРАЗОВА- ТЕЛЕНЪ ПЕРИОДЪ

Обща характеристика

Казахме по-горе, че вториятъ периодъ — отъ седма до четиринадесета година — е периодъ на чувствата, на сърдцето. Изтъкнахме, че съгласно основния педагогически законъ всѣка детска сила или качество трѣбва да се развива презъ този периодъ, презъ който то е въ подемъ. Ето защо, презъ втория периодъ цѣлото обучение и възпитание трѣбва да се свърже съ чувствата. Презъ този периодъ въ подемъ сж нравственитѣ и естетични чувства, въображението и паметта.

Днешното училище страда отъ интелектуализъмъ. То пренебрегва сърдцето и волята. Това пренебрегване на сърдцето, на чувствата отъ днешното училище има сждбоносни послѣдствия, понеже отъ психологията се знае, че чувството дава направление на волята. Ето що казва д-ръ Никола Кръстниковъ *): „Споредъ д-ръ Блойлеръ, всѣки психиченъ актъ се придружава съ чувство, което въ сжщото време играе главна роля при решението. Емоцията опредѣля направлението на действията, а характерътъ на човѣка се опредѣля почти изключително отъ емоционалността“.

Ако се пропустне периодътъ отъ седма до че-

*) Д-ръ Никола Кръстниковъ: „Опитъ за психологически анализъ на нашия общественъ животъ“.

тиринадесета година за развитието на висши чувства, изгубеното не може вече да се навакса. Такова дете рискува да остане съ беден душевен животъ. Това казва и д-ръ Н. Кръстниковъ въ споменатия трудъ: „Развитието на чувствата, не само социални, но и индивидуални, може да става само въ периода на тяхната еволюция и разцъвтыване, т. е. въ детската възраст. Даже преподаването на предмети, които иматъ за целъ развитието на детския интелектъ, трѣбва да става съ огледъ за развитието на по-високи чувства, за възвишаване на детското сърдце“.

Морализирането не помага, понеже чрезъ него се апелира на детския умъ, безъ да се раздвижи детското сърдце. Ето какъ характеризира Хр. Ковачевъ това морализиране *): „Следъ като се заучи по разни начини разказчето, чрезъ въпроси се прави съответното вдълбочаване и се извлича поука. И учителятъ казва: Отъ тая приказчица се научихме, че не трѣбва да лъжемъ, научихме се, че не трѣбва да крадемъ, научихме се, че трѣбва да обичаме и почитаме родителитѣ си и всички, които се грижатъ за насъ. — Ние формулираме тия правила, и ученицитѣ ги повтарятъ следъ насъ, обаче не сж раздвижени дълбокитѣ сили на тяхното естество“.

Днешното училище ще се избави отъ своя интелектуализъмъ чрезъ възпитание на чувствата, чрезъ художествения елементъ, трудовия принципъ и пр.

По кой начинъ цѣлото обучение и възпитание отъ този периодъ може да се свърже съ чувствата, съ сърдцето? Не да се говори на децата, че трѣбва да иматъ такива и такива чувства, но тѣзи чувства детето трѣбва да ги живѣе. Самата образователна срѣда трѣбва да създаде условия за това.

**) Статията му: „Разработка на четива съ морално съдържание“ въ сп. „Учителска мисль“, год. IV, кн. 4, и 5, 1923 г.

Всѣко детско занимание презъ втория периодъ трѣбва да буди у децата живи чувства: възторгъ, радостъ, милосърдие, любовъ, състрадание и пр. Отъ друга страна, свѣтътъ на красивото—художествениятъ елементъ — трѣбва да прониква цѣлото обучение, всички учебни предмети, всѣки учебенъ часъ, всѣко детско занимание. Сжщо така и всички детски занимания презъ този периодъ трѣбва да подхранватъ въображението, трѣбва да будятъ у децата живи образи и картини, чрезъ които да се привежда въ активностъ неговото въображение.

Ако презъ този периодъ образователниятъ процесъ не действува на чувството, на сърдцето, ако не действува на въображението и не е проникнато отъ художественъ елементъ, то непременно детското занимание ще бжде сухо, скучно, досадно. Децата ще бждатъ безучастни. Както детската срѣда, тъй и образователниятъ процесъ трѣбва да будятъ радостъ у детето. Радостъ ще внесатъ въ детския животъ между другото и музиката, паневритмията, излетитѣ, другарскиятъ часъ и пр.

Казахме, че презъ първия периодъ се туря основата на волята, казахме още, че първиятъ периодъ е периодъ предимно на развитието и оформяването на тѣлото. Значи, въ началото на втория периодъ тѣлото и волята сж вече доста укрепени, за да може да се приложи съ успѣхъ презъ този периодъ трудовиятъ принципъ и то всрѣдъ природата*).

Гореказаното опредѣля характера на обучението и възпитанието презъ цѣлия втори образователенъ периодъ.

*) Относно значението на чувствата—благоговение и пр.—и на художествения елементъ, най-много се приближаватъ до Учителя д-ръ Щайнеръ и Виолино Примо [Ц. Поповъ].

Подражателността през втория период продължава да играе роля, само че измѣнява характера си: през първия период детето подражава на всичко, което вижда да се прави около него, а през втория подражава само на това, към което има уважение, благоговение. Петър Монеv изтъква тази разлика въ подражателността през първия и втория периоди*): „През втория период отъ развитието подражанието се слага върху друга почва. Сега вече юношата се увлича не отъ физическия, а отъ нравствения героизъмъ. Тукъ вече героитъ сж носители не на изключителни физически качества, а на висши нравствени и пообщо — духовни ценности. Голѣмитъ хора на изкуството, науката и философията, общественицитъ и политичитъ отъ първи рангъ — това сж новитъ образци, които сега замамватъ юношата. Той чете биографиитъ имъ, изучава живота имъ и се сили да ги подражава“. Затова през втория период като важенъ образователенъ факторъ се счита следното: околнитъ да събуждатъ благоговение у детето. Както растенията иматъ нужда отъ влага, топлина и свѣтлина, така сжщо и детето има нужда да проявява чувство на благоговение спрямо околнитъ. Тукъ важи следниятъ законъ: Тия качества, къмъ които детето е благоговѣло, то ще има преразположение да ги проявява въ своя характеръ, въ своя животъ, когато порастне. Ето защо, за да развиемъ у децата идеаленъ характеръ, трѣбва да ги поставимъ въ такава срѣда, дето ще могатъ да проявяватъ това чувство. Григорий Петровъ разправя за единъ студентъ отъ московския университетъ, слушателъ на лекциитъ по история на проф. Грановски. Сту-

*) „Психология и педагогика на подражанието“, въ юбилейния педагогически сборникъ въ честь на проф. Герасковъ, стр. 379.

дентът бил принуден да прекъсне студентството и да отиде въ една Кавказка област, дето е трѣбвало да огрубѣе поради грубата срѣда, въ която бил поставенъ. Но благороднитѣ думи и характерътъ на проф. Грановски така силно му въздействували, щото той всрѣдъ тази груба срѣда съ възторгъ и умиление си спомнялъ за свѣтлия му образъ. И този образъ поддържалъ у него стремежа да живѣе за възвишеното, идеалното. Като Грановски билъ и проф. Пироговъ.

Родителитѣ и другитѣ лица около детето трѣбва да притежаватъ идеални характери, които да сж въ състояние да събудятъ чувството на благоговение у детето. Поради това, всички възрастни, които сж въ досѣгъ съ детето, трѣбва да работятъ всѣки день за своя духовенъ растежъ.

Отъ голѣма важностъ е да не се пропустне развитието на благоговението у детето презъ този периодъ. Неразвитието му ще има лоши последици, въпрѣки най-доброто желание на възпитателя и въпрѣки спазването на всички други педагогически принципи. Безкрайно много е загубило детето, което не е имало случай да благоговѣе въ периода между седма и четиринадесета година. Ако учителятъ не е искренъ, детето инстинктивно схваща това и липсватъ условия за благоговение и възпитателско въздействие. Едничкото срѣдство е: Учителятъ трѣбва да се старае да бжде достоенъ за благоговение.

Презъ третия периодъ — въ периода на умственото развитие и идейния животъ — младежътъ чрезъ самостоятелна идейна работа, по наученъ път трѣбва да си изработи миросгледъ, критерий върху въпроситѣ на живота, но той трѣбва преди тази възраст — презъ втория периодъ — да види въплотенъ около себе си идеала като живъ образецъ въ лицето на околнитѣ.

Единъ добъръ примѣръ за благоговение е следниятъ: при единъ учителъ преди Балканската война идва едно момченце на гости по случай

Великденъ. Учителътъ му подарява една картинка. Момченцето, отъ голъмо благоговение къмъ този учителъ, я пази у дома си като светиныя. Следъ общо-европейската война учителътъ посещава дома на детето, което е вече доста порастнало. То отишло и извадило отъ сандъчето си картинката и я показало съ благоговение. Другъ примѣръ: единъ околийски учил. инспекторъ разправя, че когато билъ малъкъ, тѣй безкрайно е благоговѣлъ предъ учителя си, че си го представялъ като извънредно сжщество. Той мислѣлъ, че учителътъ не яде, защото не е като другитѣ хора. Не можелъ да си представи, какъ учителътъ ще яде като другитѣ хора; той е възвишено сжщество, което или не яде, или ако яде, употребява съвсемъ други храни, а не тая, която употребяватъ другитѣ.

Но да не се мисли, че благоговение трѣбва да се изпитва само къмъ окръжаващитѣ. Презъ този периодъ това чувство може да се развие у детето по следнитѣ начини:

а) Като вижда то у околнитѣ въплотение на доброта, любовъ, търпение, безстрашие, мъдростъ и пр.

б) Като му се разкриватъ възвишени характери отъ историята — биографии на велики хора.

в) Въ приказки, разкази, митове, легенди и пр. да се рисуватъ възвишени характери, които да будятъ детското благоговение.

Има законъ въ психологията: Това, за което мислишъ, то извайва твоя характеръ, указва въздействие върху твоя умъ, сърдце и воля. Като мислимъ за добритѣ хора, ние ставаме добри, доброто въ насъ почва да се развива. Тоя законъ трѣбва да се приложи въ възпитанието. Нали примѣрътъ е важенъ възпитателенъ факторъ? Ако учимъ живота на велики хора, тѣ оживяватъ за насъ. Тѣ ставатъ единъ видъ живъ примѣръ за насъ. И така тѣ ни възпитаватъ. „Мислете върху добритѣ хора, казва Учителътъ, върху разумнитѣ хора, силнитѣ хора въ

свѣта. Тѣ сж предметно учение. Ще получите нѣщо по този начинъ. Ще развиете нѣщо въ себе си“.

Какво богато поле за работа на възпитателя! Може да се използва грамаденъ материалъ отъ историята и отъ всемирната литература, както и отъ нашата. Въ това отношение детската литература има голѣма важность. Тя трѣбва да е пропита отъ този духъ. Тя трѣбва да бжде не само приятно четиво и да дава храна на въображението, но сж щевременно трѣбва да излага такива възвишени характери, които да будятъ благоговение у децата.

Историята на българския и другитѣ народи сж пълни съ примѣри на възвишени характери. Животътъ имъ трѣбва да се изложи предъ децата въ по-долна възраст въ видъ на приказки и разкази, а въ по-горна възраст въ видъ на биографии. Напримѣръ, може да се използва живота на Христофоръ Колумбъ, Галилей, Сократъ, Хусъ и пр. Отъ българската история има сжщо много примѣри: Св. Кирилъ и Методий, Св. Климентъ, патр. Ефтимий, отецъ Паисий, Раковски, Неофитъ Бозвели, Любенъ Каравеловъ, Христо Ботевъ, Василъ Левски и пр.

Презъ този периодъ не трѣбва да се прави нищо предъ детето, което прѣчи за проявата на благоговението у него. Предъ него не трѣбва да се хулятъ, осмиватъ, одумватъ или критикуватъ други лица. Това има грозни последици за нѣжнитѣ цвѣтя, които се развиватъ въ душата му. Това ще прилича на сланата, която попарва нѣжни растения. Колко се грѣши въ това отношение! Учителътъ казва: „Да осмѣете нѣщо и да мислите, че по този обратенъ пѣтъ ще можете да морализирате хората, това не е възпитание. Това не е Божественъ методъ на възпитание“. Той казва още по този въпросъ: „Да се занимавате съ неджзитѣ на хората, това е зараза, която разрушава организма“.

Но нѣкой би казалъ: „Ако у детето се развие чувството на благоговение, не убиваме ли съ това личността у него? Не го ли правимъ несамостоятелно, зависимо, подчинено на други личности? Не го ли правимъ само тѣхенъ спътникъ? Не събуждаме ли у него по такъвъ начинъ рабски чувства, които ще се отразятъ върху цѣлия му животъ?“ — Напротивъ, онзи, който има щастието да благоговѣе презъ тази възраст, после ще стане една самостоятелна, свободна личностъ. Силитѣ на благоговението сж лжчи, подъ чието влияние поникватъ най-красивитѣ цвѣта въ детската душа.

*
*
*

Презъ този периодъ не трѣбва да се развива изкуствено логичното мислене. Това би било пресилено, преждевременно. Разбира се, ако искаме да развиемъ логичното мислене у детето презъ този периодъ, ще направимъ голѣмъ напредѣкъ въ това отношение и тогава ще се радваме, че то е постигнало много нѣщо. Но после горчиво ще се разкайваме, понеже преждевременно развитото дете после ще остане съ увѣхнали душевни сили — то ще стане апатично, съ посрѣдствени умствени способности. Разбира се, умътъ ще се развива презъ този периодъ, не може да не се развива, но той трѣбва да се развива отъ само себе си, подъ действието на другитѣ ученикови способности, безъ нарочно да се упражнява логичното отвлѣчено мислене.

Казахме, че въ този периодъ детското въображение е въ подемъ. Ако учителятъ нѣма развито въображение, не може да го развие у детето и то по следната причина: когато учителятъ разправя нѣщо и живо си представя образа, то детето ще го запомни и слуша съ интересъ. Ако учителятъ въ този моментъ нѣма живъ образъ въ своето съзнание, не може да събуди интересъ у детето. Това е психологически законъ, който говори, че въ това отношение има връзка между учителя и детето. Презъ втория периодъ, и особено презъ пър-

витъ три отдѣления, могатъ да се разправятъ на децата фантастични приказки, въ които героитъ сж скалитъ, изворътъ, вѣтърътъ, планината, цвѣтята, животнитъ, дърветата и пр. Това развива въображението. И ако презъ този периодъ не се използватъ методитъ за развитието му, детето после, когато порастне, ще има слабо въображение. За развитието му може да се използва и рисуването по фантазия, (иллюстративно рисуване) и пр.

Въображението съдействува за развитието на ума, понеже и то е отъ познавателната или умствената областъ на душевния животъ. Презъ този периодъ умътъ трѣбва да се подтиква къмъ развитие между другото и чрезъ развитието на въображението. Ето защо Мойманъ казва по този въпросъ*): „Въображението се явява тая областъ и тая форма на умствената дейность, при която най-рано може да се пробуди умствената самостоятелность на детето, радостта при откритието, търсенето и изнамирането, защото тази форма му е достъпна, отколкото действителното размишление. Ясно е отъ тукъ, че формалното развитие на самодейно въображение трѣбва да служи за изходна педагогическа точка при пробуждането на умствената самодейность у детето въобще“.

*) „Лекции по експериментална педагогия“, стр. 152.

Художествениятъ елементъ трѣбва да прониква цѣлото обучение и възпитание

Нашиятъ копнежъ за единъ свѣтъ на красотата показва, че въ душитѣ ни има нѣщо сродно съ него. Свѣтътъ на красотата е сроденъ съ силитѣ, които се криятъ въ глѣбинитѣ на човѣшката душа.

Чрезъ изкуството човѣкъ се свързва съ висшитѣ сфери на Духа. Познато е опредѣлението: „Изкуството е познание на истината подъ образа на прекрасното“. Изкуството е единъ отъ пѣтищата, чрезъ които се свързваме съ Първичната Причина. Ето защо, художествениятъ елементъ е духовенъ по естеството си. Изкуството освобождава, понеже събужда възвишеното у човѣка.

Презъ втория периодъ се събуждатъ и развиватъ естетичнитѣ чувства у детето. Ето защо, цѣлото обучение презъ този периодъ трѣбва да се прониква отъ художествения елементъ. Поради този особенъ характеръ на втория периодъ, само това обучение, което е проникнато съ такъвъ елементъ, указва дълбоко действие върху детето, прониква въ глѣбинитѣ на естеството му и раздвижва всичкитѣ му психофизични сили, трансформира ги, обновява ги, внася въ тѣхъ новъ животъ, подтиква развитието и разцвѣта имъ. Всѣко обучение, което е лишено отъ такъвъ елементъ, е безжизнено, мъртво, анемично, безъ никакво влияние върху психофизичния му строй, и тогава вѣхнатъ и гаснатъ детскитѣ сили и заложиби. Изкуството действува върху цѣлия човѣкъ. Че това е така, можемъ да су увѣримъ и опитно, като вмѣкнемъ художествения елементъ въ обучението. Класътъ е безжизненъ, ученицитѣ сж пасивни, бездейни, разсѣяни, но внасяме художе-

ственъ елементъ, и ето, става голѣма промѣна въ класа: апатичнитѣ лица ставатъ будни, разсѣяността се замѣнява съ съсредоточено внимание, умората изчезва, всички сж увлѣчени въ учебната работа. Тогава нѣма вече немирни ученици. Това преобразяване на класа не е ли най-доброто доказателство, че такова обучение е въ хармония съ детската природа и че то има дълбоко действие върху нея? Магически цѣлата атмосфера се измѣнява, като че ли минава веднага единъ животворенъ токъ презъ всички души. Затрептяватъ най-чувствителнитѣ струни на детското естество. Училищната атмосфера става друга; въ нея се внася животъ, кипежъ, интересъ и радостъ. Детскитѣ лица свѣтватъ.

Поради самиятъ характеръ на втория образователенъ периодъ, детето презъ този периодъ възприема нѣщата въ образи и картини. Ето защо, за да бжде обучението и възпитанието въ този периодъ въ съгласие съ детската природа, материалътъ трѣбва да се поднася на детето не толкова чрезъ логическо мислене, което се разцвѣтява следъ 14-а година, но главно въ образи, картини. Образитѣ и картинитѣ — това е начинъ, чрезъ който художествениятъ елементъ може да се свърже съ обучението.

Виолино Примо много правилно схваща значението на художествения елементъ въ втория периодъ, като казва: „Детето гледа на свѣта като поетъ и говори въ образи, картини и фигури“ (сп. „Училищна практика“). Изкуството, художествениятъ елементъ дава богатъ материалъ на въображението, подбужда го къмъ активностъ.

Художествениятъ елементъ има връзка и съ нравственитѣ чувства. Има тѣсна връзка между моралното и естетично възпитание. Голѣма е зависимостъта между свѣта на красотата и свѣта на доброто. По този въпросъ много е писано въ педагогичната литература, но малко се прилага. Шилеръ въ „Писма за естетичното възпитание на чо-

въчеството“ казва, че свободата ще дойде чрезъ разбирање на красивото, чрезъ естетичното възпитание. Висшето добро и висшата красота сж въ сжщностъ едно и сжщо нѣщо отъ висше гледище.

Че изкуството, художествениятъ елементъ възпитава и волята, това е много лесно обяснимо, като се знае, че изкуството засѣга цѣлия човѣкъ, цѣлата човѣшка природа и я облагородява, а волята влиза въ основната сжщина на тая природа. Изкуството буди възвишени чувства, а тѣ даватъ направление и потикъ на волята.

Кл. Скопаковъ казва по този въпросъ *):

„Изкуството стимулира най-живо и най-результатно въображението. То има най-големо значение за цѣлия духовенъ животъ. Художественото произведение действува не само на мисълта, чувството и волята, а на цѣлостния човѣкъ, т. е. и на ония страни въ духовния животъ и въ цѣлото човѣшко сжщество, които още никоя наука не е разкрила, които никое друго образователно срѣдство не е достигнало“.

Художествениятъ елементъ въ обучението има и друго значение: когато при обучението си служимъ съ художествени образи или когато по други начини вмъкнемъ художественъ елементъ въ детския животъ, то обучението не уморява.

Когато казваме, че изкуството, художествениятъ елементъ трѣбва да прониква детския животъ въ втория периодъ, съ това не се разбира, че това трѣбва да става само съ отдѣлни учебни предмети, като добавка къмъ другото обучение. Не, съвсемъ друга е идеята: Художествениятъ елементъ презъ втория периодъ трѣбва да прониква всички учебни предмети. Той трѣбва да бжде като червена нишка, която да минава презъ цѣлия училищенъ животъ. Всѣко детско чувство, всѣка дет-

*) „Вестительтъ на бждещето“ въ сп. „Свободно възпитание“, год. XIII, кн. 4—5, май—юний, 1935 г.

ска работа трѣбва да е проникната отъ този елементъ. Само тогава обучението и възпитанието е въ хармония съ детската природа.

Нека разгледаме начинитѣ, по които този елементъ може да прониква въ цѣлото обучение:

1. Това, което детето прави, да има художествена стойность. Детскиятъ трудъ трѣбва да се проникне отъ художественъ елементъ. Въ всѣка своя дейность, въ всичко, което прави, детето трѣбва да вложи художественъ усѣтъ. По този начинъ трудовиятъ принципъ да стане сръдство за проникване на детския животъ отъ художественъ елементъ. Съ своя трудъ детето да внася красота, симетрия, хармония на всѣкжде около себе си. Детето не трѣбва само да съзерцава красотата, но и чрезъ собствено творчество да внася елемента на красотата въ своята околность.

Учительтъ казва: „Хубаво е да очистимъ нѣкой изворъ, да му отворимъ пѣтъ, да му постелимъ дѣното съ красиви камъчета и да го оградимъ наоколо. Тогава се чува красивата музика на водата. Това възпитава детето“. Каква радостъ се ражда у тѣхъ, че внасятъ красота въ свѣта чрезъ своята дейность!

Художествениятъ елементъ може да влѣзе въ детската дейность и чрезъ чертание на лехи въ видъ на красиви фигури, чрезъ отглеждане и подреждане съ вкусъ на цвѣтя и плодни дървета.

2. Поради характера на детския трудъ и чрезъ разходки и излети на полето, въ гората, на планината, детето ще влѣзе въ близкъ досѣгъ съ природата, и това е пакъ единъ отъ начинитѣ за развитието на художествения вкусъ у детето. Природата ще възпитава детето чрезъ красотата на цвѣтята, тревитѣ, зеленитѣ полянки, дърветата, изворитѣ, скалитѣ и пр..

3. Художественъ елементъ може да се внесе въ обучението по родния и чужди езици.

Тукъ ще се прилагатъ художественитѣ разкази, игри, пѣсни и декламации на съответния езикъ. При обучението по родния езикъ художествениятъ елементъ може да се приложи много добре при запознаване съ буквитѣ чрезъ т. н. игри — приказки, после съ свободни съчинения и пр.

Чуждъ езикъ се учи много лесно, като се свърже съ музиката, защото езикътъ и музиката иматъ една и сѣща основа: човѣшкиятъ гласъ е тонъ.

4. Художествениятъ елементъ при смѣтане и геометрия влиза чрезъ т. н. игри-приказки.

5. Художествениятъ елементъ при история и география се вмѣква чрезъ използване на художествения разказъ, на легенди, художествено описание на исторични събития и на чужди страни въ форма на пѣтни бележки и пр.

6. Методътъ на съпоставянето или уподоблението е красивъ начинъ за свързване на обучението и възпитанието съ художествения елементъ.

7. Чрезъ рисуването и приложението му при много учебни предмети, напр. при природознание.

8. Чрезъ музиката и приложението ѝ при много учебни предмети; чрезъ паневритмията и изобщо ритмичната гимнастика. Красивитѣ игри, въ които музиката и движенията сж умѣло съчетани, развиватъ естетичнитѣ чувства у детето. По този начинъ се развива у детето усѣтъ за ритъмъ, пластика и за връзка между тѣхъ и вътрешния, психичния животъ на човѣка.

9. Художествениятъ елементъ може да играе голѣма роля въ т. н. „другарски часъ“ (детски клубъ), за който ще говоримъ по-късно.

Изкуството, художествениятъ елементъ ще внесе една нота на радостъ въ детския животъ, а детскиятъ животъ трѣбва да е потопенъ въ благодатнитѣ ѝ лъчи.

Художествениятъ елементъ да се внася по възможностъ чрезъ художественото творчество на самото дете. Презъ този периодъ детето трѣбва да развие усѣтъ за красотата въ форми, краски, тонове, думи и художествени образи.

Трудът като образователен факторъ

1. Въ лоното на живата природа

Да искараме детето вънъ отъ класнитъ стаи, всрѣдъ живата природа, при изворитъ, рѣкитъ, тревитъ, дърветата, птичкитъ. Вѣтърътъ да милва коситъ му; то да се радва на облацитъ, на синьото небе, на полята, горитъ и планинитъ, на пеперудитъ, мушичкитъ, да се радва на цвѣтята. Нека да го възпитаваатъ цвѣтята, птичкитъ, плодетъ и пр. Нека да го възпитава великата природа. Тя е най-великиятъ педагогъ. Тя е пълна съ велика любовъ къмъ своитъ деца. Нейнитъ методи сж най-разумни, най-целесъобразни. Детето всрѣдъ природата ще учи нейнитъ методи и нейния езикъ. Тя ще влѣе въ него нови сили, подема и възторгъ, за да го научи да запази въ себе си до края на живота си нейната младостъ и свежестъ.

Въ погледа на детето, израстнало въ лоното на живата природа, ще има животътъ и радостта на слънчевитъ лъчи; то ще има въ характера си нѣщо отъ щедростта на плоднитъ дървета; ще има въ душата си музиката на поточето и симфонията на гората. Така то ще расте, като синъ на майката природа, ще расте въ една срѣда на радостъ и свѣтилина.

Детето трѣбва да живѣе въ една радостна срѣда. Радостта трѣбва да бжде за него единъ великъ възпитателъ, защото при нея се разцвѣтватъ и крепнатъ силитъ на тѣлото, ума, сърдцето и волята; при нея се запазватъ вътрешното равновесие и хармония; при нея се развива любовта.

Така детето въ тази радостна, красива обстановка ще крепне, ще се разцъвятъ силитѣ му и то ще се чувствува едно съ камънитѣ, птичкитѣ, езерата, изворитѣ, планинитѣ, хората и звездитѣ. То ще чувствува единството на живота. Така ще се развие у него единъ свѣтълъ умъ, едно любвеобилно сърдце, пълно съ дейна любовъ и духъ на служене и на трудъ. Трудътъ всрѣдъ природата ще го възпитава. Всички предмети, които то ще вижда около себе си, ще бждатъ за него предметно учение, въ които детето ще чете великата книга на живота. Всичко, което вижда около себе си, ще го учи. Изворътъ ще го учи да бжде щедъръ. Камънитѣ ще го научатъ да бжде твърдъ въ своитѣ убеждения, въ своята воля и характеръ при постигането на своитѣ цели. Планинскиятъ връхъ ще го научи да даде високъ полетъ на своя духъ. Слънчевитѣ лъчи ще го учатъ да прѣска навсѣкжде животъ и любовъ. Тѣ ще го учатъ да прониква навсѣкжде съ своята любовъ, както тѣ преминаватъ и презъ най-малката пукнатина, която намиратъ, за да внесатъ своя животъ. Ябълката, крушата, сливата ще го учатъ да живѣе за другитѣ, да радва другитѣ съ плодоветѣ на своя трудъ. Птичкитѣ ще го учатъ да бжде музикално като тѣхъ, а пеперудата ще го научи да облича ума, сърдцето и душата си въ красивитѣ дрехи на любовта и мъдростта. Орелътъ ще го учи духътъ му да лети къмъ висинитѣ, къмъ възвишеното и вѣчното, Дърветата ще го учатъ на търпение, а цвѣттята ще го научатъ да прѣска като тѣхъ наоколо благоуханието на красиви мисли, чувства, добродетели и на своята любовъ.

Нека детето да мине презъ едно златно детство, пълно съ слънце, музика, движение и радостъ. И така ще израстне едно ново поколѣние, което ще донесе на земята великата слънчева култура на хармония и братство — култура, за която копнѣе човѣшката душа.

2. Що е творчески труд ?

Голѣма радостъ изпитва човѣкъ, когато твори. Това може да се наблюдава навсѣкжде въ живота. Иполитъ Тенъ казва *), че картина, нарисувана съ най-голѣми подробности, не ни се харесва. Той споменава за една картина на Денеръ въ Лувърския музей. Денеръ е работилъ за нея четири години, като употребявалъ увеличително стѣкло. Неговитѣ портрети сж нарисувани съ най-малки подробности; съ най-дребнитѣ черни точки по носа, съ луничкитѣ по странитѣ, съ микроскопичнитѣ сини жилки по кожата, които едвамъ се виждатъ; представено е даже ог्राжението на околнитѣ предмети въ окото. Като че ли главата, казва Тенъ, иска да изкочи отъ рамката. Но, казва той, една набързо нарисувана глава отъ Ванъ-Дайкъ сто пѣти повече ни харесва. Тенъ говори и за статуитѣ отъ бронзъ или мраморъ, които сж съ еднакъвъ цвѣтъ и безъ зеници въ окото. Тѣ сж красиви, макаръ и еднообразни по цвѣтъ. А пѣкъ статуитѣ на Мадоната въ нѣкои западни църкви сж боядисани и облѣчени въ красиви разноцвѣтни копринени платове, лицето имъ е съ розовъ цвѣтъ, съ блестящи очи и отчетливи зеници. Съ такова прекалено подражание, казва Тенъ, художникътъ ни докарва не удоволствие, но отблъскваще чувство, а често дори и отвращение.

Сега защо това е така? Естетиката е дала много добро обяснение на това. Когато картината или статуята е съ всички подробности, не се дава възможностъ на въображението да работи — то е пасивно. А когато не сж представени подробноститѣ, въображението самѣ допълва подробноститѣ — значи твори. Творбата е висша човѣшка

*) „Философия на изкуството“ отъ Иполитъ Тенъ.

дейностъ. Трѣбва да дадемъ и на детето възможностъ да твори.

А това ще стане, когато то е активно въ училището. Всѣки човѣкъ — и възрастенъ, и младъ — усѣща досада, мъжа, когато е пасивенъ. Като дадемъ възможностъ на детето да твори, тогава ще се развиятъ силитѣ му; умътъ, чувствата и волята му ще се укрепятъ. Въ всички области на училищната дейностъ можемъ да дадемъ възможностъ на детето да твори. Днесъ се стремятъ да приложатъ напр. при преподаването по природознание следнитѣ методи: еволюционенъ, биологиченъ, нагледностъ и активностъ. Но последниятъ се прилага въ много слаба степенъ. Той се прилага до толкозъ, доколкото учителятъ се стреми да изкара фактитѣ и законитѣ отъ самитѣ ученици чрезъ наблюдение и въпроси. Но това не е достатъчно. По този начинъ на преподаване не се ангажира въ дейностъ цѣлата детска природа съ всички свои сили. Това последното ще се постигне, като се въведе въ училището трудовиятъ принципъ — творческиятъ трудъ.

Чрезъ приложение на трудовия принципъ въ училището всички детски органи, сили и способности ще бждатъ дейни, активни. Знае се, че всѣки органъ или способностъ се развива чрезъ дейностъ. Цѣлиятъ човѣкъ тогава се привежда въ активностъ: сѣтивата, вниманието, търпението и пр. По този начинъ всички детски органи и сили — физични и психични — ще дойдатъ въ пълненъ разцѣтъ: тѣлото, умътъ, чувствата, волята, характерътъ и пр.

Тукъ подъ трудъ не се разбира само физически трудъ, но изобщо всѣки видъ дейностъ — физична или психична. Въ сжщностъ не може да се тури рѣзка граница между физичния и психичния трудъ, тъй като въ всѣки тъй нареченъ физиченъ трудъ има и психични елементи — въ него взиматъ участие умътъ, чувствата, волята и пр. И обратното е вѣрно.

Не всѣки видъ трудъ има образователно значение, защото не при всѣки видъ трудъ детето проявява самодейностъ, творчество. Възможно е детето да прилага труда и пакъ да бжде пасивно, да не твори. Тогава такъвъ трудъ е механиченъ. А механичниятъ трудъ нѣма образователно значение. Такова значение има само трудътъ, който представлява творчески процесъ. А за да има трудътъ такъвъ характеръ, той не трѣбва да е наложенъ на детето като нѣщо чуждо на неговитѣ интереси и потребности, а трѣбва да бжде свободна проява на неговитѣ стремежи и интереси. Детето трѣбва да практикува такъвъ трудъ, до който е дошло отъ вътрешни подбуди. Само при такъвъ трудъ детето ще твори. Само тогава ще бждатъ ангажирани всички детски сили при неговата дейностъ. Само такъвъ трудъ има образователно значение.

За да бжде детскиятъ трудъ вършенъ по вътрешна свободна подбуда, детето трѣбва да бжде подбудено къмъ дейностъ отъ любовта.

Когато човѣшката дейностъ е подбудена отъ любовта, тя иде отъ глѣбинитѣ на неговата природа. Тогава тя е свободенъ творчески актъ, а всѣка дейностъ, която не е подбудена отъ любовта, не иде отъ тия глѣбини. Мнозина работятъ механически, безъ да вложатъ любовта въ своя трудъ, и по този начинъ заглѣхватъ най-ценнитѣ сили на тѣхнитѣ души, и тѣ се лишаватъ отъ извора на истинската радостъ. Такава механизирана дейностъ спира проявата на всички дарби и способности на човѣшкия духъ, и човѣшкиятъ животъ става мъчение — нерадостенъ и досаденъ.

Ето защо, за да се внесе единъ свѣтълъ лжчъ въ днешната механизирана култура, трѣбва въ всѣки нашъ актъ, въ всѣка наша дейностъ да участвува любовта.

Учителътъ казва: „Има три вида дейностъ — мъчение, трудъ и работа. Мъчението става чрезъ

насилие, трудътъ произтича отъ дълга, а работата се върши отъ любовъ. Мжчението сме минали. Сега сме въ труда. А трѣбва да се издигнемъ отъ него къмъ работата*. Детето трѣбва да се подготви за новитѣ форми на дейность, за новото, което иде въ човѣшката култура.

Повечето постѣпки на днешния човѣкъ не изхождатъ отъ висшето му духовно естество. При тѣхъ не е засегнатъ цѣлиятъ човѣкъ. А трудътъ*) ще стане цененъ образователенъ факторъ, само когато при него бжде засегнатъ цѣлиятъ човѣкъ. Само тогазъ човѣкъ се проявява при труда. Тогава цѣлиятъ човѣкъ е раздвиженъ. Само трудъ, подбуденъ отъ любовта, развива всички сили на човѣшкия духъ. А трудътъ като образователенъ факторъ е цененъ, само когато помага за разцѣвяване на детскитѣ сили.

При днешнитѣ форми на дейность човѣкъ не проявява своята индивидуалность, не твори, понеже потикътъ за дейността му не иде отъ висшето му естество. Такава дейность, при която човѣкъ не твори, го обезличава. Обезличаване е всѣка дейность, при която човѣкъ не проявява своята висша Божествена природа.

Човѣшката дейность трѣбва да послужи като поводъ да се изяви онзи красивъ вѣтрешенъ свѣтъ, който образува истинската му природа. Тогава трудътъ ще носи красотата и отблѣсъка на единъ висшъ свѣтъ. Така трудътъ ще се одухотвори. А целта е, той да се одухотвори, т. е. да се влѣе въ него духовенъ елементъ.

Видътъ на труда — билъ той физически, наученъ, философски, художественъ и пр. — не дава стойность на труда. Единственото нѣщо, което му дава цена, е туй, което човѣкъ влага въ него отъ душата си. Всѣка дейность трѣбва да бжде

*) Дето думата трудъ не е употребена изрично въ тѣсенъ смисълъ на думата, тя е употребена въ широкъ смисълъ на думата, т. е. като дейность въобще.

единъ любовенъ актъ. Всѣки видъ дейность чрезъ любовта става нѣщо духовно. Така всѣка постѣпка става ценна. И най-малката нагледъ постѣпка по този начинъ добива вътрешна красота, представя възвишенъ актъ за проява на човѣшката душа. Само при тия нови форми на труда човѣкъ ще добие своята свобода. Тогава трудътъ ще бжде творчество.

Всѣка работа, чийто потикъ е любовта, носи радостъ. Тогава животътъ става по-изобиленъ, идатъ идеи, иде подемъ. Човѣкъ чрезъ този видъ трудъ се издига на една по-висока степенъ на съзнание. Въ човѣкъ се криятъ много спещи таланти и дарби. За да се проявятъ, трѣбва благоприятна срѣда. Такава срѣда е дейната любовъ. Ето защо, когато културата на мжчението и труда се превърне въ култура на „работата“, ще има условия да се проявятъ заложбитъ, които се криятъ въ човѣшката душа.

* * *

Пита се, по кой начинъ детската дейность може да се издигне и да стане свободенъ, творчески, любовенъ актъ? Това може да стане по нѣколко начина:

а) Трудътъ трѣбва да има за подбуда детската любознателность.

Детето се интересува отъ всичко. пита за всичко. За търсене отговоръ на много отъ своитъ въпроси то ще се подбуди да работи: ще изучава фактитъ, ще събира данни било отъ природата, било отъ книги, списания и пр. За целта може да му се наложи да прибегне и до нѣкои опити. Следъ това ще проучава събрания фактиченъ материалъ.

Ето красива подбуда къмъ учене, къмъ изследване по разнитъ науки, къмъ физиченъ трудъ и пр. Понеже то ще работи по собствена вътрешна подбуда, ще бжде активно при ученето, ще учи

съ интересъ, съ усърдие. Цвѣтко Петковъ казва*): „Любознателността е биологична потрѣбностъ за детето, дори и за животнитѣ. Наблюдавайте, кое и да е домашно животно, което идва на ново мѣсто; то надушва, разглежда безпокойно, обхожда. Ето момиченце на 6 месеца. Срѣщамъ го на улицата въ количка. Движа предъ погледа му блестящъ предметъ. Следи го и често така извива главичката си, че явно е — страда отъ това неестествено положение на главата. Колкото повече расте детето, толкова по-ясно става, че изследвателскиятъ му рефлексъ се превръща въ вѣчно будна, съзнателна любознателностъ. Въ основата на цѣлокупния ни духовенъ животъ лежи вѣчната, неуморимата ни потрѣбностъ да си обясняваме фактитѣ или свѣта“.

Когато потикътъ на детето да учи, да изследва е любознателността, това е любовенъ актъ, понеже тогава детето е движено отъ любовъ къмъ знанието, къмъ истината.

б) Детскиятъ трудъ трѣбва да бжде подтикнатъ отъ насжщнитѣ външни нужди, родени отъ конкретната детска срѣда.

Целта е детето никога да не чувствува, че му се натрапва известенъ материалъ, къмъ който нѣма интересъ. Само така може да се осжществи свободното възпитание. Цв. Петковъ казва по това**): „Немислима е никаква плодотворна дейностъ, когато въ нейнитѣ основи не лежи трайна и дълбока нужда. Душевниятъ животъ като цѣло и въ частичнитѣ си прояви като мислене и фантазия, възприемане и паметъ, чувство и воля, е орджие, инструментъ, за да се справимъ ние като живи сжщества съ нуждитѣ си въ цѣлата имъ широта и дълбочина. Благодарение на нуждитѣ дейността — безразлично

*) „Психология на творческия образователенъ процесъ“, стр. 39, 59, 97.

**) „Психология на творческия образователенъ процесъ“, стр. 45, 80—81.

дали е тѣлесна или духовна — се отправя въ различни посоки, къмъ различни обекти“.

Въ нѣкои училища сѣтивата се развиватъ чрезъ изкуствени занимания, които нѣматъ нищо общо съ детскитѣ нужди. Най-добре е това да става въ връзка съ детския трудъ, детската дейность, която се върши за задоволяване на нѣкои насжщни нужди на живота. Напримѣръ, Монтесори учи да се развива у децата усѣта за тежестъ чрезъ упражнения съ разни специални тежести и апарати. Една наша учителка въ детска градина ни казва отъ своята практика: „Въ моето училище децата проявяватъ разни дейности и при самия си трудъ развиватъ усѣта за тежестъ, и то трудъ, който се прилага за задоволяване на нѣкоя реална нужда. Напримѣръ, вмѣсто да учатъ да правятъ възли по изкуственъ начинъ, азъ ги уча, какъ да връзватъ общата си и какъ да връзватъ единъ пакетъ, когато се яви нужда затова въ тѣхния животъ“.

Детскиятъ трудъ, подбуденъ отъ необходимостта да се задоволятъ нѣкои насжщни външни нужди, изпъкнали въ детската срѣда, може въ много случаи да стане любовенъ актъ, когато тѣзи нужди не сж само на детето, но общи — нужди и на другитѣ. Тѣй че, то като работи за задоволяване на тия нужди, работи и за другитѣ. Тогава дейността му ще представя изразъ на любовта му къмъ другитѣ. Напримѣръ, детето чисти планински изворъ отъ любовъ къмъ хората и къмъ животнитѣ, които ще се ползватъ отъ него. Ще направи мостче на нѣкоя рѣка или ще изчисти горската пжтека пакъ отъ любовъ къмъ хората, които се ползватъ отъ тѣхъ. Когато детето залесява околнитѣ хълмове или посажда и отглежда цвѣтя, зеленчуци и плодни дървета въ градината, това пакъ е отъ любовъ къмъ хората, които ще се ползватъ отъ тѣхъ.

в) Когато детето обработва цвѣтя, зеленчуци и плодни дървета, то е движено отъ любовъ

къмъ тѣхъ. То съ любовь ги полива, съ любовь разкопава около тѣхъ и пр.

По този начинъ цѣлиятъ детски трудъ може да бжде вдъхновенъ отъ любовта. Тогава цѣлиятъ образователенъ процесъ ще бжде не само творчески, но едновременно и любовенъ актъ. Така детската дейность ще представя важенъ образователенъ факторъ за създаване на новия типъ човѣкъ.

3. Защо работата всрѣдъ природата трѣбва да бѣде срѣдище на цѣлото обучение и възпитание?

Свързването на детето съ силитѣ на живата природа, общението му съ нея трѣбва да стане изходна точка на цѣлото обучение и възпитание. Въ детската градина и въ основното училище нѣма да се постави детето въ връзка съ мъртви пособия и инструменти, а просто ще се постави въ допиръ съ живата природа — съ цвѣтя, треви, дървета, извори, птички и пр.,—и въ тая срѣда, пълна съ поезия, то ще развива своитѣ сили. Първия си опитъ при обучение въ училището детето трѣбва да добие при своя досѣгъ съ живата природа.

То ще работи въ цвѣтната, зеленчукова и плодна градини, ще отглежда цвѣтя, зеленчуци и плодни дървета, ще работи въ гората, на полето и пр. Изучаването на учебнитѣ предмети и заниманията съ изкуствата ще ставатъ въ връзка съ детския трудъ всрѣдъ природата.

Новата педагогика идва до това чрезъ по-дълбоко изучаване на детската природа.

Ето нѣкои отъ основанията за това:

А) При образователната дейность трѣбва да се изхожда отъ физичното. То е по-достъпно за детето. Отъ физичното детето после може да се издигне до по-висши истини.

Най-първо трѣбва да се упражнятъ сѣтивата чрезъ работа въ физичния свѣтъ. Учителътъ казва: „Трѣбва да се приспособимъ къмъ децата, да почнемъ отъ това, къмъ което тѣ иматъ желание. Трѣбва да почнемъ съ сѣтивата, трѣбва да създадемъ работа на децата, напримѣръ садене дрѣвчета, чистене на градината, правене вадички, чи-

стене извори, правене пжтеки, почистване двора, и чрезъ тая работа между другото ще се развиятъ сѣтивата. Когато тѣ сж развити у децата, отъ това се ползува и умътъ“.

Поставянето на детето въ досѣгъ съ живата природа е целесѣобразно отъ много гледища. Преди всичко това е полезно поради обстоятелството, че така детето ще бжде поставено въ допиръ съ фактитѣ, ще събере достатѣчно фактиченъ материялъ, който после ще обработва и така ще развие ума, чувствата и волята. Винаги образователниятъ процесъ трѣбва да изхожда отъ фактитѣ, отъ изучаване на явленията, и по-нататѣшниятъ образователенъ процесъ ще представя обработка на този материялъ. Цв. Петковъ казва по това *): „Можемъ да градимъ образователния процесъ само върху фактитѣ, но това се отнася най-напредъ до ония факти, които младитѣ сами възприематъ, т. е. чието сжществување сами откриватъ, сами добиватъ и преживяватъ. Следователно, и дума не може да става за факти, които се даватъ на готово на ученицитѣ, и тѣ не правятъ никакви усилия, за да ги откриятъ. Какъ ще подготвимъ ума на младия да открива фактитѣ, за да не минава покрай тѣхъ съ вързани очи? Нѣма другъ начинъ, освенъ непосредното общение на младитѣ пакъ съ фактитѣ. Необходимо е значи личното общение съ фактитѣ отъ страна на ученицитѣ. Основното начало си остава винаги едно: лично общение съ действителността като условие за цѣлостното образование на личността по пжтя на изследвателската дейность“.

Б) Нѣкой би могълъ да каже: „Принципътъ на свободата изисква да не натрапваме на детето трудъ всрѣдъ природата. То може да чувствува такъвъ трудъ като наложенъ отъ вънъ. Може би детскиятъ интересъ е насоченъ въ друго направ-

*) „Психология на творческия образователенъ процесъ“, стр. 180 и 259.

ление, може би го вълнуватъ други въпроси и задачи?“ На това може да се отговори така:

Общението на детето съ природата е естественъ потикъ у него. То съ радостъ отива въ нейното чаровно царство. Детето обича природата. При днешнитѣ образователни методи детето съ часове стои въ класната стая. Това е неестествено за него. Но оставете го свободно, и то веднага ще се намѣри въ градината всрѣдъ цвѣтята и дърветата, въ гората, при рѣката, на полето.

Природата за децата е тѣхната естествена, радостна, привлѣкателна и любима срѣда. Естѣствения детски интересъ къмъ природата учителя може да засили и оживи чрезъ подходящи занимания:

а) Напримѣръ, при една разходка въ гората, на полето или на планината децата ще наблюдаватъ природата, и при това наблюдение у тѣхъ ще възникнатъ много въпроси.

Следъ обмѣна на мисли помежду имъ и съ учителя ще имъ стане ясно, че за да се отговори на тия въпроси, необходимо е посаждане на нѣкои семенца въ училищната градина, отглеждане на поникналитѣ растения и наблюдение върху тѣхъ.

Тогава по естественъ начинъ децата ще поискатъ това, подбудени отъ своята любознателностъ.

б) При другъ случай учителятъ ще имъ раздаде череши, ябълки, сливи или круши и ще имъ каже:

— Какъ можемъ да се отплатимъ на тия плодове, които вкусихме преди малко?

Следъ обмѣна на мисли децата сами ще намѣрятъ, че могатъ да имъ се отплатятъ само по единъ начинъ: като имъ се направи една малка услуга — като се посадятъ тѣхнитѣ семена или костилки.

У децата тогава естествено ще се яви потикъ да направятъ това. Ето по такъвъ естественъ, не-принуденъ начинъ децата могатъ по вж.

трешна подбуда да дойдатъ до занима-
ние въ цвѣтната, зеленчукова и плодна градини.

в) Ето другъ начинъ: Учителтъ ще посети съ децата нѣкоя близка, добре уредена градина и ще ги разведе навсѣкжде. Децата ще останатъ доволни отъ виденото. Учителтъ ще имъ разкаже, какъ съ трудъ и съ търпение този човѣкъ е успѣлъ да създаде такъвъ красивъ райски кѣтъ. Ще имъ каже:

— Какъвъ красивъ примѣръ за подражание! Много дворове стоятъ пуси, незаградени, съ купища торъ и др. нечистотии, когато могатъ да бждатъ превърнати въ китни градини.

Тогава у децата ще се яви естественъ и отикъ да предприематъ сжщото въ тѣхния училищенъ дворъ.

г) При разходка или излетъ децата ще видятъ, че много мжно се върви по горската пжтека, по която има разхвърлени много камъни. Или ще видятъ извори, замърсени отъ жабунякъ, тиня, клечки, сламки и пр. Или ще констатираатъ, че на едно мѣсто рѣката се нуждае отъ мостче. Подобни факти могатъ да ги подтикнатъ по естественъ начинъ къмъ трудъ, за да внесатъ подобрение въ околната мѣстность.

По този начинъ детскиятъ трудъ всрѣдъ природата нѣма да бжде наложенъ на децата отъ вънъ като нѣщо чуждо тѣмъ, но той ще се свърже съ принципа на свободата, самодейността и творчеството. Това е нужно, за да създаде училището творци въ живота. Ако натрапваме на детето този или онзи видъ дейность, това или онова занимание, ще получимъ пасивни натури, негодни за създаване нови културни ценности.

В) Чрезъ този начинъ на обучение — приложение на трудовия принципъ всрѣдъ природата — се осжществяватъ основнитѣ дидактични принципи: природосъобразность, нагледность, активность, творчество и трудовъ принципъ. При този начинъ на обучение се прилага принциптъ: обучение чрезъ дейность. Детето е склонно къмъ дви-

жение, активностъ. Приложението на трудовия принципъ при обучението е въ съгласие съ детското естество.

Чрезъ труда детето калява своя характеръ, понеже се учи да преодолява мжнотиитъ, прѣчкитъ въ своя животъ. Чрезъ детската работа всрѣдъ природата, при такъвъ производителенъ трудъ, детето срѣща много препятствия, които трѣбва да преодолѣе. Така проявява самостоятелностъ, развива волята, духъ на инициатива и творчество. Учителтъ казва: „Когато възпитаватъ децата си, майката и възпитателтъ отъ време на време трѣбва да създаватъ малки мжнотни на детето, чрезъ които да го заставятъ да мисли и да действува. Обаче, отъ любовъ къмъ децата си, майкитъ ги ограждатъ отъ мжнотии. Тѣ искатъ децата имъ да бждатъ безгрижни, но природата не търпи това“.

Г) Детскиятъ трудъ всрѣдъ природата е целесъобразенъ отъ здравно гледище.

Детето има нужда отъ много слънце, чистъ въздухъ и движения. Туберкулозата, рахитизмътъ и много други болести се дължатъ на слабо излагане на слънце. Чрезъ работа всрѣдъ живата природа ще могатъ да се развиятъ всички страни на детската природа — то ще се развива правилно физически и духовно, понеже ще работи на чистъ въздухъ и слънце. Чрезъ полската работа то ще може да упражнява всички свои органи, защото ще извършва най-разнообразни движения съ ръце, крака, кръстъ, шия и пр. Отъ друга страна, така то ще получи изобиленъ материалъ за развитие на въображението, паметта, мислитъ, чувствата, волята и пр.

Така ще се укрепи физически и духовно. Вмѣсто да прекарва непрекъснато въ прашни стаи, неподвижно заковано на чина, ще упражнява вѣнъ на чистъ въздухъ своитъ сътива, мускулитъ, бѣлия дробъ и пр. Детето ще черпи сили не само отъ чистия въздухъ и слънцето, но и направо отъ

цвѣтята и дърветата, които сж акумулатори на енергии.

Д) Единъ законъ въ новата педагогия гласи: „Детето трѣбва да пристѣпи къмъ изучаване на мъртвитѣ предмети, когато почне да се укрепява неговиятъ умъ, отвлѣчената логична мисль, а това става къмъ 14-та година. До тогава то не трѣбва да работи съ мъртви, неподвижни предмети, напр. съ машини, а винаги съ това, което се движи, което има животъ въ себе си.

До 14-та година въ подемъ сж жизненитѣ сили на организма. Ако искаме да бждемъ въ хармония съ детското развитие, трѣбва да спазваме горния законъ.

Днесъ отъ мнозина криво се разбира трудовиятъ принципъ, напр. Кершенщайнеръ говори повече за занаятчийския или ржченъ трудъ. Той за изходна точка взема ржчния трудъ въ работилницата. А Дюи покрай ржчния трудъ дава голѣмо мѣсто и на индустриалния (машинния) трудъ. Изобщо трудовиятъ принципъ: „обучение чрезъ дейность“ е добъръ, но начинътъ на приложението му не е съгласенъ съ детската природа. Съ машини, изобщо съ мъртви предмети, детето не трѣбва да работи или да се занимава до 14-та година.

Учительтъ казва: „Когато се събуди умътъ, тогава ще работятъ съ машини — като мине 14-та година. До 14-та година детето трѣбва да се занимава съ растения, да употребява малки инструменти. Нека да е по-близо до природата. Центроветѣ на мозъка сж наредени спиралообразно. Като се работи по посочения начинъ, нѣма да има голѣмо напрежение на мисльта. Защото много мислене—това е изхарчване на много енергия, а детето не разполага съ толкова енергия въ мозъка си“.

„Ако децата почнатъ отъ начало съ машини, тѣ ще станатъ бездушни. Ако искатъ да направятъ детето безъ душа, тогава нека то почне отъ малкъ съ машини“. Такова преждевременно занимание убива ценни сили у него.

Нѣкои защитници на трудовия принципъ искатъ да направятъ изходна точка на обучението рѣчниятъ трудъ: дърводѣлство, книговезство, тъкачество и пр. За да подсладятъ тази работа, тѣ казватъ, че детето, разбира се, отначало ще почне съ игра и следъ това ще премине къмъ трудъ. Обаче таквъ трудъ не подхожда на детската природа при такава ранна възраст.

Тия, които искатъ детето отъ ранна възраст да почне съ машиненъ трудъ, и то отъ малко да стане „малъкъ индустриалецъ“, между другото разсуждаватъ така: „Детето трѣбва да се свърже съ днешния животъ, а понеже той е епоха на силенъ индустриализъмъ, то непременно детето трѣбва да разбира този последния“. Но подхожда ли това на детската природа? До 14-та година благотворно действува върху детето и събужда спешитѣ му сили само това, въ което има животъ, напимѣръ, цвѣтята, дърветата и пр. Занимания съ механизми, машини и пр. може да има следъ 14-та година.

Герасковъ казва*): „При приложението на трудовия принципъ трѣбва да бждемъ внимателни, защото, увлѣчени отъ неговото значение, можемъ да изпаднемъ въ прекаленостъ, и училището може да се превърне въ работилница, която стѣснява духа на ученика и преждевременно го превръща въ живо производително орждие“. Напимѣръ, Мюнхенскитѣ училища на Кершенщайнеръ сж по-скоро професионални, отколкото общеобразователни, макаръ и той да се стреми да запази донѣкжде общеобразователния имъ характеръ. Тамъ детето се научава на разни занаяти, за да бжде по-годенъ работникъ следъ свършването на училището. А. Великовъ**) казва: „Азъ не бихъ могълъ да се съглася съ ония едностранчиви схващания, щото съвременното

*) „Дидактика“, стр. 12.

**) „Художественитѣ заложби у детето“, въ „Педагогическа практика“, год. I, кн. V, 1921 г.

училище да се превърне въ една страшна и грозна работилница съ всичкия ужасъ на изхабяване детските сили още отъ ранна възраст. Детето трѣбва да се води къмъ природата, да проникне въ нея съобразно силитѣ и схващанията си. Красотитѣ, които природата щедро е пропиляла по всѣки земенъ кѣтъ, детето да ги почувствува живо съ своитѣ неземни възторзи и радости. Тѣ сж заложби, които трѣбва да се отхранятъ и доразвиятъ. Два сж пѣтищата, вървейки по които ще изградимъ твореца — човѣкъ: 1) като го опознаемъ съ най-висшата творба — природата. 2) Като го опознаемъ и съ творбитѣ на човѣшкия гений въ областта на изкуството. Училището не трѣбва да бѣде нито това, което е днесъ — единъ схоластиченъ кабинетъ, нито една работилница и търговска кантора. Да развиемъ художественитѣ заложби на детето — къмъ това трѣбва да приспособимъ училището съ неговия трудовъ принципъ. Защото изкуството има тази обновителна сила, която пробужда човѣка и осмисля живота му.

Ние винаги забравяме разликата между природата на детето и тая на възрастния. Искаме нуждитѣ и желанията на възрастния да припишемъ на детето. Сжщата грѣшка сж правили въ миналитѣ вѣкове и най-виднитѣ педагози по отношение на детето, като сж му приписвали физиката на възрастния, искали сж да го обучаватъ така, като че ли то има схващанията и способноститѣ на възрастния.

Тукъ пакъ става ясно, колко е нужно изследването на детските периоди — изучаването, кои сили и способности въ кой периодъ се развиватъ. Отъ пренебрегването на тия закони могатъ да последватъ капитални грѣшки.

Сжщо така и за предучилищната възраст, въ детската градина, по-подходно за децата е заниманието въ градината, на полето или гората съ цвѣтя, дървета, извори, потоци и пр., отколкото съ изкуствени пособия.

Е) Такъв трудъ всрѣдъ природата е въ хармония съ законитѣ на развитието на човѣчеството. Древнитѣ човѣшки раси сж били въ голѣмо общение съ природнитѣ сили. Тогава човѣкъ е билъ въ по-голѣми връзки съ космичнитѣ сили. Потъването на човѣшкото съзнание въ материята роди блѣскавото развитие на външната, материалистична култура. Тя докара отъ една страна пълното развитие на материалнитѣ науки и на техниката, но отъ друга страна отчужди човѣка отъ космичнитѣ сили. Днешниятъ човѣкъ има механическо отношение къмъ природата. Той нѣма вече вътрешна връзка съ растения, животни и цѣлия космосъ. Но днесъ сме въ началото на новъ периодъ отъ човѣшкото развитие, и тая вътрешна връзка съ космичнитѣ сили ще бжде възстановена и то въ още по-висока степенъ. Ето защо, този начинъ на обучение е въ съгласие съ посоката, по която върви човѣчеството въ своето развитие.

Ж) Такова обучение е въ хармония и съ т. н. въ биологията биогенетиченъ законъ, който гласи: „Индивидуалното развитие е съкратено повторение на видовото“. Знае се, че първитѣ човѣшки раси сж живѣли въ по-близки връзки съ цѣлата природа. Човѣкътъ на първитѣ раси е билъ въ общение съ по-дълбокитѣ сили, които работятъ въ цвѣтята, дърветата, планинитѣ, изворитѣ, минералитѣ и пр. Досѣгътъ му съ живата природа е билъ много по-голѣмъ, отколкото днесъ. Детето съкратено преминава пжтя, по който се е развило човѣчеството. Ето защо, и детето трѣбва да премине тази фаза.

З) Чрезъ полската работа, чрезъ работа на слънце, при такъвъ близъкъ и постояненъ досѣгъ съ цвѣта, треви, дървета, извори, детето ще се намира винаги въ красива обстановка. Така ще се развиятъ естетичнитѣ му чувства. Щастливи минути ще достави този начинъ на възпитание! Животътъ на детето ще тече въ една атмосфера на красота и поезия. То ще се научи да се възпитава отъ

всичко околно, ще се учи да намира и въ най-скромната тревица и въ най-дребното цвѣтенце висша красота и въплотение на висша идея. А по-рано то ги е отминавало.

И) Общението съ енергиитѣ на разумната природа действува образователно и въ друго отношение: въ нея действуватъ разумни сили, съ които детето влиза въ общение, и по такъвъ начинъ общението съ природата съдействува за развитието на душевния животъ у детето, събужда въ него нови идеи, нова свѣтлина, нови потици, внася миръ и хармония въ вътрешния му животъ. Даже простото съзерцание на едно цвѣте не внася ли въ душата свѣтлина, идеи и хармония? Учителтъ казва: „Чрезъ садене и поливане плодни дървета, чрезъ чистене извори и пр. у детето ще се събудятъ висши потици. Но тая работа не трѣбва да е механична. Ако е механична, тя не дава никакъвъ потикъ. Всѣко растение, всѣки плодъ, съ който човѣкъ се занимава, внася у него известни качества. Ако искате да събудите духовната си природа, трѣбва да се занимавате съ отглеждането на цвѣта, зеленчуци и плодни дървета“.

Ето защо, въ програмата на всѣка образователна система като методъ трѣбва да влѣзе отглеждането на растения. Въ училищната градина трѣбва да има хубави череша, ябълки, круши, сливи, зарзали и пр. И като общува детето съ тѣхъ, ще получава нѣщо. Тѣ действуватъ върху него. Разумното, което е въ дървото, се предава на детето и подтиква неговия умъ, сърдце и воля. Става една обмѣна между дървото и детето. Учителтъ казва: „Трѣбва да учимъ любовта отъ черешитѣ, ябълкитѣ, крушитѣ, сливитѣ и пр. Тия плодни дървета сж форми на любовта. Когато учимъ любовта отъ тѣхъ, ние ще бждемъ по-близки до Великата Реалностъ. Като отидете при дървото, не се изисква да стоите много, за да получите нѣщо. Съсърдоточете тогава всичкия си умъ и сърдце, и ще получите нѣщо отъ дървото. Хубаво е, като станете сутринта,

да видите единъ плодъ: круша, ябълка, и пр. Всички тѣ действуватъ здравословно. Ако азъ бѣхъ учителъ, презъ цѣлата година щѣхъ да внасямъ въ класъ круши, ябълки, сливи, череши, грозде и пр. Природата е създала вече всички possibilities за възпитание. Ще внесе въ класъ една саксия съ цвѣте — хубава роза или нѣщо друго. Децата много обръщатъ внимание на такова предметно учение. И тия плодове или цвѣта ще станатъ причина за разговоръ.

Сжщо като отиде детето при извора и види, какъ бѣбли, научава се, какво нѣщо е доброто и какъ се прави добро.

К) Работата всрѣдъ природата трансформира детската енергия, спомага за даване възходяще направление на известни отрицателни детски енергии. Тѣй че работата всрѣдъ природата по естественъ начинъ ще трансформира отрицателнитѣ състояния на гнѣвливитѣ, меланхоличнитѣ, неразположенитѣ духомъ деца и пр. Учителътъ казва по това: „Ще дадемъ мотички на гнѣвливитѣ, меланхоличнитѣ, на неразположенитѣ духомъ деца. За всѣко състояние ще има съответна работа. Нѣкои могатъ да копаятъ, други да сѣятъ, трети да поливатъ и пр., но все физическа работа се изисква за трансформиране на тия състояния. При такива състояния трѣбва да се излѣзе на работа на чистъ въздухъ“.

Когато човѣкъ копаетъ, седи или полива въ градината, то отрицателнитѣ енергии въ човѣка се пласиратъ въ земята, човѣкъ се освобождава отъ тѣхъ и идва пакъ въ едно разведрено душевно състояние.

Л) Единъ психо-биологиченъ законъ гласи: Всѣка външна човѣшка дейность чрезъ подсъзнателенъ процесъ има известно действие върху вътрешния, психичния му свѣтъ — върху свѣта на неговитѣ мисли, чувства и постѣпки. Каквото направи човѣкъ вънъ, това ще стане и вътре въ неговото съзнание. Съ каквито сили работи вънъ,

съответно на това се гради и въ неговото съзнание. Напримѣръ, чистенето на извори, саденето на цвѣта измѣняватъ свѣта на човѣшкитѣ мисли и чувства. Въ това отношение всички тия дейности иматъ възпитателенъ характеръ. Всѣко наше външно действие се отразява и върху нашия душевенъ свѣтъ. Учителътъ казва: „Като чисти пѣтя, по сѣщия начинъ детето ще се учи да чисти и своитѣ мисли. Значи отъ чистенето на пѣтя може да се дойде до морала“. Като внесе редъ въ градината, въ извора и пр., детето чрезъ подсъзнателенъ процесъ ще внесе редъ и въ своитѣ мисли, чувства и постѣпки. Учителътъ казва още: „Кой е най-добриятъ начинъ за развиването на ума и сърдцето? Детето ще вземе една малка мотичка, за да насочи вадичката къмъ правия пѣтъ и ще наблюдава, какъ тя полива известни цвѣта. Така то ще стане по-внимателно и къмъ приятелитѣ си, къмъ всички“.

М) Нѣкои ще кажатъ, че възпитанието и обучението всрѣдъ природата се вече практикува отъ нѣкои училища. Вѣрно е, че въ много трудови училища се практикува и полска работа, обаче това, което се практикува тамъ, е далечъ отъ нашата идея и то ето защо:

1. Въ много трудови училища въ Европа и Америка полската работа се практикува наредъ съ занаятчийския и машиненъ трудъ. Но това е въ противоречие съ детската природа.

2. Има училища, въ които главната детска работа е полската, обаче тя е външна, механична, не е одухотворена, и тогава тя нѣма онова образователно значение. Природата тамъ се явява като мъртва, само като сборъ отъ материални явления, и това загрубява душата, убива нѣщо ценно въ нея. Трѣбва да се надрастне материалистичната психика. Детето не трѣбва да вижда само формитѣ, но трѣбва да ги надрастне. Трудътъ трѣбва да се одухотвори. Не е достатъчно само да се каже, че детето трѣбва да работи въ природата. Важно е,

какъ то възприема нѣщата. Ако то схваща цвѣ-
тята, дърветата, тревитѣ като мъртви форми, тогава
неговата работа ще бѣде механична и малко ще
се различава отъ работата му съ мъртвитѣ форми.
Трѣбва да се дойде до ново отношение къмъ при-
родата, а въ какво се състои това ново отношение,
ще видимъ по-долу.

Н) Нѣкой може да каже: „Вие не искате ли
да превърнете всички училища въ земеделски?“
Отговорътъ е следниятъ: Като се говори за въвеж-
дане на труда въ училището, трѣбва да се има
предъ видъ, че той ще трѣбва да се въведе до
толкова, доколкото се постигатъ чрезъ него обра-
зователни цели, именно развитието на всички дет-
ски сили и способности и добиване на знания, а
не въ по-голяма или по-малка степенъ. Иначе ще
превърнемъ общеобразователното училище въ про-
фесионално. Полската работа влиза въ училището,
но не като професионална работа, а като общо-
образователенъ методъ. Между едно обикновено
професионално земеделско училище и това ново
училище, за което се говори тукъ, има основна
разлика. Тукъ не е главната целъ да се изкара
единъ ученикъ, подготвенъ къмъ тази професия—
земеделieto, но тукъ полската работа е само из-
ходна точка за общообразователна дейность, която
трѣбва да засегне всички области на физическия
и духовния животъ на човѣка.

И тамъ, дето земеделieto не е главниятъ по-
минѣкъ на населението и дето индустрията има
надмощие, обработването на растения трѣбва да
стане изходна точка, понеже това е въ съгласие
съ детската природа.

А у насъ, дето 83% отъ нашето население е
земеделско, този начинъ на обучение и възпитание
не само че нѣма да срещне никаква трудность, но
напротивъ, ще бѣде напълно разбранъ, както отъ
възрастнитѣ, тъй и отъ малкитѣ; ще може да се
възприеме твърде лесно.

Никакви трудови седмици, които се практикуваха, не могат да замѣстятъ това, което предлага Учителтъ.

О) Понеже детскиятъ трудъ всрѣдъ природата ще бѣде общъ за всички ученици, за една обща целъ, той ще развие у тѣхъ социални чувства, духъ на взаимопомощъ, колективно съзнание, солидарностъ. И този духъ детето ще носи въ себе си после въ обществото.

П) Трудътъ, приложенъ въ детския животъ, ще има и друго образователно действие: училище, въ което е приложенъ трудътъ като образователенъ методъ, ще създаде хора, които разбиратъ и материалния животъ, хора съ практиченъ усѣтъ, съчетанъ съ възвишенъ идеализмъ; хора, любещи труда и едновременно любещи високия полетъ на мисълта.

Р) За да се влѣе въ детския трудъ по-висшъ смисълъ, за да добие той по-възпитателенъ характеръ, детето трѣбва да съзнава, че неговиятъ трудъ не е безполезенъ, но е общественополезенъ, служи за задоволяване нуждитъ на действителния животъ. За да има детето това съзнание, трудътъ, въведенъ въ училището, не трѣбва да бѣде излишенъ за свѣта. Детето трѣбва да съзнава, че съ своя трудъ принася нѣщо въ свѣта. Продуктитъ отъ градинската и полската работа могатъ да се опредѣлятъ за нѣкоя благородна целъ, напр. за подпомагане на бедни другари въ училището или за бедни семейства, а частъ отъ продуктитъ може да се употребѣи при общитѣ обѣди въ училището.

Това използване на продуктитъ за общи цели пакъ ще съдействува за събуждане социалното чувство у децата.

Срѣдището на цѣлото обучение ще бѣде производителниятъ трудъ, но центърътъ на тежестта нѣма да бждатъ произведенитѣ продукти, но общо-образователната целъ, а производството на продукти е нужно, само за да се създаде по-голѣмъ интересъ и да се даде по-голѣма образователна ценностъ на труда.

4. Работата на детето въ цвѣтната, зеленчукова и овощна градини и въ околната природа

Исходна точка на обучението ще бжде заниманието на детето въ цвѣтната, зеленчукова и плодна градини, въ гората, на полето и пр. Защо се почва предимно съ растения, а не съ животни? Учителтъ казва: „Защото у растенията има по-голяма чистота, отколкото у животнитѣ. Съ животнитѣ детето на първо време може да се занимава, като помага на нѣкое болно или ранено животно. Сжщевременно то ще ги наблюдава въ връзка съ работата си съ растенията“.

Отъ начало детето ще се занимава съ най-елементарни работи. Разбира се, нѣма да караме детето на тежка земеделска работа, която е за възрастнитѣ. Трудтъ въ училището ще бжде въ най-лека форма, съобразно възрастьта. Въ най-ранна възраст даже ще бжде повече игра или преходъ между игра и трудъ. Това особено важи за труда въ детската градина (въ предучилищната възраст) или въ долнитѣ отдѣления. Трѣбва да се почне отъ играта и художествената дейность и постепенно да се върви къмъ труда. Д-ръ Ефремъ Белдѣдовъ казва^{*)}: „Не трѣбва да преминаваме въ много ранна възраст отъ играта къмъ труда, защото тогава много скоро ще изчезне детството и ще дойде кристализацията“. Ето защо, играта трѣбва да продължава по-дълго време и следъ това да не се мине направо къмъ труда, а къмъ преходната форма игра-трудъ. Даже и по-нататкъ трудтъ пакъ трѣбва да има въ себе си нѣщо отъ характера на играта.

Учителтъ казва: „Физическиятъ трудъ на децата трѣбва да е единъ-два часа на день. Той

^{*)} „Подражанието“ въ сп. „Учитель“ — 1910 г. кн. 7.

трѣбва да се опредѣли споредъ степенѣта на детското развитие. Нѣкои деца сж по-нѣжни, по-деликатни. На тѣхъ ще се даде по-малко физиченъ трудъ. На малкитѣ деца трѣбва да се падне физически трудъ единъ часъ на день, и то не наведнѣжъ. Този часъ трѣбва да се разпредѣли на нѣколко части — съ междини“.

А всичкото друго време ще се употреби за обработка на материала, на опитноститѣ, добити отъ труда и отъ наблюденията всрѣдъ природата.

Детето чрезъ работа въ градината, на полето, въ гората и пр. ще събере достатѣчно факти, впечатления, преживявания и пр. и после въ класната стая ще ги обработва. Учителѣтъ казва: „ $\frac{1}{3}$ отъ времето детето ще прекарва навънъ, а $\frac{2}{3}$ — въ училището, въ класната стая“.

Ч и с т е н е п ж т и щ а

Учителѣтъ дава следнитѣ опжтвания за този видъ работа: „Когато децата минаватъ по пжтя, ще го очистятъ, ще събератъ сухитѣ листа и клечкитѣ. Това е възпитание. Така детето ще се учи на система, да отдѣля. Това е алхимически законъ: ще раздѣля потрѣбното отъ непотрѣбното. Сухитѣ дървета не могатъ да служатъ, когато сж разхвърлени по пжтя. Тѣ се събиратъ отдѣлно, за да бждатъ употребени за огъня. Значи, отъ непотрѣбнитѣ нѣща произвеждаме динамически материалъ“.

Пжтищата на нашитѣ планини, на нашитѣ хълмове и долини сж покрити съ камѣчета и поголѣми камъни, съ сухи листа и сухи дървета. Учителѣтъ ше мине съ децата по една неизчистена пжтека, за да опитатъ трудността, която причиняватъ тѣзи предмети, и освенъ това да видятъ, колко е грозенъ, непривлѣкателенъ пжтьтъ. И после, когато учителѣтъ влѣзе въ разговоръ съ тѣхъ, у самитѣ тѣхъ да се яви желание да го почистватъ. Децата се намиратъ въ правилна посока на

развитие, ако подбудителнитѣ причини за очистиването на пѣтя сж любовта къмъ красотата и къмъ хората. Значи, за да има тая работа образователенъ характеръ, децата трѣбва да я вършатъ по собствена подбуда, отъ любовъ къмъ околнитѣ и отъ желание да внесатъ красота, като отстраняватъ всѣко безредие и разхвърленостъ. Ще събератъ на едно мѣсто листата и клечкитѣ, а камъчетата — на друго. Тая гѣхна работа е отъ голѣмо образователно значение. Когато поколѣнието, което е възпитано по този начинъ, порастне, то ще видоизмѣни цѣлия външенъ свѣтъ около себе си, ще внесе култура и редъ въ всички области на живота. Такива деца после могатъ да станатъ строители на новото общество.

Прокарване пѣтища

При излети въ гората или планината, когато се срещнатъ мочурливи или непристѣпни мѣста, могатъ да се прокаратъ пѣтища отъ децата. Пѣтъ по мочурливитѣ мѣста може да се прокара чрезъ камъни и мостчета; по стрѣмни мѣста могатъ да се направятъ стѣпала, удобни за ходене. Това деца трѣбва да правятъ, вдѣхновени отъ любовъ къмъ хората, които ще минаватъ по тия мѣста.

Чистене извори

Учительтъ дава следнитѣ изяснения по това: „При истинското възпитание детето ще чисти извори, ще сади и полива плодни дрѣвчета, и така у него ще се събудятъ висши потици“.

„Въ най-ранната възраст децата трѣбва да се занимаватъ съ материални, обективни, видими работи: съ извори, съ дрѣвчета и пр. За децата всичко трѣбва да бжде въ картини и образи, нагледно“. „Когато детето очисти извора, ще му кажете: Това хубаво ли е? — Хубаво. — Така трѣбва да чистите и сърдцето си. И вашето сърдце трѣбва да е тѣй чисто!“

И ще започнете да му разправяте, че въ сърдцето не трѣбва да има никакви камъчета, листа, клончета, които гниятъ и пр. Сжщо така, когато детето посади една семка, ще извадите една аналогия за неговия душевенъ животъ. Това е единъ методъ за възпитание“. Значи, работата съ извора ще се превежда и ще се свързва съ вътрешния животъ.

Учителътъ дава още следнитъ обяснения за изворитъ: „Като отидатъ нѣкои при извора, събуватъ се и си турятъ нозетъ въ извора. Не, ще гребнете вода отъ извора и настрани отъ него ще ги измиете. Тъй трѣбва да се възпитаватъ малкитъ деца“.

За да бжде чистенето на извора отъ децата възпитателна работа, тя не трѣбва да е механична: 1) детето трѣбва да си представи извора като живо сжщество, което страда, когато е неочистено. 2) У детето трѣбва да се събуди потикъ да очисти извора отъ любовъ къмъ хората и животнитъ, които ще се ползватъ отъ него. 3) У детето трѣбва да има потикъ да превърне грозното въ красиво, безредното въ редъ и хармония. Разбира се, вещиатъ учителъ може да улесни раждането на тия чувства въ децата. Но всичко трѣбва да става по собственъ починъ на децата, за да вложи детето творчество, самодейность. И въ украсяването на извора детето трѣбва да се остави свободно да прояви самодейность.

Отъ детето, което очисти единъ изворъ съ такива подбуди, може да се очаква после много. Ще се сѣе въ физическото и ще се жъне въ духовното! Въ детската душа ще стане трансформиране на енергиитъ. Дългата, които то прави въ физическия свѣтъ, ще се превърнатъ въ духовни сили. По този начинъ у детето ще се развие естетиченъ вкусъ, духъ на активность и инициатива.

Когато учителътъ прави разходки и излети съ децата, трѣбва да има винаги за обектъ

нѣкаква дейностъ на децата, нѣкоя работа, отъ която да има реална полза, очевидна за децата; разумността на тая работа да е ясна и за малкитѣ деца отъ само себе си. Тая дейностъ трѣбва да произтича по естественъ начинъ отъ условията на момента, отъ дадената обстановка, и хубаво е да се пристѣпи къмъ нея по починъ, по вътрешна подбуда на самитѣ деца.

Мнозина практикуватъ излетитѣ безъ работа въ обективния свѣтъ. Това не действува образователно. Тамъ, презъ гдето се минава, трѣбва да се направи нѣщо. Въ нѣкои случаи могатъ да се направятъ и чешми. Изобщо, трѣбва постоянно да се допринася нѣщо съ творчески трудъ за подобрене на мѣстността.

Правене лехи

Учителтъ дава следнитѣ упътвания за работата на детето въ градината: „Най-първо детето трѣбва да започне съ елементарни работи въ живата природа. Физическиятъ трудъ въ бждещето училище ще играе роля, обаче ще бжде безъ вериги, безъ товаръ, а ще бжде едно приятно занимание. Сега трудътъ е станалъ задължителенъ и се смѣта като бreme. Физическиятъ трудъ трѣбва да почне по възможностъ отъ най-ранна възраст. Отначало той трѣбва да почне по този начинъ: детето ще движи една количка, за да я пълни съ пѣськъ и да я пренася на друго мѣсто за нѣкаква нужда“.

Детето съ ржчни колца, съ мотика и лопата ще работи въ градината споредъ силитѣ си. Колцата ще бждатъ малки, споредъ възрастта му. То ще копае, ще пренася прѣстъ, ще помага при разпредѣлението на градината на лехи. У него ще се развие усѣтъ за прокарване на красиви, симетрични фигури. То ще брои лехитѣ, ще добие умение да брои, ще добие понятие за редъ и форма.

Освобождение дръвчетата отъ гжсеници

Въ ранна пролѣтъ се събиратъ гжсеничните
гнѣзда, още до като не сж се разпълзѣли гжсеници-
тѣ по дървото, и се отстраняватъ.

Отглеждане цвѣтя и зеленчуци

При отглеждане на цвѣтята и зеленчуцитѣ де-
цата ще проследяватъ тѣхното развитие, ще изуча-
ватъ условията и грижитѣ, които изисква всѣко
цвѣте и всѣки видъ зеленчукъ презъ разнитѣ годиш-
ни времена. Ще изучатъ, какви мѣрки трѣбва да се
взематъ презъ есенъта за запазване презъ зимата
на нѣкои цвѣтя или на тѣхнитѣ луковици.

Цвѣтята ще внесатъ красота и разнообразие
въ детския животъ, една свѣтла радостъ въ дет-
скитѣ души. Тѣ ще действуватъ съ красивитѣ си
форми и своя ароматъ. Отъ друга страна, самитѣ
имъ краски ще действуватъ възпитателно върху
децата. Последнитѣ изследвания доказаха, че всѣки
видъ краска действува физиологически и психи-
чески върху човѣка, събужда у него известни идеи,
чувства и потици.

Посаждане и отглеждане плодни дръвчета

Красиво правило е следното: Да се събе-
ратъ семената или костилкитѣ на изя-
дениитѣ плодове и да се посадятъ. Всѣко
посаждане на ябълчна семка или черешова костилка
внеса нѣщо въ човѣка. По този начинъ човѣкъ се
свързва съ икономиката на природата, допринася
нѣщо за великото ѝ домакинство. Човѣкъ ѝ се от-
плаща за тази услуга, която тя му е направила,
като му е предложила своитѣ плодове. И тогава
детето ще се свърже съ нейнитѣ благодатни сили,
и тѣ ще го обновятъ, укрепятъ и ще разширятъ
неговото съзнание. Когато детето посажда

и отглежда цвѣтя, плодни дрѣвчета и пр., то се повдига. Голѣмо възпитателно значение може да има това за подрастващето поколѣние.

Учителтъ казва: „Малкитѣ деца ще посадятъ семенцата на ябълката и на други плодни дрѣвета, ще ги поливатъ и ще видятъ резултата“. „Ще дадете на детето една семка и ще го подбудите да я посѣе. То ще я посѣе и после ще полива поникналото растение. Следъ това ще му дадете една ябълка и ще му кажете, какъ впоследствие отъ тази семка ще се развие сѣщо такъвъ плодъ. Ще ходите често съ детето да наглеждате, какъ расте и се развива дрѣвчето. И после ще правите преводъ на този процесъ за разбиране нѣкои процеси, които ставатъ въ детската душа“.

Посаждане овощни дрѣвета край пжтищата и по околнитѣ склонове

Детето ще посажда плодни дрѣвчета не само въ училищната градина, но и по околнитѣ хълмове и склонове, дето позволяватъ условията. То ще ги посажда и отъ дветѣ страни на пжтищата. Посаденитѣ край общественитѣ пжтища плодни дрѣвчета ще се отглеждатъ и поливатъ отъ специални групи ученици, а въ нѣкои случаи могатъ да помагатъ и младежки кооперативни и читалищни групи.

Ученицитѣ могатъ да помогнатъ и при засаждането на тѣй нареченитѣ комплектни овощни градини изъ цѣлата околностъ на града и селото.

Залесяване околността

Децата трѣбва да се учатъ да служатъ на другитѣ. Учителтъ трѣбва да използва всички случаи, въ които децата могатъ да бждатъ полезни на обществото чрезъ своята работа, но, разбира се, винаги трѣбва да има предъ видъ да се използва тази работа за общообразователни цели. Единъ такъвъ

случай е следниятъ: Да допустнемъ, че около града или селото има поройни мѣста. Децата могатъ да помогнатъ за залесяване или затревяване (споредъ нуждата) на пороища съ подходящи растения: акация, джбъ, яворъ, осенъ, боръ и пр. Поройни сипеи могатъ да се затревятъ съ специални треви.

Отглеждане декоративни растения

Декоративни растения, които могатъ да се посадятъ въ училищната градина, сж: дивата американска лоза (*Ampelopsis quinquefolia*), хмелъ, хвойна, борчета, пирамидална топола, трепетлика. Пирамидалната топола съ своя стремежъ къмъ висинитѣ действува благотворно върху съзнанието. Трепетликата съ вѣчната музика на своитѣ листа приучва детето да се вслушва въ музиката, която пълни цѣлата природа.

Облагородяване плодни дръвчета

Това има не само практическо значение, но и общообразователно. Това ще даде поводъ за запознаване съ известни природни закони и може да се свърже съ обучението по разни учебни предмети. Отъ друга страна това може да даде и голѣмъ подеиъ на овошарството въ България, понеже днешнитѣ ученици сж утрешни граждани.

Ще се облагородяватъ дръвчета не само въ училищната градина, но и въ гората. Тамъ ще се облагородяватъ главно киселици и круши.

Децата съ радостъ продължаватъ това, и следъ като излѣзатъ отъ училище.

Пчеларство

Чрезъ пчеларството децата ще се запознаятъ съ живота на пчелитѣ. Могатъ да извадятъ нравствени правила отъ тѣхъ за човѣшкия животъ. Тѣхната разумность, търпение, трудолюбие, чистота, предвидливостъ и пр. ще упражнятъ голѣмо образо-

вателно влияние върху детето. Въ връзка съ пчеларството ще научатъ, кои цвѣта и дървета сж медоносни, и ще ги сядятъ въ градината.

Отглеждане пшеница

„Хубаво е децата да засѣятъ едно малко мѣсто и съ пшеница“.

Учителтъ

Съ подготвителенъ разговоръ децата да се научатъ, че трѣбва да сѣятъ и жънатъ пшеницата съ пѣсни, безъ да кажатъ нито една лоша дума. Трѣбва да се избиратъ по-добри сортове, съ поедри и повече зърна въ класъ.

Консервиране зеленчуци и плодове

На есень следъ брането на зеленчуцитѣ и плодетѣ, частъ отъ тѣхъ може да се консервира, за да се запази презъ зимата. Нѣкои плодове се сушатъ, други се обвиватъ съ хартия и слама, а трети се консервиратъ въ кутии. При есеньта може да се практикува и приготвление на туршии и мармелади отъ събранитѣ зеленчуци и плодове.

Тая работа има и голѣмо общообразователно значение: тя може да стане изходна точка за обучение по смѣтане, геометрия, природознание, български езикъ, история, география, рисуване и пр.

* * *

Продуктитѣ отъ училищната зеленчукова градина могатъ да се използватъ за общи обѣди въ училището. Паралелкитѣ могатъ да се редуватъ, тъй че за нѣколко седмици всѣка паралелка да е обѣдвала поне веднѣжъ въ училищната трапезария. Общото хранене сближава, както и общата работа. Храната ще се приготвява отъ прислужницитѣ, а децата ще помагатъ при сервирането. На общитѣ обѣди ще идватъ ученицитѣ отъ паралелката безъ разлика—беднитѣ и богатитѣ. Така ще се развиятъ у децата социални чувства. Общитѣ обѣди иматъ

образователно значение. Всѣка паралелка не обѣд-
ва непрекъснато—всѣки день, за да не се откъсне
детето отъ семейството.

Децата непременно трѣбва да се хранятъ и съ
домашнитѣ си, за да не се лишаватъ отъ се-
мейния образователенъ факторъ. Да има разно-
образие въ това отношение. Всички форми трѣбва
да бждатъ опитани, за да има разнообразие. Въ
разнообразието е красотата на живота.

Чрезъ общитѣ обѣди се развива у децата чув-
ство на общностъ, духъ на коопериране, колективно
съзнание. Така постепенно се изключватъ недора-
зуменията между тѣхъ и се усилява взаимната имъ
любовъ. Това е констатирано отъ учителитѣ, които
сж практикували това.

Работа въ градината презъ зимата

На есень стѣблата на дърветата се намазватъ
съ варъ за запазване отъ гризене. Нѣкои цвѣтя се
обвиватъ съ хартия или друго, за да презимуватъ.
Въ зеленчуковата градина се прави есенно преко-
паване, за да може да се разрохка почвата презъ
зимата. Ако есенното копане не стане, то се прави
презъ зимата въ хубавитѣ дни или въ началото на
пролѣтѣта, Презъ зимата се отрѣсватъ клонитѣ отъ
сиѣга. Въ ранна пролѣтъ се натрупва сиѣгъ около
коренитѣ на дърветата за напояване. Презъ про-
лѣтѣта отново се намазватъ стѣблата съ варъ.

Вѣ класната стая се посажда въ саксии или
сандѣчета разсадъ презъ мартъ, и когато му дойде
време, се разсажда.

Когато училището е голѣмо, може да се при-
готви разсадъ и въ парникъ.

* * *

Всички ученици въ България, които сж
1,200,000, за колко време могатъ да покриятъ об-
ширнитѣ пусти мѣста въ България съ плодни дръв-
чета! Въ колко скоро време България може да се

превърне въ плодна градина! Учителят казва: „Ако се внесе тази система на обучение и възпитание въ България, то тя въ десетъ години ще бжде покрита съ плодни дървета, пжтищата ще бждатъ очистени, и децата ще бждатъ възпитани по съвсемъ новъ начинъ“. Това ще подобри и економическото положение, понеже народа ще има храна изобилна, евтина, хигиенична, чиста и красива.

5. Ново отношение към природата

„Природата е основана на закони. Въ нея работят разумни сили. Тя е пълна съ методи, съ знания. Всѣки човѣкъ трѣбва да ги изучава“.

Учителѣтъ

За да може да изпълни училището своята мисия, общението съ природата не трѣбва да е механично. Трѣбва да се изхожда отъ едно ново, по-дълбоко разбиране на природата. Учителѣтъ казва: „Азъ не разбирамъ подъ думитѣ жива природа това, което нѣкои разбиратъ. За мене тя е нѣщо велико не само по своето устройство, но и по онази интелигентностъ и разумностъ, които я проникватъ“. „Велико изкуство е създаването на тия дребни, нищожни форми, дето ние не виждаме никаква интелигентностъ. Обаче, въ всѣка форма, колкото и малка да е тя, има толкова интелигентностъ, колкото и въ човѣшкото естество, само че не проявена по сѣщия начинъ. Нека съвременнитѣ хора, които отричатъ всѣка интелигентностъ на малкитѣ същества, погледнатъ на тѣзи малки мидички и видятъ, каква форма, какви дрехи иматъ тѣ и колко хубаво сж полирани! Какъ ще си обясните всичко това? Ще кажете, че това е инстинктъ, че това е природа. Разумността не е инстинктъ“.

Поетичнитѣ души съ дълбока интуиция чувствуватъ този вътрешенъ животъ на природата. Тѣ го долавятъ задъ свѣта на формитѣ. Напримѣръ, това може да се види въ романа „Глупецътъ“ отъ Келерманъ. Морисъ Метерлинкъ въ книгата си „Душата на цвѣтата“ говори за разумността, която прониква растенията. Той я е доловилъ чрезъ множество наблюдения върху разни растения и казва така: „Искамъ само да напомня за нѣкои факти, които отдавна сж известни на всички ботаници. Не съмъ направилъ никакво ново

откритие, и моята скромна роля се изчерпва съ нѣкои прости наблюдения. Разбира се, съвсемъ нѣмамъ намѣрение да дамъ всички доказателства за душата на цвѣтята. Тия доказателства сж безбройни и се срѣщатъ постоянно, особено у цвѣтята, у които най-силно е изразенъ стремежътъ къмъ Духа и свѣтлината. Нѣма нито едно отъ тѣхъ, което да не притежава умъ и изобретателностъ. Всички тѣ се стараятъ да постигнатъ своитѣ задачи. Тѣ прибѣгватъ къмъ комбинации, механизми, които често сж изпреварили изобретенията и познанията на човѣка въ областта на механиката, балистиката, хвърчението и пр. Нека си припомнимъ за крилатитѣ семена на клена, за скачащитѣ семена на растението *Escbaliun* и хиляди други неочаквани механизми, които ни поставятъ въ очудване, защото можемъ да кажемъ, че нѣма почти ни единъ видъ семе, което да не е измислило нѣкакъвъ начинъ, за да се отдалечи отъ сѣнката на майка си. Водното растение *Tigra patans* образува мѣхури, пълни съ въздухъ, поради което цвѣтоветѣ му се издигатъ надъ водата. Тамъ става опрашването; следъ това въздушнитѣ мѣхурчета се напълватъ съ лигава течностъ, която е по-тежка отъ водата, и затова цѣлиятъ апаратъ отново влиза въ водата, дето узрѣватъ плодоветѣ. Едно карамфилово растение *Silene italica*, едно скромно бѣло цвѣтенце, което се намира въ голѣмо количество подъ маслиновитѣ дървета, е насочило своята мисълъ въ друго направление. Повидимому твърде страхливо, твърде загрижено, да не би нечисти и нежелателни насекоми да посетятъ цвѣтоветѣ му, то е покрило стѣблото си съ звездести косми, които отдѣлятъ лепкавъ сокъ. Чрезъ последния паразитнитѣ насекоми се спиратъ на пжтя си. Други лепкави растения остроумно сж опростили това приспособление. Тѣй като тѣ преди всичко се боятъ отъ мравкитѣ, намѣрили сж, че за тази целъ е достатъченъ единъ широкъ лепкавъ прѣстенъ подъ всѣки възелъ на стѣблото. Тѣкмо както мравятъ и градинаритѣ, ко-

гато намазватъ стъблата на овошните дървета съ катранъ, за да препятствуватъ за изкатерването на гжсеницитъ. Нека спомена и за растението паячна кжклица, *Nigella arvensis*. Цвѣтоветъ му сж нѣжно сини, красиви, както нѣкои цвѣтчета по старитъ картини. Тичинкитъ сж много по-низки отъ муцункитъ на пестицитъ. Въ единъ опредѣленъ моментъ, когато окапятъ вѣнечнитъ листа, петтѣ пестици се навеждатъ съ симетрични движения на петъ страни и се допиратъ до тичинкитъ, за да взематъ прашецъ отъ тѣхъ. Тукъ виждаме изобилно това, на което не си се надѣвалъ. Може да се напише дебела книга за душата на цвѣтята, както е написана за ума на животнитъ.

Никога нѣма да забравя примѣра съ едно великолепно стогодишно лаврово дърво. По неговото измжчено и болезнено извито стъбло бѣше написана драмата на неговия труденъ и упоритъ животъ. Една птица или вѣтрътъ — господари на неговата сждба — бѣха донесли семенцето на една скала, която отвесно се спущаше надолу. Тамъ бѣше поникнало дървото, 200 метра надъ планинската вода, недостъпно и самотно, всрѣдъ нажежени, безплодни скали.

Въ първо време то бѣ изпратило своитъ слѣпи корени за дълго и мжчително търсене на вода и почва. Но това растение по наследственъ начинъ можеше да се справи съ тая задача, защото е единъ видъ, който познава южната суша. Но сега дръвчето имаше да разреши една много по-сериозна и неочаквана проблема: то се намираше на една отвесна скала, тѣй че неговитъ върхове вмѣсто да растатъ къмъ небето, се наклоняваха къмъ пропастьта. Значи дървото трѣбваше, въпрѣки голѣмата си тежестъ, да се доближи до скалитъ, да извие стъблото си. И следъ това дървото изпрати, не знамъ отъ кой инстинктъ вдъхновено, два яки корена, които излизаха надъ извитото мѣсто на стъблото, за да се заловятъ за гранитната скала“.

Сжщо и въ книгитѣ „Животътъ на пчелитѣ“ и „Животътъ на термититѣ“ Метерлинкѣ описва великата разумность, която царува въ тѣхното обществитие, разумность, която изглежда непонятна за хората въ много отношения. Чрезъ фактитѣ, изложени въ тия книги, човѣкъ влиза въ досѣгъ съ една вътрешна велика разумна страна на природата.

Интересна е въ това отношение и книгата на Жоржъ Дюамелъ, членъ на френската академия: „Fables de mon jardin“ (1906). Той разглежда цвѣтята като сжщества, които иматъ свои скърби и радости, свои копнежи и мечти, тѣ могатъ да общаватъ и да се привързватъ. Той се разговаря съ тѣхъ.

Най-новитѣ научни изследвания сж установили опитно това, което поетични души долавятъ съ своята интуиция. Днешната биология съ своитѣ нови факти вече доказва сжществуването на психичното въ организма, между другото и въ растенията. У хидрата, ако се откъсне основата ѝ и се присади на горния край, дето сж пипалата, присадената частъ ще си образува нови уста и вѣнецъ отъ пипала. Присадената частъ, която образува устата, по-рано е била основата на хидрата. Този опитъ, между многото други, които привеждатъ новитѣ експериментатори въ биологията, доказва целесѣобразното измѣнение на поляритета. Нѣкои се стремятъ да обяснятъ живота механически. Чрезъ разнитѣ опити на Бючли, Квинке, Румблеръ и пр. искатъ да получатъ по физикохимиченъ начинъ сжщитѣ явления, които срѣщаме въ живата клетка, въ живия организмъ. Обаче това е напраздно, понеже въ организма има нѣщо по-висше отъ механичнитѣ процеси.

* * *

Чрезъ приложението на трудовия принципъ въ училището детето ще влѣзе въ общение съ силитѣ на живата природа. По този начинъ ще стане една обмѣна между тѣхъ. Тя ще внесе въ детето нови сили, новъ животъ, разцвѣтяване на всичкитѣ му сили и заложби. Общението на детето съ при-

родата, вливането на изобилния ѝ животъ въ детския организъмъ и въ детската душа ще направи детето жизнерадостно, жизнеспособно, работоспособно, съ стремежъ къмъ възвишеното и красивото.

Но за да стане това, нужно е ново отношение къмъ природата. По този въпросъ Учителътъ казва: „Мнозина нѣматъ методи, какъ да изучаватъ природата. Тѣ я изучаватъ много механически. Механичното изучаване на природата, безъ да разбира човѣкъ вътрешната, духовната ѝ страна, го огрубява“. Защо детето огрубява, когато влиза въ общение само съ материалната страна на природата? Защото се засѣгатъ само известни сили на душата, а по-дълбокитѣ ѝ сили оставатъ незасегнати. Когато детето отглежда ябълкови дръвчета като мъртви форми, силитѣ у него заглѣхватъ. Съ съвсемъ други, по-дълбоки и по-живи мисли, чувства и желания ще работи детето съ едно дърво или цвѣте, когато знае, че то е живо същество, което е отзивчиво на неговата любовъ. Тогава неговата дейность ще има истинско образователно значение. Само тогава е възможна истинска обмѣна между него и природата. И само тогава дейността му ще действува дълбоко обновително върху него.

Въ нашитѣ училища се прилага при обучение по природознание биологичниятъ методъ на Шмайлъ и други. Прилагатъ този методъ повечето въ класъ, а природата трѣбва да се изучава не само всрѣдъ самата нея, но и въ връзка съ дейността, труда на децата. Значи обучението трѣбва да се свърже съ трудовия принципъ, и детето да влѣзе въ поинтимно общение съ живата природа.

Учителътъ казва: „Детето ще изучава оная степенъ на вътрешния животъ, който паякътъ, бръмбарътъ и птицата проявяватъ въ своята дейность. Врѣмето нѣма да се изучава само по отношение жизненитѣ функции, само по отношение външната страна на живота, но ще се изучава и въ връзка съ степенъта на разумното съзнание, кое-

то то притежава. Детето да почувствува, че това е същество, което усъща гладъ, жажда, болка, страдание, че то чувствува нашата любовъ, и тя намира отгласъ въ него.

Тогава то ще може да разбере животните и растенията и да ги обикне. Значи отъ формата и жизненитъ функции ще се издигне до съзнанието имъ.

Ето единъ отъ методитъ, който Учителътъ препоръчва, за свързването на децата съ разумнитъ сили въ природата: „На детето можете да му покажете, че има разумностъ въ природата, Можете да напишете на плочата или на хартията единъ шестожгълникъ, петожгълникъ, четирижгълникъ, и ще го попитате: Тая фигура може ли да се напише отъ само себе си? После го доведете до едно растение съ петолистенъ цвѣтъ, напр. тиква. Нейниятъ цвѣтъ е петожгълникъ. И го попитайте: Могатъ ли тия вѣнечни листа случайно така да се наредятъ? Ще го попитате: Тия линии сами ли дойдоха върху листа хартия? Детето ще каже: Човѣкъ ги написа. Тогава ще го попитате: А кой постави на цвѣтето тая форма? — Една разумна сила. Значи въ цвѣтето работи една разумностъ. После ще вземете пчелитъ и ще разгледате, какъ тѣ събиратъ медъ, какъ го приготвяватъ, какъ го оставятъ да ферментира. И съ много примѣри ще се покаже разумността въ природата. Трѣбва да се покаже, че въ всички създания — цвѣтя, насѣкоми, птици — има съзнание, специфично съзнание, което постепенно се разширява“.

„Заведете детето при нѣкое смазано цвѣтенце и му кажете: Ако ти си това цвѣтенце, ще ти бѣде ли приятно? Заведете го при друго цвѣтенце, весело и здраво, и му кажете: Ако си това цвѣтенце, ще ти бѣде ли добре? Детето разбира тия аналогии. Така то ще схване, че както ние можемъ да бѣдемъ добре или зле, така може да бѣде и цвѣтенцето. Детето инстинктивно ще се добере до вътрешния животъ на цвѣтенцето. После отъ тамъ ще преминемъ къмъ съзнанието на мушичкитъ,

птичкитѣ и после на човѣка. При възпитанието на детето не започвайте съ камъни, а всѣкога съ това, което се движи: съ извора, който извира, съ цвѣтето, което расте, съ бубулечката, която се движи, съ птичкитѣ, които хвърчатъ и пр. Като прекарваме съзнанието на детето презъ извора, цвѣтята, бубулечката, мушичката, птичката и човѣка, то е приготвено. И у него се заражда моралъ, у него се събуждатъ спешитѣ заложи. Детето ще схване, че всички сжщества чувствуватъ любовта“.

„Кажете на децата, че цвѣтята се радватъ, че имъ е приятно, когато ги поливаме. Може да имъ покажете, какъ се радва цвѣтето. Заведете го при едно цвѣте, което не сте поливали 2-3 деня и е започнало да увѣхва. И ще му кажете: Ела да видишъ, какъ ще се радва това цвѣте, като го полѣемъ. Поливате го, и следъ малко листата му се съживяватъ“.

По този начинъ детето ще се научи да не вижда само формата, да нѣма механично отношение къмъ растението или животното, но да вижда въ цѣлата природа действието на едно разумно начало, да вижда въ мждротото, целесѣобразно устройство на едно цвѣте, на едно дърво дейността на разумни сили, на едно състояние на известна степенъ на развитие, и въ всѣко едно отъ тѣхъ да вижда нѣщо родно и близко.

Учительтъ казва: „Ако иска човѣкъ да стане културенъ, трѣбва да започне отъ растенията! Да не се мисли, че у тѣхъ нѣма съзнание. Като минавате покрай нѣкое дърво, спрете се подъ неговата сѣнка, помилвайте го малко и кажете: Колко е хубаво при тебе, подъ твоята сѣнка! Нѣкои казватъ: Азъ работя духовно. Нека другитѣ да работятъ физически. — Не, всичко въ свѣта е свързано. Когато човѣкъ посади въ земята три царевични зърна, да не ги счита, че сж мъртви сжщества, но да ги наглежда като свои малки братчета. Като отива човѣкъ при нѣкоя слива или ябълка, да се спре при тѣхъ. Тѣ не трѣбва да

сж мъртви за него, а живи същества, които ще помилва и ще имъ каже: Доволни ли сте?“.

Детето не трѣбва да се ограничава само съ формата, а трѣбва да долови задъ материалното пулса на самия животъ, вътрешния животъ на природата. Ако е въпросъ за изучаване само на материалнитѣ форми и процеси, тогава по-добре нека се задоволимъ съ откъснати растения, донесени въ класъ, или съ учебника. Съ изучаване живота всрѣдъ самата природа детето трѣбва да се сближи съ вътрешния ѝ животъ.

Детето ще схване цвѣтето като живо същество съ свой особенъ вътрешенъ животъ. Съ какво чувство ще бжде тогава изпълнено то, когато разкопава около растението, когато го полива! Тогава то ще чувствува, че това е добро за растението, а когато види нѣкое увѣхнало растение, ще чувствува, че то страда. Когато детето седи или полива цвѣтя или дръвчета, ще се научи да ги обича.

Учителтъ казва: „Като видишъ, че цвѣтята цвѣтятъ, че рѣкитѣ текатъ, че слънцето изгрѣва и пр., ще се подмладишъ. Слънцето изгрѣва. Тебе не те интересува. Цвѣтята цвѣтятъ. Тебе не те интересува. Рѣката тече. Тебе не те интересува. Мушичката хвърчи. Тебе не те интересува. Това е Божествениятъ принципъ, който работи въ всичко. Всички си помагатъ. Благодарни на Великата природа за свѣтлината, за въздуха и пр. Като помислишъ, че си стѣпкалъ едно цвѣте, реши да си поправишъ погрѣшката. Ние сме много невнимателни. Нѣкое цвѣтенце е цѣвнало хубаво. Нѣкой мине и го стѣпче. Азъ като минавамъ покрай едно цвѣте, спирамъ се, разговарямъ се съ него. Казвамъ му: Колко време си тукъ? Кои сж братята и сестритѣ ти? Какъ е твоятъ господарь? Полива ли те на време? И си отминавамъ“.

Учителтъ казва: „Когато минавате покрай едно цвѣте, ако можете да прочетете това, което е писала разумната природа въ него, вие ще придобиете нѣщо и ще се зарадвате. Цвѣтето е книга, въ

която великата разумност, която работи въ природата, е писала нѣщо. Отивате при една мушичка и пакъ правите сжщото“. Детето чрезъ влизане въ интимно общение съ природата при своя трудъ, ще се възпитава отъ нея. Всѣки обектъ на разумната природа действува възпитателно върху детето и внася хармония въ неговото съзнание. Тя го учи, и той се възпитава и развива. Когато детето се свърже чрезъ любовта съ обектитъ на разумната природа, то тая разумност, която работи въ тѣхъ, се влива въ него и го учи, възпитава характера му, внася въ него свѣтлина, потикъ и му дава знание. Всѣки по-интименъ досѣгъ съ природата събужда възвишеното въ човѣшката природа. Учителтъ казва: „Въ който домъ има много цвѣтя, тамъ хората не се каратъ.“ Всичко въ природата има дълбокъ смисълъ, разумно предназначение. Нейнитѣ методи сж ценни и иматъ голѣмо образователно значение за детето. Детскиятъ трудъ всрѣдъ природата е едно хубаво условие, за да бжде възпитавано детето отъ една страна чрезъ труда и отъ друга страна отъ самата природа.

Каква мъдростъ виждаме разлѣта навсѣкжде въ природата! Джбътъ съ хиляди коренчета, пуснати въ земята, тегли сокове съ хранителни материали. Други материали черпи отъ въздуха и съ помощта на слънчевата енергия и тия материали той гради клетка по клетка съ вѣковна дейность своето стройно тѣло. Какви химици сж цвѣтата! Тѣ правятъ това, което още човѣкъ не може да направи. Цвѣтето взима нѣкои вещества отъ почвата, други отъ въздуха и чрезъ слънчевата енергия ги свързва и създава тѣзи чудни форми, краски и ухания!

Растението знае действието на киселинитѣ. Когато коренитѣ му срещнатъ въ почвата нѣкое твърдо вещество, нужно на растението, тѣ изпущатъ киселини, които го разтварятъ и после го приематъ.

Единъ великъ животъ минава презъ всички форми въ природата. И той учи и възпитава много повече, отколкото хиляди морализирания. Общението на детето съ цвѣтята, изворитѣ, плодоветѣ ще внесе много повече у него, отколкото всѣкидневнитѣ морализирания. Цвѣтята и плодоветѣ възпитаватъ детето не само съ своята красива форма и своитѣ краски, но и чрезъ общението на детето съ онзи великъ животъ, който минава презъ тѣхъ и презъ всички други форми. Чистотата, хармонията, силитѣ, които работятъ въ цвѣтята, въ плодоветѣ и пр. събуждатъ красивото въ човѣшката душа.

Следнитѣ думи на Прентисъ Мълфордъ*) много добре характеризиратъ този новъ духъ, това ново отношение къмъ природата: „Ние дишаме това, което се излъчва непрекъснато отъ дърветата, отъ скалитѣ, отъ птичкитѣ, отъ всѣка форма на безкрайното. Това изцѣрява и възобновява! То е иѣщо повече отъ въздухъ! Нѣкаква психическа сила, която блика отъ живота на всемира. Щастливъ е онзи, който чувствава жива, силна и дълбока обичъ къмъ дърветата, птичкитѣ и другитѣ животни, който ги чувствава сродни съ себе си и знае, че и тѣ въ замѣна на неговата обичъ му подаряватъ иѣщо много ценно. Всичко живо се движи по симпатии и антипатии.

Ние представяме една частъ отъ безкрайното съзнание, дърветата — друга. Обичта пъкъ е невидимъ елементъ, „живата вода“ въ свѣта, която тече въ голѣми вълни въ всемира и обхваща невидимо всички насъ. Дървото е една жива мисль на Бога. Една мисль, която заслужава нашето внимание. Въ него се крие една форма на мъдростта, която намъ може би липсва — която

*) „Нашитѣ сили и какъ да ги използваме“ отъ Прентисъ Мълфордъ.

ние още не сме постигнали. Намъ е нужна тая мъдростъ, защото всѣко вѣрно схващане докарва мощъ: а намъ е нужна мощъ, за да се сдобиемъ съ по-чисти, по-красиви и по-здрави тѣла. Ние искаме въ края на краищата да се отървемъ отъ болеститѣ. Имаме нужда отъ по-леки сърдца и по-веселъ духъ! Искामе новъ животъ и нова радостъ.

Могатъ ли дърветата да ни дадатъ всичко това? Тѣ могатъ да ни подпомогнатъ тогава, когато сполучимъ да вникнемъ въ тѣхния духъ, когато все повече и повече схванемъ оная частица отъ безкрайната сила, която е изразена въ тѣхъ. Когато гледаме на дърветата като на материали за горене или за правене на бѣчви, малко ще получимъ отъ тѣхния животъ. Който действително е достигналъ до тамъ, да обича мировото съзнание въ всѣка негова форма, ще получи въ замѣна на тая обичъ единъ елементъ, който е проникнатъ съ оная премъдростъ, която се включва въ тая именно форма и чийто живъ образъ представлява тя. Всѣка отъ тия форми на живота има свой специаленъ видъ сила, която по симпатия се пренася въ насъ. Любовь обаче получава само той, който дава любовь! Ние можемъ да извлѣчемъ отъ безкрайното толкова обичъ, колкото ние обичаме всѣка форма на безкрайното — било то храстъ, плодове, нѣкое насѣкомо или птичка. Тогава частъта отъ безкрайното, която съставлява цѣлата свѣтлина, отъ благодарностъ ще премине въ насъ“.

Джонъ Ръскинъ казва: „Съзнанието на прекрасното и любовта къмъ прекрасното въ природата води непременно къмъ съзнанието на прекрасното въ моралния свѣтъ“.

Отъ българскитѣ педагози най-много се приближава до това схващане Виолино Примо (Цонко Поповъ). За да се види, какво дълбоко прозрение има той за обмѣната между човѣка и великия животъ въ природата и за образователното

значение на тая обмѣна, ще приведа следнитѣ негови думи*):

„Следъ дълго скитане излѣзохъ на една чудна поляна съ най-благоуханни прѣсни треви, изпстрена като килимъ съ такива хубави горски цвѣта, каквито никога не бѣхъ виждалъ. Отъ всѣкжде седѣха изправени като стража грамадни буки. Кръшното чуруликане на чучулигата, сладкото завиване на славея, бръмченето на пчелитѣ, църтежътъ на щурци и всѣкакви бубулечици, всичко това се смѣсваше съ хайдушката пѣсенъ на Балкана. Всичко около насъ сякашъ бѣ оживѣло.

Планинитѣ, горитѣ, тревитѣ, цвѣтията, дори и най-малката прашина, всичко живѣе, но си живѣе свой животъ, който никой не знае.

Деца, съ които бѣхъ излѣзълъ на разходка, казаха: „Да посѣдимъ и да погледаме“. Тѣзи думи всичко ми казаха. Целта ми бѣше постигната. Самовдълбочаването бѣ настъпило!

Не е въпросъ само за развиване на детското въображение, не и само за вдъхване обичъ къмъ природата. Трѣбва да се извикатъ на животъ чувства, за които ние нѣмаме думи. Такова настроение е далечъ отъ възторга, радостта и възхищението.

Индивидуалната душа се слива съ мировата душа, защото въ такива моменти въ душата взематъ надмощие чувствата на безконечното, великото. Душата се стреми да схване вътрешния животъ на вселената. Това е най-грандиозното съзерцание, каквото може да има човѣшката душа. Това е то най-висшата точка на самосъзнанието и самовдълбочаването. Само този вътрешенъ животъ е спасилъ великитѣ люде отъ дребнавото, дѣлничното и вулгарното.

И кой ще ни открие пътя, що води до тия съкровища, заровени нѣкжде на незнаенъ островъ

*] „Въ зората на освобождението“, отъ Виолино Примсглавата „Горскиятъ царъ“.

всрѣдъ безграничния душевенъ океанъ! Кой ще ни каже онова могъщо срѣдство, което ще ни раздвижи!

Никой другъ, освенъ природата — най-великата художница! Никакъвъ страхъ, че детската душа е неспособна, незрѣла затова.

Идете срѣдъ природата да поседите и да погледате. И тогава ще видите и ще чуete нѣща, каквито не сж достигали до вашата душа; тогава дърветата ще ви протегнатъ ржцетъ си, листата ще ви шепнатъ, цвѣтията ще ви се усмихнатъ, грамаднитъ канари мълчаливо ще ви призоваватъ; тогава ще почувствувате цѣлата вселена въ себе си и себе си въ вселената. И ще се отвори тогава една малка пжтечка къмъ душевната съкровищница.

Само едно нѣщо не забравяйте: Ако вие сами не сте така съзерцавали и не можете да преживѣете това състояние, не се опитвайте да го предавате на децата. Всичко е напраздно. Дълго мислете, вещо се подгответе и тогава се решете на първия опитъ. Азъ пакъ ще повторя: Идете погледайте!“

Общението съ природата дава вдъхновение. Най-малкото общение съ нея освежава и насърчава. Чрезъ интимно общение съ природата детето се учи да чувства великия животъ, който минава презъ камънитъ, цвѣтията, тревитъ, дърветата, животнитъ, човѣка и звездитъ. Когато то почувствува, че единъ и сжщъ животъ минава презъ всички, то ще се почувствува сродно съ тѣхъ.

Учителтъ казва: „Изучавайте природата. Черпете сили отъ нея. Като наблюдаваме извора, смѣняваме състоянието си. Когато сте недоволенъ, отеготенъ, застанете при единъ изворъ и го гледайте. Веднага едно свѣтло състояние ще дойде въ васъ, ще почувствувате приливъ на сили, едно обнадеждване ще озари съзнанието ви. И въ най-проститъ нагледъ работи въ природата има скрита красота. Въ едно житно зърно, напримѣръ, има красота. То крие животъ въ себе си. Въ приро-

дата има всички методи. Тръбва да се учимъ отъ изворитѣ, отъ камънитѣ. отъ рѣкитѣ, отъ плодовеѣ, отъ скъпоценнитѣ камъни. Помиришешъ едно цвѣте. Благодари на Разумното Начало, което работи въ природата, и му кажи: До сега не можяхъ да те виждамъ, а сега едва надзъртвамъ, че си въ цвѣтенцето. Това е пжтъ, който води къмъ любовта!“

Въ новата епоха човѣкъ ще има едно близко, по-вжтрешно отношение къмъ природата. Това ще отвори нови хоризонти за човѣшкото творчество, ще внесе нова поезия, нова красота въ живота, ще създаде по-благоприятни условия за повдигането на човѣчеството. Учителътъ казва: „Въ духането на вѣгъра, въ течението на рѣкитѣ, въ движението на свѣтлината, въ проявитѣ на живота се крие езикътъ на разумната природа. Азъ слушамъ отъ тѣхъ такава отлична речъ, каквато не съмъ слушалъ и отъ най-красноречивитѣ оратори въ свѣта“.

Като влѣзе въ общение съ великия неизчерпаемъ животъ на природата, детето ще бжде физически здраво и жизнерадостно чрезъ изобилния животъ, който ще се влѣе отъ природата въ него. То ще развие своитѣ дарби, ще облагороди своя характеръ, ще развие своя идеализмъ; ще получи нѣщо слънчево, свѣтло въ своя характеръ. У него ще се развие и вѣрата, усѣтътъ за Разумното Начало, което работи въ природата, както изучаването ѝ е развило такъвъ усѣтъ у известния нѣмски физикъ Планкъ, авторъ на прочутата квантова теория въ физиката. Чрезъ интимно общение съ природата, чрезъ изследване на нейнитѣ тайни той е дошълъ до съзнаването на Разумното, което работи въ нея.

6. Трудътъ — изходна точка при обучението по природознание

Обучението по природознание прекрасно може да се свърже съ детския трудъ всрѣдъ природата.

Учительтъ казва по това: Ботаниката ще се изучава тамъ на мѣстото — при цвѣтята, при дърветата. Детето, работейки въ градината, на полето, въ гората и пр., едновременно ще прави своитѣ наблюдения и ще записва това, което прави и наблюдава, въ специална тетрадка. Ще записва времето на посаждането, поникването, цвѣтежа, връзването и узрѣването на плодоветѣ. Ще записва и всички атмосферни промѣни. То ще наблюдава промѣнитѣ на температурата презъ разнитѣ годишни времена, мѣстото на изгрѣвната и залѣзната точки на слънцето въ разнитѣ месеци на годината. Едновременно ще наблюдава промѣнитѣ въ градината, на полето, въ гората, на планината, ще наблюдава рѣкитѣ, изворитѣ и пр. презъ всички годишни времена. Всѣко растение ще наблюдава стѣпка по стѣпка, какъ расте въ всички фази на неговия животъ. Ще наблюдава формата на листата, на цвѣта, на пжпкитѣ и пр. Чрезъ наблюдение въ време на своя трудъ всрѣдъ природата и при излетитѣ детето ще събере достатъчно фактиченъ материалъ. Поради неговия близъкъ досѣгъ съ природата, у детето ще възникнатъ множество въпроси, които то ще се завземе да разреши чрезъ по-нататъшни наблюдения и опити и чрезъ проучването имъ съ помощта на литературата.

Детето трѣбва да бжде поставено въ досѣгъ съ разнитѣ области на природата. Напримѣръ, то ще изучава, ще наблюдава водата въ разнитѣ нейни състояния: извори, езера, поточета, рѣки, снѣгъ, ледъ, градъ, пара, роса, мъгла, облаци, дъждъ и пр.

По сщия начинъ детето ще се запознае съ разнитъ явления, свързани съ въздуха, съ свѣтлината и пр.

За да бждатъ детскитъ наблюдения въ природата творчески процесъ, трѣбва да се спазватъ при тѣхъ следнитъ правила:

1. По възможность детето самò да открива фактитъ, които ще проучава. То да влѣзе по възможность въ непосредственъ досѣгъ съ тѣхъ.

2. По вжтрешенъ починъ и потикъ да пристѣпи къмъ тѣхното проучаване.

3. При изследването на фактитъ у него ще изпъкнатъ въпроси, проблеми, които да го заинтересуватъ да търси разрешението имъ,

4. Децата чрезъ колективна работа на цѣлия класъ възъ основа на направенитъ отъ тѣхъ наблюдения и опити и възъ основа на проучвания на сществуващата популярно-научна литература, която ще потърсятъ и ще намѣрятъ, да дойдатъ до разрешението на тия въпроси, които сж възникнали при тѣхния досѣгъ съ природата. Така сами да дойдатъ до целесъобразността въ организма, т. е. до връзката между строежа на органитъ, тѣхнитъ функции, живота на организма и околната срѣда.

5. Децата чрезъ подобно проучаване на множество факти въ природата сами да дойдатъ до установяване на следнитъ три принципа*):

а) Начинътъ на живота на организма е приспособенъ къмъ околната срѣда.

б) Функциитъ на органитъ сж приспособени къмъ начина на живота.

в) Строежътъ на органитъ е приспособенъ къмъ функциитъ имъ.

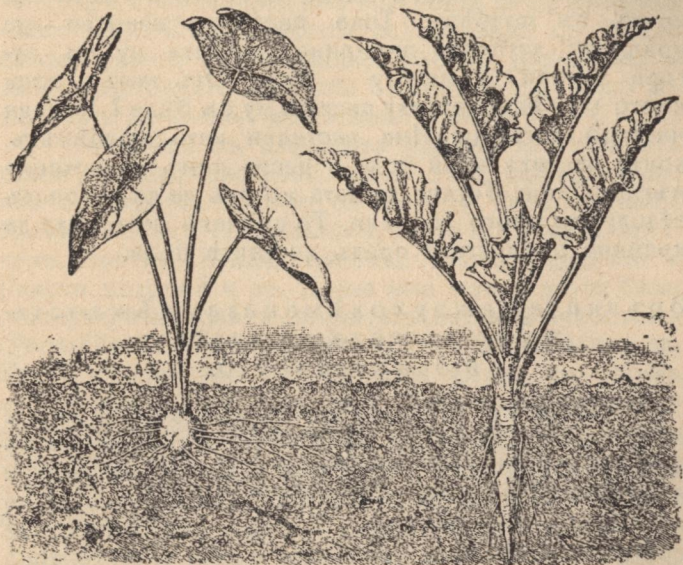
Тукъ ще дамъ само нѣколко примѣра за наблюдение всрѣдъ природата, но учителятъ има на-

*) По-голѣми подробности по това въ „Наблюдения въ природата и културитъ при излети и екскурзии“ отъ Евстати Милошевъ, издание на „Хемусъ“, 1933 г.

всѣкжде около себе си безброй обекти за проучване съ ученицитѣ:

Връзката между коренитѣ и листната корона.*)

Децата сж на разходка въ гората. Ще срещнатъ нѣкое растение, чийто листа сж наведени на-

фиг. 2.

вънѣ, и друго растение, съ листа наведени навжтре къмъ центъра (фиг. 2). Отъ това можемъ да сждимъ и за тѣхнитѣ корени. Въ пѣрвия случай коренитѣ сж резпространени въ единъ широкъ кржгъ, равенъ на диаметра на листната корона, а въ втория случай коренътъ е отвесна ось право надолу. Могатъ да провѣрятъ това. Какво очудване, каква

*] По-голѣми подробности за този и следнитѣ примѣри могатъ да се намѣрятъ въ „Das Pflanzenleben“ отъ Kerner von Marilaun и въ други екологии на растенията.

радостна изненада би била за детето, да намъри това съгласие между коренигъ и листната корона!

Какво ни говори подбълътъ?
(*Tussilago farfara*)

Когато децата минаватъ край нѣкоя рѣкичка напролѣтъ, ще видятъ често брѣгътъ ѝ гѣсто покритъ съ подбълъ. Това растение неволно ще привлѣче детското внимание: листата му сж отгоре зелени, а отдолу — бѣли. Отъ тамъ и носи името си. Защо отдолу листата му сж бѣли? Поради многото космици. Има растения като подбълътъ, които растатъ край вода и често тамъ има много мъгла и роса. Тогава листата могатъ да се покриятъ отдолу съ много космици. Тѣ прѣчатъ на водата да премине въ листата презъ листнитѣ пори.

Връзката между голѣмината и нѣжността на листата съ влагата и освѣтлението,

Децата въ време на излетъ чрезъ наблюдение и сравнение скоро ще намѣрятъ, че растенията въ влажни и сѣнчести мѣста иматъ по-голѣми петури и по-нѣжна кожица и обратно. Това може да се констатира и върху единъ и сжщи видъ. Често ще срѣщатъ въ гората момковата сълза (*Polygonatum officinalis*). Листата ѝ въ сѣнчесто мѣсто сж три пѣти по-голѣми, отколкото въ случая, когато расте въ влажна прѣстъ, но е изложена на слънце. Отъ това растението има голѣми предимства: въ сѣнчесто мѣсто изпарението и асимилацията сж затруднени, и ето, чрезъ уголѣмяването на листата се увеличава повърхнината за изпарение и асимилация.

Какво ни говорятъ дебелецътъ
и бѣлиятъ смилъ?

Когато децата сж на планински излетъ, тѣ ще обърнатъ внимание на едно красиво скално расте-

ние, прилично на звезда. То е дебелецътъ (*Semprevivum*). Тамъ ще намърятъ и сродното му растение тлъстига (*Sedum acre*). Листата имъ сж корави и месести, пълни съ вода. Какво предимство има растението отъ това? Много важно предимство. Тѣ могатъ да изтеглятъ малко вода отъ земята, понеже растатъ на сухи, скалисти, припечни мѣста. Понеже мѣстото е припечно, то има опасностъ да се изпарява много вода. И ето, листата се обвиватъ съ дебела кожа, която не позволява силното изпарение. И второ, растението натрупва въ листата си много вода, която да стигне до следния дъждъ.

По-нагоре въ планината могатъ да срещнатъ разни космати растения, цѣли бѣли поради мъха или космицитъ, съ които сж покрити. Такъвъ е напр. бѣлиятъ смилъ (*Sparganium*), който покрива Юмрукчалъ, Братия, Буная, Витоша, много Родопски и Рилски върхове и пр. После има много други бѣли (космати) алпийски растения: мъхнатиятъ очибонецъ (*Potentilla nitida*), гладницата (*Draba carinthiaca*) и пр. Какво предимство има бѣлиятъ смилъ съ своята мъхнатостъ? То е една друга мърка противъ силното изпарение. Но може да има и на по-низко мѣсто мъхнатостъ на растенията, пакъ като сръдство противъ силното изпарение. Напримѣръ, свѣщницата (*Filago*).

Систематични наблюдения надъ фасула и хмела

Децата съ очудване ще забележатъ, че стъбленитѣ имъ върхове правятъ спираловидни движения въ въздуха, додето намърятъ подпора. И това не може да се обясни съ външни влияния: свѣтлината, топлината, влагата и пр., които нѣматъ прѣстъ въ тѣзи завивания.

Детето ще се научи да гледа съ благоговение на великия животъ въ природата.

Учителтъ ще му насочи вниманието къмъ обстоятелството, че кореновиятъ връхъ, кога расте

надолу въ почвата, извършва сжщо такива спираловидни движения. Ако върхът на корена се допре до препятствие, веднага се извива и расте въ противна посока. Ако при самия коренъ почвата е суха, а настрана близо се намира влага, коренътъ нѣма да расте вече надолу, но ще се извие на страни къмъ влагата, и тамъ развива най-много коренови разклонения съ смукателни власинки.

Превръщане на свѣтлината въ топлина въ студено мѣсто

Когато децата се разхождатъ въ гжста, сѣнчеста гора, могатъ да срещнатъ красивитъ пѣстри листа на ботурчето (*Cyclamen*), гължбовото око (*Aepthope hepatica*), каменоломката (*Saxifraga*) и пр. Ученицитъ ще обърнатъ внимание, че листата имъ сж червено-морави по долната си повърхнина. Да се обърне внимание, кжде има такива растения — въ гжститъ, сѣнчести мѣста. Тамъ слънчевата свѣтлина прониква по-малко. Долната листна повърхнина става червена (антоцианъ). Червениятъ цвѣтъ абсорбира свѣтлината, преминала презъ листа, и я превръща въ топлина, нужна при растежа и при други функции на растението. Така свѣтлината се използва напълно, нищо не се изгубва отъ нейната енергия.

Но това, което следва по-нататкъ, е още по-поучително: ако растението, което наблюдаватъ децата, има горни и приземни листа, тѣ съ очудване ще забележатъ, че горнитъ листа сж обикновени, а само приземнитъ сж червени отдолу. Горнитъ листа ако изгубятъ свѣтлината, тя пакъ може да се използва отъ долнитъ, значи не е изгубена. Само свѣтлината, която пада на долнитъ листа, би била изгубена за растението, ако не се задържаше.

Децата ще забележатъ въ излетитъ, че много растения въ студени планински мѣста рано напролтъ сж цѣли червени. Напримѣръ каменоломката (*Saxifraga*), великденчето (*Veronica praecox*), тлъ-

стигата (*Sedum atratum*), пропадничето (*Pedicularis incarnata*) и пр. Тукъ пакъ се превръща свѣтлината въ топлина. Кое дете не познава бѣлата мъртва коприва (*Lamium album*)? То ще обърне внимание, че тя презъ лѣтото дава бѣли цвѣтове, а наесень — съ червеникави мѣста. Ако детето се качва по една висока планина, ще види, че въ политѣ парицата (*Bellis perennis*) има бѣли цвѣтове, а близо до върха — червени (Почервенияването на листата у разни растения има различно значение. Почервенияването на листата въ нѣкои случаи има за послѣдствие намаление силата на освѣтлението, защото силното освѣтление би действувало разрушително върху нѣкои вещества въ растението).

Наблюдение надъ току-що поникналъ слънчогледъ или тиква

Детето може да посади слънчогледови или тиквени семки и ще види, какъ излѣзлитѣ надъ земята семедѣли при залѣзъ слънце се затварятъ и обгръщатъ нѣжното стѣбълце, за да не изгубятъ получената отъ слънцето топлина. А при изгрѣвъ пакъ се отварятъ. Съ каква радостъ ще констатирагъ това децата!

Ралицата при нещастни случаи

Наблюдения се правятъ върху ралицата (*Delphinium consolida*), самакитката (*Asopitum*), върбовката (*Epilobium angustifolium*) и пр. Ако поради нѣкоя извънредна случка стѣблото се смачка, полегне на земята и не е вече въ състояние да се издигне цѣло, то подъ цвѣтната дръжка се образува колѣно, едно извиване, и тя се изправя. Така тя има положение най-благоприятно за посещение отъ насякомитѣ. Това не е обикновенъ растеженъ процесъ, понеже тая частъ отъ стѣблото, която извършва извиването, е вече завършила растежа си. Това не може да се вземе и като причинено отъ особено дразнене на мѣстото, понеже извитото мѣсто не е

получило особено дразнене, различно от дразненето на другитѣ части на стѣблото: контактътъ съ почвата и освѣтлението на извитото мѣсто е такова, каквото е и на другитѣ части на стѣблото. Външни причини за това извиване не сж доказани. То става тъкмо на най-подходното мѣсто, и неблагоприятното положение се промѣня въ благоприятно.

Какво ни говорятъ бѣлитѣ капки по листата?

Въ ранна пролѣтъ нашитѣ гори се украсяватъ съ хубавата меча пита или медуница (*Pulmonaria officinalis*). Тя има красиви дебели листа съ бѣли капки и червени цвѣтове, които при прецѣвтяване ставатъ сини. Де е смисълътъ на бѣлитѣ капки? Ето цѣла загадка за децата. Дали само за радване на окоето? Вжтре въ листата има гжбеста тъканъ, между клеткитѣ на която има много въздухъ. Когато тѣзи междуклетъчни пространства въ известни мѣста сж по-голѣми, листътъ на това мѣсто изглежда бѣлезникавъ. Отъ тамъ и бѣлитѣ петна по листата. Когато мѣстото е влажно и сѣнчесто, изпарението е слабо. Тогава междуклетъчните пространства сж особено голѣми тамъ, дето има най-много дихателни устица. Това е мѣрка за засилване на изпарението.

Наблюдение надъ конопката
(*Linaria cymbalaria*)

То расте по скалитѣ, закрепено по скалнитѣ пукнатини. Въ голѣмо количество го има по тѣрновскитѣ скали (фиг. 3). Цвѣтоветѣ сс насочватъ къмъ свѣтлината, но следъ опрашването се извиватъ въ противна посока, бѣгатъ отъ свѣтлината и се извиватъ къмъ скалнитѣ пукнатини. Така се оставятъ въ скалнитѣ пукнатини семенцата.

Законъ за трайността на цвѣтоветъ

Часовничето, лютичето, макътъ, тръндафилътъ даватъ постоянно нови и нови цвѣтове, но затова

Фиг. 3.

пъкъ всѣки цвѣтъ трае малко време. Обаче кокичето, вранското око (Петровъ кръстъ, *Paris quadri-folia*) и пр. даватъ всѣка година само по единъ

цвѣтъ, който дълго време стои свежъ и отворенъ. Значи, може да се изкара единъ законъ: трайността на цвѣтоветъ е обратно пропорционална на числото имъ за една година. Разбира се, може да има и други причини за трайността.

Какво ни говори з ж бникътъ
(*Dentaria bulbifera*)?

Той расте въ сѣнчеститъ гори, дето често може да не се посети отъ насѣкоми. И ето, децата съ интересъ ще видятъ въ листнитъ ѝ пазви зрънца, които падатъ на земята и даватъ ново растение. Това сж т. н. размножителни пжпки. Даже въ най-сѣнчеститъ мѣста се срѣщатъ екземпляри безъ никакъвъ цвѣтъ, но затова съ достатъчно размножителни пжпки. Детето ще изследва жълтурчето (*Ficaria verna*) на слънчево и сѣнчесто мѣсто. Ще констатира, че въ първия случай има малко размножителни пжпки или никакъ, а въ втория — голѣмъ брой.

*

Природата около насъ ни дава неизчерпаеми случаи за опити и наблюдения!

Подобни изучавания децата могатъ да правятъ и върху животинското царство. И тамъ можемъ да ги въведемъ въ едно приказно царство!

За да изяснимъ мисълта си, нека кажемъ нѣколко думи за Фабръ, прочутиятъ френски ентомологъ. Той билъ учителъ въ френски провинциаленъ градъ. Въ свободното си време съ най-голѣма любовъ изучавалъ живота на насѣкомитъ. Той е могълъ да се снабди съ едно диво, пусто мѣсто, негодно за земеделска работа. Земеделецътъ не би му повѣрилъ и една шѣпа рѣпени семена, казва Фабръ. Но за него това мѣсто е било „великолепенъ Едемъ“. Той е билъ цѣлъ рай за ципокритъ. Било обрасло съ тръни и диви цвѣтя. Тукъ живѣли насѣкоми — „строители отъ глина“, „тъ-

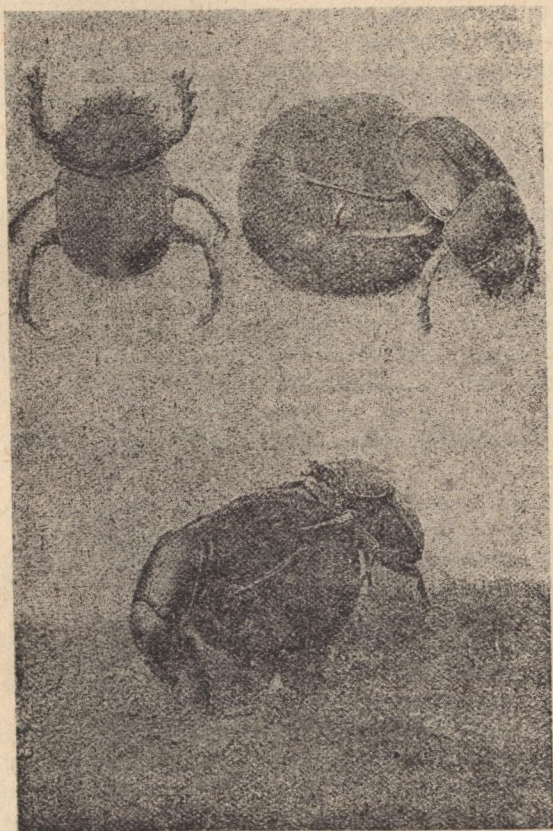
качи на книжна тъканъ“, „листорѣзачи“, „строители отъ картонъ“, „каменари“, „дърводѣлци“, „земякопачи“ и пр. За да изтъкнемъ любовта и търпението, съ които Фабръ правилъ своитѣ наблюдения, ще цитираме единъ случай, разправенъ отъ самия него: Веднѣжъ още отъ ранна сутринъ седналъ на камѣкъ въ дѣното на една яма и наблюдавалъ внимателно живота на цилокрилото насѣкомо сфексъ (*Sphex occidentalis*). Минала група отъ три гроздоберки, които отивали на работа. Тѣ съгледали Фабра, който приличалъ на човѣкъ, впаднѣ въ размишление. На мръкване сжщитѣ лица се завръщали съ пълни кошници на глава. Фабръ стоялъ все на сжщия камѣкъ съ погледъ устремѣнъ къмъ една точка. Неподвижността му, продължителното му пребиваване на това пусто мѣсто трѣбва силно да ги е поразило. Кога минавали край него, той видѣлъ, какъ една отъ тѣхъ поднесла ржката си до челото и прошепнала на другитѣ: „Бедниятъ идиотъ! У него не е всичко на мѣстото си“.

Фабръ намѣрилъ въ живота на насѣкомитѣ възшебенъ свѣтъ! Той съ възторгъ описва чуднитѣ имъ инстинкти. За иллюстрация ще дадемъ само нѣколко примѣри отъ неговитѣ опити и наблюдения.

Наблюдения надъ торния брѣмбаръ (*Ateuchus* или *Scarabaeus*)

Често може да се види той по полето, какъ търкаля топка торъ (фиг. 4). Търкаля я, додето намѣри удобно мѣсто и я поставя въ една дупка подъ земята. На мѣстоназначението разтрошава топката на кжсове, очиства я отъ всички земни частици и камѣчета, които сж се полепили по нея или сж останали въ вътрешността ѝ при бързото събиране на материала. Отъ очистения материалъ той възобновява топката. Следъ това разтваря единия ѝ край и снася въ ямичката едно яйце и

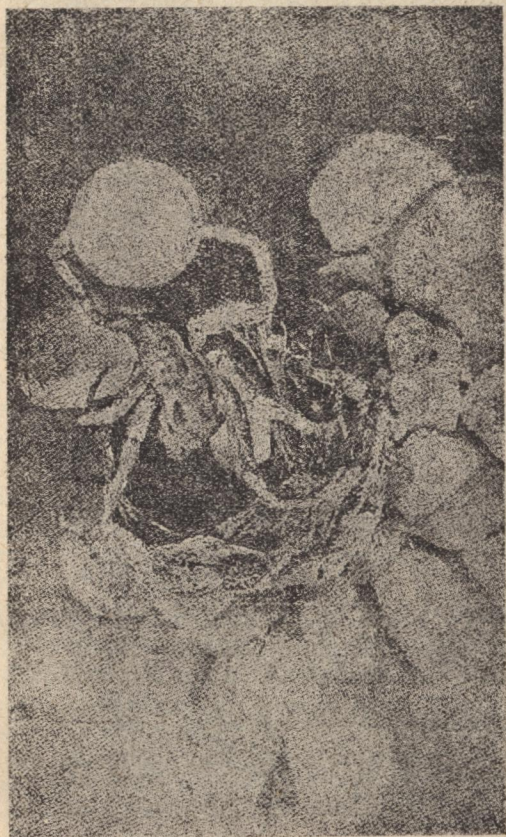
го покрива. Така топката добива крушообразна форма. Торътъ служи за храна на излюпената личинка.

Фиг. 4

Наблюдение надъ паяка тарантулъ.
(фиг. 5)

Той носи пашкула съ яйцата съ себе си. Къмъ края на лѣтото загрѣва пашкула така: наполовина се показва надъ гнѣздото и вдига съ заднитѣ си

Фиг. 5

крака пашкула срѣщу слънцето високо, за да се огрѣва. А за да се огрѣе пашкулътъ добре отъ всички

страни, той го върти полека. И това прави
всъкидневно презъ часоветъ, когато слънцето е по-
силно. Това повтаря въ течение на 3—4 седмици.

Фиг. 6.

Фиг. 6 представя насъкоми отъ разряда на
ципокрилитъ, заловени съ челюститъ си (мандибу-
литъ) за нѣкое клонче. Така тѣ спятъ!

Изучвания върху бръмбара гробарь.

Да се намъри не е лесна работа. Обаче, ако се постави нѣкжде по полето нѣкое умрѣло врабче или друго животно, на другия день съ голѣма вѣроятностъ ще се видятъ тамъ събрани много гробари. Тѣ копатъ дупка подъ умрѣлото животно и го заравятъ въ нея заедно съ яйцата си. Фабръ вързалъ за единъ колъ умрѣла къртица. Гробаритѣ изкопали яма и подъ кола, за да го съборятъ, та да катурнатъ и къртицата. Веднѣжъ вързалъ къртица съ лико за единъ хоризонтално закрепенъ колъ. Тѣ изкопали яма подъ къртицата, но тя не падала въ ямата. Отъ начало тѣ се изненадали, но после отишли и прегризали ликото, и къртицата паднала.

* * *

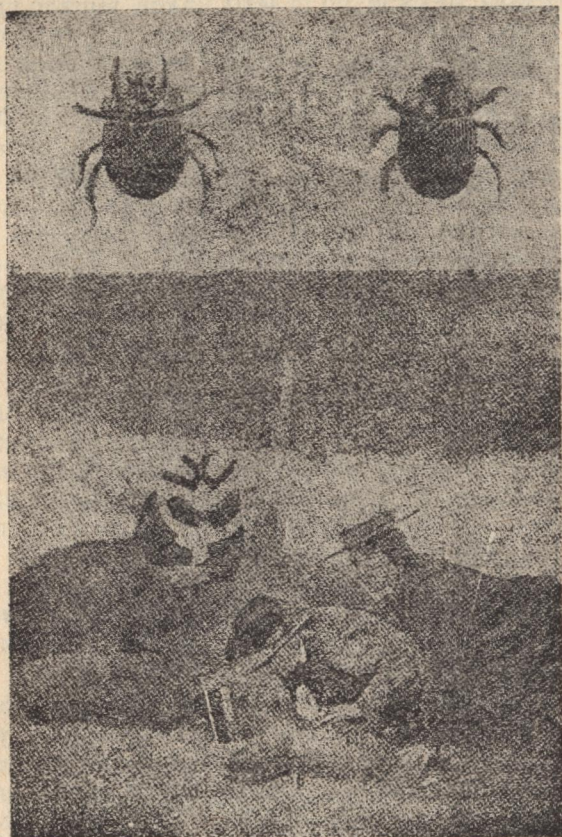
Фиг. 7 показва, какъ Фабръ съ свои близки наблюдава живота на едни бръмбари. Какъвъ интересъ се чете по лицата имъ! Какъ тѣ сж погълнати всецѣло въ своята работа! Като че ли сж откъснати отъ цѣлия свѣтъ! Като че ли сж унесени при слушане приказка отъ 1001 нощъ!

Това е настроението, което трѣбва да се събуди у детето. То трѣбва да обикне природата, да я счита за нѣщо велико, разумно и близко до себе си.

Препоръчваме изучаването на „Ентомологически възпоминания“ отъ Фабръ *). Когато учителтъ почне да наблюдава природата съ ученицитѣ си, самата обстановка ще ги научи, какъ да постѣпватъ, и често както той, тѣй и ученицитѣ, ще проявятъ творчество въ своитѣ наблюдения. Нѣкой день могатъ да намѣрятъ въ гората нѣкой голѣмъ мравуникъ и да го изучаватъ цѣлъ день. Могатъ да проследятъ пѣтищата имъ, прицелнитѣ точки на пѣтуването имъ, съ какво се товарятъ, презъ какви препятствия минаватъ и какъ ги преодоляватъ.

*) Fabre: „Souvenirs entomologiques“.

Могатъ да се правятъ опити съ дъждовнитъ червеи въ градината следъ дъждъ : какъ тѣ, макаръ

Фиг. 7.

и безъ очи, усѣщатъ съ кожата си свѣтлината на фенера и бързо избѣгватъ.

7. Трудът — изходна точка при обучението по всички други учебни предмети

Детският труд всрѣдъ природата трѣбва да стане центъръ, около който ще се върти цѣлото обучение. При работата на детето всрѣдъ природата ще се повдигнатъ много въпроси отъ разни области: смѣтане, геометрия, история, география, природознание и пр. Тогава запознаването на детето съ тѣхъ предмети ще бѣде вече въ връзка съ неговитѣ нужди. То ще чувствува нужда отъ тѣзи предмети, понеже тѣ иматъ връзка съ неговата дейность. Тогава то съ интересъ и съ любовъ ще ги учи. А тъкмо това е нужно отъ педагогично гледище. То ще ги учи съ интересъ, понеже ще търси въ тѣхъ отговоръ на въпроситѣ, които изпъкватъ въ него и които сж необходими, може би, за разрешение на нѣкои практически задачи и за задоволяване на нѣкои реални нужди въ връзка съ труда му въ градината. А нѣкой пѣтъ интересътъ му ще бѣде поради любознателность, породена въ него отъ наблюденията и дейността му. Въ погорна възраст то ще бѣде насочено да търси отговоръ на въпроситѣ въ списания, разкази, пѣтни бележки и пр. Съ голѣмъ интересъ и съ голѣма активность и творчество детето ще иска да разреши една задача по смѣтане или геометрия, като знае, че това е въ връзка съ работата му въ градината или на полето. И всички източници, които ще се намѣрятъ въ списания, книги, биографии, картини, разкази и пр., ще се освѣтятъ и разбератъ чрезъ обща класна работа, въ която участвуватъ ученицитѣ и учителътъ.

Смѣтане и геометрия

Логичното, отвлѣченото мислене не трѣбва да се развива чрезъ прѣки въздѣйствия до 14-та го-

дина. То ще съществува и преди 14-та година, но ще се развива косвено, покрай другитѣ занимания на детето. Затова обучението по математика трѣбва да става до 14-та година по такъвъ начинъ, че да не се придружава съ изкуствено напрѣгане на детскитѣ умствени сили. Въ противенъ случай ще получимъ единъ нездорѣлъ плодъ, преждевременно откъснатъ и затова безполезенъ. Обучението по математика съ отвлѣчени разсждения трѣбва да почне следъ 14-та година.

Професоръ Петерсенъ *) казва: „Работата съ предметитѣ трѣбва да бжде основата на обучението по смѣтане. Защото нагледността е необходимостъ за децата като изходна точка за броене и смѣтане. Смѣтането у децата не е чисто мисловенъ процесъ, както това твърдятъ Хегелиянитѣ. То е свързано съ осезаемата действителностъ и вътрешно съединено съ движенията и пространството“.

Учителтъ казва: „Най-напредъ при занимаването на децата съ математика не ги занимавайте съ отвлѣченитѣ принципи, а си служете съ живитѣ форми. Напримѣръ, детето има работа съ дини, круши и ябълки. У него да се яви потикъ да преброи, колко семена има въ тѣхъ, какви сж семкитѣ и пр. Да се яви у него интересъ да види, колко семена има въ всѣки плодъ, да изучи тѣхната форма, цвѣтъ и пр. Това има значение. Така ще научатъ децата известни закони“. „Паралелно съ природознанието ще се почне най-напредъ съ смѣтане и геометрия, но въ връзка съ живата природа. Ще се брои, колко клона има дръвчето първия месецъ, втория месецъ, третия месецъ и пр., въ края на първата година; после въ втората година ще се броятъ пакъ по месеци. Ще се брои, колко зърна има въ класа на пшеницата, ечемика, овеса, въ кочана на царевицата. Четенето и писането малко по-късно. Когато детето чертае лехитѣ,

*) „Практиката въ училищата по Йенския планъ“ отъ проф. Петерсенъ и др., стр. 45.

то вече взема първитѣ уроци по чертание. При посяждане на дръвчетата вече се започва съ геометрия. Рисуването ще дойде като следствие отъ наблюдение на природата“.

Детскиятъ трудъ ще наложи добиването на първитѣ познания по смѣтане и геометрия, защото ще трѣбва да се броятъ дръвчетата и цвѣтята. Тѣ трѣбва да се нареждатъ въ редове и фигури. Лехитѣ ще иматъ особена форма. Тѣхната форма, брой и редъ ще дадатъ материалъ за смѣтане и геометрия. Тѣ ще се учатъ отъ децата повече нагледно, паметно, отколкото съ отвлѣчени разсуждения. Формата на нѣкои цвѣтя и листа, плодове, броятъ на вѣнечнитѣ листа и пр. ще дадатъ сжщо материалъ за смѣтане и геометрия. Въ градината детето ще има случаи да срещне тригълници, четиригълници, петогълници, окръжности и пр. Въ нѣкои редове сж изсѣхнали нѣколко дръвчета или цвѣтя. Тѣ ще се извадятъ отъ общия брой, за да се види, колко сж останали. Тѣ сж добъръ случай за изваждане. При детския трудъ лесно могатъ да се учатъ четиритѣ аритметични действия. Напримѣръ, има шестъ реда; въ всѣки редъ по десетъ дръвчета; ще се смѣтне, колко сж всички дръвчета чрезъ събиране и чрезъ умножение.

Следъ беритбата на плодоветѣ, тѣ се претеглятъ. Количеството имъ се записва. Това е смѣтане. После купуватъ се нѣкои работи, нуждни за градината. Децата купуватъ и изчисляватъ: колко килограма сж нуждни, каква е пазарната цена, колко струватъ общо и пр. После се изчислява, какви разходи сж направени за градината презъ годината. Тѣ се събиратъ, за да се види общиятъ разходъ. Сравнява се съ разхода за миналитѣ години. Отъ втори класъ се учи елементарното дърводѣлство — подготвителна работа. Това занимание пакъ може да се свърже съ смѣтане и геометрия. Напримѣръ, изчисление дължината, дебелината и широчината на дъскитѣ; дължината, височината и обемътъ

на изработени предмети и пр. Така ще се изучаватъ формитѣ и обемитѣ на тѣлата.

Геометрията ще се изучава, като се почне отъ цѣлото и се дойде до елементитѣ. А въ старото училище се почва отъ елементитѣ и се идва до цѣлото.

Изкуството, художествениятъ елементъ трѣбва да се преплита най-тѣсно въ обучението по математика: това обучение ще се свърже съ рисуване, приказки, пѣсни, игри, игри-приказки, драматизации и пр. Въ това отношение е ценна опитността на Виолино Примо съ децата, изложена въ неговитѣ съчинения. Той запознава децата съ смѣтане чрезъ игри, приказки и пр.

Учителтъ така излага влиянието на геометрията върху психичния животъ на човѣка: „Всѣка наука подбужда къмъ дейность опредѣлена група отъ душевни сили и способности, действува върху известни мозъчни центрове, упражнява влияние върху човѣшкитѣ мисли и чувства. Геометричните фигури сж символи на живитѣ сили въ природата. Запознаването съ тия символи на геометрията упражнява отлично влияние върху човѣка. Чрезъ геометрията едно неразположение може да се превърне въ разположение. Всѣка права линия упражнява психично влияние върху човѣка. Затова, когато човѣкъ е неразположенъ, нека да се занимава съ геометрия. Това има приложение въ възпитанието. Ако детето е неразположено, има дисхармония въ ума си, нека чертае успоредни прави линии, и ще се промѣни състоянието му. Ако има дисхармонични чувства, нека чертае концентрични криви линии, и пакъ ще се промѣни разположението му.

Рисуване, чертане и моделиране

Рисуването много естествено може да се свърже съ детския трудъ всрѣдъ природата. Детето ще приготви скици на лехитѣ, планъ на цѣлата градина. Ето добъръ случай за запознаване съ чер-

тание. После ще рисува цвѣта, дървета, изворитѣ, които наблюдава. Разбира се, рисуването отначало ще бѣде илюстративно — въ първитѣ две отдѣления, въ третото — паметно, а отъ четвъртото може да се почне съ натурното рисуване. Учителѣтъ казва: „Децата най-първо ще бѣдатъ подбудени да наблюдаватъ цвѣтята, вѣнечнитѣ листа, тичинкитѣ; ще видятъ, какъ сж поставени въ цвѣта и пр. Следъ това нека детето да се интересува да нарисува формата на цвѣта въ най-простъ видъ“. Рисуването на природни обекти — цвѣта, плодове, дървета — има сжщо психично въздействие върху детето. Така то ще се свърже съ силитѣ, които работятъ въ тѣхъ. Учителѣтъ казва: „Когато сте неразположени, нарисувайте нѣкои плодове, особено круша. После нарисувайте и самото дърво и ще забележите, каква промѣна ще стане съ васъ. Нарисувайте ябълка, цвѣта. Като рисувате едно цвѣте, то трѣбва да изпъкне въ васъ като живо. Въ това отношение трѣбва да имате въображение“. Детскиятъ трудъ всрѣдъ природата може да се свърже много естествено съ моделиране: могатъ да се моделиратъ плодове — ябълки, круши, грозде, череши и пр. сами или въ кошнички съ листа и клончета и пр.

Роденъ езикъ и чужди езици

Тѣ трѣбва да се учатъ съ помощта на усѣта за ритъмъ и тонъ. Художественъ елементъ трѣбва да прониква обучението по тѣхъ. Голѣма роля тукъ трѣбва да играятъ музиката, пѣснитѣ, паневритмията, драматизациитѣ, приказкитѣ, разказитѣ и пр. Единъ учителъ разказва, какъвъ голѣмъ успѣхъ е ималъ, когато билъ учителъ въ първо отдѣление, съ приложение на драматизацията. Той се опиталъ да драматизира стихотворението „Дете и бабичка“. Едно отъ децата е бабичката, а друго — детето. Този опитъ на драматизация ималъ такъвъ успѣхъ, че оживилъ всички деца, внесълъ атмосфера на радостъ и свежестъ. Следъ първия опитъ

всички искали да бждатъ бабичка и дете. И той е трѣбвало да остане до късно вечерята, за да се изредятъ всички. И на другия день пакъ искали да се повтори. Много разкази, приказки, легенди и пр. могатъ да се драматизиратъ. Така ще се запомнятъ по-добре уроцитѣ и отъ друга страна, децата ще се научатъ на правиленъ говоръ, на свободно изказване и пр.

Нѣкои стихотворения могатъ да се превърнатъ въ ритмични движения, придружени съ музика. Ученето на буквитѣ сжщо трѣбва да се свърже съ художествения елементъ. Детскиятъ трудъ непременно ще роди нуждата отъ четене и писане. Защото това, което детето наблюдава, трѣбва да се опише и върху него трѣбва да се прочетатъ по-нататъшни обяснения и освѣтления въ книги. Ето добъръ случай да се яви у детето потикъ къмъ четене и писане въ връзка съ нуждитѣ на неговия трудъ въ градината.

История и география

Множество въпроси ще възникватъ въ връзка съ детския трудъ. И много отъ тѣхъ иматъ допирни точки съ историята и географията. Напр., отглеждането на царицата ще стане причина детето да научи, че тя е пренесена отъ Америка. Тогава то ще се интересува, какъ е станало това, каква е тая страна, отъ кждето е пренесена царицата и пр. Въ първитѣ три отдѣления историята ще се учи повече въ видъ на разкази, на събития, приказки, легенди и пр., които могатъ да дадатъ известно понятие за духа на културата, на епохата. При изучаване историята трѣбва да се спратъ децата повече върху живота на благородни характери, върху личности съ високъ моралъ и себеотрицание.

Историята ще се преподава по такъвъ начинъ, че чрезъ нея да не се сѣе умраза противъ никой народъ, а напротивъ, тя да допринесе за сближението имъ. Новата култура ще бжде култура на сближение на народитѣ; не култура на взаимно

съперничество, а култура на международно сътрудничество. Максимъ Горки казва^{*)}: „Онова, което детето трѣбва да знае преди всичко, то е да му се представи човѣчеството въ видъ на едно единствено всемирно семейство, на което членоветѣ все повече се сближаватъ вследствие на стремежитѣ имъ къмъ доброто“.

При географията отначало ще се изхожда отъ родинознанието. Най-първо ще се учи детската околностъ, ще се начертае карта на околността и пр.

Историята и родинознанието могатъ да се използватъ покрай другитѣ срѣдства за развитието на любовъ къмъ родината. Отъ кое трѣбва да се изхожда при събуждане на любовъ къмъ родината и къмъ цѣлото човѣчество? Учителътъ казва: „За развитието на любовъ къмъ родината и човѣчеството трѣбва да се изхожда отъ семейството“. На детето семейството е познато, позната е и любовта на членоветѣ на едно семейство единъ къмъ другъ, познато е, каква е взаимопомощта въ едно семейство. Ще му се изтъкне, че народътъ е едно голѣмо семейство, и каквито сж отношенията въ семейството, такива трѣбва да бждатъ отношенията между членоветѣ на единъ народъ. Детето това ще го разбере. После ще му се каже, че има едно още по-голѣмо семейство — цѣлото човѣчество. И сжситѣ отношения — сътрудничество, солидарностъ, взаимопомощъ, — които сжществуватъ въ едно семейство, трѣбва да сжществуватъ и въ живота на цѣлото човѣчество.

Астрономия

Тя може да се учи отъ I класъ и то въ връзка съ наблюдението на небето. Чрезъ такива наблюдения децата ще установятъ, че движението на цѣлия звезденъ свѣтъ е отъ изтокъ къмъ западъ около полярната звезда. Децата ще проследятъ из-

^{*)} Статията „Възпитанието на детето“, въ сп. „Ново училище“, год. II, книга IV, 1911 година.

грѣва на звездитѣ, движението имъ по небесния пѣтъ и залѣза имъ. Тѣ ще видятъ при наблюдения презъ разни месеци и часове, че звездитѣ подобно на слънцето изгрѣватъ и залѣзватъ. После ще наблюдаватъ, че нѣкои звезди мѣстятъ своитѣ положения спрямо другитѣ звезди, и така ще дойдатъ до планетитѣ. Могатъ да наблюдаватъ фазитѣ на луната; могатъ да се научатъ по нейната форма и положение да познаватъ, въ коя фаза се намира тя, и да опредѣлятъ по луната, въ коя посока се намира слънцето. Учителтъ казва: „Колко е хубаво човѣкъ вечеръ да излиза подъ открито небе, да накладе огънь, да седне на земята и да наблюдава звездитѣ на небето“!

Изучаването на химия, физика и минералогия може да почне отъ III класъ.

Ръченъ трудъ

Той може да почне отъ II класъ. Децата могатъ да се упражняватъ въ кошничарство, плетачество, книговезство, дърводѣлство и пр. Но тѣзи отрасли ще се изучаватъ не съ цель да придобие детето професионална сръчностъ и умѣние, но главно за общообразователни цели. Отъ друга страна, тѣ ще се практикуватъ не като нѣщо чуждо на живота, въ който детето е поставено, но въ връзка съ реалнитѣ нужди на неговия животъ, напр., въ връзка съ нуждата отъ кошници при детския трудъ въ градината; въ връзка съ нуждата да се подвързватъ книгитѣ въ класната или общоучилищната библиотека и пр.

* * *

Детскиятъ трудъ не трѣбва да бжде еднообразенъ. За да бжде разнообразенъ, въ първитѣ години детето ще работи най-лекъ трудъ и после ще премине къмъ трудъ, при който се изискватъ по-голяма воля и умѣние. Значи, детето нѣма да повтаря всѣка година единъ и сѣщи видъ трудъ. Второ сръдство, за да се внесе разнообразие въ

неговия трудъ, е следното: презъ първитъ учебни години то, естествено е, че ще обръща своето внимание, ще насочи своя интересъ къмъ известенъ видъ явления въ природата, които съответствуватъ на степенъта на неговото съзнание и наблюдателностъ. То ще учи този кръгъ отъ явления. Въ погорнитъ отдѣления и класове то ще изучи сжщитъ видове явления въ по-научна форма. Отъ друга страна тогава вниманието му ще се насочи и къмъ такива явления и въпроси въ връзка съ труда, които не сж привличали неговото внимание порано. Значи интересътъ му ще се разшири.

*
* * *

Нѣкои учители, които сж изучили педагогичнитъ идеи на Учителя, сж се опитали да приложатъ нѣкои отъ тѣхъ въ своитъ училища. Тѣ сж работили въ свѣтлината на неговитъ педагогически идеи. Между другото, напр., тѣ сж приложили детския грудъ въ цвѣтната, зеленчукова и плодна градини и то не като механиченъ трудъ, а при онова ново отношение къмъ природата, за което говори Учителътъ. Тукъ ще приведемъ педагогичната опитностъ на нѣкои учители, които сж работили съ ученицитъ си въ градината по указанията, по методитъ на Учителя и сж имали красиви резултати. Тѣ сж се стараели да осжществятъ, до колкото е възможно при днешнитъ условия, при днешната училищна програма, училището-животъ, за което тѣй много говори Учителътъ. И виждаме по тѣхнитъ резултати, каква обнова, радостъ и творчество ражда това училище-животъ. Първо ще приведемъ опитността на учителя А. П. Н. Ето що разказва той:

„Въ с. Ребърково, вратчанско, бѣхъ учителъ презъ 1921—23 и 1931—35 учебни години, директоръ-гл. учителъ на пълно развито основно народно училище. Презъ 1927—1931 учебни години бѣхъ учи-

тель на 4 слѣти отдѣления въ с. Оплетня, вратчанско.

Какъвъ по-голѣмъ и живъ комплексъ за цѣлостно обучение и възпитание би се замислилъ и приложилъ вънъ отъ замисляне, организиране и стопанисване на единъ училищенъ дворъ — игрище, градина, паркъ?

Учителитъ и децата размърватъ, насипватъ, нивелиратъ, разпредѣлятъ, ограждатъ, засаждатъ дивачки, цвѣтя, билки, зеленчуци и варива, настилатъ пжтечки, облагородяватъ дрѣвчета, сѣятъ семена, прокопаватъ, чистятъ, поливатъ; работятъ презъ всѣки сезонъ, пипатъ, наблюдаватъ, измърватъ, броятъ, описватъ, изчисляватъ, бератъ, консервиратъ, готвятъ, сервираатъ и на общи обѣди съ пѣсенъ и молитва сладко и радостно ядатъ плодетъ на собствения си трудъ.

Жива работа презъ всички годишни времена!

По този начинъ училището е поставено въ една красива естествена обстановка. Природата наднича отвънъ въ класнитъ стаи, и децата отъ чиноветъ се любоватъ на цвѣнвалитъ овощни дрѣвчета, усѣщатъ аромата на цвѣтитя, чуватъ шума на листата и пѣснитъ на пойнитъ птички или наблюдаватъ есенното богатство на превититъ клони отъ едри и тежки плодове или златото на есенната горска премѣна. Детската работа въ градинитъ — цвѣтенъ паркъ и зеленчуковата като опитно поле съ общообразователна целъ — е нагледно обучение, и трудово-стопанско възпитание, кждето всички усѣтни органи взематъ участие. Училищната обстановка вътрешно и външно трѣбва да представлява единъ добре и всестранно обзаведенъ домъ, за да може детето въ училището да се чувствува като у дома си и да вземе идеята за обзавеждане и устройство на собствения си бждещъ домъ и своето трудово стопанство. Училището-домъ — палатъ по архитектура, уредба, хигиена и външна обстановка — трѣбва да кондензира въ себе си идеално малко

домакинство и семейство за дадено селище и време. Това бѣше нашата цель.

Децата съ радостъ садѣха и култивираха цвѣтата, зеленчуцитѣ и плоднитѣ дървета. Грижеха се за тѣхъ и ги обичаха като свои собствени деца. Отглеждаха ги съ любовъ. И, разбира се, въ тѣхъ изчезна желанието да ги кжсатъ, за да не имъ причиняватъ страдание. Градината стана мѣсто за приложение на труда, за наблюдение, за отмора и възпитание. Детето презъ четиритѣхъ годишни времена работѣше на двора, градината и полето и следѣше всички промѣни, които ставатъ въ природата. Така детето живѣе съ живота на природата, преживявайки нейното заспиване, пробуждане и разцвѣтъ.

Детето е склонно да одухотворява всичко: за него всичко е живо, чувствува, мисли, говори, изпитва радостъ и болка! И ние се стараехме да не подценимъ това детско разбиране и преживяване. Въ живота на природата има взаимностъ, единство и допълване. Детето посажда дръвчето, грижи се за него. То расте, цвѣти и се отблагодарява съ соченъ и вкусенъ плодъ. Пчеличкитѣ брѣмчатъ и кацатъ на цвѣтоветѣ като сватбари, и птиченце вие тамъ гнѣздо и го чисти отъ вредители. Детето се прониква отъ съзнанието за разумността и единството на единния животъ въ природата. Такова съзнание въ детето пробужда въ него усѣтъ, че и то е неразривно свързано съ цѣлокупния животъ на природата. Така въ детето се пробужда състрадание къмъ увѣхналото цвѣте или неполѣтното дръвче, и това ще го подбуди къмъ услуга, състрадание, милостъ и помощъ — жива и дейна. А щомъ детето прояви помощъ къмъ растението и животното, то ще прояви такава и къмъ себеподобнитѣ си, изразена въ другарство, приятелство, вежливостъ и обичъ.

Въ училищния дворъ въ с. Ребърково малкитѣ птички свикнаха съ децата. Не само ластовички и врабци, но и една червеношийка си сви гнѣздо на една круша само на 1 метъръ до терасата. Децата наблюдаваха, какъ тя си построи гнѣздце,

снесе яйчица и лежеше да ги мъти. По-пълно наблюдение на такъв обект и по-добро съжителство между децата и горските птички ние не можем да очакваме! Дойдоха, обаче, ученици от друго училище и през обѣда проявиха друга обхода съ нашата малка приятелка — и тя ни напусна.

Нашата градина не би била пълна, ако не поставихме и пчели. Пчелитѣ и оплождаването на овощнитѣ дървета сж нераздѣлни. Пчелниятѣ кошерѣ и училището-кошерѣ си приличатѣ. Примѣрътъ, който дава животътѣ на кошера, се използва нагледно. Училището прояви грижи съ засаждане на горски поройни мѣста съ медоносна акация, детелина и еспарзетѣ. Опознаване съ живота на пчелитѣ има и стопански придобивки: единъ овощарски районъ като нашия се нуждае отъ много пчелни кошери, отъ които всѣко домакинство има нужда.

Отъ работата въ училищнитѣ градини ние минавахме и къмъ полето: Пролѣтъ почиствахме ливадитѣ отъ суха горска шума, нивитѣ — отъ плевели, дръвчетата въ градинитѣ отъ сухи клони, гжсенични семена и гнѣзда, а горскитѣ извори изчиствахме отъ нападалата шума, тиня и настилахме съ камъчета. Направихме и единъ изворъ на чешма край многолюденъ пътѣ.

Дадохме начало за залесяване на цѣла мѣстность съ борчета и смѣсенъ лесъ. Изравнихме мѣсто-поляна за детско игрище край р. Искъръ въ с. Ребърково и го залесихме съ канадска топола за окраса и запазване отъ вѣтроветѣ и направихме пейка за сѣдане.

Училищната градина даваше наглед и по смѣтане: измѣрване на геометричнитѣ фигури на цвѣтната градина, изчисляване на доходитѣ отъ зеленчуковата и овощна градини, на употребеното въ трапезарията. Изброяването на лехи, дръвчета, клончета, цвѣтни листа сж естествени обекти за начеващитѣ по смѣтане. Тегленето на плодове и зеленчуци и измѣрването на дължини и лица е на-

гледностъ при запознаване и опериране съ мърки и теглилки, както и обзавеждането на малко смѣтководство при домакинството на трапезарията дава възможностъ за приложение на смѣтане и аритметика.

Обилието на природни обекти въ така разнообразната околностъ и училищния дворъ даватъ възможностъ за подбиране на подходящи комплекси при обучението и възпитанието: Ето нѣкои:

1) Изкопаване на гнѣздо за посаждане на круша-дивачка, която, заедно съ много други, е донесена отъ гората. Ученикътъ трѣбва да я намѣри срѣдъ гората, да я разпознае между многото видове въ широколистния лесъ, между многото едновидови да подбере най-хубавия екземпляръ по стѣбло и коренна система, което заключава по терена, дето расте, клончетата и разположението имъ и тѣхното развитие (на всѣко клонче съответствува коренче). Отбелязва положението на дръвчето по посоките на хоризонта, та при посаждането да се спази това разположение (особено северната посока, откъдето дървото се развива по-слабо), което е необходимо за правилното поставяне при новото посаждане, за да се прихване и вегетира правилно. Поставяне колче отъ южната страна, за което се привързва фиданката, за да се държи въ отвесно положение и изправятъ кривинитѣ, ако има такива. Окопаване, поливане презъ сухитѣ лѣтни месеци, замазване на ранитѣ съ дървесенъ воскъкъ за запазване стѣблото отъ засѣхване и изпаряване. Облагородяване на укрепналото вече дърво на другата година съ поставяне питомни присадки: на пжпка презъ май или августъ, или съ калемче презъ априлъ. И пакъ грижи за растежа и отправяне на соковетѣ въ питомния филизъ, създаване на питомната корона.

Грижи презъ всички годишни времена, редица години грижи. Грижи, детски трудъ приятенъ и благословенъ—жива, приложна, радостна, дейна любовъ.

Въ ранна пролѣтъ фиданкитѣ се окопаватъ, покрива се съ прѣстъ насѣбрания презъ зимата снѣгъ

за повече влага. Варосва се стъблото, като предварително се изрѣзватъ счупенитѣ клони и засѣхналитѣ клончета. Презъ лѣтото се прекопава, чисти и полива, а есень стъблото се намазва съ варъ и смѣсъ за запазване отъ гризачи. Презъ зимата се предпазва отъ многото натрупанъ снѣгъ, за да не се счупватъ клонитѣ отъ неговата тежестъ.

До тукъ трудово-стопанска дейность. Обаче, непосредствено животътъ на фиданката се изпозва за наблюдение и образователни цели:

Рисува се тя въ ранна пролѣтъ, когато е само напжпила. Фиданката е гола, безъ лѣтното облѣкло. Обръща се внимание и създава интересъ симетричното разположение на клончетата въ развитието на короната, като се обясняватъ скрититѣ съзнателни сили, които действуватъ въ растението, проектиратъ се въ клонитѣ. Последнитѣ се разполагатъ сферично или пирамидално и пр., за да се освѣтляватъ правилно. Подчертаватъ се цвѣтнитѣ и листни пжпки, които се разпознаватъ по своята форма. Рисува се дървото разлистено и цѣвнало, съ отдѣленъ листъ и цвѣтъ. Рисува се съ превити клони отъ плодове, съ отдѣленъ най-правилно развитъ плодъ. Стилизируютъ се голи клончета съ пжпки, клончета съ листа, съ цвѣтчета, клончета съ плодове. Рисува се перспектива-алея отъ дръвчета, перспектива отъ плодове и пр.

Моделиратъ се клончета, цвѣтчета, листа, плодове и комбинации. Каква възможность за наблюдение, за опознаване на единъ природенъ обектъ, който оживява въ съзнанието на ученика. После запознаване съ обекта при естествознание и теми за описание, иллюстрации, разкази. Беритба на плодетѣ, запазването имъ за презъ зимата: сортиране, опаковки. Приготвяне на компоти или поднасяне на десертъ въ трапезарията при общитѣ обѣди. Събиране на семки отъ употребенитѣ плодове; произвеждане на нови плодни дръвчета, нѣкои отъ които се засаждатъ въ разширена училищна гра-

дина, други се раздаватъ на ученицитѣ за домашно засаждане и използване.

Цѣлъ образователно-стопански цикълъ.

По сѣщия начинъ се култивиратъ и другитѣ стопански училищни отрасли: цвѣтя, зеленчуци, семена и варива, лози и декоративи—виещи се дървета и храсти.

2. Излетъ до близката гора въ околността. Излизане въ строй и маршови пѣсни изъ селото. Ходъ—движение по неравенъ теренъ възъ склонъ: бавно, на прѣсти, съ широки крачки; провиране подъ нависналитѣ клони, прескачане презъ урвички, катерене по стрѣмни склонове и скали. Въ подножието на гората се пѣе и вика и се получава „ехо“, което се обяснява. Пускатъ се ученицитѣ на групи и единично (по-смѣлитѣ) изъ гората съ задача: да се разпознаятъ гнѣздата на птичитѣ обитатели по формата и опредѣляне видоветѣ дървета, кждето обичатъ да гнѣздятъ. Да се представятъ листа отъ всички видове дървесни родове въ леса или разпознаване на видоветѣ по кората, клончетата, листата, откриване на гл. посоки на хоризонта по дънеритѣ на дърветата (по мъховетѣ), разпознаване на птицитѣ и др. горски животни по тѣхнитѣ гласове; по стѣпкитѣ да се опредѣли миналото животни или по оставения торъ; да се събератъ интересни минерали и др. находки; при сигналъ всички на общъ сборъ на посочена поляна. Какъвъ разнообразенъ интересъ, колко катерене, лутане, провиране, търсене, събиране и какъ връзкитѣ на групитѣ тичатъ, донасятъ, отнасятъ намѣреното, откритото и предаватъ нареждания за по-дълбокото навлизане въ гората за интересни находки. А тамъ и тогава всичко е интересно като въ приказкитѣ. По едно време се надаватъ викове отъ една група, и връзката донася, че е открита катеричка. Всички се насочватъ натамъ. Мирътъ на гората е нарушенъ напълно. Смѣлчакътъ, който я улавя, е героятъ на групата и излетниците. Но той и опитва оржието за самозащита на катеричката — тя го

ухапва. Нищо! Така ученицитѣ се опознаватъ здраво съ нейнитѣ зъби и нокти: гризачѣ, катерачѣ, а опашката ѝ е по-дълга и по-бухлата отъ тѣлото; съ нея тя си подпомага при скоковетѣ.

Катеричката става любимъ гостъ на училището. Поставятъ я въ стъкленъ шкафъ. Носятъ ѝ всичко за ядене, вода чиста — за пиене. Рисуватъ я, изучаватъ я подробно въ урока по естествознание, съчиняватъ свободно съчинение за излета и находката. Моделиратъ я на клонче или до хралупа. Но въ три деня интересътъ се изчерпва, а остава само лошото и тягостно впечатление, че тя нищо не хапва освенъ водата, която употребяваше. „Тя е затворница, другари“ — залѣга въ съзнанието на ученицитѣ. „Да я пуснемъ на свобода!“ И едно междучасие въ присѣдствието на цѣлото училище, ученикътъ, който я улови, я освобождава. Тя бавно излиза отъ шкафа, запрескача по раменетѣ и главитѣ на спокойно-присѣдстващитѣ ученици, застава на най-близката круша, изчиства се, оглежда ученицитѣ и по дървета, презъ стобори, покриви на кжщи отива въ гората на свобода. Въ обща беседа извличаме поука отъ катеричката: тя е весела, игрива, добра домакиня и много обичаща свободата, полезна и безвредна горска обитателка, много трудолюбива и пестелива.

Подобни комплекси за наблюдение, опознаване и обучение здравиятъ усѣтъ на учителя винаги намира и въ зеленчуковата градина, полето и рѣката. Въ природата явленията и съжителствата на природнитѣ царства сж неразривно съчетани и непрекъснати, взаимно допълващи се.

До III класъ детето работи повече по паметъ. Паметътъ е хранилище на детскитѣ представи и колкото детето разполага съ повече пълни и разнообразни образни представи отъ конкретния и живъ миръ на окръжаващата срѣда, възприети по възможностъ съ повече усѣтни органи, толкова повече неговото съзнание се обогатява и то расте умствено и духовно. Обучението, поставено при гор-

ната обстановка и придобивано чрезъ посоченитѣ методи, дава широка възможность за придобиване на това живо вътрешно богатство отъ представи и понятия. За това спомагаше и обучението на открито въ училищния дворъ на отдѣлни паралелки, на полето, въ гората, при рѣката, за която цель често се излизаше съ цѣлото училище и се минаваха и цѣли учебни дни всрѣдъ природата, въ досѣгъ и непосредствена близость съ изучаванитѣ обекти.

Излетитѣ изъ околността, горитѣ, планината, катеренето по скали и дървета, опознаване на горскитѣ полезни и вредни обитатели по видове, закрила на полезнитѣ и запазване отъ вреднитѣ, както и опознаване водния спортъ и богатството на рѣкитѣ е тѣсно съчетано съ стопанския битъ на селото и училището, и при горната дейность на групи, класове и общо се изработва чувството за обществена отговорность — братска и сестринска, на по-стария и можещия къмъ по-слабия. И при тази линия на животъ и обучение спонтанно и дейно се проявява другарството, обичта, любовта. Колко случаи има на спасени деца отъ удавяне, при който актъ нито спасителътъ се провъзгласява за герой, нито спасениятъ трѣбва да прояви вѣчна признателность; колко деца сж спасени отъ ухапване отъ влѣчуги, отъ жилене на оси и стършели, отъ изплашени или разярени животни. Училищната общность се прелива въ извънучилищния животъ и тече естествено и непрекъснато въ улицитѣ на селището, въ полето и гората.

Придобитото отвѣнъ се обработваше, систематизираше и утвърждаваше въ учебнитѣ часове въ класната стая: разкази, писмени работи, рисунки, скици, диаграми, сбирки, изложби и др. Хубавитѣ рисунки се поставяха въ рамки и украсяваха стелитѣ на класнитѣ стаи и коридоритѣ, а на края на учебната година уреждахме обща изложба на картини, писмени работи, диаграми на приходитѣ отъ училищнитѣ градини по години, разходваното въ трапеза-

рия; излагаха се карти и скици на мѣстности: нашиятъ хоризонтъ, модели на сѣщия и цѣли географски пространства. Излагахме въ коридоритѣ и екземпляри отъ зеленчуковата градина, овошната и опитното поле: изложби на плодове — едри и сочни, сортоветѣ на мѣстнитѣ лозя, стрѣкъ $1\frac{1}{2}$ м. добре развита бамя и житенъ стрѣкъ отъ 42 брата съ 90 до 120 зърна, добитъ по лехова култура. Диаграма за увеличение броя на ученическата библиотека и прочетени книги, изработени предмети и модели по рѣчна работа и моделиране. Скици на изворитѣ въ мѣстността и облагородяването имъ, броятъ на посаденитѣ и облагородени дрѣвчета и работата презъ всички годишни времена.

Уреждахме седмиченъ ученически другарски часъ, въ който се четѣха хубавитѣ писмени работи отъ самитѣ автори, разказваха придобивкитѣ въ нашия домъ-училище, докламираха, пѣха хорово, сола и дуети, разказваха диалози, предлагаха се и се обмисляха нови начинания. Другарскиятъ часъ ставаше по паралелки и общъ за училището. Най-хубавото пѣкъ се сумираше и изнасяше въ забави и утра за предъ родителитѣ и гражданитѣ. При тѣзи забави учители, ученици и родители образуваха една общностъ; родителитѣ се радваха на постиженията на децата си; показваше се постигнатото въ училището; родители и учители размѣняха мисли за подпомагане на по-бавно възприемащи деца.

Музиката играеше голѣма роля въ нашия училищенъ животъ. За всѣка детска възраст и проява има музика, има пѣсень. Пѣснитѣ за първоначалното училище сѣ предметни и интуитивни. За детето всичко въ природата е живо; то го одухотворява.

Ученицитѣ пѣха много и винаги на групи, по класове и цѣлото училище. За създаване на весело настроение, за премахване умората, досадата, за илюстрация и вживяване ние пѣхеме. Пѣхеме въ началото, въ срѣдата и въ края на урока, часа или деня, споредъ случая и нуждата. Музиката озонира психиката, обединява душиитѣ, повишава духа, ди-

намизира волята. Тя е нераздълна при обучението въ училището-животъ. Въ природата всичко живѣе, движи се и пѣе. Пѣемъ и ние. Пѣемъ и маршируваме, пѣемъ и играемъ, пѣемъ и работимъ, пѣемъ и рисуваме, съчиняваме и пѣемъ.

За задълбочаване на детската самоинициатива и обединяване на междукласнитѣ сили и способности на ученицитѣ създадохме ученически стененъ художественъ вестникъ. Кръстихме го „Ученическо огледало“, защото въ него действително се оглеждатъ детскитѣ способности и прояви: езикъ, стилъ, изложение, мисль, преценка, чистота, красноречие, наблюдателность, схватливостъ — това проличава отъ статиитѣ. Художествената украса съ поставени шевици, винетки, скици, картини говори за технически постижения и вкусъ. Хроникарането на събития въ училището, класовѣтъ, извънучилищни прояви на ученицитѣ подчертава силата на способността за взиране въ околнитѣ прояви на ученицитѣ, върна преценка и сносно езиково излагане.

Статиитѣ се пишеха отъ всѣки саморъчно на осминка листъ, нареждаха се залепени на цвѣтенъ тѣнъкъ амбалаженъ листъ. Поставяше се цвѣтна рисунка — името на вестника. Първата статия се написваше винаги отъ учителъ, а междинитѣ се попълваха отъ картинки, ребуси, гатанки и поговорки. Излагаше се на опредѣлено мѣсто на стената. Прочитахъ се отъ добри четци въ другарския часъ.

Идеята за Бога е всеобхватна. Наблюдавайки живота, който дава сила на семето, така дребно и нищожно, да кълни, прорастване въ коренче и стѣбло, неговото развиване въ стѣбло, клончета, пжпки, листа, цвѣтъ и плодъ; участието на слънцето чрезъ свѣтлината за проява на скрититѣ сили въ семето, на влагата; значението на почвата като срѣда за посаждане и укореняване; на въздуха и неговото участие при асимилацията; заспиването есенъ, зимниятъ сънъ, пролѣтното пробуждане и вегетацията презъ лѣтото. Тѣ виждаха и чувствуваха, какъ се заражда, пробужда скри-

тиятъ животъ непосредствено подъ тѣхнитѣ грижи и очи. Виждаха, какъ животътъ се проявява въ разни форми: треви, дървета, цвѣта, зеленчуци и семена, преминава отъ една форма въ друга. У тѣхъ се заражда мисълта, подпомогнати отъ насъ, че животътъ е мощенъ, единъ и недѣлимъ. Навсѣкжде ние ги водѣхме да видятъ този единъ, великъ, скъпъ и недѣлимъ животъ — недѣлимъ по проява, взаимностъ и срѣда. Това ги навежда на мисълта за вѣчния изворъ на живота, Великото Разумно Начало въ свѣта.

За съзнаване зависимостта на живота въ градинитѣ и полето отъ атмосферата, направихме метеорологическа училищна станция. На специаленъ разграфиранъ листъ се нанасяха промѣнитѣ по барометра, термометра, вѣтропоказателя, облачността и падналитѣ валежи. Тѣзи белези се сумираха по месеци и се установяваха заключения, полезни за мѣстното селско стопанство и земеделскитѣ култури. Ние свикнахме съ тази станция, и тя стана едно необходимо училищно стопанско помагало (При засѣване, разораване, сѣитба, беритба, коситба, рѣсене на лозята и др. селянитѣ се допитватъ до нашия училищенъ оракулъ). Чрезъ него ученицитѣ-дежурни се практикуватъ на ежедневно, системно, точно наблюдение, записване и систематизиране, който трудъ ги подготвява къмъ наученъ трудъ и начинъ за придобиване знания чрезъ опитъ.

За култивиране на обществени чувства, редъ, точностъ, изпълнителностъ, услужливостъ, другарство и общественъ животъ, покрай другарския часъ, дружественъ животъ въ туристическа, въздържателна, библиотечна, хорова и др. секции, ние създадохме ученическа трапезария на началата: безъ просия и подаяния. За тази цель чрезъ временна общинска трудова работа възрастнитѣ ни оградиха единъ училищенъ парцелъ отъ 1,200 м. Ние я прочистихме, парцелирахме, прекопахме и посадохме. Направихме порта, затърнихме за предпазване отъ

домашни птици и доведохме рѣчна вода. Ежегодно обработвахме и култивирахме: зеленчуци, окопни варива и др. Презъ лѣтото поливахме, плѣвѣхме, а наесень — берѣхме, сушихме, консервирахме за презъ зимата. Засаждахме училищна нива съ слънчогледи и добивахме олио. Попълняхме нуждитѣ още съ доброволни вноски на съестни продукти. Приспособихме стая за кухня и трапезария и изработихме и набавихме инвентаръ. Така произведенитѣ продукти съ детския трудъ въ процеса на обучението сортирани, консервирани и запазени, презъ зимата се готвѣха отъ училищната прислужница съ дежурна помощъ на ученички; обѣдтъ се сервира отъ ученицитѣ; така се организиратъ общи обѣди за всички ученици отъ училището. Така не остава нито една паралелка безъ общъ обѣдъ въ трапезарията, а по нѣкой пѣтъ се хранятъ всички (Всѣко дете си носи хлѣба). Въ трапезарията идватъ и събранитѣ суми отъ коледуване, лазаруване и пр. начинания: суми отъ продадени кошници отъ училищния върбалакъ и пр.

Съ каква радостъ и охота децата оставатъ на общитѣ обѣди! Детето на бедния и богатия, на учения и простия, силното и слабото рамо до рамо работятъ, събиратъ, готвятъ, сервиратъ, пѣятъ, молятъ се и се хранятъ. Попълна общностъ ние не можемъ да постигнемъ! Училище-животъ! Какъвъ просторъ за опознаване, услуги, взаимностъ, помощъ, взаимодействие, другарство, допиръ—дейна любовъ, лаборатория, въ която детето влиза цѣло, шлифова, оглажда и изработва себе си, своя характеръ като членъ на детското общество.

Така дойдохме до едно училище безъ кражба и лъжа, понеже изключихме условията за тѣхната проява. Свободното и индивидуално възпитание даде възможностъ за пълно опознаване на ученицитѣ отъ учителитѣ и взаимното опознаване на ученицитѣ; правилно развиване на детскитѣ заложби, желанъ успѣхъ, и училище безъ простѣпки, сбиране, скарване и немирства. Между ученицитѣ имаше

взаимна любовъ и уважение, а учителтъ се чувствуваше като възрастенъ братъ.

Въ с. Оплетня при 4 слѣти отдѣления за 4 години ученицитѣ не дадоха никаква отрицателна проява. Отсъствувахъ 3 дни наредъ, безъ да мога да уведомя училището. Тамъ бѣхъ самъ учителъ въ селото, приютено въ Искърското дефиле, далечъ отъ др. селища. Децата идвали ежедневно на училище. Пролѣтъ. Тѣ надничали до скалата да видятъ, идвамъ ли. Биели сами училищния звънецъ. Съдали по отдѣления на своитѣ дворни пейки. Разпразявали си уроцитѣ, почвайки отъ най-силнитѣ по отдѣления ученици до най-последния. По четене, въроучение, естествознание, отечество и др. вземали и нови уроци, предавани отъ най-силнитѣ ученици и, когато имъ оставало време, по покана на най-влиятелнитѣ, оставяли книгитѣ, донасяли домашни сждове и поливали наредъ цвѣтята и посаденитѣ дръвчета, както сме правили и други пжтъ. Три дни наредъ! „За да не свари учителтъ нѣщо не въ редъ“ — казвали помежду си тѣ.

Така възпитава детскитѣ образователенъ трудъ — училището всрѣдъ природата, живото училище или училището-животъ.

За най-важно въ училищния животъ поставямъ общението между учителя и душитѣ на ученицитѣ, — едно вътрешно общение, преливане на животъ. Това го имаше въ нашето училище. И това най-много причиняваше радостната и свѣтла атмосфера въ училището. Постоянно да държишъ въ съзнанието си ученицитѣ, както майка носи младенца въ своята утроба. Всѣка ученическа проява на прилежание, постоянство, растежъ, укрепване въ добродетели ни бѣше главниятъ източникъ на радостъ.

Селото, обаче, живѣе като една общность.

За да се направи една реформа въ училището и да се добие положителенъ резултатъ, трѣбва да се създадатъ психологически условия въ срѣдата. Ученицитѣ съ завършване на основния образова-

теленъ курсъ влизатъ въ тая срѣда, и тя ако сама не прогресираща и не е въ кракъ съ времето, може да ги понижи, нивелира съ себе си. Отъ тамъ нуждата и съзнанието да се работи непосредствено и едновременно въ масата и вънъ отъ училището, между младежитъ и родителитъ.

За тази цель развихме следната дейность:

1. Организирахме вечерно училище съ двегодишенъ курсъ.

2. Построихме читалищенъ салонъ съ сцена и 120 стола въ етажа на училищната сграда.

3. Организирахме вечерни и недѣлни народни четения и народенъ университетъ съ три седмични сказки.

4. Устроихме агрономически и други курсове.

Селянитъ привикнаха до такава степенъ да посещаватъ редовно, че всѣка беседа и на всѣко време можеше да се изнесе въ Ребърково, стига да зазвѣни училищниятъ звънецъ и прикани за посещение.

5. Организирахме кооперацията.

Факторитъ за провеждане и организиране на живота въ едно селище — училище, читалище, кооперация и община — хармонизираха своитъ усилия въ едно взаимодействие за създаване на едно образцово село, каквото то стана.

Ученицитъ отъ училището влизаха въ читалището, а отъ тамъ въ кооперацията. Придобитото въ училището укрепваше въ читалището, пренасяше се въ домоветъ, а отъ тамъ на полето.

Това наше дѣло се оцени и отъ вънъ. За да се види непосредствено постигнатото въ училището, презъ пролѣтътъ на 1935 г. стана околийска учителска конференция на Мездренската учебна околия въ Ребърково. Последва и районна читалищна конференция и кооперативна такава въ Ребърково за сжщата цель. Училищнитъ инспектори отъ областта следъ инспекторската конференция сжщо посетиха Ребърково, за да видятъ постигнатото въ училището. Министерството на народната

просвѣта и Вратчанската обл. училищна инспекция знаятъ горното и го оцениха чрезъ удостояване съ похвали и награди.

Извършеното въ миниатюръ при горнитъ условия може да се пресъздаде въ широкъ масштабъ.

Отъ нашия опитъ въ с. Ребърково и въ с. Оплетня се убедихме въ следното: Чрезъ работата на децата всрѣдъ природата, нейната красота по естественъ начинъ въздействува на детето и облагородява душата му. Това облекчава до голѣма степенъ задачата на възпитателя. Нека поведемъ и приучимъ децата да облагородяватъ дивачкитъ и храститъ въ полето и гората, да залесятъ голитъ хълмове и поройни мѣста. И тогава като откликъ ще се облагородятъ трънитъ и дивачкитъ въ детската душа, и ние ще създадемъ рай отъ вѣнъ и отвѣтре“.

Първоначалната учителка Р. Г., която се е стараела да приложи нѣкои отъ педагогическитъ идеи на Учителя, ето какъ е възпитавала децата за едно ново, по-интимно, по-вътрешно отношение къмъ природата: „Гледахъ да развия у децата любовъ къмъ дърветата, да се роди у тѣхъ желание да имъ помагатъ. Насадохме съ децата една овощна градина съ 80—100 плодни дръвчета, като имъ напомнихъ, че както тѣ идатъ отъ кжщи нахранени, така трѣбва да поливатъ и дърветата. Казвахъ имъ: „Напоихте ли вашитъ дървета? Тѣ сж вашитъ деца. Вие ги отглеждате. Когато вие се храните въ кжщи, трѣбва да си спомняте, че имате приятели, за които трѣбва да мислите“. Тѣ поливаха дърветата. После ги учехъ да си говорятъ съ дървото, да провѣрятъ, дали то е доволно отъ това, което сж направили — съ други думи да влизатъ въ досѣгъ съ дръвчето и да наблюдаватъ развитието му: неговия растежъ, цвѣтежъ, завръзване и узрѣване на плода. Следъ узрѣването на плода обирахме го всички заедно. И отиваха при дръвчето и му благодарѣха, че то е дало плодъ, и обещаваха, че есенъта ще го наторятъ и на другата

година пакъ ще го поливатъ. И замолваха дръвчето да имъ даде следващата година пакъ изобиленъ плодъ. Това се вършеше отъ малки и голъми. Азъ имахъ четири слѣти отдѣления. По този начинъ гледахъ да сложа основа на любовно отношение къмъ растителното царство. И по естественъ начинъ идваше и добро отнасяне на децата едно къмъ друго. Една мекота почваше да се развива въ отношенията на детето къмъ дръвчето, и това почваше да се предава и на отношенията между децата.

После ги навеждахъ на следното: Цвѣтето расте, и този растежъ показва, че у него има сила. Както въ човѣка има известна сила, тъй и въ цвѣтето. Щомъ то расте, значи живѣе. То има и чувствителностъ, както и ние чувствуваме нѣщата. Кой чувства? Живиятъ човѣкъ! И учехъ ги, че и дърветата иматъ душа. Тъй ги учехъ и за животнитѣ. На екскурзия постепенно ги научихъ да не кжсатъ цвѣтията. Имаха си цвѣтна градина въ училището. Поливахме цвѣтията, но не ги кжсахме. Казвахъ имъ: „Това цвѣте дали ще се радва на насъ?“ Никога не говорѣхъ на децата, че тѣ трѣбва да се отнасятъ така съ цвѣтията или че не трѣбва да се каратъ помежду си. Това ново тѣхно отношение къмъ цвѣтията и дърветата и новото имъ отношение по между имъ излизаше спонтанно отъ вътре.

Въ градината учехме геометрия: квадрати, тригълници, ромбовди и пр. при правене фигури въ градината — лехи, алеи и пр. Самитѣ деца ги чертаеха подъ мое ръководство, мѣрѣха, и следъ като бѣха приготвени лехитѣ, засаждахме ги съ лукъ, чесънъ, черъ бобъ и пр. Броехме, колко дървета сме насадили въ всѣка леха: колко черешки, колко чернички, орѣхи, зарзали и пр. Когато нѣкои дървета не се хващаха, изчислявахме, колко дървета оставатъ — правѣхме изваждане. Нѣкои дървета измръзваха. Пакъ чрезъ изваждане децата смѣтаха, колко оставатъ. По-голѣмитѣ числа изучавахме

отъ бобовитѣ и луковитѣ лехи: въ колко лехи има бобъ, колко реда има всѣка леха; въ всѣки редъ по колко глави лукъ има. Въ градината учехме и умножение. Напримѣръ, имаме четири лехи. Въ всѣка леха има по 15 глави лукъ. Ще намѣримъ, колко глави лукъ има всичко чрезъ умножение и събиране. Когато изваждахме лукъ за готвене, практикувахме действието изваждане — изчислявахме, колко глави оставатъ. Дѣлението учихме също въ връзка съ работата въ градината. Следъ като завършвахме работата си въ градината, влизахме въ учебната стая и записвахме туй, което сме смѣтнали, въ тетрадката. Урокътъ всрѣдъ природата безъ всѣкаква мжнотия е наученъ.

Събраниятъ въ градината зеленчукъ употребявахме за общи обѣди, които често практикувахме въ училището*.

Методъ на съпоставяне или уподобление

„Учителътъ трѣбва да си служи съ метода на съпоставянето, за да внесе животъ при обучението и възпитанието“.

Учителътъ.

Логичното или отвлѣчено мислене почва отъ 14 година — въ гимназиалния периодъ. А въ втория образователенъ периодъ — отъ 7 до 14 година — детето има образна мисль.

Децата всичко могатъ да разбератъ, могатъ да имъ се изложатъ и отвлѣчени принципи и закони, само че трѣбва да имъ се изложатъ чрезъ художествени образи. А възпитателътъ може да си служи съ образи само при метода на съпоставяне или уподобление. Тия учители, които сж проучили педагогическитѣ идеи на Учителя, прилагатъ успѣшно този методъ. Напримеръ, първоначалната учителка В. казва:

„Съ голѣма любовъ прилагамъ метода на съпоставянето или уподоблението. Считамъ го за единъ отъ най-важнитѣ методи, които трѣбва да се прилагатъ въ първоначалното училище. Въ моята практика азъ всѣкидневно прибѣгвамъ до него, но не механически. Но въ моментъ на преподаване, когато работя съ децата при дадена обстановка, този методъ намира спонтанно своето приложение. Разбира се, влизамъ въ класъ предварително приготвена, съ планъ на методичната единица; но онова, което се дава въ време на учебната работа въ класа въ присѣдствието на децата, надминава моето очакване. Въ такива моменти учителътъ влиза въ връзка съ детето, и методитѣ, художественитѣ образи, които изпъкватъ въ съзнанието на учителя въ време на учебната работа, сж резултатъ отъ

взаимодействието между душата на възпитателя и душата на възпитаника. Методът на съпоставянето не може да се схване и приложи механично. Учителът трѣбва да има цѣлостенъ мирогледъ. Най-ценното въ работата на учителя е това, което не може да се каже. То е скрито въ душата на учителя. То е въ онова любовно отношение, което има къмъ децата и къмъ всичко въ природата, и онова отношение на художникъ, което има къмъ всичко, що става около него. Цѣлата природа ще се представи оживотворена. Децата да почувствуватъ, че цвѣтята иматъ любовно отношение къмъ тѣхъ; че тѣ се радватъ, когато детето прояви внимание къмъ тѣхъ, когато имъ послужи, като ги полива, наторява, разкопава около тѣхъ и пр. Тѣ му говорятъ. Бѣлото цвѣте му говори: Бжди чисто като менъ. Друго цвѣте му казва: Бжди красиво като менъ.

При метода на съпоставянето бѣлиятъ дробъ представямъ на децата като салонъ, много красивъ салонъ, дето дробоветъ приематъ въздуха. Нашата кжца е тѣлото, а бѣлиятъ дробъ — нейниятъ салонъ. Въздухътъ, който ни обича, влиза вжтре въ насъ, срѣща се съ кръвта и иска да го пречисти. Въздухътъ е толкова добъръ, че се натоварва съ нечистотиитъ отъ кръвта и си излиза.

При работа съ децата ние наричаме слънцето — слънчо бояджия; той боядисва цвѣтята и плодоветъ. После го наричаме — слънчо фурнаджия; чрезъ него зрѣятъ житнитъ зърна. Наричаме го още докторъ слънчо; дава здраве на всички сжщества и лѣкува всички болести. Методът на съпоставянето е неизчерпаемъ източникъ на всѣкидневно художествено творчество. Петтѣ сѣтива и всички удове на човѣшкото тѣло се представятъ като нѣщо живо, което има любовно отношение къмъ детето: ухото, окото, ржчикитъ, краката и пр. Представя се предъ детето, че ржчикитъ го обичатъ и му помагатъ и че то има голѣмо задължение къмъ тѣхъ. Сжщо така и всѣки

пръстъ обича детето, има любовно отношение къмъ него.

• По този начинъ цѣлата природа трѣбва да се одухотвори. Ще се представи, че водата има любовно отношение къмъ детето. Тя го чисти, мие, утолява жаждата му. Сжщевременно тя го учи. Напримѣръ, изворътъ учи детето да бжде щедро. Когато ще се говори на детето за нѣкой обектъ, той трѣбва да бжде въ този моментъ предъ него. Напримѣръ, ще използваме извора за закона на съпоставянето, когато изворътъ е предъ детето. Така това, което детето вижда предъ себе си, ще се одухотвори чрезъ едно художествено въздействие“.

Методътъ на съпоставянето или уподоблението трѣбва да се употребява широко въ първоначалното училище. Така ще се внесе висша поезия и красота въ детския животъ. Тогава учителътъ е вече художникъ. Той трѣбва да бжде художникъ, поетъ. И децата по природа сж художници и поети. Че наистина е така, се вижда отъ следното: когато учителятъ прилага въ класъ метода на съпоставянето, детето всичко разбира, то е въ възторгъ и благоговение; влива се животъ въ училищната атмосфера. Образната мисль, съ която си служи законътъ на съпоставянето, усилва запаметяването, дава храна на творческото въображение, действува дълбоко върху сърдцето, чувствата. А всѣка идея, която не е предадена на децата образно, ги оставя инертни, пасивни, индиферентни. Тогава урокътъ е сухъ, безинтересенъ и неразбранъ за тѣхъ. Щомъ даже за моментъ се напусне методътъ на съпоставянето, веднага на става въ класа мъртвило, скука, умора, блѣсъкътъ въ детскитѣ очи угасва, като че ли слънцето и животътъ се отдалечаватъ отъ класната стая. Ще приведа другъ примѣръ отъ сжщата учителка В: „Идването на пролѣтѣта се представя като борба между дѣдо Мразъ и Слънчо. Слънчевитѣ лжи стопяватъ дрехитѣ и кожата на дѣдо Мразъ, и той бѣга. А Слънчо води борба съ дѣдо Мразъ, за

да възцари царица Пролѣтъ. Ще се представи на децата, какъ пѣтува царицата, какъ пристига. Тя носи много нѣща. Отива при цвѣтята и имъ отваря пѣпките. Отива при клонковитѣ пѣпки и ги отваря, за да покаратъ листата“. Даже учителката В. сама е съчинила по този случай едно стихотворение, предназначено за децата. Ще приведа само единъ стихъ отъ стихотворението ѝ за царица Пролѣтъ:

„Пристѣпва съ чудни стѣпки,
Невидима за насъ.
Разтваря всѣка пѣпка
Въ уречения часъ“.

Вториятъ периодъ е периодъ на въображението, а каква богата храна му даватъ такива художествени образи.

Съ голѣмъ успѣхъ може да се приложи този методъ при всички условия въ първоначалното училище. Напр. първоначалната учителка Д. А. съ художественъ усѣтъ си е служила съ него при запознаване на децата съ опрашването на цвѣтята отъ пчелитѣ, поникването на житното зърно, зимния животъ на пѣпките, листопада и пр.

Учителтъ трѣбва да умѣе да си служи въ всѣки моментъ съ метода на съпоставянето. И той не трѣбва да работи по шаблони въ това отношение. Известенъ урокъ, конкретнитѣ условия, създадената атмосфера ще му пошепнатъ, съ какви съпоставяния да си послужи, ще му пошепнатъ художественитѣ образи.

Този методъ има приложение за всѣки учебенъ часъ и по всички учебни предмети въ първоначалнитѣ училища. Той трѣбва да се прилага едновременно съ всички други целесъобразни методи: трудовъ принципъ, самодейность, творчество, природосъобразность, нагледность и пр.

* * *

Казахме, че методътъ на съпоставянето може да се приложи при обучението по всички учебни

предмети. Освенъ това той може да се използва и за запознаване на детето съ висшитѣ духовни и морални принципи и закони.

Въ гимназията по наученъ пѣтъ, чрезъ изучаване новитѣ научни факти ще се дойде до изграждане на миросгледа. Но въ втория образователенъ периодъ това е невъзможно, понеже детето презъ този периодъ нѣма развито логично мислене, и отъ друга страна не разполага и съ необходимитѣ научни данни. А трѣбва и то да влѣзе въ връзка съ висшитѣ духовни и морални принципи и закони, понеже тѣ помагатъ за правилното му развитие. И тъй като това не може да стане по пѣтя на логичното мислене, трѣбва да се употребятъ други методи.

Знае се отъ детската психология, че презъ този периодъ детето мисли не чрезъ отвлѣчени идеи, а образно, картинно. Ще се използва именно това качество на детската психика. За да бждатъ разбираеми за детето духовнитѣ и морални принципи и закони, тѣ ще му се изложатъ не въ научна логична форма, а въ видъ на художествени символи и алегии.

Нѣкой би могълъ да каже: „Не може ли и не трѣбва ли да се отложи запознаването на детето съ тия духовни и морални принципи и закони за по-после, когато то ще има развито логично мислене?“ Не, ако това се пропусне презъ втория периодъ, много е загубено, и пропуснатото после мжно може да се навакса. Запознаването на детето съ висшитѣ духовни и морални закони подъ формата на символи и алегии е необходимо възъ основа на следния психиченъ законъ:

Ако детето усвои известни духовни или морални принципи и закони подъ формата на символи, алегии, притчи, приказки и пр., изобщо въ видъ на образи и картини, то тѣзи образи ще работятъ въ неговото подсъзнание, и следъ време то ще стане способно да усвои

сжщитѣ принципи и закони въ научна форма. Ако се пропусне вториятъ периодъ, после духовнитѣ и моралнитѣ закони по-мжчно ще бждатъ разбрани отъ него, по-мжчно ще станатъ живи сили въ неговата душа! Великитѣ възпитатели на човѣчеството не сж ли действували по сжщия начинъ въ миналото?

Кое прави възможно, щото висшитѣ духовни принципи и закони да могатъ да се излагатъ подъ форма на символи и алегии? Гьоте казва: „Всичко преходно е само символъ“. Значи материалнитѣ явления могатъ да се взематъ като символи на духовнитѣ закони. Сжщата идея е изразена и въ херметичната философия така: „Всичко, каквото има горе, има го и долу“. Учителътъ казва: „Външниятъ свѣтъ е сборъ отъ символи, чрезъ които трѣбва да се изучава вътрешниятъ свѣтъ“. Има съответствие между материалнитѣ явления и духовнитѣ и морални принципи и закони. Можемъ да разглеждаме първитѣ като алегии на последнитѣ. Това може да се използва при възпитанието. Това е единъ отъ методитѣ за събуждането на детското духовно естество. Учителътъ трѣбва да намѣри символи, алегии, приказки за съответствието между външнитѣ и вътрешнитѣ явления. И тия съответствия не трѣбва да бждатъ произволни, а реални, истинни, т. е. трѣбва да отговарятъ на съответствията, които сжществуватъ въ природата. Природнитѣ явления трѣбва да се употребятъ като символи на висши истини. И ако символитѣ сж правдиви, тѣ ще иматъ дълбоко действие върху детската душа. Учителътъ може да намѣри готови примѣри въ литературата, но може и самъ да твори такива. Какво грамадно поле за творчество има учителътъ въ неизчерпаемото богатство и разнообразие на природата!

По този начинъ ще се изхожда отъ физичното, нагледното, конкретното, близкото до детето яв-

ление и отъ него то ще се издигне до разбиране на духовнитѣ и морални закони.

Нѣкой би могълъ да каже: „Ние нѣмаме право да всаждаме нашето вѣрую, нашия миросгледъ на детето“. Но тия идеи, които то трѣбва да усвои, сж въ хармония съ природата му и сж писани въ неговия духъ. Отъ друга страна, това сж факти и закони въ природата, и ние просто го запознаваме съ тѣхъ.

Отъ гореказаното се вижда тенденцията на новия методъ: отъ физичното къмъ духовното. Не е достатъчно само да се работи всрѣдъ природата, но изхождайки отъ нея човѣкъ да се издигне до духовнитѣ висоти, да изгради нѣщо въ своя духъ!

Отъ друга страна, тия символи и алегии ще внесатъ красота и поезия въ детския животъ. Значи, по единъ художественъ начинъ детското съзнание ще се издигне до висши духовни и морални закони. Както казахме, морализирането не помага. Помага само това, което е образно, картинно и което действа на сърдцето, чувствата. Когато за обяснение на духовнитѣ и морални закони се изхожда отъ конкретни, нагледни, материални явления, то тия духовни и морални закони ставатъ единъ видъ по-осезателни, по-реални, по-разбираеми. Защото природнитѣ явления, които ще се привеждатъ, ще бждатъ взети изъ кръга на детския опитъ, а знае се, че опитътъ трѣбва да бжде основа на всѣко обучение и възпитание.

За всички духовни и морални привципи и закони могатъ да се намѣрятъ подходящи символи и алегии. Превеждаме околни явления, които наблюдаваме, за да обяснимъ висши истини. Така детето чрезъ преминаване отъ материалното къмъ духовното, вече одухотворява материалното.

Разбира се, хубаво е тѣзи преводи да не се вмѣкватъ изкуствено въ детския животъ, но да се явятъ като нѣщо естествено. За тая целъ трѣбва

да се постъпва по следния начинъ: когато детето се натъкне на известни явления въ природата — било въ градината, въ гората или планината — отначало самото явление трѣбва да се проучи все-странно отъ гледището на природознанието, и следъ това туй явление може да се използва, за да се направи преводътъ; напр. когато детето при разходка срещне лепкавъ карамфилъ, ще се направи преводътъ. Въ такива случаи преводитъ ще бждатъ по-интересни.

Тукъ ще дадемъ нѣколко примѣра за приложение на този методъ. Посоченитъ тукъ примѣри сж представени въ проста форма, но тѣ могатъ да се развиятъ като разкази или приказки съ действащи лица, разговори и пр.

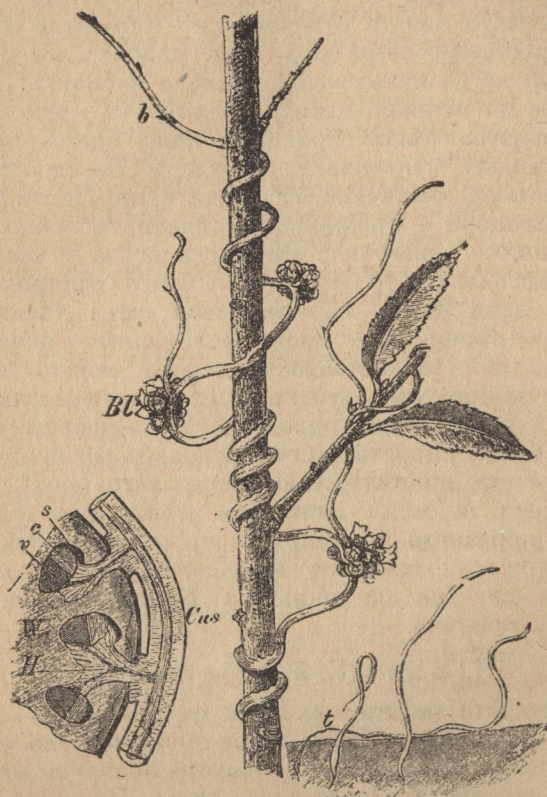
Ябълковата семка

Въ една приказка действащо лице ще бжде ябълковата семка. Между нея и детето се води дълъгъ разговоръ. Всѣки отъ тѣхъ излага своя животъ, трудноститъ, презъ които минава, скърбитъ и радоститъ си, условията, при които живѣе. Следъ този разговоръ ябълковата семка казва на детето: „Азъ съмъ много богата. Ако ме посадятъ, отъ мене ще израстне цѣло дърво. То съ своитъ корени, листа, цвѣтове и плодове е скрито сега въ мене. Но не мисли, че и ти си беденъ. Сжщо и въ тебе има голѣми богатства, и единъ день ще разкриешъ богатствата, които се криятъ въ тебъ. Но колко трѣбва да работя азъ, за да разкрия богатствата си! Трѣбва да пусна хиляди корени въ земята и хиляди листа въ въздуха.“

Кукувича прежда (*Cuscuta europaea*)

Въ време на излетъ може да се намѣри това растение. Въ една далечна, минала епоха то е било зелено, после постепенно се е приспособило къмъ паразитенъ животъ върху бѣза, копривата и пр.,

около чиито стъбла се завива спирално, пуца смукалца въ тяхъ и смучи сока имъ. Знае се, че зелената боя (хлорофилътъ) на растенията служи при храненето имъ. Чрезъ нея се получаватъ орга-

Фиг. 8.

ническитъ храни, тъй нуждни на растенията. Но кукувичата прежда, като се е приспособила къмъ приемане готова храна отъ други растения, постепенно е изгубила зеления си цвѣтъ. И сега е съ бледно жълтеникавъ цвѣтъ, а листата му сж атро-

фирани. По-рано тѣ сж били съ голѣми петури, а сега сж малки люспици (фиг. 8). Това израждане на растението е следствие на неговия паразитизъмъ. Кукувичата прежда е произлѣзла отъ зелено растение, сродно на обикновената повитица (дива зурна). Като нея тя отначало се е обвивала о другитѣ растения, само за да има подпора, но после почнала да ги използва и станала паразитъ.

За да направи превода, учителътъ може пакъ да използва нѣкоя приказка, напр. единъ разговоръ между кукувичата прежда и съседнитѣ на нея лютиче, метличина, глухарче и пр. Последнитѣ въ разговора я съжаляватъ, оплакватъ печалната ѝ сѣдба, че е изгубила своята красота и зеления си цвѣтъ. Тя се трогва отъ тѣхното състрадание и имъ дава ценни съвети. Казва имъ: „Мили сестрички, вѣрно е, че моето положение е печално, но азъ знамъ, защо дойдохъ до това окаяно положение: защото използвахъ за свои лични интереси другитѣ растения, онеправдахъ ги. Не правете така, за да не ви сполети моята сѣдба, за да не се отклоните отъ правилното развитие като мене“.

Като примѣри учителътъ може да вземе и други паразитни растения, напр. паразитнитѣ салеи, които се срѣщатъ въ нашитѣ гори, воловдеца и др. Тия растения сж безхлорофилни по сжщата причина.

Ягода (*Fragaria vesca*)

Листата сж сложни и сж съставени отъ три еднакво голѣми листчета. Това обстоятелство може да се използва, за да се прокара аналогия между ягодицитѣ листа и човѣшката душа. За да се направи преводътъ, учителътъ пакъ може да използва една приказка, въ която ягодата говори на едно дете. Тѣ водятъ дълъгъ разговоръ, и накрая ягодата казва на детето: „Обърна ли внимание, четритѣ ми листчета сж еднакво голѣми? Прави като менъ, за да имашъ успѣхъ въ живота. Вземи примѣръ отъ менъ. Както азъ имамъ еднакво голѣми

листчета, тъй и ти трѣбва да бждешъ еднакво уменъ, добъръ и работливъ“.

Ябълковото дърво

Въ приказката действащи лица сж ябълковото дърво, други дръвчета и едно дете. Ябълковото дърво казва на детето: „Още отъ малко имахъ едно желание: да бжда отрупано съ плодове и да зарадвамъ хората, които минаватъ покрай мене, да си откъснатъ отъ моя плодъ. И ето, азъ съмъ сега щастливо. Мога ти кажа ключа на щастieto. Разбрахъ, въ какво е щастieto: твоятъ животъ да не бжде излишенъ за свѣта. Това ще ти причини най-голѣмата радостъ и ще те направи щастливъ“.

Глухарчето (*Taraxacum officinale*)

Въ време на излетъ ученицитъ се запознаватъ съ свойствата и живота на глухарчето: съ неговия коренъ, стѣбло, листа, цвѣтове и пр. Тъ ще констатираатъ, че това, което изглежда като единъ цвѣтъ, въ сжщностъ е сборъ отъ много цвѣтчета, и всички тѣ образуватъ едно съцвѣтие. Съцвѣтието отвѣнъ е заобиколено съ зелено покривало. Поради своето съцвѣтие глухарчето спада къмъ семейство сложноцвѣтни. Цвѣтчетата на глухарчето сж така събрани, че всички вкупомъ изглеждатъ като единственъ цвѣтъ. Зеленото общо покривало отвѣнъ прилича на цвѣтна чашка. Учителтъ, за да направи преводъ, може да използва една приказка: нѣкой човѣкъ води разговоръ съ глухарчето и му разправя, какво става по земята, излага му събитията отъ човѣшката история и оплаква сждбата на човѣчеството. Тогава глухарчето се обръща къмъ него съ следнитъ думи: „Ще ти дамъ едно срѣдство, за да се оправи вашиятъ животъ. Ако приложите това, което азъ съмъ постигналъ, ще се премахнатъ всичкитъ ви страдания, и земята отъ долина на сълзитъ ще се

превърне на рай. Кога? Когато постигнете единството, което азъ съмъ постигнало. Работете, за да настане на земята единството и братството на всички народи. Вземете примѣръ отъ мене. Азъ, малкото глухарче, показвамъ пътя на хората. какво трѣбва да правятъ, за да бждатъ щастливи“.

Лепкавиятъ дивъ карамфилъ.

Децата въ време на излетъ ще забележатъ съ любопитство лепкавия дивъ карамфилъ. Учителтъ ще ги накара да пипнатъ неговото стѣбло, за да видятъ, че то е лепкаво. Чрезъ въпроси децата ще се сѣятъ, защо е прибѣгналъ карамфилтъ до тая мѣрка; така то спира вреднитъ насѣкоми, които искатъ да се изкачатъ по стѣблото му, да достигнатъ до цвѣта, за да се нахранятъ отъ неговия нектаръ (сладъкъ сокъ). Растението е приготвило този нектаръ за други насѣкоми, а именно пеперудитъ, които като кацнатъ заради нектара, ще извършатъ и кръстосаното опрашване на цвѣтоветъ.

Учителтъ може да направи следния преводъ. Въ една приказка карамфилтъ казва на детето: „Както азъ турямъ по стѣблото си лепкавъ прѣстенъ, за да не допускамъ да се изкачатъ по мене вреднитъ насѣкоми, така и ти, за да успѣешъ, не пускай въ себе си болни, лоши мисли. Тури имъ преграда, както азъ турямъ този прѣстенъ. Вземи примѣръ отъ мене. Пушай въ себе си само добритъ, свѣтли и радостни мисли, и тогава ще успѣешъ като менъ“.

Овчарска торбичка (*Capsella bursa pastoris*).

Цвѣтоветъ му сж много дребни и събрани на голѣмъ брой въ купчини. Коя е причината на това? Понеже цвѣтоветъ сж дребни, ако сж по отдѣлно, не могатъ да бждатъ съгледани отъ насѣкомитъ. А последнитъ сж нуждни, за да се извърши опрашването, т. е. пренасянето на пращеца отъ единъ цвѣтъ на другъ. Като сж събрани множество цвѣт-

чета на едно мѣсто, тогава тѣ се бѣлѣятъ отдалечъ и привличатъ насѣкомитѣ. Значи, това, което не може да се постигне съ отдѣлнитѣ цвѣтчета, постигатъ го всички чрезъ сдружаване. Въ приказката пакъ се води разговоръ между овчарската торбичка и човѣка. Последниятъ излага страданията и неуспѣхитѣ на хората. Тогава овчарската торбичка му казва: „Мога да ти дамъ цененъ съветъ. Вие хората правете като мене: Сдружавайте се, съединявайте се, и това, което отдѣлниятъ не може да постигне, всички съ дружни усилия ще го постигнатъ“.

С н ѣ ж и н к и т ѣ .

Децата зиме ще наблюдаватъ снѣжинкитѣ, ще се очудватъ на чудно красивитѣ имъ форми, различни на звездички. Въ една приказка ще се описва срещата между децата и ангела, който праща снѣжинкитѣ на земята. Следъ дълъгъ разговоръ, въ който ангелътъ ще разправи на децата много чудни работи, най-после ще имъ каже: „Деца, ще ви дамъ единъ хубавъ съветъ, и ако го следвате, ще бъдете винаги радостни и доволни. Азъ се старая винаги да направя всѣка снѣжинка, която ви пращамъ, много красива! Правя я като красива звезда. Полагамъ най-голѣмо старание, за да ви зарадвамъ съ красотата имъ. Правете като менъ: Каквото правите, гледайте да бъде красиво изработено, като вложите въ направеното най-голѣмо усърдие, внимание и любовъ, както азъ, и ще успѣвате“.

С л ѣ н ч е в и я т ѣ л ѣ ч ѣ

Децата ще излѣзатъ сутринъ рано и ще видятъ, че цвѣтнитѣ вѣнчета сж затворени. Тѣ ще забележатъ, че когато ги огрѣятъ слънчевитѣ лѣчи, цвѣтоветѣ се отварятъ. Следъ това учителтъ ще имъ разкаже приказка, въ която слънчевиятъ лѣчъ говори на едно дете. Въ началото на разговора детето пита слънчевия лѣчъ, отъ къде иде. Последниятъ му разправя, отъ где иде, описва му

слънцето, описва своето дълго пътуване изъ небесното пространство, описва, какво е срещналъ по пътя си. Детето се очудва на всичко това и го разпитва за много нѣща. Най-сетне слънчевиятъ лъчъ му казва: „Мило дете, да ти повѣря едва моя тайна. Когато слизамъ отъ небеснитѣ простори на земята, обичамъ всички цвѣта, дървета, треви, мушички, птички и хора. Азъ тѣй много ги обичамъ! И ето, цвѣтята, още когато пристигамъ, отварятъ своитѣ вѣнчета на менъ. И ти обичай всички, които срѣщашъ по своя пътъ, и тогава всички ще отварятъ на тебъ своитѣ сърдца и души и ще ти се радватъ, както се радватъ и на мене“.

Ди а м а н т ѣ т ѣ

Той е образуванъ въ земнитѣ дълбочини. Грамадни тежки маси сж го притискали. Съ какви страдания той е билъ роденъ въ тъмнитѣ земни недра! Презъ каква температура е миналъ той! Въ една приказка може да се изложи разговорътъ между детето и диаманта, който то вижда поставено на единъ пръстенъ. Детето го разпитва да му разправи подробно, отъ гдѣ и какъ е достигналъ до това красиво състояние. Диамантътъ описва земнитѣ дълбочини, описва своитѣ страдания тамъ, високо то налѣгане и температура, на които е билъ подложенъ, и начина, по който чрезъ това налѣгане и температура е станалъ красивиятъ диамантъ, който пречупва тѣй чудно свѣтлината. На края на този разговоръ, отъ който детето научава много факти за условията въ земнитѣ дълбочини, най-сетне диамантътъ завършва разказа си така: „Ето, минахъ презъ много трудности, не се стреснахъ и най-сетне достигнахъ до това, което искамъ. И ти, когато срещнешъ нѣкои трудности и мъчности въ живота си, не се обезсърдавай. Страданието ще те очисти и ще събуди въ тебе хубавото и доброто, ще те направи силенъ да превъзмогнешъ мъчнотитѣ и да победишъ“.

Цвѣтето върху скалата

При разходка съ децата може да се срещне висока скала. На нея може да се забележи шъпа пръстъ, отъ която се подава красивото вѣнче на нѣкое цвѣте, напр. лай-кучка, глухарче или друго нѣкое. Ще се използва това за приказка, въ която това цвѣте ще говори на детето, че и при най-труднитѣ условия не трѣбва да пада духомъ, но да работи, и ще премахне мжнотиитѣ, ще ги превъзмогне.

Слѣзъ (*Malva silvestris*)

Децата могатъ да избератъ нѣкоя група слѣзъ, която да е огръвана презъ цѣлия день отъ слънчевитѣ лъчи, и да я наблюдаватъ. Тѣ ще видятъ, че при изгрѣвъ слънце листата му сж обърнати къмъ изтокъ, къмъ обѣдъ сж обърнати право нагоре къмъ слънцето, а къмъ залѣзъ слънце — на западъ. Това ще направи дълбоко впечатление на децата. Тѣ ще проследятъ слѣза презъ разнитѣ часове на деня. Въ една приказка ще имъ се разкаже за разговора между слѣза и детето. Детето ще изкаже своето очудване отъ това, което е наблюдавало у слѣза. Последниятъ ще му разкаже, защо прави това, каква му е целта и какво постига съ това. Следъ това ще му каже: „И ти, ако искашъ да успѣвашъ, прави сжщото. Винаги бжди насоченъ къмъ доброто, красивото, съ него работи и ще бждешъ като менъ, както азъ следвамъ цѣлия день пжтя на слънцето и съмъ щастливъ и радостенъ“.

Изворътъ

Въ една приказка ще се изложи разговорътъ между изворътъ и детето. Изворътъ ще му разправи чудни нѣща, ще му каже, че иде отъ морето; отъ тамъ водата е отишла горе и е слѣзла като дъждъ въ земнитѣ дълбочини. Ще му опише своя пжтъ подъ земята, и какъ тамъ въ тъмнината е търсѣлъ излазъ навънъ на свобода и слънце. Ще

му опише, колко се радва сега, че следъ дълго стоеие въ земнитъ недра сега е излѣзълъ на свобода. Детето му казва, че е възхитено отъ кристалнитъ му води. Изворътъ му отговаря: „Азъ обичамъ цвѣтенцата, тревичкитъ, камъчетата, даже и пѣсчинкитъ, които покриватъ моето дъно. Обичамъ всѣка птичка и всѣка сърна, която идва да пие отъ менъ. Обичамъ и всѣко дете или възрастень, който идва да утоли при менъ своята жажда. И ти имашъ въ себе си единъ изворъ. Изворътъ, който имашъ, е обичята. Отвори го да протече, и тогава ще станешъ сжщо като менъ. Както всички се радватъ на мене и идатъ при менъ, така ще се радватъ и на тебъ“.

Излагане висши духовни и морални принципи и закони чрезъ приказки, разкази, легенди и пр.

Казахме, че въ втория образователенъ периодъ въображението е въ подъемъ и че презъ този периодъ детето приема и разбира само това, което му е представено образно, картинно, а не въ отвлѣчена форма. Тия две особености на втория периодъ правятъ възможно и успѣшно употрѣбата на приказки, разкази и легенди за изяснение на висши истини. Разбира се, както казахме и по-рано, моралнитѣ принципи и закони най-добре се разбиратъ отъ детето, като се живѣятъ отъ него. Като спомагателенъ методъ могатъ да се употрѣбятъ и приказкитѣ, които отъ друга страна ще внесатъ известно оживление, свежестъ, радостъ и поезия въ детския животъ. Самиятъ фактъ, че децата обичатъ приказкитѣ, показва, че последнитѣ сж въ съгласие съ силитѣ, които се развиватъ презъ втория образователенъ периодъ.

Приказкитѣ даватъ изобилна храна на въображението. Въ тѣхъ всичко физично е одухотворено, цѣлата природа е оживена: джбътъ, букътъ, цвѣтята, дърветата, пчелата, мушичкитѣ, вѣтрътъ, изворътъ, рѣката, планината, звездитѣ, облацитѣ, слънцето и пр. говорятъ. Висшитѣ духовни и морални закони, които въ научна форма детето не може да схване, подъ форма на приказки ставатъ достъпни и разбираеми за него. Материалъ за приказки учителятъ може да почерпи изъ богатата българска и всемирна литератури. Но може да твори и самъ той. Тукъ ще дадемъ само нѣколко идеи за приказкитѣ, чрезъ които да станатъ достъпни на децата известни духовни и морални закони: насилието ражда насилие; любовта ражда лю-

бовъ; прошката спечелва сърдцата; като обикнешъ врага, той капитулира; има промисълъ и провидение въ свѣта; любовта укротява звѣра и най-жестокия човѣкъ; доброто се възнагражда, а злото носи лоши послѣдствия; смирениятъ се въздига; разумность у животнитѣ; музиката укротява звѣра и смекчава сърдцето на жестокия човѣкъ; гледката на звездитѣ поправя хората; въ изпитания и скърби проблѣсватъ въ човѣка идеи; изпитанията правятъ човѣка милостивъ; когато човѣкъ храни съ постоянство добри желания, тѣ се постигатъ; милосърдието внася топлина въ сърдцата; любовта лѣкува; музиката лѣкува; планината преобразява човѣка и пр.

Въ прогимназията фантастичнитѣ приказки постепенно се замѣнятъ съ разкази, легенди, митове, сказания, исторически разкази, биографии на велики хора и пр., чрезъ което сжщо така се идва до разбиране на великитѣ духовни и морални принципи и закони.

Висшъ душевенъ животъ

Подъ висшъ душевенъ животъ разбираме благоговение предъ великия и безкраенъ животъ, който седи въ основата на цѣлото битие, благоговение къмъ Първичната Причина, къмъ Великото Разумно Начало, което работи въ природата. Въ основата на висшия душевенъ животъ лежи благоговението предъ Възвишеното. Да допуснемъ, че човѣкъ е билъ въ една красива мѣстность на Рила или Стара планина и знае тамъ нѣкой чуденъ кжтъ. Самиятъ споменъ за този кжтъ събужда у него възторгъ и благоговение. Това благоговение се приближава до известна степенъ до онзи висшъ душевенъ животъ, за който говоримъ. Слушате възвишена музика и идвате въ възторгъ. Или изпитвате благоговение къмъ човѣкъ, който се е пожертвувалъ за висока идея. Това благоговение пакъ напомня до известна степенъ на онова, което наричаме висшъ душевенъ животъ.

Висшиятъ душевенъ животъ е необходимъ образователенъ факторъ, понеже той организира всички детски сили. Иначе тѣ ще вървятъ въ разни направления, безъ да има една сила, която да ги спои въ едно цѣло; тогава детскиятъ животъ е безъ вътрешенъ центъръ, безъ основа. Това чувство, което произтича отъ висшия душевенъ животъ, това благоговение предъ Великия Безкраенъ Животъ, къмъ Първичната Причина пресъздава всички детски сили, претворява ги и имъ дава възходяще направление. Учителтъ дава следнитѣ изяснения по това: „Какъ ще възпитате грубото, невъзпитаното, неразвитото дете на добри и правилни отношения? На каквото днесъ го научите, утре ще го забрави. Това възпитание е дресировка, нищо повече. Това, на което майката

учи децата си, тѣ ще го изоставятъ, нѣма да го прилагатъ въ живота си. Защо? Защото при възпитанието на детето нѣщата не пушатъ дълбоки корени въ съзнанието му. Майката трѣбва да научи детето си да обича Безграничния, Великото Разумно Начало въ свѣта. И щомъ Го обича, то само ще се самовъзпитава“.

Висшиятъ душевенъ животъ не само че преустройва всички психични детски сили, но даже измѣнява и формата на черепа, организира и човѣшкото тѣло. Учителътъ казва: „Ако висшиятъ душевенъ животъ е силно развитъ у човѣка, горната частъ на главата му е високо издигната. Ако това чувство не е развито, тая частъ на главата му е ниска — тамъ има праздно мѣсто, долина“.

Всичко съградено въ детето безъ висшия душевенъ животъ е съградено на пѣсъчни основи и ще рухне при първото изкушение и изпитание, което то ще срещне после въ живота си. То рухва даже още веднага следъ съграждането му. Защо? Защото другитѣ сили — знание, мисль, паметъ и пр. — не раздвижватъ всички детски сили. Тѣ привеждатъ въ активностъ само нѣкои по-повърхностни сили на детската природа, а глѣбинитѣ ѝ оставатъ незасегнати. А висшиятъ душевенъ животъ има силата да трансформира, да раздвижи цѣлия човѣкъ. Ако мислятъ съ модерни педагогически методи да организиратъ училището на нови основи, но безъ да приложатъ методитѣ за събуждане висшъ душевенъ животъ у детето, въ края на краищата ще има голѣми разочарования.

Нѣкой би могълъ да каже: Не може ли да се чака, когато детето порастне, тогава, ако намѣри за добре, да развие висшия душевенъ животъ въ себе си, тогава да опредѣли своето отношение къмъ безкрайния животъ? Висшиятъ душевенъ животъ трѣбва да се развие именно презъ втория периодъ, понеже този е периодътъ, въ който чувството на благоговение е въ подемъ, и ако се пропусне този периодъ, пропуснатото мжно може да се догони.

Кои сж методитѣ, чрезъ които може да се развие висшиятъ душевенъ животъ презъ втория образователенъ периодъ ?

1. Чрезъ общение съ природата. Когато човѣкъ обикне природата, когато влѣзе въ интимно общение съ нея, тогава безкрайниятъ животъ, разлѣнъ въ природата, почва да му се разкрива, и той изпитва благоговение и възторгъ предъ Великото, което работи въ нея. Той вижда великата хармония и разумность, които царятъ въ природата, вниква въ мждротъ устройство на цвѣтята, дърветата, звездния свѣтъ, цени тая красота, хармония и мждрость, разлѣни въ природата. Това е вече посаждане на висшия душевенъ животъ въ него. Учителтъ казва: „Излѣзте рано сутринтъа презъ полѣтъта, когато природата се събужда, когато цвѣтята цвѣтятъ и се вдълбочете въ себе си, за да чуετε тихия говоръ на Безграничния. Ако отидете въ гората, ще чуετε тихото шумолене на листата, което се излива въ нѣжна приятна мелодия“.

Могатъ да се използватъ известни аналогии. Ще се заведе детето въ една фабрика, за да види, какъвъ редъ царува тамъ, какъ правилно работятъ всички машини и ще му се каже: „Кой всажда този редъ въ работата на тия машини?“ То ще каже: „Машинистътъ“. Ще го запитае: „Нѣма ли чуденъ редъ и въ природата, въ движението на звездитѣ, въ смѣнитѣ на луната, въ цвѣтежа на цвѣтята, въ зрѣнето на плодетѣ, въ изворитѣ, въ вѣтъра, въ дъжда?“ То ще каже: „Да“. Ще го запитае: „Но щомъ машинитѣ не могатъ да работятъ безъ машиниста, тогава има ли едно Разумно Начало, което да стои задъ цѣлия този редъ въ природата?“

2. Чрезъ благодарността. Както презъ първия периодъ, така и презъ втория, благодарността на детето за всички блага, съ които разумната природа го е заобиколила: цвѣтя, плодове, въздухъ, вода, слънце, планини, звезди и пр., събужда възвишената детска природа. Тая благодар-

ностъ на детето къмъ Великото Разумно Начало на свѣта за всичко, това е пакъ методъ за събужда-не висшия душевенъ животъ у детето.

Чрезъ любовта. Любовта внася подемя и разцвѣтъ на всички сили на човѣшкия духъ. Тя прави човѣка способенъ да дойде до прозрението на единството въ свѣта на отдѣлнитѣ факти — до прозрението на Великото Разумно Начало въ свѣта. По този начинъ любовта събужда у човѣка висшия душевенъ животъ. Затова Учителтъ казва: „Щомъ почнете да любите, вѣрата ще дойде. Вѣрата е резултатъ на любовта, а надеждата е резултатъ на вѣрата. Но има и другъ единъ пътъ, при който надеждата ражда вѣрата, а вѣрата — любовта. И двата тия метода трѣбва да се опитатъ въ училището“.

За развитието на висшия душевенъ животъ у детето, хубаво е да се излиза отъ нѣкой конкретенъ поводъ, отъ нѣкой конкретна случка. По нѣкой пътъ може да се използва сюжетьтъ на нѣкой разказъ. Напримѣръ, става дума за нѣкои хора, които сж проявили голѣмо геройство. Тогава се разглежда въпросътъ: Кое дава най-голѣма сила за самоотричане и геройство. И ще се констатира, че вѣрата е най-голѣмиятъ изворъ на сила за това.

За да се свърже отношението на детето къмъ природата и къмъ Великото Разумно Начало въ свѣта съ нѣщо конкретно, реално, Учителтъ дава следното опжтвание: „За да добие детето правилно отношение къмъ природата, излиза се отъ майката, а за да добие правилно отношение къмъ Разумното Начало, се излиза отъ бащата“. Терминитѣ баща и майка сж добре познати на детето, и за това полезно е да се излиза съ тѣхъ, за да разбере детето своето отношение къмъ природата и Разумното Начало въ свѣта.

Методични въпроси

Цѣлостното обучение или „методътъ на проектитъ“, който извика голѣмъ интересъ въ нашето учителство*), може да се приложи много лесно при трудовия принципъ — при детския трудъ всрѣдъ природата.

Детскиятъ трудъ самъ по себе си има вече голѣмо образователно значение. Детето при работата си въ градината трѣбва да има поле за свободно творчество и починъ, напр. при подбора на растенията, които трѣбва да се сѣятъ, при чѣртанieto на лехитѣ, изобщо при организирането на труда. Детскиятъ трудъ ще развие преди всичко у детето воля, духъ на инициатива, разумность, съобразителность, търпение, ще развие сѣтивата, наблюдателността и пр. Отъ друга страна, този трудъ ще го запознае съ качествата на почвитѣ, съ семената, съ условията, които всѣко растение изисква и пр. Така детето ще се запознае съ много факти. А обогатяването на детето съ факти, това е основата за по-нататъшния градежъ.

Казахме, че детето ще записва всичко, което наблюдава въ специална тетрадка. Освенъ това, то ще рисува това, което наблюдава; ще рисува всички фази, презъ които минава растението: ще нарисува явяването на семедѣлитѣ надъ земята при поникване, младия стрѣкъ съ първитѣ листа, цѣлото растение съ листа, съ цвѣтове и после съ пло-

*) Генчо Пирвъвъ: „Цѣлостно образование“. Отъ сжщия: „Новото образование въ новия свѣтъ“.

Христо Николовъ: „Основи и сжщность на цѣлостното обучение“.

Д. Правдолубовъ: „Цѣлостно обучение“.

Йорданъ Стояновъ: „Училище на творчество“.

Цвѣтко Петковъ: „Психология на творческия образователенъ процесъ“.

Амаидъ: „Методътъ Декроли“ и пр.

дове. Същевременно ще моделира по-важните части на растението.

Въпроситѣ, които могат да възникнатъ у детето при неговия трудъ всрѣдъ природата, могат да бждатъ отъ различенъ характеръ:

1. Чисто научни, имащи за целъ запознаването съ природнитѣ обекти, съ история, география и пр.

2. Въпроси, свързани съ нуждитѣ на материалния животъ на човѣка.

3. Здравни въпроси и пр.

Напр. може да се повдигне въпроса за стопанското значение на известно растение като храна, като суровъ материалъ за занаятитѣ и индустрията; презъ какви преработки трѣбва да мине едно растение за тая целъ. Практическо използване на нѣкои природни обекти и сили въ човѣшкия животъ. Напр. значението на водата като пиетие, като срѣдство за чистене, за напояване, като срѣдство за добиване на електрическа енергия, която се употребява за индустриални цели, за освѣтление, отопление и пр. После въпросъ за значението на въздуха въ човѣшкия животъ; чистъ и нечистъ въздухъ, влаженъ и сухъ въздухъ, влажни и сухи жилища и пр. Значението на свѣтлината за човѣшкия животъ, за здравето; жилища съ добро и лошо освѣтление и пр. Използуване на слънчевата свѣтлина за лѣкуване. Действието на свѣтлината и въздуха по високитѣ планини. Първи помощи при нещастни случаи и пр.

Разнообразната работа на детето всрѣдъ природата, досѣгътъ му съ различни явления въ природата какви разнообразни въпроси може да породи въ детската душа! Ето изходната точка за занимаието съ разнитѣ учебни предмети. И понеже тия въпроси живо го интересуватъ, детето ще бжде активно при проучаването и разрешаването имъ. Цѣлиятъ класъ съвмѣстно съ учителя ще участвува при разрешението на възникналитѣ въпроси въ свръзка съ работата на детето. Въ свръзка съ възникналитѣ въпроси и въ свръзка съ разнитѣ

учебни предмети могат да се приготвят въз основа на детските наблюдения и опити и въз основа на проучената литература по въпроса какси реферати отъ ученицитъ. За да участвуватъ всички ученици въ обмѣната на мисли следъ реферата, хубаво е всички да проучатъ литературата върху въпроса. Детските реферати ще допринесатъ, за да стане обучението творческо.

Този методъ е доста близо до тъй наречената „изследвателска образователна работа“ на Цвѣтко Петковъ *). Той успѣшно е прилаганъ и отъ Йорданъ Стояновъ **).

За да се приложи този методъ съ успѣхъ, необходимо е да се приготви специална популярна детска литература по всички научни въпроси, които сж отъ кръга на детския интересъ — по природознание, земедѣлие, градинарство, история, география, биографии на видни хора, поезия, приказки, разкази, пѣтни бележки и пр.

Казахме, че детскиятъ трудъ трѣбва да стане изходна точка на обучението и възпитанието. Но това не ще каже, че въ това отношение трѣбва да бждемъ фанатични, безогледни и едностранчиви. Това трѣбва да бжде общиятъ принципъ, общото ръководно начало, но, разбира се, трѣбва да се използватъ и всички събития въ детския животъ или въ живота на обществото, които могатъ да иматъ известно образователно значение; напимѣръ, преди всичко празниците: деньтъ на Христо Ботевъ, на Василъ Левски, на Св. Кирилъ и Методи, на Свети Климентъ, на народнитъ будители и пр.; деньтъ на майката, на детето, на цвѣтята, началото на пролѣтѣта, Коледа, Великденъ и пр. Такива празници могатъ да станатъ изходна точка на научни, исторически проучвания, за приготвяне на детски

*) „Психология на творческия образователенъ процесъ“ отъ Цвѣтко Петковъ.

**) „Училище на творчество“ отъ Йорданъ Стояновъ.

реферати, за литературно-музикални забави. Нѣколко деня наредъ преди празника той може да бжде обектъ на детскитѣ занимания.

Когато обучението и възпитанието взема за изходна точка нѣкои конкретни детски преживявания или нужди, детският интересъ е по-голямъ. Тогава обучението и възпитанието иматъ опорна точка. Напр., падането на ябълката въ градината може да се използва за разглеждане въпроса за земното притегляне. Разпукването на водната тржба зиме или на стомната съ вода, оставена въ студена стая, може да стане причина за разглеждане въпроса за разширение на водата при замръзване и пр.

Не трѣбва да се изпуска изъ предъ видъ особеностиятъ характеръ на втория образователенъ периодъ: презъ този периодъ — който обхваща първоначалното училище и прогимназията — детето е поетъ и художникъ. Тогава естетичнитѣ му чувства сж въ подемъ. Тогава детето живѣе въ свѣта на ритма и тона, въ свѣта на художественитѣ образи и въображението, въ свѣта на хармонията и красотата. Тѣзи страни на неговата природа презъ този периодъ сж въ разцвѣтъ. Ето защо, вториятъ образователенъ периодъ трѣбва да бжде периодъ на изкуството. Заниманията презъ този периодъ не трѣбва да бждатъ схоластични, безъ да засѣгатъ художествената природа на детето, безъ да го свързватъ съ свѣта на ритма и тона, съ свѣта на въображението, съ свѣта на образитѣ, съ свѣта на сърдцето. Художественитѣ образи, тонътъ и ритмътъ, въображението, цѣлата дейностъ на детето да будятъ у него чувство на възторгъ, милосърдие, благоговение, любовъ, симпатия, съчувствие и пр. Ето защо, хубаво е всѣко занимание на децата презъ този периодъ да се свързва съ музика, рисуване, ритмична гимнастика, поезия, приказки, разкази и пр.

Материалътъ, приготвенъ по планъ за цѣлата учебна година по разни учебни предмети, трѣбва да се премине въ течение на учебната година, но при известна свобода относно времето на минаването; да има известна еластичностъ въ това отношение, понеже той ще се преминава въ връзка съ нуждитъ, задачитъ и въпроситъ, които ще възникватъ въ детския животъ при дадени конкретни условия. За да се запази известна система, за да не е разхвърленъ материалътъ по всѣки учебенъ предметъ, а да е систематизиранъ, отъ време на време и на края на учебната година изминатиятъ материалъ по всѣки учебенъ предметъ се повтаря и систематизира, за да се получи въ края на краищата едно трайно и систематизирано знание, което да представя нѣщо цѣло.

Ето какъ учителятъ А. П., който е проучилъ педагогическитъ идеи на Учителя и взема за изходна точка на обучението детския трудъ всрѣдъ природата, свързва методичната единица „круша“ съ разнитъ учебни предмети:

Въ училищната градина децата работятъ въ ранна пролѣтъ: разкопаватъ около крушата, поливатъ я, чистятъ я и пр. Тогава детето рисува круша съ пжпки, безъ листа и прави своитъ проучвания върху пжпкитъ. Когато крушата цъвне, детето проучва цвѣтоветъ и рисува цъвналата круша. По-късно детето рисува круша съ плодове; рисува и отдѣленъ плодъ. Сжщевременно проучва и устройството на плода. Моделира крушево клонче съ листа и плодове. Следъ това прави описание на живота на крушата презъ цѣлата година и сжщевременно описва, каква работа е вършило за крушата презъ разнитъ годишни времена. Това е хубавъ поводъ за обучение по роденъ езикъ. Проучва се и значението на крушата за човѣка като храна. Въ връзка съ това могатъ да се разгледатъ и нѣкои географски въпроси, напр., какви сж плодоветъ въ далечни страни — въ топлитъ мѣста, на

северъ и пр. Изпъватъ се и нѣкои пѣсни за крушата. Детскиятъ трудъ около крушата може да се използва и за нравствено възпитание. Детето се грижи за крушата така, както майката за детето. Учителътъ му казва: „Това дръвче е твое дете“. Така у детето се събужда съзнание и навикъ да работи за другитъ. Тъй се туря практична основа за развитието на нравственото му съзнание.

ТРЕТИ ОБРАЗОВАТЕЛЕНЪ ПЕРИОДЪ // ГИМНАЗИАЛНИЯТЪ //

Обща характеристика. Периодъ на логично мислене и идейни търсения

Отъ 14-а година настава голѣма промѣна въ младежа, и то не само въ физиологичнитѣ процеси на организма, но и въ душевния му животъ. Нови душевни сили се събуждатъ. Периодътъ отъ 14-а година — начало на половата зрѣлостъ — до 21 год. се отличава съ развитието на ума, съ логичното мислене. Поради това младежътъ презъ този периодъ става по-самостоятеленъ. Относно времето, кога се развива у юношата логичното мислене, има голѣмъ споръ въ психологията. Но схващанията на нѣкои сж доста близо до нашитѣ схващания. Ето що казва Мойманъ*): „Азъ не веднѣжъ съмъ си поставялъ задачата да изследвамъ, до каква степенъ сж достъпни за детето логичнитѣ умозаклучения, и за мене стана ясно, че истинското логично умозаклучение много късно е напълно изпълнимо отъ детето. Приблизително едвамъ къмъ 14-а година детето е въ състояние да вижда връзката. Въ повечето случаи, когато малкитѣ деца започватъ да ги обучаватъ по математика, умозаклученията, за които, както е известно, често се говори при това обучение, сж свършено другъ родъ умствени процеси“.

Обстоятелството, че следъ 14-а година се развива логичното мислене, ясно опредѣля задачитѣ на

*) „Лекции по експериментална педагогика“ отъ Мойманъ, стр. 165.

срѣдното училище. Това трѣбва да измѣни коренно образователнитѣ методи.

Следъ 14-а година младежътъ почва да разсждава. У него се заражда желание да намѣри истината. Той чете, разисква, спори. Той живѣе въ мира на идеитѣ. Тогава ставатъ беконечни спорове между ученицитѣ. Мирътъ на идеитѣ — това е стихията на ученицитѣ следъ 14-а год. Опасно е, ако младежътъ следъ 14-а година не преживѣе това. Това е въ реда на нѣщата. Въпроситѣ, които занимаватъ ученика презъ този периодъ, може да сж отдавна разрешени, но пакъ тѣ трѣбва да се откриятъ отъ ученика чрезъ творческа дейность. Въ идейния животъ презъ този периодъ трѣбва да се въведе известна самодейность.

Така ученикътъ ще може да завърши гимназията съ цѣлостенъ мирогледъ и съ разбиране основнитѣ закони на живота. А това е необходимо. Ученикътъ, който свършва гимназия, трѣбва да е изработилъ чрезъ собствени усилия единъ мирогледъ.

Гимназиалниятъ периодъ е борба за мирогледъ. Всѣки отъ тритѣ образователни периода събужда у детето къмъ дейность особени страни и сили на неговата природа. Характерното за третия образователенъ периодъ е, че младежътъ тогава търси отговоръ на своитѣ идейни търсения. Той си задава въпроса, по кой начинъ може да се реализира въ живота онзи възвишенъ свѣтъ на идеала, който той чувствува, че живѣе въ душата му. На всички подобни въпроси и копнежи той трѣбва да намѣри отговоръ презъ този периодъ.

Любенъ П. Абаджиевъ казва:*) „Щастие е за обществото, че категориитѣ младежи несамостоятелни и безъ инициатива съставляватъ малкъ процентъ. Мнозинството, въпрѣки всички изпитания и

*) „Духътъ на младежъта“, въ сп. „Просвѣта“, януарий 1940 г., год. V, кн. 6, стр. 715.

колебания, на които е подложенъ тѣхниятъ духъ, чувствуватъ своята пробуждаща се личностъ и съзнателно се мжчатъ да ѝ предадатъ едно реално външно проявление. Тия младежи постоянно и упорито се стремятъ къмъ създаване на единъ строенъ и завършенъ цѣлостенъ ми-рогледъ.“

Младежътъ презъ гимназиалния периодъ освенъ съ интересъ къмъ разни идеи, къмъ научно-философски проблеми, се отличава и съ друго: той желае да живѣе за нѣщо по-високо, по-идеално. Затова този периодъ се нарича още идеалистиченъ периодъ. За да мине този периодъ по-правилно, трѣбва непремѣнно енергията на младежа да бѣде насочена къмъ идеалното, възвишеното. Само чрезъ живѣене за общочовѣшки интереси младежътъ може да се спаси отъ нравствено изграждане.

Всички младежи презъ третия периодъ — отъ 14-а до 21-а година — минаватъ презъ епохата на идеализма. Всички младежи повече или по-малко живѣятъ съ свещени копнежи, иматъ идеалистични стремежи, които далечъ надрастватъ тѣснитъ рамки на личния имъ животъ. Тѣ искатъ да живѣятъ тогава за нѣщо велико, прекрасно, вѣчно, за благо-то на цѣлото човѣчество, за благо-то на всички, готови сж да жертвуватъ всичко свое предъ ол-тара на великата идея, която ги вдъхновява. Въ този периодъ тѣ като че сж небесни пратеници, които напомнятъ на всички да се издигнатъ надъ дребнавото, да пребиваватъ въ висшитъ сфери на идейния животъ.

Д-ръ Герасковъ пише: *) „Презъ тази възраст се заражда и узрѣва полетътъ къмъ висшия идеалъ. Младежътъ е склоненъ къмъ идеализъмъ“. Л. Се-довъ казва **): „Юношата харчи своитъ сили само

*) Сп. „Учителска мисль“, год. III, кн. I, 1921 год.

**) „Психология и педология на юношеството“. въ сп. „Ново училище“. год. II, кн. IV, 1911 год.

за такива цели, които докосватъ най-съвършенитѣ форми на мечтитѣ. Рѣдко сж ония добри юноши, които не сж полагали Анибалова клетва да унищожатъ злото и неправдата и да преобразятъ свѣта на началата на справедливостъта. Въ оная възраст много увлича философията. Пробуждането на нравственото чувство и търсенето смисъла на живота дава особена цена на тая наука, отъ която юношата очаква освѣтляване на всички тъмни за него въпроси. Всѣки духовенъ образъ на юношата е съвсемъ другъ, отколкото онзи на детето и на възрастния. Мечтанията и разхвърленостъта на юношата огорчаватъ възрастнитѣ. Юношеската възраст е периодъ, презъ който даже посрѣдствени личности се издигатъ надъ срѣдното равнище, а най-добритѣ юноши отъ всичката си душа се стремятъ къмъ недосегаеми висини. Възпитателътъ трѣбва да улесни да се развържатъ всички добри сили на юношеската душа, да поддържа юношата въ самостоянитѣ търсения на нови пѣтища, да го подтиква винаги напредъ, като не му дава да се поддаде на подчиняващото влияние на вулгарната срѣда, на нискитѣ стремежи на собствената природа или на гласа на отчаянието“.

Проф. Кацаровъ така говори за идеализма презъ третия периодъ*): „Идеализмътъ като устремъ къмъ идеалното, къмъ бждещето е присжщъ на юношеството, както и бунтарството, възставање противъ традицията. Въ своя идеалъ юношата не се задоволява само да подражава, както това е у децата, а търси предметътъ — даже когато несъзнателно подражава — да оправдае и мотивира своя идеалъ. Върху идеалитѣ на юношитѣ влияе силно и преживяваниятъ исторически, културенъ и политически моментъ, на чиито герои най-много подражаватъ“.

*) „Педология“, университетски лекции на проф. Кацаровъ, 1926 — 27 г..

Любенъ Абаджиевъ ето какъ разглежда идеализма на юношата*): „Младежъта има свой собственъ духовенъ и физиологиченъ миръ, значително различенъ отъ този на възрастнитъ. Необходими сж много умение и тактъ, за да може да се проникне въ духовния миръ на младежъта. Въ душата на младежъта е вложенъ спонтанниятъ стремежъ, който я тласка винаги напредъ и нагоре. Всъки младежъ обладава въ дъното на душата си нѣщо Фаустовско—Брандовско. Подобно на Фауста той иска да обгърне и опознае изведнѣжъ цѣлата вселена. Нищо не го задоволява. Постоянно търси, интересува се отъ всичко; затова е вѣчно неспокоенъ. Подобно на Ибсеновитъ герои погледътъ му е непрестанно отправенъ къмъ висинитъ. Явно е, че този периодъ отъ живота на човѣка—младенчеството—е периодъ на едно непознато до тогава вътрешно лутане и търсене. Смѣлятъ полетъ на мисълта, голѣмата решителностъ и изобилието на широки планове презъ тая възраст откриватъ единъ богатъ духовенъ животъ, една неизчерпаема морална и интелектуална сила. Цѣлта на възпитанието би трѣбвало да бжде насочена къмъ това: да се открие тая сила и да ѝ се даде правилна насока. Въ младежката душа има много красота, много свѣтлина и много благородни чувства“.

Презъ този периодъ младежъта блѣнува за единъ свѣтъ на красота, свѣтлина и хармония. Това е, защото у всъки човѣкъ живѣе и работи една възвишена природа—Божественото. Презъ този периодъ по-ясно се чува гласа му. Колко е красиво, че човѣкъ презъ този периодъ има копнежъ да работи за човѣчеството, за другитъ, за всички! Тогава небето е по-близо до земята! Това е гаранция за бждещето на човѣчеството. Понеже човѣкъ минава презъ тактъвъ идеалистиченъ периодъ, трѣбва да сме изпълнени ви-

*) „Духътъ на младежъта“, въ сп. „Просвѣта“, януарий 1940 год.

наги съ свѣтли надежди за красивото бъдеще на човѣка.

Защо именно презъ този периодъ една вълна на висшъ животъ озарява човѣшкото съзнание? Човѣкъ тогава по-ясно долавя потока, който иде отъ възвишената природа на човѣка.

Презъ този периодъ красивото, благородното въ човѣшката природа най-ясно се проявява. Това е периодътъ, когато вътрешниятъ гласъ говори по-ясно отъ всѣкога. Въ единъ позивъ до младежъта Толстой казва приблизително следното: „Остани винаги такъвъ, какъвто си сега. Сега ти си идеалистъ, искашъ да живѣешъ за правдата, за идеалното, но чувашъ ли, какъ възрастнитъ ти казватъ, че се лъжешъ, какъ тѣ ти казватъ, че да живѣешъ за правдата е глупаво и че най-добре е човѣкъ да живѣе само за себе си. Не, именно сегашниятъ твой животъ е истинскиятъ! А ония, които по-рано сж живѣли за идеали и после сж убили този вътрешенъ гласъ и сж почнали да живѣятъ за егоистични, ограничени, дребнави цели, тѣ сж изневѣрили на този гласъ, който е гласътъ на тѣхното истинско азъ. Ти сега си на правъ пѣтъ. Бъди вѣренъ до край на сегашния си вътрешенъ гласъ“.

За насъ е важно, че идеалистичниятъ периодъ съвпада почти съ гимназиалния. Това е важно обстоятелство. Това показва, че възпитателътъ презъ този периодъ има вече на лице особено благоприятно условие за образователно въздействие. И тогава, къмъ какво трѣбва да се сведе неговата задача презъ този периодъ? Не му остава нищо друго, освенъ да насърдчи, да подхрани този идеенъ кипежъ у младежа и същевременно да отстрани всички неблагоприятни условия.

Младежътъ презъ този периодъ проявява най-възвишеното, което се крие въ човѣшката душа. Именно това трѣбва да се използва отъ възпитателя. Образователната работа презъ

този периодъ трѣбва да бѣде насочена главно къмъ следното: Идеализмътъ презъ този периодъ да бѣде най-добре и най-правилно проявенъ. Ако този периодъ се пропусне, много е загубено.

Образованието презъ гимназиалния периодъ трѣбва да бѣде въ този духъ на идеализма. Училището трѣбва да изкарва борци, работници за благото на обществото и човѣчеството. Юношата трѣбва да се възпитава по такъвъ начинъ, че той да разбере съ всичката си душа, какво само работенето за общочовѣшкото благо дава висшъ смисълъ на човѣшкия животъ. Трѣбва да се подкрепи желанието му да даде по-високо съдържание на своя животъ. Ако презъ гимназиалния периодъ възпитателътъ разбира и крепи младежа въ неговитѣ идейни търсения, то по естественъ начинъ у последния ще се събуди такова настроение, което е изразено въ следния откъслекъ*):

„Строи се здание. Гледамъ го. То се издига, Зданието е грамадно и по красота не може да се опише. Хиляди хора сноватъ около него. Едни носятъ пѣсъкъ, други на гърба си — тухли, трети зидатъ стенитъ, четвърти коватъ прозорци, врати, пода, пети бъркатъ варъ и пѣсъкъ и пр. Това е зданието на общочовѣшкото щастие. Искашъ ли да помогнешъ за по-скорошното му изграждане, искашъ ли да имашъ радостта да бѣдешъ единъ работникъ за неговото изграждане? Искашъ ли да помогнешъ, съ каквото можешъ, поне съ една шъпа пѣсъкъ, съ нѣколко тухли! Колко е радостно настроението на онзи, който работи за това здание! Не се отхвърля ничия помощ! Но който иска да помага на това здание, той преди всичко трѣбва да е способенъ, трѣбва да има якъ гръбъ да носи камъни и тухли! Не стига само желанието“.

Тая идея е добре изразена въ стихотворе-

*] Изъ сп. „Ребусъ“, предадено съ наши думи.

нието въ проза „Имортела“ отъ Вл. Хисаровъ*); „Моето слънце е великиятъ човѣшки подвигъ, о, безсмъртни. Моето сърдце — сърдцето на истината и скръбта — сърдце, живуще за другитѣ сърдца. Моята пролѣтъ — пробуждането на човѣчеството. Моята скръбъ е скръбъ на всички земни плебеи. Моята страсть е такава, щото стопява ледоветѣ - сърдца и всички замръзнали души въ суровитѣ зими на живота, страсть, що нагорещява изстинали желѣза. Моята съвестъ е съвестята, която се бори за свободитѣ на народитѣ, за всички народи. И моитѣ блѣнове — блѣнове за увѣчани съ победа борби!“

Състоянието на младежа презъ този периодъ е добре изразено въ стихопрозата „Прагъ“ отъ Тургеневъ. Тая стихопроза е една отъ най-хубавитѣ такива отъ Тургеневъ. Въ него е представено здание, предъ прага на което стои девойка. Зданието като символъ представлява работилница за общочовѣшкото щастие. Девойката, която се готви да прекрачи прага и да влѣзе въ зданието, чува глухъ гласъ, който ѝ казва, че като премине този прагъ, може би я очакватъ студъ, гладъ, ненавистъ, присмѣхи, презрение, обиди, болести и самата смъртъ, може би, пълно отчуждение и самотност. Тя казва, че знае всичко това и е готова да понесе всички страдания, всички удари. Гласътъ следъ това ѝ казва, че може би тѣзи удари ще бждатъ не само отъ враговетѣ, но и отъ своитѣ. Тя казва, че знае и това. Гласътъ следъ това я пита, готова ли е за жертва, за жертва безименна, тѣй че никой, никой да не знае, чия паметъ да почете. Тя казва, че не се нуждае нито отъ благодарностъ, нито отъ съжаление, че не иска да работи за име. Гласътъ после ѝ казва, че тя може би ще се разубеди въ това, въ което сега вѣрва, може би ще разбере, че се е лъгала. Тя отговаря, че знае и това, и при все това иска да влѣзе. И

*] Сп. „Факелъ“, год. I, книга II, 1919 год.

тя прекрачва прага. Единъ гласъ ѝ извиква: „Глупачка!“, но другъ гласъ долита въ отговоръ: „Светица!“.

Ще приведа още единъ примѣръ: Героинята на единъ романъ отъ София Ковалевска е Вѣра Баранцова. Когато тя била малка, искала да служи на другитѣ. Даже искала да отиде въ Китай, за да служи на човѣчеството. Следъ известно време въ съседното село дохожда проф. Василцевъ, заточенъ поради смѣла обществена дейность. Той става частенъ учителъ на Вѣра и ѝ казва, че нѣма нужда човѣкъ да отива въ Китай, за да служи на човѣчеството; и тукъ има какво да се работи. Той ѝ говорилъ много въ този духъ. Заточили го въ подалечно мѣсто, гдето починалъ отъ туберкулоза. Въ писмото си, писано преди смъртъта му, той ѝ пише между другото: „Азъ самичѣкъ нищо не свършихъ на земята. Презъ цѣлия си животъ бѣхъ празенъ, безполезенъ мечтателъ. Ще умра азъ, и следъ мене никаква следа тукъ на земята нѣма да остане отъ моя животъ. Но ти, Вѣро, ти си още млада и силна. Азъ знамъ, азъ предчувствувамъ, че ти си повикана за нѣщо възвишено. Това, за което азъ мечтаехъ, ти ще го осъществишъ. Това, което азъ само смѣтно предчувствувахъ, ти ще го изпълнишъ“. Съ дълбоко благоговение чела Вѣра тия редове, написани отъ изстинала сега ржка. Ней ѝ се струвало, че ѝ говори нѣкой гласъ отъ онзи свѣтъ. Тя вече не изпитвала страстно и пълно сънегодование отчаяние. Като че чувствувала нѣкаква тъмна сѣнка да прекрачва цѣлия ѝ животъ и завинаги да я лишава отъ възможността на всѣко обикновено, егоистично щастие. Тя отива въ столицата и тамъ намира, какъ да служи на човѣчеството. Решава се да отиде въ Сибиръ при заточеницитѣ и тамъ да ги утешава, да имъ служи. И когато отишла на гарата за влака, който щѣлъ да я отнесе до далечния Сибиръ, нейната другарка, която я изпратила до гарата, се разплакала, като

живо си представяла сждбата, която очаква това прелестно, младо същество.

— За менъ ли плачешъ? продумала Вѣра съ ясна усмивка. Ахъ, ако би ти знаела, колко азъ, напротивъ, съжалявамъ всички васъ, които оставате тукъ. Това били последнитѣ ѝ думи преди тръгването на влака.

Това, което чувствува Вѣра Баранцева, чувствува го всѣка човѣшка душа презъ своето детинство и юношество, но по-после фалшивото възпитание заглушава вътрешния гласъ, стремежа да заживѣе за красивото и доброто.

Съ всички сили трѣбва да подпомогнемъ ученицитѣ да си изработятъ свети цели, за които сж готови да живѣятъ и да работятъ. Чрезъ правилно образование презъ този периодъ у тѣхъ ще се развие не само идеализмътъ, но и силна борческа воля, която утре нѣма да се сломи предъ първитѣ прѣчки на живота.

Съ каква цель трѣбва да се възпитава детето въ духа на идеализма? Нѣкой, може би, ще отговори, имайки предъ видъ горекананото:

„Детето трѣбва да се възпитава въ духа на идеализма съ едничката цель да бжде полезно на околнитѣ“. Този отговоръ не е пълненъ и не е ясенъ. Детето трѣбва да се възпитава въ духа на идеализма преди всичко, защото това е въ хармония съ неговата природа, въ хармония съ силитѣ, които се събуждатъ у него презъ този периодъ. Детето трѣбва да се възпитава въ духа на идеализма и защото това най-добре съдействува за неговото развитие. Това е необходимо, защото задоволява нуждитѣ на неговата природа. А отъ друга страна този начинъ на възпитание ще формира характери, които ще бждатъ най-полезни и на околнитѣ. Само ако се подкрепи и насочи правилно идеализмътъ на младежта презъ третия периодъ, ще се създадатъ работници за висша духовна култура. Професоръ

Д. Кацаровъ казва*): „Срѣдното образование е насочено главно къмъ живота, но отъ една по-висша гледна точка — не практическата, а интелектуално-моралната: разгръщане на детската личностъ съ всичкото ѝ богатство и мечти чрезъ нейното все-странно общо развитие — събуждане на вкусъ и интересъ къмъ знанието, на естетичнитѣ и морални чувства. То трѣбва да приучи младежъта къмъ търсене и мислене и да имъ помогне да си изработятъ здрави елементи за изграждане на тѣхния мирогледъ. Обща култура значи цѣлостно духовно развитие на личността. Капитална грѣшка, следователно, е отъ образователно гледище, да се поставя това развитие въ зависимостъ само отъ известни учебни дисциплини. Всѣка учебна дисциплина може и трѣбва да носи всички елементи на хуманизма и да води къмъ него. Всички учебни предмети, не само класическитѣ, литературнитѣ и философскитѣ, но и естество-научнитѣ, така и техническитѣ, сж нераздѣлна частъ отъ едно хуманитарно образование въ добрия и истинския смисълъ на това понятие, така както го изяснява съвременната педагогична мисълъ, и тѣ ще съдействуватъ за това въ степенъта, въ каквато всѣки отъ тѣхъ развива способноститѣ да се мисли, чувствува и действува правилно“.

Старитѣ никога не трѣбва да се сърдятъ, когато младитѣ сж идеалисти. Но винаги е било така до сега, че старитѣ не разбиратъ младитѣ и затова имъ прѣчатъ. Идеализмътъ на младитѣ се счита за опиянение, пълно съ опасности. Въ сжщностъ, обяснимо е, защо старитѣ не разбиратъ младитѣ. Защото последнитѣ носятъ винаги нѣщо ново, а мнозина стари живѣятъ съ стари идеи и правила, не искатъ да се раздѣлятъ съ тѣхъ. Въ този именно смисълъ Анатолъ Франсъ казва, че децата не трѣбва да приличатъ на бацитѣ си. Тукъ се раз-

*) „Проблемътъ за срѣдното образование“ отъ проф. Кацаровъ, въ сп. „Просвѣта“, януарий 1940 г., VI, кн. 5, стр. 581.

биратъ изобщо не всички бащи, а тия, които не искатъ да вървятъ заедно съ времето.

Днешнитъ психолози и педагози знаятъ за идеалистичния характеръ на този периодъ. Обаче само по-дълбокитъ изучавания на въпроса сж въ състояние да хвърлятъ по-голъма свѣтлина върху него. Работата на гимназиалния учителъ е много важна, не по-малко важна отъ тая на първоначалния. Презъ този периодъ Божественото у младежа заговорва съ по-силенъ гласъ. Тогава у него порастватъ крилата на духовния полетъ. Никой пътъ не трѣбва да се подрѣзватъ тия крила, не трѣбва да се спира полетътъ на учениковия духъ.

Презъ този периодъ непремѣнно общочовѣшкитъ интереси трѣбва да завладѣятъ душата на ученика. Много е опасно да убиемъ въ училище у младежа всѣка наченка къмъ идеалното, всѣко негово желание да стане борецъ за идеала. Когато се работи съ младежъта, не трѣбва да се извършва насилие върху свободата ѝ. Идеализмътъ, който естествено се заражда презъ този периодъ и който е зовъ на вѣчното, безсмъртното въ човѣшката душа, не трѣбва да се остави да заглъхне, а да се насърчи, за да се оформи и разцвѣти съ всичката си красота.

На този идеализъмъ възпитателътъ трѣбва да даде разумно съдействие, че младежътъ презъ цѣлия си животъ да му остане вѣренъ. Днесъ обикновено нѣма околна срѣда, която да разбере младежа и да го насърди. Околнитъ не знаятъ силитъ, които работятъ въ младежката душа и не знаятъ, какъ да имъ дадатъ храна по най-цѣлесъобразенъ начинъ.

Възпитателътъ трѣбва тъй правилно и целесъобразно да подхрани идеализма на младежа презъ третия периодъ, че той да му остане вѣренъ и следъ училищния животъ—презъ цѣлия си животъ. Това трѣбва да бжде именно целта на възпитателя. Лесно е човѣкъ да бжде идеалистъ

презъ идеалистичния периодъ. Това явление срѣщаме навсѣкжде. Но колко често срѣщаме следната картина: той съ влизането си въ живота да изневѣри на своитѣ идеали и да трѣгне по широкия пѣть. Да остане човѣкъ вѣренъ на идеализма си презъ цѣлия си животъ — това виждаме по-рѣдко въ живота, защото презъ този периодъ не ж спазени известни закони за човѣшкото развитие. Ако не се подкрепи, подхрани и правилно насочи идеализма на младежа предъ този периодъ, той следъ свѣршването на училището нѣма да се интересува отъ идейни въпроси, може би, нѣма да разгърне и книга. А ако презъ този периодъ у него е имало идейни търсения, идеенъ кипежъ, правилно подхранванъ и насоченъ отъ околнитѣ, той, и следъ като свѣрши училището, ще продължава да търси отговоръ на въпроситѣ, които вълнуватъ човѣшкия духъ — ще живѣе за една идея.

Защо младежътъ следъ изминаването на този златенъ периодъ въ живота му не остава винаги вѣренъ на това, което сж му шепнѣли отъ сферитѣ на чистотата и красотата? Защо обикновено той пренебрегва скоро свещенитѣ завети на този периодъ и трѣгва по отгѣпкания друмъ на обикновения животъ?

Коя е причината, поради която младежътъ следъ свѣршване на гимназията и университета и следъ влизането си въ живота не остава вѣренъ на идеалистичнитѣ пориви, за които съ жаръ е говорилъ по-рано? Една отъ причинитѣ е, че гимназията не му е помогнала, за да дойде до единъ обоснованъ миогледъ — миогледъ, който да отговаря на реалното познаване на природата.

Ако не се подпомогне младежа презъ този периодъ да изработи миогледъ, ако не се подхрани идеализма му, той може би ще прояви идеализъмъ, ще прояви известни искри на животъ, но има опасностъ неговиятъ идеализъмъ да угасне още въ време на училищния животъ, а още -повече, ко-

гато излъже вънъ отъ училището, следъ изминаването на идеалистичния периодъ — следъ 21 година. Ако никой не разбира юношата презъ третия периодъ, ако не му се даде никаква подкрепа, ако живѣе въ неподходяща образователна срѣда, постепенно могатъ да се подрежатъ крилата на неговия идеализъмъ. Тежкиятъ ваякъ на живота на колко души е подрѣзвалъ тия крила!

Мнозина възпитатели сж наклонни да считатъ за най-добри тия ученици, които сж апатични къмъ всички идеи и идеали, които сж пасивни въ всѣко отношение.

Любомиръ Абаджиевъ казва*): „Ако въ тази критическа възраст младежътъ не намѣри подкрепа, трепетитъ и смущенията на неговата нѣжна душа могатъ да се изострятъ до болезненостъ, и да доведатъ до неочаквани и нежелани резултати. Не сж рѣдки случаитъ, когато на младитъ се внушава, че тѣ трѣбва да жертвуватъ напълно своитъ току-що породили се разбирания по разни житейски въпроси, да пречупятъ волята си или да потѣпчатъ най-скровенитъ си вътрешни психични преживявания и стремежи, ако искатъ да си осигурятъ успѣхъ въ живота. И вследствие на това безграничниятъ младежки идеализъмъ почва да се разбива отъ суровата и безпощадна действителностъ. Вътрешниятъ духовенъ кипежъ престава. Младежътъ става тихъ, спокоенъ, послушенъ, изпълнителенъ. Нѣкои родители и възпитатели си въобразяватъ, че въ лицето на такива младежи сж постигнали идеала на възпитанието. Но тѣ горчиво се маматъ. Този тъхенъ „идеалъ“ се развива у младежа изключително подъ влиянието на срѣдата, въ която е поставенъ. И той се оформява като личностъ колеблива, безъ инициатива“.

Единъ студентъ въ София минаваше за голѣмъ идеалистъ, спорѣше съ всички за разни теории,

*) „Духътъ на младежътъ“, сп. „Просвѣта“, януарий 1940 год., V, кн. 6, стр. 714.

принципи, убеждения, и всички съ възторгъ говорѣха за него и му възлагаха голѣми надежди. Но скоро следъ свършването на университета той изстина, стана практиченъ материалистъ-егоистъ, който освенъ за грубитѣ си материални интереси, други никакви по-висши не признаваше. Даже казваше така: „Азъ сега поумнѣхъ. По-рано, когато бѣхъ младъ, бѣхъ зеленъ, хвърчехъ по облацитѣ, но сега станахъ практиченъ, сега разбрахъ, че смисълътъ на живота е въ парата“. Защо стана въ него такъвъ преломъ? Идеализмътъ му е билъ много плиткъ. Той не е ималъ добре изработенъ миогледъ, не е билъ получилъ една дълбока духовна култура. Като студентъ той е билъ усвоилъ нѣколко фрази, които механично е повтарялъ и парадиралъ съ тѣхъ, но нѣмалъ вътрешна обнова.

Въ повеститѣ „Депутатътъ Стояновъ“ и „Хайлайфъ“ отъ Дим. Шишмановъ сж обрисувани известни типове отъ нашата интелигенция. Авторътъ безпощадно рисува празнотата, безсъдържателността, плиткостта на своитѣ герои. Той е реалистъ — не рисува фантастични, преувеличени картини. Типоветѣ, които той рисува, сж плодъ на днешната действителностъ. Известенъ дѣлъ въ това отношение има животътъ; известенъ дѣлъ има и училището. Въ днешното училище ние нахранваме само паметта и ума на ученика, а нуждитѣ на душевния му животъ, нуждитѣ на неговия духъ оставатъ незадоволени. Днешното училище не дава отговоръ на въпроситѣ, които вълнуватъ младежката душа. Днешното училище не дава високъ полетъ на неговия духъ. Ученикътъ при излизане въ живота, ако остане само съ това, което му дава днешното училище, нѣма компасъ въ живота.

За да насърдимъ, за да подхранимъ идеализма на младежа, не е достатъчно само да му говоримъ, че трѣбва да върви въ пѣтя на идеализма. Ако само му казваме постоянно: „Стани идеалистъ“, нѣма да постигнемъ много нѣщо, както нѣма да го направимъ уменъ, ако само му казваме: „Стани

уменъ“. Русо казва *) : „Постоянството и твърдостта, както и другитѣ добродетели, трѣбва да се изучаватъ презъ детинството, но ние учимъ децата на тѣхъ, не като ги запознаваме съ имената имъ, а когато ги оставимъ да ги опитатъ, безъ да имъ ги именуваме“.

За да се види, какви интензивни идейни търсения има въ юношата презъ третия образователенъ периодъ, ще приведемъ следнитѣ примѣри, дадени отъ Цвѣтко Петковъ**):

„Колцина отъ възрастнитѣ се занимаватъ съ въпроса за обяснението на живота, за целта, която може да има животътъ, за ценноститѣ и пр.? За мнозина и мнозина отъ тѣхъ подобни въпроси отдавна сж престанали да играятъ роля на подбудители за тѣхния умъ, не вълнуватъ сърдцата имъ, не засѣгатъ волята имъ. Не стои обаче така въпросътъ съ младитѣ: по тия въпроси тѣ мислятъ, четатъ, спорятъ, търсятъ освѣтление отъ по-възрастнитѣ. Така, преди две години единъ отъ най-буднитѣ осмокласници на една гимназия ми даде къмъ срѣдата на учебната година листче съ следнитѣ въпроси, като забеляза, че ученицитѣ, особено полукласицитѣ, живо се интересуватъ отъ тѣхъ и би било добре да имъ се поговори по тѣхъ:

1. Различни обяснения на живота.
2. Целъ въ живота.
3. Идеаленъ животъ.
4. Що е гражданинъ?
5. Идейна насока.
6. Културенъ пжтъ.
7. Ценности въ живота.

Ученикътъ добави, че би било добре периодично да се даватъ отъ гимназията ценни съобщения по тия въпроси, защото „ние излизаме въ живота недостатъчно освѣтлени“.

*) „Емилъ или за възпитанието“, стр. 102.

**) Цвѣтко Петковъ: „Психология на творческия образователенъ процесъ“.

Разбира се, задъ всъки единъ отъ тия въпроси стоятъ грамади отъ факти, било отъ личния животъ на младитѣ, било отъ науката и изкуството, било отъ обществения животъ, които ги подтикватъ да мислятъ по тѣхъ.

Презъ 1934—35 учебна година имаме отново и отново богата възможность като ръководител на гимназисти да се убедимъ, че множество факти налагатъ рой въпроси въ съзнанието на младитѣ, единъ отъ други по-ценни отъ образователно гледище. Така напримѣръ, нека посочимъ само по паметъ ученицитѣ отъ VI б. кл. Тѣ ни поставиха такива въпроси, като работиха успѣшно и сами за научното имъ разрешение:

1. Каква е разликата между гения и обикновения човѣкъ?

2. Може ли паметта да се засилва?

3. Иматъ ли животнитѣ разсѣдъкъ или се ръководятъ само отъ инстинктитѣ.

4. Що е това инстинктъ?

5. Целъ на битието изобщо и на човѣка особено*.

До 14-а година чрезъ специални методи се подхранва стремежътъ на детето къмъ доброто, възвишеното и красивото. А следъ 14-а година, поради развитието на логичното мислене, възпитателътъ трѣбва да подпомогне юношата научно и съзнателно да си изработи идеали и пжтъ на дейность.

Душата на ученика презъ този периодъ трѣбва да бжде насочена къмъ високи планински върхове. Той трѣбва да се възпита като работникъ за една нова култура. У него трѣбва да се развие ясно съзнание за старото и новото.

Но пита се: Какъ у младежа презъ този периодъ трѣбва да се подхранва този идеализъмъ? Самиятъ характеръ на третия периодъ опредѣля начина за това. Понеже той е периодъ на логичното мислене, то младежътъ трѣбва да обо-

снове своя идеалъ върху научно разработенъ материалъ. Неговиятъ моралъ трѣбва да бжде обоснованъ върху наученъ миросгледъ. Всичко, което младежътъ изработва, строи въ себе си, трѣбва да се свърже съ умствената дейностъ. За този периодъ важи следното педагогическо правило: Всичко, преживѣно презъ този периодъ, трѣбва да се свърже съ умствения животъ, съ логичното мислене, за да има единство въ душата на ученика. Никакви морализирания и натрапвания презъ този периодъ не помагатъ за насаждане на идеализма.

Идеализмътъ на ученика трѣбва да е последствие на миросгледа. Учителътъ казва: „Идеализмътъ трѣбва да бжде съграденъ върху канара. На младитъ трѣбва да разяснимъ дълбокитъ закони, защо трѣбва да се живѣе свободно и духовно, а не другоиче“.

Нѣкой би могълъ да каже: „Младежътъ е още малтъкъ, рано е да се занимава съ изработване миросгледа, съ идеали и пр. По-после, когато порастне, нека да мисли за това“. Който говори така, той не разбира младежката природа. На това ще се отговори следното: Ако не се подхрани идеализмътъ у младежа презъ третия периодъ и не се подкрепи въ изработването на миросгледа, съ това се пренебрегва характерътъ на този периодъ, и тогава идватъ лошитъ последствия. Какви? Понеже младежътъ поради естеството на периода чувствува нужда да живѣе за една висока идея и то идея намѣрена следъ умствена, научна работа, то ако се попрѣчи и не се насърди къмъ това, той пакъ ще работи въ това направление, само че тайно отъ възпитателя. И тогава последниятъ ще изгуби връзката съ душата на младежа, а въ такъвъ случай всѣка образователна дейностъ е невъзможна. Поради развитието на логичното мислене и на идеализма, идейниятъ животъ презъ този периодъ е нуженъ за правилното духовно развитие на юношата. Че наистина идейниятъ животъ презъ този периодъ е необходимъ като насъщна храна, се

вижда отъ следното: Ако не дадете възможностъ на ученика да живѣе идеенъ животъ въ училището презъ този периодъ, то той безъ ваше знание, скритомъ отъ васъ, пакъ ще се интересува отъ разни идеи, отъ разни философски, морални, научни и художествени проблеми и ще имъ търси отговоръ, обаче колко е по-полезно училището да съдействува на този идеенъ животъ!

Една отъ причинитѣ, поради които у младежа заглъхватъ всички красиви наченки на идеализма, е оня духъ на кариеризъмъ, въ който го насърдчаватъ околнитѣ. Колко е жалко, ако го насърдчаваме да следва, само за да си създаде кариера, за да се осигури. Жалко е за този младежъ, който е възпитанъ въ този духъ. Той е загубилъ единъ много важенъ периодъ отъ своя животъ — периодъ, който има решаваще значение за цѣлата му по-нататъшна сждба. Учителтъ казва: „Съвременнитѣ хора се учатъ, за да осигурятъ живота си. Такова учение не може да принесе полза“. По този начинъ духътъ на кариеризма прониква въ училището. Този духъ минава като червена нишка отъ първоначалното училище до университета. Той се внушава на детето презъ цѣлия училищенъ курсъ отъ всички околни. Той трѣбва да се отстрани отъ училището.

Какво ще се постигне, ако въ училището има творчески идеенъ животъ презъ третия периодъ — гимназиалния? Чрезъ това ще се създаде истинска интелигенция, която ще има да се справи съ много важни задачи, които днешната култура поставя за разрешение.

Трагедията въ детската душа Душата на сръдношколската младежъ

Интересенъ разговоръ имахъ наскоро съ една седмокласничка. Когато стана дума за мирогледъ, за животоразбиране, тя каза: „Не вѣрвамъ въ духовнитѣ основи на битието. Схващамъ, че човѣкъ е само тѣлото и че човѣкъ като умрѣ, всичко съ него е свършено. Споредъ мене, реаленъ, действителенъ е само материалниятъ свѣтъ съ своитѣ сили и закони“.

Запитахъ я, какъ е дошла до това разбиране. Тя отговори:

— Чрезъ естественитѣ науки. Между тѣхъ и вѣрата има голѣми противоречия, които биятъ на очи още на пръвъ погледъ. Тѣ сж тѣй очебийни за всѣки, който иска да разсждава. И тия противоречия именно ме доведоха съ логическа последователностъ до материализма.

Друга седмокласничка отъ София въ разговоръ каза така:

— Естественитѣ науки ме доведоха до материализма. Схващамъ, че свѣтътъ нѣма разумни основи; това е единъ механизъмъ, машина, която се движи отъ слѣпи сили и закони. Затова нѣма вжтрешенъ смисълъ въ нѣщата; това даже ме навежда да мисля, че нѣма смисълъ да се творятъ нови културни ценности, било въ отдѣлния човѣкъ, било въ обществото. Нѣкой би могълъ да каже, че тѣ се творятъ за бждещи поколѣния. Добре, но ако разсждаваме съ логическа последователностъ, и това е безсмислено, понеже ние учимъ, че слънчевитѣ системи се зараждатъ и загиватъ чрезъ нѣкои свѣтовни катастрофи или по други причини. И тогава какви следи ще има отъ придо-

бититѣ културни ценности, отъ изработенитѣ добродетели, дарби, отъ копнежитѣ на нашитѣ мечти? Отъ това не остава ли само една крачка до разбирането: като нѣма по-дълбокъ, вътрешенъ смисълъ въ живота, по-добре е да се отдаде човѣкъ на личнитѣ удоволствия на своята лична природа? Азъ не сподѣлямъ това. Но то не може ли да стане изходъ за мнозина?

Нека приведа писмото на Ф. Попова до сп. „Ученическа мисълъ“. Тя като ученичка въ Шуменската девическа гимназия пише следното писмо до това списание*):

„Не мога да не се засмѣя, когато си припомня онзи часъ по етика, когато госпожица преподавателката поиска нашето мнение върху песимизма, и всички ученички едногласно се съгласиха съ Шопенхауера. То бѣше цѣла комедия, увѣрявамъ ви. И смѣшното бѣше тамъ, че признанието за безсмислието на живота се изтрѣгна отъ устата на 40 ученици, деца почти още. Не веднѣжъ азъ търсѣхъ целта на живота си и при все това, нищо не намѣрихъ. Впрочемъ, не! Намѣрихъ, че трѣбва да живѣя, за да се усъвършенствувамъ, да направя малко щастливи ония, които ме заобикалятъ, да се проникна най-после отъ една поне частица на всемирната мъдростъ и т. н. и какво ли не щете! Въпросътъ бѣше привидно решенъ: ще прогресирамъ, за да помогна за развитието на цѣлото общество. Е добре, но ето че изпъква и другъ въпросъ: Защо е пъкъ това развитие на всички, каква целъ има то и кому е нужно? На това не можахъ да си отговоря. Баща ми изчерпи всичката си мъдростъ и не можа да ме удовлетвори. Азъ кжде не се лутахъ и кжде не ходихъ, но все напраздно. И наистина, не намирате ли, че това, което става днесъ, ще стане и утре, и по-после, и въкове? Не разбирате ли, че ние сами по себе си сме нищожества, които живѣятъ и умиратъ, безъ

*) Сп. „Ученическа мисълъ“, год. I, книга V, май 1919 год.

да знаятъ, защо е всичко това, защо е това нескончаемо вървене на машината — вселена, какво се цели и какво най-после ще излѣзе!“

Тия думи, казани отъ една ученичка въ пълния разцвѣтъ на своитѣ сили, ясно илюстриратъ голѣмата вътрешна криза, оная трагедия, която преживява душата на гимназиста.

Трогателенъ бѣше разговорътъ ми съ една шестокласничка отъ провинцията. Тя каза така:

— Има голѣмо противоречие между вѣрата и науката. Ние учимъ въ геологията за възникването на растенията, животнитѣ и човѣка въ течение на геологичнитѣ ери и то единъ отъ другъ. Това е въ грубо противоречие съ вѣрата. Азъ вътрешно интуитивно чувствавамъ, душата ми подсказва, че свѣтътъ има духовни основи, че има една Велика Разумностъ въ основата на цѣлата природа. Обаче фактитѣ на естественитѣ науки ни учатъ друго. И тогава въ мене настана едно раздвоение, чието разрешение не мога да намѣря. Даже имахъ споръ съ една моя съученичка. Тя ми каза, че е убедена материалистка. Азъ ѝ казахъ, че чувствавамъ духовнитѣ основи на битието. Но моята другарка ми приведе редица факти, аргументи изъ наукитѣ, на които не можахъ да отговоря. И азъ паднахъ! Азъ вътрешно пакъ останахъ съ убеждението, че битието има духовни основи, но бѣхъ безсилна да отговоря.

Ималъ съмъ подобни разговори и съ много други гимназисти отъ разни градове на страната.

Отъ горнитѣ примѣри се вижда, че младежътъ презъ гимназиалния периодъ преживява вътрешна криза. Нека разгледаме по-подробно нейния характеръ и причини.

Детето въ раннитѣ си години има вѣра. То приема съ чисто сърдце и отворена душа всичко това, което родителитѣ му говорятъ за Бога, за човѣшката душа и пр. То самото преди лѣгане се моли на „Дѣдо Боже“ да даде здраве и щастие на тате, мама и на всички хора. Въ първона-

чалното училище и въ прогимназията детето учи въроучение. То добива известни познания по Вехтия и Новия завѣтъ. Въ трети класъ на прогимназията въ естествената история то учи за Кантъ-Лапласовата теория, за геологичнитѣ ери и пр., но то още не може да се отнесе критически къмъ нѣщата, и затова още не се опитва да търси противоречие между вѣрата и естественитѣ науки. То преминава въ гимназията съ своята стара вѣра, безъ да го вълнуватъ подобни въпроси. Въ такова настроение изкарва, може би, четвърти и пети класъ, но премине ли въ шести класъ, у него почва да се заражда известно съмнение въ твърдостта на вѣрата. У него се заражда известно раздвоение. Трагедията въ душата му почва, но това е още началото. Тя се усилва въ 7 и 8 класове. Въ душата си младежътъ преживява особено трагични моменти. Колкото повече той се запознава съ природнитѣ науки — химия, физика, геология, биология, астрономия и пр. — толкова повече вижда противоречието между това, което е училъ по-рано, и това, което учи сега. Той се запознава съ фактитѣ на физиката, химията, физиологията, сравнителната анатомия и пр., вижда пропастта между науката и своята дотогавашна вѣра. И понеже не може да хвърли мостъ между тѣхъ, става материалистъ. Нека проследимъ разсжжденията, които го навеждатъ къмъ материализма. Той си казва така:

— Между органическата и неорганическата материя нѣма разлика по сжщество. По-рано мислѣха, че градежътъ на органическата материя се дължи на особена сила, която има въ организма, обаче германскиятъ химикъ Вьолеръ сполучи да добие за пръвъ пжтъ по синтетиченъ начинъ пикочина. Следъ Вьолеръ по синтетиченъ начинъ се добиха много други органически вещества. Тогава падна една отъ разликитѣ между организования и неорганизования свѣтъ.

Възъ основа на сравнителната анатомия се вижда, че има зависимостъ между нервната си-

стема и душевния животъ. Напр. първацитъ — едно-клетъчнитъ животни — нѣматъ нервна система, обаче иматъ и съвсемъ слабо развитъ душевенъ животъ, съвсемъ слабо развито съзнание. У нисшитъ безгръбначни, които идватъ следъ първацитъ, имаме вече начало на нервна система, и затова душевниятъ, психичниятъ животъ у тѣхъ е по-богатъ, по-сложенъ, отколкото у първацитъ. У по-висшитъ безгръбначни, напримѣръ стоногитъ — наѣкоми, паякообразни, ракообразни и пр. — виждаме доста развита нервна система. И заедно съ това виждаме у тѣхъ и по-богатъ душевенъ животъ въ сравнение съ нисшитъ безгръбначни. Нѣщо аналогично забелязваме и у гръбначнитъ. При нисшитъ гръбначни — рибитъ — предниятъ мозъкъ е сравнително по-слабо развитъ, и затова тѣ иматъ и по-беденъ душевенъ животъ въ сравнение съ другитъ гръбначни. Земноводнитъ иматъ по-развитъ преденъ мозъкъ и заедно съ това иматъ по-будно съзнание. У влѣчугитъ и птицитъ този процесъ продължава, додето стигнемъ до бозайницитъ, дето предниятъ мозъкъ — т. н. голѣмъ мозъкъ — е най-развитъ и сѣщевременно виждаме у тѣхъ богатъ душевенъ животъ. Човѣкъ, който има най-развитъ голѣмъ мозъкъ, има сѣщевременно и най-сложенъ душевенъ животъ, най-развито съзнание.

Тая зависимостъ вече не подсказва ли — може да каже единъ материалистъ — че душевниятъ животъ, съзнанието, мисълта не сѣ нищо друго, освенъ функции на мозъка? Тогава е близко да приемемъ, казва материалистътъ, че мисълта и всички други психични процеси се дължатъ на материални процеси, на особени трептения на материята. Възъ основа именно на този начинъ на разсуждение западно-европейскитъ материалисти отъ срѣдата на XIX в. твърдѣха, че мозъкътъ така отдѣля мисълта, както черниятъ дробъ — злъчката.

Когато човѣкъ падне и си удари зле главата, изгубва съзнание. Материалистътъ въ този случай може да каже: „Не е ли ясно отъ това, че съзна-

нието не е нѣщо независимо отъ материята, защото щомъ мозъкътъ се повреди, изгубва се съзнанието. Ако то съществува самостоятелно, какво става съ него при мозъчната повреда, къде отива то? А ако мозъчната повреда при ударъ или сътресение е малка, то съзнанието напълно не се изгубва, а страда само нѣкоя психична проява, напр. паметта и пр. Не е ли очевидно, ще каже материалистътъ, че психичниятъ животъ е функция на физиологичнитъ процеси въ нервната система?

После друго. Геологията учи, че слънчевата система е създадена отъ мъглявина, която поради вращателното си движение е развила центробѣжна сила. Последната става причина да се откъснатъ пръстени, които после се сгъстяватъ въ нѣкои свои точки и образуватъ планетитъ. По сѣщия начинъ сж били образувани споредъ тая теория, наречена Кантъ-Лапласова, и спътниците около планетитъ. Даже опитътъ на белгийския ученъ Плато възпроизвежда изкуствено това образуване на планетитъ въ миниатюръ: приготвя се отъ спиртъ и вода смѣсъ, която да има гъстотата на дървеното масло. Тогава ако капнемъ капка масло въ тая смѣсъ, капката добива сферообразна форма и застава на мѣстото, дето я поставимъ. Ако я проумшимъ съ игла и я завъртимъ, ще имаме нѣщо, което ще наподобява образуването на планетитъ. Даже и днесъ виждаме около Сатурна пръстенъ, който напомня процеса на образуването на планетитъ и спътниците по този начинъ. Материалистътъ би могълъ да каже: „Каква голѣма разлика между този начинъ на образуване слънчевата система и библейския разказъ за сътворението на свѣта въ шестъ дни!“

Отъ друга страна еволюционната теория учи, че видоветъ сж произлѣзли единъ отъ другъ чрезъ постепенно усъвършенствуване. Материалистътъ ще каже: „Къде остава тогава разказътъ, че всички видове сж произлѣзли въ днешния си видъ отъ ржцетъ на Твореца?“

Учили сж детето по-рано, че човѣшката душа е неразрушима, вѣчна, обаче сега въ естественитѣ науки учениктѣ не учи нищо такова.

Въ такова неопредѣлено положение, люшканѣ между два миросгледа, той живѣе известно време, но най-сетне едната страна побеждава — може би още въ VI кл., а може би въ VII или VIII. Значи най-сетне има известенъ изходъ отъ сражението между двата миросгледа въ душата му. И нѣма нужда да казваме, чия е победата: победата е на научния миросгледъ надъ вѣрата.

Горнитѣ примѣри сж само нѣколко, но тѣ могатъ да се увеличатъ. Тѣ показватъ, кой е онзи ходъ на разсѣждане, по който сръдношколникѣтѣ идва до материализма. Той води идеенъ животъ, търси смисъла на живота, душата му копнѣе за миросгледъ и не може да остане въ противоречие. Кога се натъкне на такова, когато дойде до раздвоение, той избира фактитѣ на естественитѣ науки и идва до материализма, защото тѣзи науки се опиратъ на фактитѣ и опита, на апарати, на машини, на работа съ епруветката и ретортата, съ микроскопа, опиратъ се на наблюдението на земнитѣ пластове, на изучаването на вкаменелоститѣ и пр. И всичко това е тѣй реално, осезателно и пълно съ доказателна сила! Особено ярко изпъква противоречието, което нагледъ сжществува между духовния и естествонаучния миросгледъ, въ книгата на Арнолдъ Доделъ: „Мойсей или Дарвинъ?“

Всѣки ученикъ, който горе-долу има по-идеенъ животъ, е преживѣлъ презъ гимназиалния периодъ една вътрешна борба между вѣрата и науката. Тая трагедия е неизбежна при днешното положение на нѣщата. Понеже научнитѣ факти сж добити въз основа на точнитѣ методи на опита и наблюдението, то естествено е, какъвъ ще бжде изходътъ на тая борба: той възприема научното обяснение като по-вѣрно; после той отождествява научното обяснение съ материализма и става материалистъ.

Ученикътъ значи си поставя дилемата да избере между това, което е лишено отъ доказателство, и това, което на всѣка крачка се подкрепя съ такива. Естествено е, че най-сетне победата ще бжде на страната, дето сж доказателствата. Затова именно то приема науката и отхвърля вѣрата.

Тѣй че много естествено е, понятно е, защо юношата като свърши гимназията, става материалистъ. Даже би било чудно, ако не ставаше това при сегашнитѣ условия. Тѣй че никаква изненада нѣма въ това, че ученикътъ заедно съ завършването на срѣдното си образование е вече убеденъ материалистъ.

И никой, разбира се, не трѣбва да го укорява за това. Всѣки другъ на мѣстото му при сегашнитѣ условия би направилъ така, ако честно иска да си образува мирогледъ. Почти всички, които сж свършили гимназия, сж минали по пътя, описанъ погоре. Ученикътъ е искренъ, той иска да разсждава критически. Всѣки, който има критическо отнасяне къмъ нѣщата, би избралъ доказаното. Трѣбва веднѣжъ за винаги да знаемъ, че единъ критически умъ, единъ интелигентенъ човѣкъ не е въ състояние да върва слѣпо въ това или онова, ако е убеденъ, че то противоречи на научнитѣ факти, които той е изучилъ и които сж много добре доказани.

Ученикътъ схваща при това положение на работитѣ, че училището е основано на противоречие, понеже въ горнитѣ класове на гимназията се опровергава това, което той е училъ въ първоначалното училище, прогимназията и въ нѣкои гимназиални класове.

Ще приведа единъ примѣръ, описанъ въ книгата „Христосъ“ отъ Ернестъ Навилъ. Отъ детинство той билъ много религиозенъ и се чувствувалъ щастливъ. После билъ изпратенъ да следва въ Парижъ въ едно педагогическо училище. Подъ влиянието на училищния духъ у него се заражда съм-

нение въ вѣрата. У него почнала борба, която завършила съ победа на материализма. Ето какъ описва той тая криза:

„Никога нѣма да забравя оная декемврийска нощъ, когато за прѣвъ пѣтъ се разкъса покривалото, що покриваше отъ мене моето невѣрие. Азъ като че ли сега слушамъ звука отъ моитѣ стѣпки въ оная тѣсна и гола стая, дето имахъ обичай дълго да се разхождамъ следъ часа на първия сънъ. Азъ още виждамъ оная полупокрита отъ облацитѣ луна, която отъ време на време освѣтаваше студентитѣ прозорци на тая стая. Часоветѣ на нощта минаваха, но азъ не ги забелязвахъ. Следѣхъ съ безпокойство насоката на моята мисль, която постепенно се спускаше въ дълбочината на моята съвѣсть, и разпрѣсквайки една следъ друга моитѣ иллюзии, които до тогазъ забулваха моето зрение, отъ минута на минута все по-враждебно представяше предъ менъ нейната обратна страна. Напраздно азъ се ловѣхъ за моитѣ последни вѣрвания, както давециятъ се лови за най-малкия отломъкъ на разбития корабъ. Напусто. Плачехъ отъ неизвестната пустошь, въ която се готвѣхъ да плавамъ. Азъ се обърнахъ за последенъ пѣтъ къмъ времената на моето детство, къмъ моето семейство, къмъ моята страна, къмъ всичко, що ми бѣше скъпо и свето. Неудържимото течение на моята мисль бѣше много по-силно. То ме задължаваше да отхвърля всичко: родители, семейство, спомени, вѣрвания. Испитанието се продължаваше все по-упорито и по-строго, колкото повече се приближаваше къмъ своя край. И само тогазъ то се спре. И тогазъ азъ узнахъ, че вътре въ менъ не е останало вече нищо; че цѣлата моя предишна вѣра въ себе си, въ Бога и въ моето назначение въ сегашния ми и въ бждещия ми животъ е изгубена. Този моментъ бѣше ужасенъ, и когато на сутринята измъченъ се хвърлихъ върху постелята, азъ чувствувахъ, че този предишенъ животъ, толкова радостенъ, напълно угасва и предъ мене се

открива другъ животъ мраченъ, безлюденъ, кждето сега трѣбва да живѣя самотенъ съ моята кобна мисль, която ме отдалечи отъ моя предишенъ животъ и която азъ бѣхъ готовъ сега да прокълна“.

Другъ примѣръ ще взема отъ романа „Нотосариенс“ отъ Пшибишевски. Едно отъ действащите лица въ романа е Маритъ. Фалкъ, главниятъ герой въ романа, отъ детинство се познава съ нея, понеже сж живѣли близко единъ до другъ. Той оставя родното си мѣсто за дълго време, понеже следва въ разни университети. По едно време се връща за малко време въ родното си мѣсто и тамъ отново се срѣща съ Маритъ, съ която се разговарятъ често и надълго. Маритъ е възпитана въ духа на строгата вѣра, а Фалкъ е атеистъ. Той чрезъ науката е дошълъ до атеизма. Сегисъ-тогисъ въ разговоритъ зачекватъ и въпроса за вѣрата, и Фалкъ съ насмѣшка ѝ говори за схващанията на вѣрата. Даже Фалкъ често гледа да засѣга такива въпроси и се старае да изкара изъ главата ѝ тия разбирания. Маритъ се опитва да спори съ него, но понеже той е много начетенъ, отговаря на всѣко нейно възражение, и тя не знае, какъ да му отговори. Той се бори, бори се съ крайни сили, за да спаси своята вѣра, която е нейната опора въ живота. И веднѣжъ, когато е паднала на коленѣ да се моли, у нея се заражда червеятъ на съмнението, дали всичко това е вѣрно, дали е права. И постепенно тя трѣгва по този пжтъ. Фалкъ побеждава. Но защо? Защото Маритъ не могла да отговори на доводитѣ му, като не е владѣла най-новитѣ научни изследвания, които материализмътъ не може да обясни.

Нѣкой би могълъ да каже: „Като мѣрка противъ това положение най-добре е да се увеличатъ часоветѣ по вѣроучение въ училищата“. Но това не би разрешило въпроса. Защото тукъ е въпросътъ да се хвърли мостъ между духовния мирогледъ и естествения науки. Макаръ и да се изучава вѣроучение въ горнитѣ класове съ увеличени часове,

това противоречие ще си остане и даже ще изпъкне съ още по-голяма сила и яркостъ.

Какво трѣбва да се прави? Дали да се ограничатъ въ нѣщо естественитѣ науки въ гимназиитѣ? По никой начинъ. Тѣ сж много важни и необходими за разбирането на природата, на живота. Тѣ сж отъ голѣма ценностъ за формиране характера на младежа.

Въ краенъ случай, най-много, което може да се постигне по този начинъ, е да се препоръча на ученицитѣ „двойното книговодство“ на Вагнеръ. Той предлага човѣкъ да има двойно книговодство въ душата си: едно за научнитѣ въпроси, а друго за въпроситѣ на вѣрата. Къмъ първитѣ той да се отнася строго критически, а къмъ вторитѣ — съ слѣпа вѣра, безъ да обръща внимание да бжде вѣрата му въ хармония съ ума и знанията му. Но това „двойно книговодство“ е най-лошото, най-опасното, което можемъ да искаме. Тогава ще получимъ раздвоени, безсилни характери. Но това не е и възможно въ днешния вѣкъ. Разрешението на въпроса ще разгледаме въ следната глава.

За идейния животъ въ срѣднитѣ училища

Кой е изходътъ отъ това положение, което изложихме по-горе? Беконъ е казалъ: „Малкото философия, малкото наука отдалечава човѣка отъ Бога, а по-дълбоката наука отново го приближава при Него“. Едничкиятъ изходъ е следниятъ: Въвеждане въ гимназиитѣ на новитѣ научни факти, на най-новитѣ опити и наблюдения, които довеждатъ до духовнитѣ основи на битието. Ако единъ вѣрващъ, който не владѣе най-новитѣ научни изследвания, влѣзе въ разискване съ единъ материалистъ, последниятъ ще победи, понеже вѣрващиятъ не може да отговори на доводитѣ на материалиста: последниятъ изхожда отъ фактитѣ на естествениятъ науки. Но ако единъ, който владѣе най-новитѣ изследвания въ науката, разисква съ материалиста, първиятъ ще приведе научни изследвания, които водятъ къмъ духовния мирогледъ и които не се поддаватъ на материалистично обяснение.

Обучението и възпитанието презъ третия образователенъ периодъ — гимназиалниятъ — зависи отъ състоянието, въ което се намира човѣкъ презъ този периодъ, зависи отъ силитѣ, които тогава сж въ подъемъ. Тукъ сжщо така трѣбва да се приложи споменатиятъ вече по-горе законъ, че всѣки периодъ трѣбва да работи съ тия сили, които тогава сж въ подъемъ. Само тогава обучението и възпитанието е природосъобразно. Въ третия периодъ се развива логичното мислене, разсѣдъкътъ. Ето защо, всички истини презъ този периодъ трѣбва да се облѣчатъ въ понятия, да се свържатъ съ науката, съ умствения животъ на юношата. Презъ втория периодъ детето е дошло до известни духовни истини, чрезъ

сърдцето, чрезъ чувствата, чрезъ приказки, притчи символи, алегии и пр. Презъ третия периодъ всичко, което младежътъ учи, трѣбва да се постави въ връзка съ цѣлото научно познание, и той да види, какво му говори то.

Защо гимназистътъ трѣбва по чисто наученъ пжтъ да дойде до мирогледъ? Защото по този начинъ ще се запази преди всичко свободата на мисълта му. Така нѣма да бжде упражнено насилие върху него. Най-новитѣ научни факти водятъ къмъ едно по-дълбоко разбиране на природата и живота. Тѣ могатъ да помогнатъ на човѣка за хвърляне мостъ между вѣрата и науката. Срѣдношколникътъ трѣбва да се запознае съ най-новитѣ научни факти. Последнитѣ ще хвърлятъ свѣтлина върху неговата мисль, неговото съзнание. Ще се оставятъ фактитѣ сами по себе си да му говорятъ, и той възъ основа на тѣхъ да тегли своитѣ заключения. Възпитателътъ е длъженъ да му направи достояние най-новитѣ научни факти и изследвания.

Ако проследимъ развоя на науката отъ срѣднитѣ вѣкове насамъ, ще видимъ, че мощниятъ подемъ на естествознанието отъ 15 в. насамъ издигна материализма въ 18 в. въ Франция съ представители Ламетри, Холбахъ, Кондиякъ и пр. Тази вълна се изяви съ по-голѣма сила въ 19 в. и то предимно въ Германия съ представители Бюхнеръ, Карлъ Фогтъ, Молешотъ и пр. После материализмътъ доби разни оттенъци и направления. И се доби схващането, че крепостта на материализма е естествознанието. Най-мощна бѣше материалистичната вълна въ втората половина на 19 в. Тогазъ бѣше епохата, когато естествознанието имаше голѣмъ подемъ въ външното изследване на природата. Именно понеже външното изследване на природата даде голѣми резултати, дойде се до механичното разбиране на природата. Опитаха се да обяснятъ всички жизнени процеси чрезъ физико-химичнитѣ сили и закони.

Но натрупаха се все нови и нови факти, които механичното разбиране, материализмът не може да обясни. А това породи все по-голям повдигане на спиритуалистичната вълна, както въ биологията, тъй и въ всички други науки. Ученитъ се натъкнаха на нови сили и способности въ човъка и въ другитъ организми, които не се поддаваха на старитъ начини на разбиране природата. По този начинъ се откриваха нови хоризонти, които отначало бѣха скромни, но колкото повече се натрупаха фактитъ, толкова повече се идваше до коренна промѣна въ разбиране на природата, въ обяснение на явленията. По този начинъ се подготвяше едно по-дълбоко и по-широко схващане на жизненитъ явления. Спиритуалистичната вълна, която се роди още въ последнитъ десетилѣтия на 19 в. поради новитъ факти, натрупани въ биологията, геологията и пр., отначало се издигаше слабо, съ по-неувѣрени стѣпки, но тя все повече се изправяше съ самоувѣреностъ. И ето, днесъ присъствуваме на любопитно зрелище: все повече материализмътъ свива своитъ знамена и постепенно се оттегля отъ бойната арена на идеитъ. Говоримъ за най-виднитъ представители на науката и философията на Запада — Анри Бергсонъ, Емилъ Бутру, Дришъ, Лоджъ, Айнщайнъ и пр. Видни биолози, физици и пр. възъ основа на научнитъ факти въ последно време станаха убедени апостоли на идеята за духовнитъ устои на битието. Тази спиритуалистична вълна се отрази и върху изкуството: въ поезията, музиката, живописъта и пр.

Учительтъ казва: „Въ срѣдното училище трѣбва да се изучатъ най-новитъ научни факти, които водятъ къмъ по-дълбоко разбиране на природата и живота“. Такива факти могатъ да се посочатъ въ изобилие. Младежътъ, докато свърши гимназията, трѣбва да се запознае съ всички най-нови научни факти и изследвания, които ще му помогнатъ за по-вѣрно разбиране на живота. Много отъ тѣхъ не могатъ да се поддадатъ на материалистично обяс-

нение и водятъ къмъ духовенъ мирогледъ. Естествознанието съ най-новитъ придобивки може да се свърже хармонично съ такъвъ мирогледъ.

Преди да спомена нѣкои отъ тия факти, ще разгледамъ другъ въпросъ: Защо днешниятъ човѣкъ трѣбва да започне именно съ изучаването на материалния свѣтъ за изграждане на своя мирогледъ? Това зависи отъ характера на днешната епоха. Човѣчеството отъ нѣколко хиляди години се е намирало въ инволюционния периодъ, т. е. слизало е все повече къмъ една материалистична култура. А сега почва една епоха на издигане отъ материалистична култура къмъ духовна. Днешната материалистична култура все повече ще се прониква въ бждеще отъ духовностъ. Това е ясно за ония, които могатъ да четатъ по симптомитъ на днешното време. Това е еволюционниятъ периодъ въ историята на човѣчеството. Ето защо, днешниятъ човѣкъ при изграждане на своя мирогледъ трѣбва да започне съ изучаването на материалния свѣтъ.

Нѣкой би могълъ да каже: „Не е ли хубаво да се остави свободенъ юношата, когато порастне, самъ да си образува мирогледъ а не да го подтикваме къмъ това, къмъ което може би нѣма желание?“

На това може да се отговори следното: Преди всичко, това е запознаване съ известни научни факти, а тия факти трѣбва да бждатъ направени достояние на младежа. Съ тѣхното познаване той по-лесно ще се ориентира въ днешното състояние на науката и по-лесно ще може да си образува мирогледъ. Защото единъ наученъ мирогледъ трѣбва да има за основа известни факти.

Че наистина това е и най-голѣмото желание на юношата и младежа, е ясно за всички, които сж влизали въ досѣгъ съ гимназиалната младежъ. Това личи много ясно и отъ въпроситъ, които сж задали на Цвѣтко Петковъ ученици отъ софийскитъ гимназии. Главнитъ тѣхни въпроси сж: различни

обяснения на живота, целъ на битието и на човѣка въ частностъ; за това, което лежи въ основитѣ на Битието; идеаленъ животъ; идейна насока; културенъ пжтъ и пр. Следователно, запознаването съ най-новитѣ постижения въ науката не само че не е нѣщо чуждо на младежката душа, но напротивъ, то е удовлетворение именно на нуждата, която тя чувствува, — една нужда на младежката природа, нужда, която произтича отъ характера на периода, презъ който минава младежътъ. Именно, разглеждането на тия нови факти въ науката ще запълни една празднота, която констатира въ осмокласникътъ въ своя листъ, връченъ на Цвѣтко Петковъ.

Основниятъ образователенъ принципъ трѣбва да бжде свободно възпитание. Трѣбва да се спазва и тукъ, въ срѣднитѣ училища, както и въ основното училище, правилото: Заниманието на ученика съ известни въпроси да не бжде натрапено отвънъ, но да иде отъ вътрешния интересъ на ученика, отъ вътрешни подбуди.

Въ всѣка гимназия ученицитѣ отъ горнитѣ класове се вълнуватъ отъ въпроси, подобни на тия, които сж били зададени на Цвѣтко Петковъ. Тѣ ще бждатъ поставени като една проблема за разрешение. Тѣ ще бждатъ потикъ за търсене, за наблюдение, проучване на новитѣ научни изследвания.

И тогава запознаването съ новитѣ факти въ науката ще дойде като отговоръ на въпроситѣ, които вълнуватъ юношата. Тѣй че въпроситѣ, които възникватъ въ душата на юношата, ще бждатъ изходна точка за образователна работа. И тогава самитѣ ученици ще пожелаятъ да проучатъ най-новитѣ факти, които ще ги улеснятъ въ отговора на възникналитѣ въпроси.

По-долу ще спомена само нѣколко отъ новитѣ научни факти, които могатъ да се изучатъ въ срѣднитѣ училища въ връзка съ останалия материалъ на съответнитѣ учебни предмети и то по-горния методъ. Хубаво е тия факти да бждатъ предимно изъ областта на природнитѣ науки: физика, химия, биология и пр.

Електромагнитна скала на трептенията

Ако разгледаме приложенитѣ тукѣ таблици, ще видимѣ, че човѣкъ възприема като свѣтлина електромагнитнитѣ вълни отъ 49-та октава, т. е. съ дължина 0.076 микрона на вълната — между 4×10^{14} и 7.5×10^{14} трептения въ секунда. Подъ тѣхъ сж инфрачервенитѣ лъчи, които сж невидими за човѣка, а надъ тѣхъ сж ултравиолетовитѣ лъчи, които сж съ по-къси вълни и съ по-голъма фреквенция (честота). Тѣ сж сжщо така невидими за човѣшкото око.

Надъ ултравиолетовитѣ лъчи има една категория неизвестни лъчи, а по-горе сж рентгеновитѣ и космичнитѣ лъчи.

Електричнитѣ вълни на радиото (Херцовитѣ вълни), както се вижда отъ таблицата, сж отъ 25 до 35 октава, обаче сж сжщо така невидими за човѣшкото око. Значи има безброй свѣтове, които човѣкъ не вижда. Видимиятъ свѣтъ и невидимиятъ се преплитатъ, тѣ сж единъ въ другъ. Ако човѣкъ би виждалъ електромагнитнитѣ вълни, по-къси отъ тия на свѣтлината, то свѣтътъ би билъ съвсемъ другъ за него. Предъ него би се отворилъ, тѣй да се каже, единъ невидимъ до сега за него свѣтъ. Свѣтлиннитѣ лъчи, чрезъ които виждаме, сж въ електромагнитната скала само една октава, а освенъ нея има още много десетки и десетки октави. Отъ това следва, че видимата частъ отъ природата е една много малка частъ въ сравнение съ великата реалностъ — невидимата частъ въ природата. Ако хората биха виждали другитѣ октави, предъ тѣхъ би се открилъ единъ грандиозенъ свѣтъ, който сжществува, но е невъзприемчивъ за тѣхъ! Разбира се, това не доказва още духовнитѣ основи на битието, но доказва сжществуването на невидимия свѣтъ. Това е първата крачка. Учителтъ казва: „Този свѣтъ и онзи свѣтъ сж единъ свѣтъ“.

СКАЛА НА ТРЕПТЕНИЯТА

Брой на трептенията въ секунда

62.	октава	4, 611, 686, 618, 427, 389, 904	Непознати
61.	"	2, 305, 843, 009, 213, 693, 952	Рент. лъчи
60.	"	1, 152, 921, 504, 606, 846, 976	
59.	"	576, 460, 752, 303, 423, 488	
58.	"	288, 230, 376, 151, 711, 744	
57.	"	144, 115, 188, 075, 855, 872	Непознати
51.	"	2, 251, 799, 813, 685, 248	
50.	"	1, 125, 899, 906, 842, 624	
			Химични или ул- траморови лъчи
49.	"	526, 949, 953, 421, 312	Свѣтлина
48.	"	281, 474, 979, 710, 656	
47.	"	140, 737, 468, 355, 328	
46.	"	70, 368, 744, 177, 644	
45.	"	35, 184, 372, 088, 832	Неизвестни
40.	"	1, 099, 511, 627, 776	
35.	"	34, 359, 738, 368	Електрични вълни на радиото (Херц. вълни)
30.	"	1, 073, 741, 824	
25.	"	33, 554, 432	
20.	"	1, 047, 546	Непознати
15.	"	32, 768	Тонове
10.	"	1024	
9.	"	512	
8.	"	256	
7.	"	128	
6.	"	64	
5.	"	32	
4.	"	16	
3.	"	8	
2.	"	4	
1.	"	2	

Дълж. на вълната	Брой на трептенията въ секунда
	Следватъ космичнитъ лъчи
$\frac{1}{14}$ ангстрьома	4×10^{19}
	Рентгеновитъ лъчи
12 ангстрьома	25×10^{17}
	5 октави неизвестни лъчи
5000 ангстрьома	6×10^{15}
	Ултраморави лъчи
	7.5×10^{14}
	Видими лъчи на свѣтлин. [една октава]
0.076 микрона	4×10^{14}
	$8\frac{1}{2}$ октави инфра-червени лъчи
0.314 м. м.	10^{12}
	$3\frac{1}{2}$ октави неизследвани лъчи
3 милиметра	10^{11}
	] Електрически вълни на радиото

З а б е л е ж к а. Единъ микронъ е една хилядна часть отъ милиметра, а единъ ангстрьома е една десетомилионна часть отъ милиметра.

Новитѣ възгледи върху материята

Въ срѣднитѣ училища трѣбва да се изложатъ новитѣ възгледи върху материята, за да се покаже, че самата материя напоследѣкъ се разглежда вече като кондензирана енергия. Това е въ връзка съ новитѣ факти на физиката и химията. Този въпросъ може да се изучи въ духа на съчиненията на Густавъ льо Бонъ*) и пр. Трѣбва да се изучи естеството на атомитѣ, на електронитѣ и пр. Ето що казва инженеръ-химикътъ Д. В. Кочовъ**): „Материализацията и дематериализацията сж вече термини на модерната физика и то въ най-букваленъ смисълъ на тия думи. Превърне ли се свѣтлината въ веществени частици, наричатъ това явление „материализация“, и то е такова въ най-точния смисълъ на понятието материализация, защото свѣтлината е явление на нематериалния свѣтъ, а осезаемитѣ частици, въ които е наблюдавано въ последно време, че тя се превръща, сж точно онова, което наричаме материя. И обратно — трансформира ли се една материална частица въ лъчиста енергия — наричатъ това „дематериализация“. Горнитѣ резултати сж добити отъ многократнитѣ опити на Heitling, W. Gentner, R. A. M. Dirac, P. M. Blacett, H. Bethe и др. по следния начинъ: пропускатъ гама-лъчи (нематериални лъчи отъ най-къси вълни) да преминаватъ презъ нѣкои метали (алуминий, желѣзо, олово); на мѣстата, където се забелязва пълно изчезване на лъча (внезапна абсорбция), констатирастъ появата на позитрони и негатрони (положителни и отрицателни електрони). Въ другия случай наблюдаватъ обратното: попаднатъ ли електрони въ високо-потенциални полета, напримѣръ въ атомни ядра

*) Густавъ льо Бонъ: „Създаване и унищожаване на материята“, „Die Entwicklung der Materie“ и пр.

**) „Граници и пропасти“.

то отъ електронитѣ остава само единъ фото-ефектъ, т. е. електроннитѣ частици преминаватъ безъ остатѣкъ въ лѣчиста форма“.

Густавъ льо Бонъ казва *): „Фактитѣ, които доказватъ, че атомътъ е способенъ на една дисоциация, която го води къмъ форми, кждето той губи всичкитѣ материални качества, днесъ сж многобройни, между които най-ценни за забелязване сж излъчванията, които ставатъ не само чрезъ радио-активнитѣ тѣла, но още и чрезъ всички други тѣла“.

Четвърто измѣрение

Нѣмскиятъ математикъ Риманъ и рускиятъ математикъ Лобачевски математически доказаха сжществуването на четвъртото измѣрение. По-после до четвъртото измѣрение съ логическа последователностъ дойде Айнщайнъ, сжщо така и видниятъ ученъ Хинтънъ **). Съ четвъртото измѣрение сж се занимавали Успѣнски ***)) и Нуаркармъ ****)). Колко измѣрения схваща и разбира едно съзнание, зависи отъ степенята на неговото развитие. Най-нисшитѣ сжщества живѣятъ въ едно измѣрение, съзнаватъ едно измѣрение; по-висшитѣ съзнаватъ две измѣрения, а човѣкъ въ сегашната фаза на своето съзнание живѣе и съзнава три измѣрения. Научната обосновка за сжществуването на четвъртото измѣрение отваря нови хоризонти за човѣшката мисль, разширява неговитѣ възгледи върху природата. Той съзнава вече, че има една велика действителностъ, отъ която схваща само една

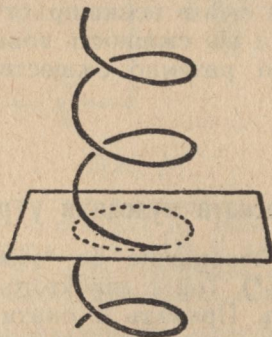
*) „Създаване и унищожаване на материята“, стр. 43—44.

**) „The fourth Dimension“, „A new Era of Thought“ отъ Hinton.

***)) „Четвърто измѣрение“ и „Tertium organum“ отъ Успѣнски.

****)) „Четвърто измѣрение“ отъ Нуаркармъ.

малка частъ, а именно доколкото тая действителностъ се проектира въ триизмѣрния свѣтъ. За да се види, до колко свѣтътъ на четвъртото измѣрение разширява нашитѣ възгледи за свѣта въ сравнение съ нашето познание за свѣта на тритѣ измѣрения, се вижда отъ единъ примѣръ, който привежда Хинтънъ. Отъ този примѣръ се вижда, какво ограничено схващане трѣбва да има едно сѣщество, което има съзнание за две измѣрения, за явленията на триизмѣрния свѣтъ. Ето примѣрътъ на Хинтънъ: Да си представимъ, че въ една равнина живѣе сѣщество, което има понятие за двуиз-

Фиг. 9.

мѣрния свѣтъ, а не и за свѣтоветѣ съ повече измѣрения. То не може да схване нѣщо, което е извънъ тая плоскостъ. Да си представимъ сега, че една спирала пресича тая плоскостъ и отива надолу. Това двуизмѣрно сѣщество ще вижда и ще съзнава само тая частъ отъ спиралата, която минава презъ плоскостъта, а другата частъ отъ нея за него не сѣществува, понеже е вънъ отъ двуизмѣрния свѣтъ (фигура 9). Това сѣщество ще вижда точката, въ която спиралата пробожда плоскостъта, и поради слизането на спиралата, тая точка ще се движи въ окръжностъ, както е показано на фигурата чрезъ пунктираната окръжностъ. А ако издигаме спира-

лата, това същество ще види, че тая точка се върти по същия кръгъ, само че въ обратна посока. То ще схваща разнитѣ положения на тая точка по плоскостъта като зависещи едно отъ друго, и за него би било непонятно, че положенията на точката въ плоскостъта не сж зависими едно отъ друго, но сж въ зависимостъ отъ движението на една спирала.

Успѣхъски привежда следния примѣръ: Ако поставимъ въ една плоскостъ петтѣ си прѣста, то двуизмѣрното същество — което живѣе на тая плоскостъ и съзнава дветѣ ѣ измѣрения, но не възприема и не съзнава нищо, което е извънъ двуизмѣрната плоскостъ — ще смѣта всѣки прѣстъ като отдѣлно явление, а въ сжщностъ това сж краища на ржката на едно разумно същество — човѣкътъ.

Електрическата пулсация у растенията

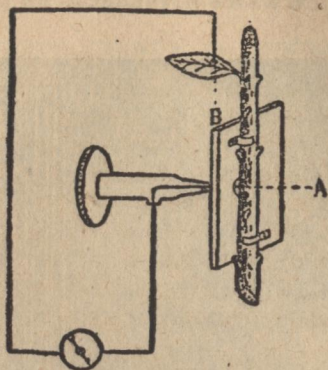
Въ това отношение сж важни опититѣ на Жагадисъ Бозъ*). Той е директоръ на физиологически факултетъ. Правиль е опити съ растението *Desmodium*. Доказалъ е, че електрическитѣ пулсации у растенията сж единъ отъ важнитѣ фактори за изкачването на соковетѣ. Тия пулсации той е констатиралъ чрезъ особенъ апаратъ (фигура 10 и 11).

Днесъ на електричнитѣ явления въ организма се дава голѣма важностъ и е доказано, че много физиологически процеси въ организма сж изразъ на електричнитѣ явления въ него. По този въпросъ Кирилъ Кръстевъ казва**): „Днесъ съ леснота се показватъ, на примѣръ, електричнитѣ явления, които

*) „The physiology of the ascent of sap“, 1920. Интересна е статията върху неговитѣ трудове въ сп. „Revue générale de Botanique“, томъ 36, № 428, августъ 1924 год.

**) „Електричество и животъ“, отъ Кир. Кръстевъ въ ср. „Просвѣта“, септемврий 1940 г., год. VI, кн. 1, стр. 46.

съпътствуватъ мисловната дейность на мозъка. При тия опити различниятъ ходъ на мисълта или

Фиг. 10.

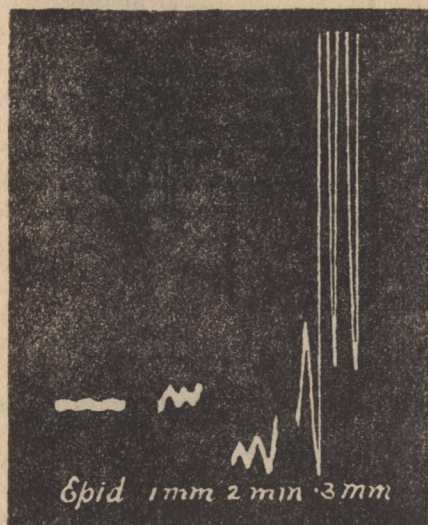
Електриченъ апаратъ (сонда) за изследване електричните пулсации въ тъканитъ. Върхътъ на сондата въ точка А прониква въ стъблото. Вториятъ електриченъ контактъ е въ листа (въ точка В). Долу е галванометърътъ.

на нервното напрежение се изразява съ различни електрични криви линии на трептенията. Робертъ Турнеръ обяснява разцепването на хромозомитъ и отдалечаването на дветъ имъ половинки върху дълителното вретено — съ високата разлика въ потенциала на тия две части, значи цѣлата кариокинетична картина при дълението на клетката трѣбва да е изразъ на електрични явления“.

Радияция на организмитъ. Изследвания на Лаковски

Единъ отъ ученитъ, които говорятъ за радиациитъ на организмитъ, е и Жоржъ Лаковски. Първитъ му изследвания сж изложени въ книгата му „Произходъ на живота“ (1926 г.), която излѣзе въ

второ издание въ 1929 г, съ заглавие „Тайната на живота“. Следъ това се заредиха следнитъ негови кииги: „Приносъ къмъ изучването на рака“ (1927 г.),

Фиг. 11.

Амплитудата на електричнитъ пулсации въ клетъчнитъ пластове на разни дълбочини у растението *Impatiens*: 1) въ епидермиса; 2) на 1 м. м. дълбочина; 3) на 2 м. м. дълбочина; 4) на 3 м. м. дълбочина.

„Универсионъ“ (1927 г.), „Наука и щастие“ (Дълголѣтие и безсмъртие чрезъ вибрациитъ) (1930 г.). „Клетъчни радиации“ (експериментални изследвания) (1931 г.), „Великата проблема“ (1935 г.).

Трѣбва да се изучатъ преди всичко опититъ му за обяснение ориентировката на животнитъ: на коне, кучета, котки, гълъби, пчели, пеперуди и пр. Интересни сж опититъ съ гълъби въ Испания, Германия и пр. Неговитъ опити доказватъ, че всѣко същество изпуска излъчвания, радиации, чрезъ кои-

то то е живъ радиоапаратъ — предавателенъ и приемателенъ едновременно.

Ще дадемъ нѣколко примѣра. Правени сж следнитѣ опити *):

Пощенскиятъ гължбъ се използва за съобщения. Той е особено цененъ въ планинитѣ, когато другитѣ видове пощи сж невъзможни. По какъвъ начинъ пощенскиятъ гължбъ е непогрѣшимъ въ своята ориентировка?

Пощенски гължи, когато прелитатъ близо до единъ радиопредавателъ, напълно изгубватъ своята ориентировка и почватъ да летятъ въ разни посоки. Коя е причината на туй? Това наблюдение е правено отъ мнозина, Съ пеперуди е правенъ следниятъ опитъ: хваната била една двойка, и мжжката била занесена на много далечно разстояние и пусната. Тя останала известно време неподвижна, завъртѣла пипалата си въ всички посоки и следъ това полетѣла по геометрически най-иждия пътъ къмъ женската.

Именно съ подобни опити сж дошли до заключение, че пипалата у пеперудитѣ въ тоя случай играятъ роля на радио-приемателни антени, чрезъ които приематъ радио-вълни.

И не напраздно пипалата се наричатъ въ зоологията още и антени. Значи тия антени, които човѣкъ създава въ радиоапарата, сж създадени отдавна отъ самата природа и то като пипала на пеперудата. Такива антени иматъ и гължбѣтъ и всички други животни.

Водата се намира въ три агрегатни състояния; това зависи отъ температурата: надъ 100° тя се превръща въ пара и не може да се види, а подъ 0° тя е твърдо тѣло. Между 0° и 100° тя е течнo тѣло. Електромагнитнитѣ вълни иматъ нѣщо аналогично, само че по отношение на дължината имъ или по отношение на тѣхната фреквенция (честота).

*) Сп. „Наука и животъ“, год. XIV, кн. 4 и 5, декемврий и януарий, 1941—42 год.

Когато тѣ иматъ опредѣлена дължина на вълната или опредѣлена честота, тогава се виждатъ като свѣтлина. Когато тази дължина на вълната се намали или честотата се увеличи, човѣкъ не ги вижда; такива сж напр. радиовълнитѣ, рентгеновитѣ лъчи, гама-лъчитѣ на радия и пр. Но всички тия електромагнитни вълни, независимо отъ дължината и честотата си, се разпространяватъ съ еднаква скоростъ — съ скоростъ 300,000 км. въ секунда. Ако природата е създала окото като приемникъ за видимата свѣтлина, защо у нѣкои организми тя да не е създала апаратъ за приемане на електромагнитни вълни съ друга дължина и честота? Напримѣръ, ултравиолетовитѣ лъчи сж невидими за човѣшкото око, обаче сж видими за пчелата. Стая съ ултравиолетови лъчи е свѣтла за пчелата, а тъмна за човѣка. Тогава лесно може да се схване, какъ гълъбитѣ, пчелитѣ, пеперудитѣ и пр. могатъ да се ориентиратъ чрезъ радиовълнитѣ, които изпущатъ и приематъ. Тогава се идва до заключение, че единъ организъмъ изпуща и приема електромагнитни вълни. Това е установено научно. Организмътъ изпуща невидими електромагнитни вълни. Правенъ е следниятъ опитъ: женска пеперуда била поставена въ металическа кутия, която не позволява на радиовълнитѣ нито да влизатъ, нито да излизатъ, и тогава мъжката пеперуда не могла да я намѣри, даже и отъ малко разстояние. Човѣкъ живѣе въ свѣта и го възприема чрезъ сътивата. Кое то човѣкъ вижда, е видимо, а което не се възприема отъ окото, е невидимо. Човѣкъ научно е намѣрилъ, че сжществуватъ и много нѣща, които сж невидими.

Т. н. насѣкомо „гробаръ“ знае отъ голѣмо разстояние да се опъти право къмъ разлагащия се трупъ. Може ли да се предположи, че миризмата го привлича? Ако трупътъ изпуща миризма, последната може да се разпространи само на нѣколко десетки метра наоколо. Тая хипотеза тукъ, както и за много подобни случаи, пада поради голѣмината на разстоянието.

За изследванията на Лаковски ще цитираме нѣколко реда отъ Кир. Кръстев^{*)}: „Обяснението, което Лаковски дава на прелитането на птицитѣ къмъ незнайни страни е, че тѣ, наелектризирани съответно, улавятъ по въздуха вълнитѣ, излъчени отъ намиращитѣ се на хиляди километри насѣкоми, растения и др., съ които се хранятъ. По тѣзи вълни птицитѣ се ръководятъ при своя полетъ. Това обяснява, защо преди да отпътува ятото, извършва множество кръгове: то опитва различни височини, за да попадне точно на ръководната и благоприятна вълна. Апаратътъ, съ който улавятъ електричните вълни, сж, споредъ едно отдавна изказано предположение, полуокръжнитѣ канали въ вътрешното имъ ухо. Лаковски мисли че и сухоземнитѣ животни за намиране своята храна се водятъ по нишкитѣ на електричните вълни. Само така можемъ да си обяснимъ, че кучето и конътъ, напримѣръ, могатъ да уловятъ отъ далечъ до десетъ километра електричните вълни на своя господарь. Опашката служи и за антена за улавяне на вълнитѣ. Лаковски отбелязва, че опашката е въ прѣка връзка съ важни нервни центрове, и кучето, напримѣръ, което иска да отгатне желанието на господаря си, маха опашката си“.

Професоръ Петко Петковъ като споменава за изследванията на Лаковски, казва между другото^{**)}: „Като се иматъ предъ видъ тѣзи опити, можемъ лесно да си обяснимъ, че и камилата въ пустинята се упътва по сжщия начинъ направо къмъ оазиса съ такава увѣреностъ, като че ли го вижда. Така можемъ да си обяснимъ, и какъ кучетата намиратъ своя домъ и господаря си. Известно е сжщо, че когато наближи зимата, мишкитѣ въ Норвегия напускатъ планинскитѣ мѣста, въ които живѣятъ, и се отправятъ къмъ морето по права линия“.

^{*)} „Електричество и животъ“, отъ Кир. Кръстевъ, въ сн. „Просвѣта“, септемврий 1940 г., год VI, кн. 1, стр. 46.

^{**)} „Невидими тѣлесни лъчи“, отъ проф. П. Петковъ, въ сн. „Просвѣта“, юний 1940 г., год VI, кн. 10, стр. 1274-1275.

Митогеннитѣ лжчи на Гурвичъ

Проф. Александъръ Гурвичъ е почналъ своитѣ опити най-първо съ коренитѣ на лука, и е дошълъ до констатиране на тия излжчвания у организмитѣ (фиг. 12). Гурвичъ ги нарича митогенни лжчи, понеже отъ тѣхното въздействие се усилюва клетъчното дѣление (митоза значи клетъчно дѣление). Може би тия лжчи сж идентични или сродни съ радиациитѣ на Лаковски.

Първиятъ му трудъ за митогеннитѣ лжчи е напечатанъ въ 1924 г. *) После е писалъ множество статии върху тия лжчи, които въ 1936 г. събра и изложи въ специална монография **). Той е събралъ около себе си група ученици, които работятъ въ сжщото направление. Ето нѣкои отъ трудоветѣ на ученицитѣ му: Франкъ и Салкиндъ изследваха митогеннитѣ лжчи на морския таралежъ *Strongylocentrotus* (1927 г.). Баронъ и Салкиндъ направиха опити съ яйцата на сжщия морски таралежъ въ 1929 г. С. Салкиндъ, А. Потоцка и Н. Цоглина направиха опити върху митогеннитѣ лжчи у два вида членести червеи: *Saccocirrus* и *Protodrilus*. После тѣ изследваха митогеннитѣ лжчи на жабешкото сърдце, на сърдцето и хемолимфата на рака.

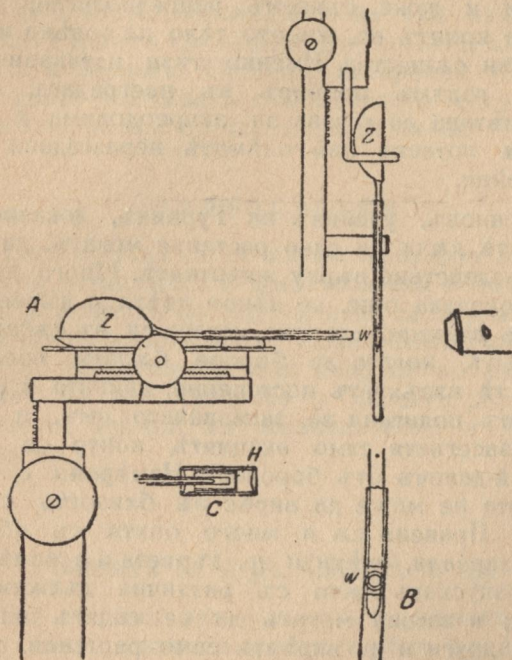
Франкъ и М. Коперина изследваха взаимната митогенна индукция у яйцето на морския таралежъ въ 1930 г.. Блахеръ и Холцманъ въ 1930 г. изследваха митогеннитѣ лжчи у ларвитѣ на земноводнитѣ.

Бахромеевъ въ 1930 г. изследва проникваемостта на животинскитѣ клетки при облжчване съ митогенни лжчи. А. Потоцка изследва въ 1930 г. плесенитѣ при облжчване съ митогенни лжчи. Други ученици на Гурвичъ сж Аникинъ, Подолская, Нина Гурвичъ и пр.

*) „Archiv für Entwicklungsmechanik“, 103 томъ, 1924 г.

**) „Митогенетичния излучения“.

Проф. Петъръ Петковъ така говори за изследванията на Гурвичъ*): „Първитѣ най-точни и най-ценни изучавания върху невидимитѣ лъчи, изпуска-

Фиг. 12

Опитъ за митогенна индукция. Z [отгоре] луковичата съ индуктирания [облъчващия] коренъ; Z [от-
лъво] — луковича съ индуктиращия [облъчващия]
коренъ. O — частъ на хоризонталенъ микроскопъ
за центриране на индуктиращия коренъ.

ни отъ живото същество, направи видниятъ руски
биологъ Гурвичъ, който откри т. н. отъ него жиз-
нени или митогенни лъчи. Спореде неговитѣ на-

*) Op. cit., стр. 1273.

блюдения живитѣ същества изпускатъ невидими лъчи, които излизатъ отъ живата протоплазма на клетките имъ. По този начинъ Гурвичъ откри пѣтъ за чисто научните изследвания на нѣкои едва издозиранни и даже съвсемъ непредполагани сили, които се криятъ въ живото тѣло на човѣка и другитѣ живи същества. Именно тѣзи изучвания направиха голѣмъ пробивъ въ преградата, която бѣше смѣтана до тогава за непреодолима и задъ която сж потаени най-голѣмитѣ неразгадани свѣтовни тайни.

Русиновъ, ученикъ на Гурвичъ, доказва, че жизненитѣ лъчи на едно растение могатъ да укажатъ въздействие върху животнитѣ. Много наблюдения показаха още, че нѣкои цвѣтя и дървета си оказватъ взаимно влияние, когато сж въ сѣседство. Напримѣръ, когато до борове бждатъ посадени акации, тѣ изсѣхватъ постепенно, каквито и грижи да бждатъ полагани за запазването имъ, и оставатъ незасегнати само акациите, които се намиратъ най-далечъ отъ бороветѣ. Намѣрено е, че и смокинята не може да вирѣе въ близость съ маслината. Правени сж и много опити съ ябълки, круши, зарзали, орѣхи и др. дървета и е намѣрено, че тѣ изпускатъ лъчи съ различна дължина на вълната; и затова могатъ да се садятъ наблизоедни до други и да вирѣятъ само растения, които иматъ по-средни вълни“.

Ето що казва А. И. Маневъ*) за изследванията на Гурвичъ:

„Известни сж опитите на руския биологъ Гурвичъ, който установи, че луковиците излъчватъ лъчи, които взаимно си влияятъ, вследствие на което става бързо дѣление на клетките имъ. Въ началото на 1934 год., Гурвичъ е напра-

*) „Хипнотизъмъ“ отъ А. И. Маневъ, въ сп. „Природа и наука“, год. VI, книга III.

вилъ изложение по този въпросъ въ Виена предъ отбрана аудитория отъ лѣкари, физиолози, химици, физици и пр. Следъ като изложилъ своитѣ пораншни открития, Гурвичъ пристѣпилъ къмъ изложението на последнитѣ свои открития. Проф. Гурвичъ установи, че съществуватъ нѣколко вида лжи на живота. Източникитѣ на тия излъчвания споредъ Гурвичъ сж кръвта, мускулитѣ, костниятъ мозъкъ и нервитѣ. Особено интересни били лжитѣ, които изхождатъ изъ нервната система: тѣ сж разнообразни, съ различна дължина“.

Радиостезия

Тукъ трѣбва да се изучи историята на радиостезията, по-важнитѣ ѝ представители и по-важнитѣ опити *). Опититѣ по радиостезия сж другъ методъ, чрезъ който констатираме излъчванията или радиациитѣ на организмитѣ. Има апарати за измѣрване вълнитѣ на излъчванията у разнитѣ растения, у различнитѣ органи на животинското и човѣшко тѣла и пр.

Опититѣ на д-ръ Килнеръ и др.

Той поставя разтворъ отъ дицианинъ между две стѣклени плочи, и когато човѣкъ гледа презъ този апаратъ на нѣкой организъмъ, вижда неговитѣ излъчвания. Така сж били наблюдавани излъчванията или радиациитѣ и на човѣшкото тѣло. Много други учени следъ него повториха съ успѣхъ неговитѣ опити. Проф. Петъръ Петковъ така говори за изследванията на Д-ръ Килнеръ и на др. учени **):

*) De la Baguette de coudrier aux détecteurs du prospecteur“ отъ проф. инж. Turenne — Парижъ, 1931—1935.

**) „Невидими тѣлесни лжи“, въ сп. „Просвѣта“, юний 1940 г., год. VI, кн. 10.

„Проучванията на Райхенбаха не обърнаха сериозно внимание. По-късно, обаче, следъ откриването на рентгеновитъ, катоднитъ и др. лъчи, Райхенбаховитъ изучвания обърнаха внимание на разни учени, между които и на французитъ Дьо Роша и д-ръ Дюрвилъ. Тъ повториха проучванията на Райхенбаха и дойдоха до заключение, че лъчеизпускането около тѣлото на живия организъмъ достига отъ 20 см. до 1.050 м. и изчезва скоро следъ смъртта му. Мозъкътъ, изваденъ отъ току-що убито зайче, излъчва нѣколко минути сияние, което после постепенно изгасва. Лъчеизпускането се засилва въ областта на сътивнитъ органи, но у глухитъ не излиза навънъ отъ ушитъ. Освенъ това, тѣзи изследвачи твърдятъ, че лъчеизпусканията нѣматъ еднакъвъ цвѣтъ въ тѣлото. Първиятъ ученъ, който се опита да приложи по-точно опитното изследване на тази проблема, е д-ръ Валтеръ Килнеръ. Чрезъ особени течности, които усилватъ чувствителността, той се подлага най-напредъ на т. н. сензибилизация или придобиване на по-голяма чувствителностъ. По сжщия начинъ се усилва, на примѣръ, и чувствителността на фотографскитъ стъкла къмъ червената, гължбовата и др. бои. Следъ продължителни опити чрезъ веществото дицианинъ, произведенъ отъ каменовжглената смола, споредъ него око̀то става чувствително къмъ невидимитъ лъчеизпускания на тѣлото. За да извърши опита, разтвореното вещество се поставя въ плоскъ стъкленъ сждъ, изправенъ предъ око̀то. Тогавъ споредъ Килнеръ около човѣшкото тѣло се вижда овално дълго сияние. Най-интересното, което учениятъ твърди, е, че има строга зависимостъ между невидимото сияние и болезненото състояние на тѣлото, защото при заболяване на нѣкои отъ вътрешнитъ органи, сиянието потъмнявало на съответното мѣсто. Той твърди още, че у по-културнитъ хора сиянието се проявява по-силно, отколкото у грубитъ и умствено недоразвититъ“.

Изследвания върху телепатията

Тя е установена научно от много учени въ Европа и Америка. Научни комисии сж правили опити за телепатично предаване между Берлинъ и Виена. И въ много други държави въ Европа сж правени подобни научни опити. Опити за телепатично предаване е правилъ и Жптонъ Синклеръ. На 13 юлий 1928 г. неговиятъ роднина Робертъ Ирвинъ пребивавалъ въ гр. Пасадена. Опитътъ се състоялъ въ 11 1/2 часа сутриньта. Синклеръ и жена му въ сжщото време се намирали на 65 клм. далечъ отъ Пасадена. Тя е била силно съсърдоточена въ този моментъ и приела мисълъта на братъ си. Следъ това били правени други подобни опити за предаване между Ирвинъ и сестра му. Даже сж правени сполучливи опити за телепатично предаване между Европа и Америка.

Андрей И. Маневъ, като привежда наблюденията на проф. Шарлъ Рише върху телепатията, описва следния опитъ на италианския професоръ Калегари за предаване на мисълъта*): „Въ болницата той взема две отъ сестритъ, привързва имъ очитъ и ги поставя една срещу друга, седнали на разстояние 4 метра. Сестрата, която служела като приемателъ, казала, че другата сестра ѝ разказала за единъ пациентъ въ болницата. Тя казала името му и признацитъ на болестъта. Предаващата сестра наистина потвърдила, че изпратила съ мисълъта си името на болния и признацитъ на болестъта“.

По-нататкъ Маневъ продължава: „Примъри за подобни явления могатъ да се приведатъ въ изобилие. Нашата задача е, обаче, не да се отвлъчемъ само въ примъри, нито пъкъ да ги отречемъ, а да ги обяснимъ. Биолозитъ Гурвичъ, Лазаревъ и други чрезъ редица опити сж доказали, че живитъ организми излъчватъ различни по дължина, неви-

*) „Телепатия и ясновидство“ отъ А. И. Маневъ, въ сп. „Природа и наука“, год. VI, кн. II. октомврий 1935 г., стр. 27.

дими за нашето око лъчи. Особено тия лъчи сж най-много излъчвани изъ нервната система. Какво става при горнитѣ случаи? Както радиоприемателътъ изпраща невидими за окото вълни, които въ сжщия мигъ биватъ доловени отъ радиоприемателя, така едно съзнание може да изпрати мисли на друго съзнание. При опита на проф. Калегари едната сестра силно мисли за единъ пациентъ, мисълта се пренася презъ пространството и се долавя отъ друга сестра.

И така, това, което прави природата, може да го прави и човѣкъ, защото е частъ отъ нея, и следователно, съдържащъ всички сили, криещи се въ природата.

Природата ни показва, какъ можемъ да използваме нейнитѣ закони и сили, за да се предаватъ речигъ, музиката и т. н. на далечни разстояния. Невидимитъ, неуловимитъ направо съ ухото радиови вълни, биватъ доловени обаче отъ специаленъ апаратъ. Невидимитъ вибрации на човѣшката мисълъ биватъ долавяни понѣкога отъ друга психика (телепатия). Пакъ чрезъ вълни въ природата могатъ да се предадатъ образи на далечни разстояния (телевизия). По сжщия начинъ и човѣшката психика може понѣкога да долови образитъ на предмети и явления отъ далечни разстояния (ясновидство). Както чрезъ рентгеновъ апаратъ се прави възможно виждането въ вътрешността на човѣшкото тѣло, която съ обикновено око не може да се види, така и нашата психика понѣкога може да проникне и види, какво има задъ стенитъ на каквито и да било други предмети. Въ природата има единство, и това, което е възможно за външната природа (макрокосмоса), е възможно и за вътрешната природа (микрокосмоса)“.

Интересни прояви въ живота на растенията и животните

Особенъ и характеренъ е животътъ на насѣкомитѣ. Въ това отношение трѣбва да се проучатъ „Ентомологически възпоминания“ отъ Фабръ, „Животътъ на термититѣ“ отъ Метерлинкъ, „Животътъ на пчелитѣ“ и „Душата на цвѣтята“ отъ сщия и пр. Чрезъ тѣзи изучавания ще се види разумността, която работи въ организмитѣ.

Влиянието на зрителнитѣ и слухови усѣщания върху физиологичнитѣ процеси

Тукъ сж интересни опититѣ на Пултонъ върху гжсеницитѣ на пеперудата *Rumia crataegata*. Върху неговитѣ опити по-голѣми подробности могатъ да се намѣрятъ въ книгата на Cuénot: „La gènesе des espèces animales“, 1911.

После сж интересни опититѣ на Пшибрамъ и ученицитѣ му върху рибитѣ. По този въпросъ отъ значение е статията му „Methode autophorer Transplantationen“ въ списание „Archiv für Entwicklungsmechanik“, 99 томъ, кн. 1, 1923. Сжщо сж важни опититѣ на Елеонора Брехеръ върху гжсеницата на пеперудата *Vanessa**).

За влиянието на физическитѣ процеси върху биологичнитѣ могатъ да се дадатъ множество примѣри. Ще дадемъ тукъ само нѣколко такива за изяснение:

а) Професоръ Бойлъ - Лейнардъ**) казва, че нѣкои видове екземи се произвеждатъ отъ скръбъ и страхъ. Той цитира и следния интересенъ примѣръ: Една госпожа видѣла, какъ любимо ней

*) „Die Puppenfärbungen der Vanessiden“, въ сп. „Archiv für Entwicklungsmechanik“, 102 томъ, кн. 4, 1924 г.

**) Тайнатѣ на хубостта, здравето и дългия животъ“. отъ проф. Бойлъ - Лейнардъ.

дете излиза презъ желѣзнитѣ врата на едно заведение. То пушло вратата, и тя помислила, че вратата ще го застигне и ще смаже крака му. Това не станало, обаче тя веднага почувствувала, че кракътъ ѝ силно заболѣлъ и то тъкмо тамъ, дето тя мислѣла, че вратата ще притисне детето. Тя не могла да мръдне крака си отъ мѣстото му. Съ разтривки едвамъ се довлѣкла у дома си. Тамъ видѣла, че кракътъ ѝ е зачервенъ и подутъ, и тя е трѣбвало нѣколко седмици да прекара на легло.

б) Д-ръ Фокашонъ е правилъ следния опитъ: хипнотизира едно лице, написва съ обикновенъ моливъ върху кожата на ржката му една дума и му казва, че въ 4 часа следъ обѣдъ на мѣстото на тази дума ще бликне кръвъ. Събужда го, и наистина, къмъ 4 ч. следъ обѣдъ върху написаната съ моливъ дума бликнала кръвъ.

в) Опититѣ на Павловъ *). Той изкаралъ вѣнъ отъ тѣлото долния край на хранопровода у кучето. Същевременно пробилъ дупка въ стомаха и наблюдавалъ, що става въ него презъ време на опититѣ. Показалъ кжсъ месо на кучето и наблюдавалъ, какъ стомахътъ почналъ да отдѣля изобиленъ сокъ. Направилъ и следния опитъ: накаралъ кучето да изяде кжсъ месо. При последния случай причината на отдѣлянето на стомашния сокъ е сжщо душевното състояние, понеже храната не отива въ стомаха, а презъ долния край на хранопровода излиза вѣнъ отъ тѣлото.

Рускиятъ лѣкарь Булавинцевъ продължилъ опититѣ на Павловъ **): Чрезъ сонда той взелъ проба отъ стомашното съдържание на здрави хора. Следъ това съ вкусови и зрителни усѣщания или чрезъ споменаване на нѣкои храни, възбужда апе-

*) I. P. Pawlow „Die Arbeit der Verdauungsdrüsen“, 1899.
I. P. Pawlow — Walter. „Das Experiment als zeitgemässe und einheitliche Methode medizinischer Forschung“, 1900.

**) Опититѣ му сж изложени въ „Der heutige Stand der Darwinischen Fragen“ отъ Raoul Francé.

тата. Отдѣлениятъ въ този случай стомашенъ сокъ съдържа повече солна киселина (2⁰/₀), както и голѣмо количество пепсинъ, което не се е констатирано при невъзбуждения стомахъ. Той казва:

„Съ експерименталното доказване, че душевнитѣ причини непосредствено даватъ резултатъ въ тѣлото, първоначалната Ламаркова мисль доби такава опора, че не е мжно да се предвиди, че 20 в. ще бжде въкъ на биологичната психология. Опититѣ на Павловъ дадоха доказателства за алотропната каузалностъ, т. е. че душевнитѣ причини могатъ да извикатъ измѣненія въ тѣлото, за което той получи въ 1904 г. Нобеловата премия“.

Професоръ Августъ Паули казва^{*)}: „Целесъобразниятъ характеръ на единъ химиченъ процесъ го прави годно сръдство за задоволяване нуждитѣ на организма; следователно, субектътъ го насочва въ опредѣлено направление. Ако обаче химичнитѣ процеси въ организма иматъ редица причини, тогава би трѣбвало душевното състояние непосредствено да действува върху химичнитѣ процеси. Ние имаме затова косвени доказателства, тъй като физиологията за голѣма своя изненада е дошла до „психичната секреция“, съ което дава едно прѣко доказателство за това. Физиологията може да докаже, че ако покажемъ на едно куче храна, то тя, споредъ това, дали е месо или тлѣстина, ще повлияе върху качеството на отдѣлящия се сокъ, предназначенъ за смилането ѝ“.

^{*)} „Darwinismus und Lamarckismus“ отъ проф. August Pauly.

Хипнотични явления *)

Тъ се изучаватъ въ VI кл. при психологията. Хипнотичнитъ явления отдавна сж установени научно. Тъ трѣбва да се изучаватъ по-подробно въ гимназиитъ, особено по-дълбокитъ фази на хипнотичния сънь.

Тия явления, особено по-дълбокитъ фази, не се поддаватъ на материалистично или механистично обяснение. Тъ противоречатъ на всѣко материалистично или механистично разбиране.

Изследвания върху ясновидството отъ Д-ръ Хансъ Бендеръ

Той е работилъ въ психологическия институтъ на Бонския университетъ (Германия). Работилъ е по строго научни методи съ помощта на нѣколко асистенти.

*) Учителтъ е противъ хипнотизма като лѣчебно или възпитателно сръдство и то по две причини:

1. Чрезъ хипнотизмътъ се върши насилие върху волята на хипнотизирания, значи отнема му се най-ценното, което дава достойнство на неговата личностъ, а именно волята. А Учителтъ е противъ всѣки методъ, при който се употребява насилие. Отъ друга страна, поради насилието върху волята на хипнотизирания и особено ако това продължава систематично, най-сетне последниятъ ще добие слаба воля, т. е. ще се лиши отъ най-висшето, което дава самостоятелностъ на човѣка.

2. Възпитанието чрезъ хипнотизма е повърхностно. То не засѣга сщината на човѣшкото естество. Щомъ мине действието на хипнотичното внушение, сщитѣ пороци се появяватъ отново у човѣка.

Но изучаването на хипнотичнитъ явления е ценно отъ научно гледище, понеже чрезъ тѣхъ може да се хвърли свѣтлина върху известни научни проблеми.

Нови насоки въ биологията

Виждаме чудна целесъобразностъ въ организма. Всъки органъ е приспособенъ къмъ околната срѣда. Въпросътъ е за произхода на тази целесъобразностъ, на това приспособление. Ако допуснемъ, че целесъобразността се дължи на естествения подборъ, тогава ще приемемъ, че тя се дължи на механиченъ факторъ. За да се реши въпросътъ, трѣбва да изберемъ за изследване такива случаи, дето действието на естествения подборъ е напълно изключено поради характера на случая. И ако въ подобни случаи пакъ имаме целесъобразно реагиране на организма и приспособление, очевидно е, че естествениятъ подборъ не е действувалъ. Тогава остава да приемемъ, че целесъобразността се дължи на една разумностъ, която работи вжтре въ самия организъмъ. Тогава идваме вече до психичния факторъ при биологичните процеси. Въ такъвъ случай ще имаме тъй нареченото прѣко приспособление. То е такова приспособление, при което играе ролята вжтрешниятъ, психичниятъ факторъ въ самия организъмъ.

А щомъ приемемъ веднѣжъ, че въ организма действува психичниятъ факторъ като авторъ на целесъобразността и прѣкото приспособление, тогава трѣбва да приемемъ, че този факторъ играе важна роля и при самия еволюционенъ процесъ.

Че наистина имаме единъ разумно действащъ вжтрешенъ факторъ въ организма, се вижда между другото и отъ зарастването на ранитѣ — външни и вжтрешни — или отъ поправката на други повреди въ организма. При счупена костъ, ако въ близостъ имаме мускулъ, той се превръща въ хрущялъ, който отъ своя страна става на костъ, за да се постигне зарастването на костъта. Тукъ виждаме, какъ разумно постѣпва вжтрешниятъ факторъ, като измѣнява даже мускула на

костъ*), щомъ това е износно или целесъобразно за организма. Но ако има други по-близки тъкани, които по-лесно могат да се превърнатъ въ костна тъканъ, тогава околнитъ мускули не взематъ участие. Въ най-разнообразни и трудни случаи винаги организмътъ избира най-целесъобразния пътъ за възобновяване на тъканитъ, за тяхното превръщане, за да се създаде или поправи повредениятъ органъ. Чудна разумность се вижда въ работата на околнитъ тъкани при зарастване на вътрешни рани на организма**).

За да се изтъкне още по-ясно вътрешната регулативна способностъ на организма, биолозитъ правиха редъ опити, при които е изключено действието на естествения подборъ, и констатираха целесъобразно и разумно приспособление на клеткитъ, тъканитъ, органитъ и системитъ на организма къмъ измѣненитъ условия. Възъ основа на тѣзи опити нѣмскитъ биолози въведоха термина саморегулация (авторегулация). Саморегулация означава способността на организма чрезъ вътрешни свои сили да реагира целесъобразно при новитъ условия, за да постигне едно разумно приспособление на клеткитъ, тъканитъ и органитъ си.

Нѣмскиятъ биологъ Шпеманъ пакъ възъ основа на последнитъ успѣхи на биологията въведе въ тая наука термина организаторъ. Това означава една организаторска сила въ организма, която регулира и приспособява по-най-целесъобразенъ начинъ клеткитъ, тъканитъ и органитъ къмъ видоизмѣненитъ условия.

Сжщо възъ основа на новитъ факти въ биологията професоръ Хансъ Дришъ въведе въ биологията термина ентелехия. Подъ ентелехия Дришъ разбира единъ жизненъ и разу-

*) Д-ръ Алекси Карель: „Човѣкътъ — неизвестниятъ“, стр. 298.

**) Ор. cit., стр. 239—240.

менъ, психиченъ факторъ, който работи въ организма и е причина за целесъобразното реагиране на клетките и тъканите, за прѣкото приспособление, което забелязваме въ организма*).

Презъ последнитѣ десетилѣтия експерименталната биология пожъна небивали успѣхи и отвори нови хоризонти за биологията. Съ въодушевление работниците въ тая областъ предприеха всевъзможни опити, за да хвърлятъ свѣтлина върху силите, които действуватъ въ организма. Отъ богатата литература по въпроса ще приведемъ само нѣколко примѣра за прѣко приспособление, дето действието на естествения подборъ е изключено и дето е очевидно, че трѣбва да приемемъ психичния, вътрешния факторъ въ организма като факторъ на регулацията, на приспособлението и целесъобразността.

Опитъ на Л. Колиско

Л. Колиско отъ Щутгартъ отстранилъ далака на питомния заекъ и забелязалъ, че по цѣлата дължина на храносмилателния каналъ се появяватъ тъмночервени петна, които поематъ върху себе си функцията на далака.

Тукъ виждаме, какъ при измѣнение на условията, организмътъ се ориентира при създаденото ново положение и реагира целесъобразно, разумно.

Опитъ на Харисонъ **)

Той направилъ опити съ ларви на разни видове земноводни. Правилъ е присаждане на два крайника.

*) За новитѣ насоки въ биологията се пропоръчватъ между другото :

Prof. August Pauly : Darwinismus und Lamarckismus.

Raoul Francé : Der heutige Stand der Darwinschen Fragen.

Prof. Reinke : Philosophie der Botanik.

D-r Adolf Wagner : Geschichte des Lamarckismus.

**) Journ. Experim. Zool., 32 томъ, стр. 1—136, съ 136 фигури, 1920 год.

Съединявалъ е въ едно части отъ два крайника или е отнемалъ единъ крайникъ и го е поставялъ на сжщото мѣсто, само че превърнатъ въ обратно положение и пр. И при всички тия случаи въ края на краищата забелязвалъ регулационенъ процесъ, който създава нормална форма. Всѣки знае, че въ миналитѣ поколѣния организмътъ никога не е билъ поставенъ при такива състояния, т. е. никога не е имало присаждане на единъ крайникъ върху другъ или превръщане на крайника въ обратно положение. Отъ това следва, че действието на естествения подборъ е изключено. И при все това организмътъ постъпва разумно, целесъобразно, значи трѣбва да приемемъ тукъ действието на вътрешния разуменъ факторъ.

Опити на Шакселъ и Милоевичъ.

Първиятъ е правилъ опити върху Axolotl, а вториятъ — върху тритона. Тѣ отдѣлили преднитѣ и задни крайници на зародиша и ги смѣнили: преднитѣ крайници турили на мѣстото на заднитѣ и обратно. А по форма преднитѣ и заднитѣ крайници се различаватъ. И ако ларвата е млада, то се получавагъ крайници, които съответствуватъ на тѣхното ново мѣсто. Сжщото се получава и при размѣняване на дѣсенъ и лѣвъ крайникъ, Дѣсниятъ крайникъ тогава става лѣвъ и обратно. Нѣкой може да каже, че това е станало като резултатъ отъ функцията на крайниците. Не, крайникътъ чрезъ регулативна способностъ е добилъ форма, съответна на своето ново мѣсто, преди да е почналъ да функционира.

Опити на Морганъ

Той е правилъ опити върху планарии (плоски червеи). Ако се вземе една малка частъ отъ тѣлото на този плоскъ червей, тя възстановява цѣлия организъмъ и то или чрезъ истинска ре-

генерация или чрезъ хармонично размѣстване на веществото. Първиятъ начинъ се избира, когато животното е било хранено, а вториятъ — когато то е гладувало. Тукъ виждаме целесъобразностъ, защото при добро хранене организмътъ разполага съ материали за истинска регенерация, а при недобро хранене такъвъ материалъ липсва, и затова организмътъ се принуждава да размѣства съществуващитъ вече части, за да дойде до цѣлата форма. Организмътъ при разни случаи постѣпва по различенъ начинъ и то винаги най-разумно, най-целесъобразно!

Регенерация на очната леща.

Това е опитъ отъ Густавъ Волфъ презъ 1898 г. Ето неговиятъ опитъ: Знае се, че въ зародиша на грѣбначнитъ очната леща се образува отъ ектодермата, но ако тя се отстрани чрезъ операция, не може да се образува пакъ отъ ектодермата, понеже последната е далечъ. Освенъ това, ако се образува отъ ектодермата, тя не би могла да влѣзе презъ тѣсния отворъ на очната ябълка. Волфъ отстранилъ очната леща на тритона. Още следъ 1—2 дня той забелязалъ промѣна въ тъканитъ на око̀то. По вътрешния рѣбъ на ириса се събрали множество бѣли кръвни тѣлца (лейкоцити). Тѣ почнали да изяждатъ черния ирисовъ пигментъ и то само по вътрешната страна на ириса. Следъ това почнало живодѣленіе на клеткитъ на едно мѣсто на ириса. Клеткитъ на ириса образували една малка издутостъ, която образувала новата леща. Последната значи се образувала вътре въ очната ябълка, отъ ириса. Иначе образуването на лещата се извършило по сѣщия начинъ, както въ зародиша. Само въ едно отношение имало различие. Лещата въ зародиша се откъсва твърде скоро отъ своето мѣсто на образуване, а у възрастния — много по-късно. Мѣстото, което се избира за развитието на лещата, е много целесъобразно. Най-важното е, че тукъ

подборътъ е изключенъ. И наистина, кога тритонътъ подъ действието на подбора е добилъ способността да избира целесъобразно мѣсто и начинъ за регенерация на лещата? Колко пѣти му е била правена операция въ естествения му животъ, та да има подборътъ възможностъ да действува?

Опити на Дришъ

Интересни сж изследванията на професора отъ Лайпцигския университетъ Хансъ Дришъ. Трѣбва да се изучи пѣтътъ, по който Дришъ е дошълъ до спиритуализма чрезъ биологията, чрезъ своитѣ зоологически изследвания*).

Ще резюмираме само нѣколко отъ опититѣ му.

Той поставя яйце на морски таралежъ при съвсемъ особени условия—между две стъклена—и упражнява натискъ върху тѣхъ. Отъ натиска яйцето се сплесква на тънка плоча. Дѣлението на клеткитѣ става по посока, перпендикулярна на натиска, т. е. настрани. Получава се обезформенъ зародишъ, приличенъ на плочка. Веднага следъ премахването на натиска какъ става възстановяването на нормалната ларвена форма? Клетъчното дѣление вече почва да става по посока, перпендикулярна на предишната посока на дѣление, т. е. по посоката, по която по-рано билъ упражняванъ натискътъ. И по този начинъ се получава нормаленъ организъмъ.

Какво констатираме тукъ? Ларвата поради натиска е деформирана, обаче тя е имала въ себе си силата на регулация. Тя веднага по най-целесъобразния, по най-късия пѣтъ възстановява своята нормална форма, като дѣлѣжътъ на клеткитѣ става по посока, перпендикулярна на предишната

*) По важни негови съчинения сж: „Das Werden der Organismen“. „Philosophie des Organischen“. „Die organischen Regulationen“ [1901], „Die Seele als elementarer Naturfaktor“ [1903], „Der Vitalismus als Geschichte und als Lehre“ [1905], „Parapsychologie“ [1932].

посока на дѣление. Тукъ виждаме още по-ясно регулативната сила на организма.

Нѣкои искатъ да обяснятъ регулативната сила съ хормони. Обаче Дришъ възразява на това така: Регулацията не е единъ простъ хомогененъ актъ, за който може да послужи единъ установенъ специфиченъ материалъ, напримѣръ нѣкой видъ хормонъ, но тя е единъ извънредно сложенъ процесъ и то типиченъ: въ разни специални случаи регулацията се проявява по специаленъ начинъ.

За да се хвърли по-голъма свѣтлина върху този въпросъ, Дришъ направилъ следния опитъ съ яйцата на морския таралежъ: Взема оплоденото яйце веднага следъ първото дѣление. Внимателно раздѣля дветѣ клетки, безъ да ги повреди, и отглежда всѣка отъ тѣхъ по отдѣлно. Всѣка отъ тѣхъ дава нова цѣла бластула, нова цѣла гастрѹла, типиченъ цѣлъ плутеусъ (ларвена фаза на иглокожитѣ). Изпърво всѣка клетка чрезъ клетъчно дѣление образува нѣщо като полузародишъ. И този последниятъ чрезъ размѣстване на клетъчния материалъ дава цѣла ларва съ пълна симетричностъ, безъ да има типиченъ регенерационенъ процесъ (т. е. не се образува другата половина на ларвата чрезъ пжпуване). Когато Дришъ е правилъ опититѣ следъ второто дѣление на оплоденото яйце — въ фазата на четири клетки — то пакъ всѣка отдѣлна клетка давала сжщия резултатъ.

Отъ този опитъ може да се извади следното заключение: полузародишътъ чрезъ размѣстване на клеткитѣ дава цѣла форма, само че по-малка. Това размѣстване представлява регулация. Тая регулация показва, че въ организма има нѣщо, което не може да се поддаде по никой начинъ на механистично обяснение. Има нѣщо въ организма, което е надъ физикохимичното, надъ механичното. Можемъ да го наречемъ както си искаме: разумно, психично, ентелехия и пр. Това не измѣнява сжщността. Щомъ се признае прѣкото

приспособление, то механистичното обяснение на природата пада! Тогава трѣбва да прибѣгнемъ до немеханиченъ принципъ за обяснение на биологичнитѣ явления.

Дали регулацията е получена чрезъ действието на естествения подборъ? Трѣбва да се запомни, казва Дришъ, че въ такъвъ случай за всѣки даденъ видъ регулация трѣбва да действа специаленъ естественъ подборъ. Напримѣръ, регулативната способностъ по отношение на краката не е достатѣчна, за да има организмътъ регулативна способностъ по отношение на черния дробъ и пр. И даже за всѣки крайникъ трѣбва да е действувалъ естествениятъ подборъ специално. За да има време да действа естествениятъ подборъ, та да се прояви неговото действие, трѣбва редъ поколѣния на даденъ видъ да сж били поставени при дадени условия. Обаче, при опититѣ на новитѣ експериментатори виждаме, че организмътъ се подлага за пръвъ пжть при съвсемъ специфични условия, при които той не е билъ подлаганъ въ природата въ течение на поколѣния, и при това организмътъ пакъ реагира целесъобразно — пакъ проявява регулацията. Това показва, че регулативната способностъ не е изработена чрезъ действието на естествения подборъ. Значи остава да приемемъ, че регулативната способностъ се дължи на сили, фактори, лежещи въ самата сжщностъ на биологичнитѣ явления.

Тукъ ще приведа думитѣ на Райна Станчева Андреева за изследванията на Дришъ*):

„Възъ основа на свои наблюдения върху различнитѣ случаи, когато единъ организъмъ възста-

*) „Предпоставки на виталистичната психология съ огледъ на психологията на Рихардъ Мюлеръ Фрайенфелсъ“ отъ Райна Станчева Андреева въ Юбилейния сборникъ въ честъ на проф. Михаилъ Герасковъ, 1942 г.

новява своитѣ изгубени части било изъ поврхнината на самата ранена поврхностъ, било на известно разстояние стъ това мѣсто, било по другъ начинъ, Дришъ идва до заключение, че организмътъ проявява особена способностъ да запазва своята нормална форма при въздействие на ненормални външни деятели. Следователно, споредъ него трѣбва да се допусне нѣкакъвъ деятель, който действа въ него чисто целесъобразно, като излиза отъ интереситѣ на цѣлото, творейки това цѣло. Дришъ смѣта, че е успѣлъ да намѣри четири строги доказателства за невъзможността да се схване организма като натрупване отъ елементи и за невъзможността да се обяснятъ процеситѣ въ живото тѣло чисто механически.

Ако разрѣжемъ, напримѣръ, дъждовенъ червей малко по-напредъ отъ срѣдата, отъ задната частъ на тѣлото ще израстне предната частъ на тѣлото съ всичкитѣ ѣ органи. При нѣкои растения всѣки елементъ на стѣблото е способенъ да възстанови въ различни случаи ту една, ту друга загубена частъ на организма. Отъ какво зависи тая служба въ организма? Действителната служба на даденъ елементъ отъ системата е въ зависимостъ отъ положението му въ цѣлата система, казва Дришъ. За отбелязване е и друго: между всички възстановителни процеси сжществува съгласуваностъ. Всѣки отдѣленъ елементъ се развива така, че изъ всички единични процеси се образува нормално тѣло съ нормални съотношения. Съ други думи, ние установяваме пълна хармония между процеситѣ въ отдѣлнитѣ елементи: въ опредѣлено време изпъкватъ процеси въ едни елементи, после въ други, при което еднитѣ и другитѣ сж съгласувани помежду си. Тайната на живота се крие въ този деятель, който се явява да разпредѣля и хармонизира отдѣлнитѣ процеси. Той не може да се сведе само до влиянието на околната срѣда. Този деятель е вътрешенъ и много сложенъ. Дришъ го нарича ентелехия, като си служи съ термина на Ари-

стотеля, но въ него влага по-друго съдържание.

Второто доказателство на Дришъ се състои въ следното: Знае се, че всѣка клетка отъ епидермиса на бегониевъ листъ е способна да произведе цѣла бегония, че всѣка клетка отъ яйчника на кое да е животно е способна да образува цѣлъ организъмъ. Значи, една и сѣща клетка е способна да възпроизведе било частъ отъ организма, както е въ хармонически еквипотенциалнитѣ системи, както Дришъ се изразява, било цѣлия организъмъ, както е въ комплексно еквипотенциалнитѣ системи. Ентелехията действува и тукъ.

Друго доказателство сж законитѣ за преминаването на различнитѣ вещества презъ живитѣ органически клетки и поврѣхности. Така физиологътъ Бунге заявява следното: „Ние бѣхме увѣрени въ възможността да сведемъ функцията на жлезитѣ, отдѣлителнитѣ процеси, къмъ законитѣ на ендосмоза. Сега обаче знаемъ, че и тукъ епителналнитѣ клетки играятъ дейна роля; и тукъ сжщо се проявява тая удивителна способностъ — способността къмъ изборъ: известни вещества да се приематъ изъ кръвта, други — не; да се подхвърлятъ приетитѣ вещества чрезъ анализъ и синтезъ на преработка и изъ образуванитѣ продукти известни и точно опредѣлени да се отвеждатъ къмъ изходнитѣ проходи, а други — обратно въ лимфатическитѣ и кръвни пѣтища. Клеткитѣ на епителния на млѣчнитѣ жлези избиратъ изъ кръвта съвършено различни по съставъ неорганически соли и то въ такива съотношения, въ каквито се нуждае детето за своя ръстъ и развитие. Тѣзи явления не могатъ да се сведатъ къмъ законитѣ на дифузията и ендосмоза. И въ тия случаи се проявява ентелехията.

Третото и четвъртото доказателства Дришъ основава върху двигателнитѣ реакции на висшитѣ животни и върху постѣпкитѣ на човѣка, които безспорно сж напълно целесъобразни. Сложнитѣ координирани движения, които прави, напримѣръ,

морската звезда, обърната на гърбъ, за да дойде въ нормално състояние, сж целесъобразни опитвания, целесъобразенъ редъ отъ движения. Човѣкъ сжщо тѣй индивидуално и целесъобразно реагира на всѣко ново дразнене. Друго нѣщо е машината, друго е живиятъ организъмъ. Ентелехията е деятельтъ, който обуславя целесъобразнитѣ движения и реакции въ животнитѣ и човѣка“.

Биотехника

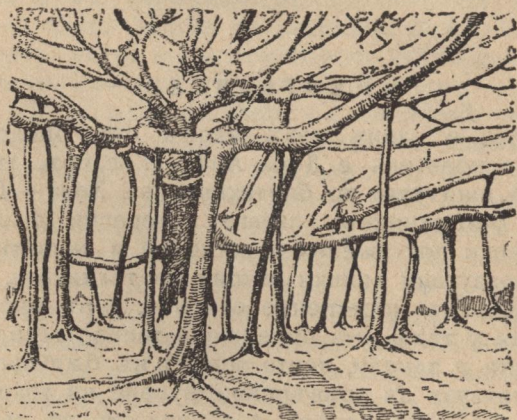
Това е единъ новъ клонъ отъ биологията, чийто основателъ е Д-ръ Алфъ Гислеръ, управителъ на института по биотехника въ Хале—Германия*). Биотехниката излага интересни факти за технически постижения у растения и животни. Тѣ сж използвали всички закони на техниката, които днесъ човѣкъ постепенно открива, и въ много отношения у тѣхъ има приложени такива технически принципи и закони, които човѣкъ въ бъдеще може да използва за усъвършенствуване на техниката. Нѣкои отъ тѣхъ човѣкъ е приложилъ въ техниката, а нѣкои още не.

Отъ биотехниката се вижда, че природата, когато има нужда отъ известна функция, отъ известенъ органъ, създава го по най-целесъобразенъ начинъ. Клещи, щипци, органи за хващане, за изпилване, и пр. се срѣщатъ въ организмитѣ. Принципитѣ и законитѣ на хидравликата, на строителната и машинната техники, на електротехниката, на оптиката, на акустиката и пр. сж приложени въ организма.

Отъ многобройнитѣ факти, които привежда Гислеръ за илюстрация на чудната изобретателна способностъ на организмитѣ, ще дадемъ само нѣколко примѣра.

*) D-r Alf Giessler: „Biotechnik“ [1938].

Напримѣръ, растението *Ficus carica* има хоризонтални странични клони, дълги до 50 метра. За да се подпиратъ тѣ, организмътъ пуца отъ тия клони отвесно надолу други клони, които можемъ да наречемъ „въздушни корени“. Тѣ щомъ дойдатъ до земята, пуцатъ въ нея сжщински корени и по тоя начинъ ставатъ отлична подпора на страничните

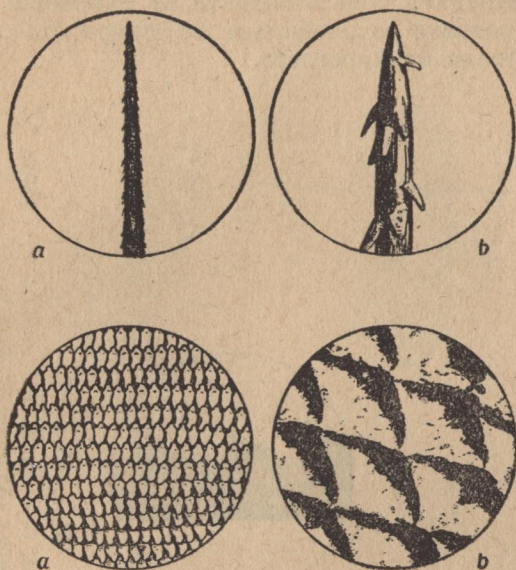

Фиг. 13

клони (фигура 13). Тѣзи въздушни корени, когато се спусчатъ къмъ земята, сж тънки нишки, дебели колкото прѣстъ, но щомъ достигнатъ земята, ставатъ дебели, за да изпълнятъ добре ролята на подпори на страничните клони. Тѣ играятъ такава роля, каквато играятъ стълповетъ въ зданията.

Природата е създадала пилата въ езика на охлюва (фигура 14). Измислила е триона въ челюститѣ на пиявицата (фигура 15). Измислила е парашутата много време преди човѣка. Такива сж плодове-риби на глухарчето (фигура 16). Дълбокоморските риби сж създали свѣтещи органи, въ които сж приложили единъ принципъ на оптиката — принципа на рефлектора (фигура 17).

Милиони години преди изнамирането на кабела отъ човѣка, природата е създала нѣщо като кабелъ (фигура 18). Фигура 18 представлява раз-

Фиг. 14.

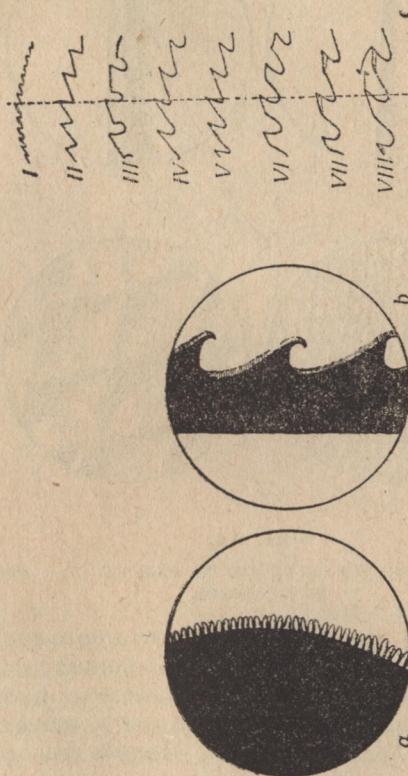
Долу: а — езикътъ - стъргало на охлювъ; б — пилата на механика.

ръзъ на нервъ и на кабелъ. Както нервътъ, така и кабелътъ сж електрически проводници и иматъ единъ и сжщъ строежъ. Всѣко снопче вътре въ нерва и кабела е заобиколено отъ вещества — изолатори. Аналогията е пълна. Подобието се вижда много ясно и въ самата рисунка.

* * *

Горе разгледахме една малка група факти изъ най-новитѣ научни изследвания. Приведенитѣ тукъ факти говорятъ само за духа, въ който

трѣбва да се работи, но, разбира се, преподавателътъ е свободенъ да подбере фактитъ отъ грамадния подобенъ материалъ. Важенъ е основниятъ принципъ: Да се приведатъ новитъ научни факти, които отварятъ нови хоризонти за търсещия и които сж полезни за разбиране на природата и при изработване на миогледа.

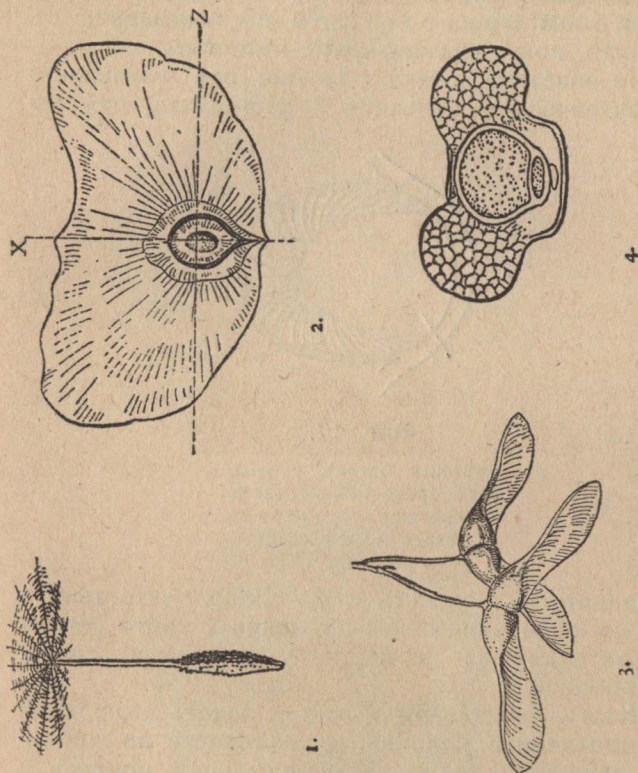
Фиг. 15.
а — челюсть на пиявица; б — зѣбци на трионъ; с — разни
видове трионови зѣбци въ техниката.

Нѣкой би могълъ да каже: „Какво говорятъ приведенитъ тукъ факти?“ Всички тѣ помагатъ за едно по-широко разбиране на природата. Когато човѣкъ ще иска да направи изводъ отъ приведе-

нитѣ факти, не трѣбва да ги разглежда изолирано, но всички като едно цѣло.

Горнитѣ факти могатъ да се разпредѣлятъ въ три групи.

Къмъ първата група спада въпросътъ за елек-

Фиг. 16.

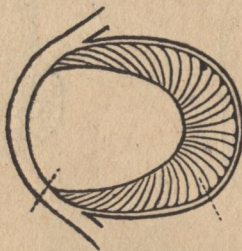
Главни форми на хвъркатиѣ растителни семена и плодчета.
1 — парашутъ у глухарчето.

тромагнитната скала на трептенията и пр. Тая скала, разбира се, не доказва духовнитѣ основи на природата, но доказва само, че видимиятъ свѣтъ не изчерпва цѣлото битие и че има единъ обширенъ невидимъ свѣтъ около насъ. Нѣщо аналогично следва и отъ изучаването на четвъртото измѣрение.

Къмъ втората група факти спадатъ въпроситѣ за електрическата пулсация на растенията, радиацията на организмитѣ или митогеннитѣ лъчи на Гурвичъ, радиостезията, оплититѣ на Д-ръ Килнеръ, изследванията на телепатията и пр.

Тия факти говорятъ за динамичното разбиране на природата. Тѣ се занимаватъ съ енергиитѣ, които организиратъ материята.

Че наистина е така, виждаме отъ изучаването на електрическата пулсация у растенията, отъ из-

Фиг. 17.

Свѣтещъ органъ у дълбокоморска риба. Отдѣсно — свѣтещи клетки; въ срѣдата — рефлекторъ [стъкловидно тѣло]

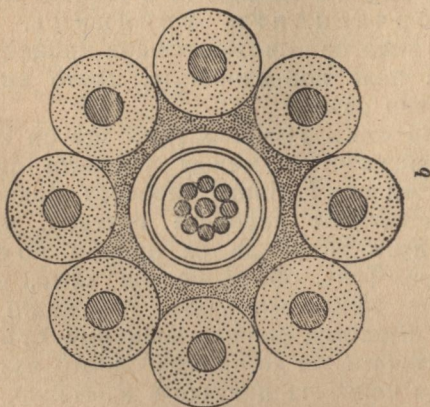
следванията на Гурвичъ и пр. Напр. митогеннитѣ лъчи сж онзи динамиченъ принципъ, който усилва растежа и дѣлежа на клеткитѣ, рѣжководи жизненитѣ процеси.

Къмъ третата група факти спадатъ въпроситѣ за хипнотичнитѣ явления, за влиянието на зрителнитѣ усѣщания върху физиологичнитѣ процеси и за новитѣ насоки въ биологията.

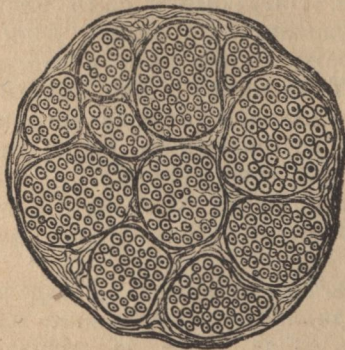
Тия факти говорятъ за психичния факторъ въ природата, който не може да се сведе къмъ материалнитѣ или динамични явления. Тия факти говорятъ за разумното, което седи въ основитѣ на цѣлото битие. Както се вижда отъ новитѣ факти въ биологията, разумниятъ, психич-

ниятъ принципъ дава целесъобразно направление на силитъ.

Всички горни факти отъ една страна разширяватъ нашето познание за природата и отъ друга — говорятъ, че механичното обяснение не е достатъчно, за да се обясни свѣтътъ.

b

a

Фиг. 18.

Електрични проводници.

а — напрѣченъ разрѣзъ на нервъ.

в — напрѣченъ разрѣзъ на кабелъ.

Така се хвърля мостъ между вѣрата и науката. Така ще се тури началото, основата на единъ синтезъ между вѣрата и положителното знание.

Такъвъ синтезъ чрезъ постиженията на съвременната наука вече сж извършили велики умове

на човѣчеството: Айнщайнъ, Дришъ, Райнке, Успенски, съвременниятъ нѣмски физикъ Планкъ и др. Чрезъ такъвъ синтезъ между вѣрата и науката постепенно почватъ да изчезватъ за човѣка привиднитъ противоречия между тѣхъ. Чрезъ новитъ факти въ биологията младежътъ ще научи, че психичниятъ факторъ въ организма е именно активниятъ, творческиятъ принципъ, който играе голѣма роля при еволюционния процесъ, при създаване на целесобразността, която виждаме въ органическия свѣтъ.

Но тогава какъ гимназистътъ ще си обясни връзката, зависимостта между нервната система и душевния животъ? Много просто: колкото е по-усъвършенствувана нервната система, толкова човѣшкиятъ духъ може да се прояви по-съвършено, по-добре. Това, обаче, не ще каже, че мозъкътъ именно ражда мисълта, тъй както музикантътъ е до известна степенъ зависимъ отъ качествата на цигулката, за да прояви своето изкуство, но това не ще каже, че цигулката е именно, която създава музиката. Цигулката е само инструментъ въ рѣцетъ на музиканта. По сѣщия начинъ нервната система е важна само като инструментъ въ рѣцетъ на духа. Това много добре обяснява Бергсонъ. Това даже е изходна точка за неговитъ идеи. Най-новитъ факти на биологията сѣщо така хвърлятъ свѣтлина върху този въпросъ.

Новитъ научни факти хвърлятъ свѣтлина и върху другитъ привидни противоречия между вѣрата и науката.

Нѣкой би могълъ да каже: „Младежътъ въ гимназията не разполага съ достатъчно знания, съ достатъчно факти, за да може да изгради единъ миросгледъ“.

Разбира се, младежътъ не е въ състояние да изгради въ гимназията миросгледъ, завършенъ въ най-голѣми подробности. Това е работа, която трѣбва да продължи презъ цѣлия животъ на човѣка. Човѣкъ презъ цѣлия животъ трѣбва да раз-

ширява своя кръгзоръ, своитѣ познания, а заедно съ това и разбирането на живота.

Това, което се цели въ гимназията, е следното :

1) Преди всичко да се задоволи естествениятъ копнежъ на младежа къмъ мирогледъ, къмъ идейни търсения, къмъ осмисляне на живота.

2) Младежътъ да тури основа на своя мирогледъ, да се ориентира върху въпроситѣ на живота, да бжде поставенъ въ досѣгъ съ най-новитѣ научни факти.

Това е необходимо. Като има една основа за своя мирогледъ, той вече е стѣпилъ на една канара, не е люшканъ вече като треска отъ вълнитѣ на живота, а неговиятъ вътрешенъ гласъ, неговата божествена природа не може да бжде вече заглушена отъ шума на свѣта, отъ противоречията на живота. Той има вече въ живота си единъ фаръ, който винаги ще хвърля своята свѣтлина върху пътя на живота му. Той е вече до известна степенъ ориентиранъ въ живота. Чрезъ изграждане основа на единъ мирогледъ, той излиза отъ гимназията въ живота съ будно съзнание за висшия духовенъ смисълъ на живота. Той вече има свѣтлина върху великитѣ проблеми на живота.

* * *

Учителътъ казва: „Въ горнитѣ класове трѣбва да се използватъ произведенията на видни поети, художници, мѣдреци и пр. отъ всички епохи, за да се изтъкне, че всички хора съ събудени души въ всички вѣкове сж проповѣдвали едни и сѣщи висши истини“.

Този видъ занимание представлява голѣмъ интересъ за гимназиста. Той ще събуди у него много въпроси, ще му даде материалъ да мисли. Духовниятъ елементъ, който срѣщаме, напр., въ произведенията на Питагоръ и Платонъ, подъ друга форма ще го намеримъ въ „Фаустъ“ отъ Гьоте, въ драмитъ „Строителъ Солнесъ“, „Когато ние мъртвитѣ се пробудимъ“, „Брандъ“ отъ Ибсенъ, въ „Потъналата

камбана“ отъ Хауптманъ, въ „Донъ Кихотъ“, въ „Синята птица“ „Слѣпитъ“ и „Съкровище на смиренитъ“ отъ Метерлинкъ и пр. Сжщитъ вѣчни истини ще намѣримъ въ романа „Хенрихъ фонъ Офтердингенъ“ отъ Новалисъ, въ Фрагментитъ отъ сжщия, въ картинитъ на Борисъ Георгиевъ, въ Толстой, Достоевски, Р. Тагоре, Емерсонъ, Прентисъ Мълфордъ, въ „Генезисъ на духа“ отъ Словацки, въ „Писма до моитъ приятели“ отъ Гоголь и пр.

Въ горнитъ класове е нуженъ анализъ на произведенията на всички по-видни учени, писатели, поети и пр. Напримѣръ, Фаустъ ще се разгледа не само като художествено произведение, но и за да се вникне въ идеитъ, вложени въ него. Напримѣръ, какъвъ силенъ потикъ ще даде разглеждането на драмата „Когато ние мъртвитъ се пробудимъ“ или на „Слѣпитъ“! Тия произведения действуватъ силно, понеже въ тѣхъ вѣчнитъ истини сж облѣчени въ високо-художествена форма, тѣ сж конкретни — въплътени сж въ образи и действия.

Да си представимъ ученицитъ отъ горенъ гимназиаленъ класъ, който въ нѣколко часа разглежда идеята, наприм., на драмата „Синята птица“ отъ Метерлинкъ. Какъвъ тласкъ къмъ идеенъ животъ ще роди това у тѣхъ!

Всѣка седмица трѣбва да има и общи ученически реферати върху научни, литературни, философски, стопански, здравни и други въпроси. Това е необходимо за поддържане идейния животъ въ срѣдното училище.

Идейниятъ животъ въ срѣднитъ училища ще допринесе за разцвѣтяването на дейната любовъ въ младежката душа, което, както казахме, е главната мисия на днешното училище.

Методични и други въпроси

Нѣкой може да каже: „Нѣма ли да се отклони младежътъ отъ действителния животъ, да се отдаде само на отвлѣчени идеи? Къде остава тогава практическиятъ животъ. нѣма ли да се отклони той отъ него?“ Не, защото въ срѣдното училище трѣбва да се обърне внимание както на идейния животъ, тъй и на практическия. Нѣщо повече, практическиятъ животъ не трѣбва да бжде като нѣщо отдѣлно отъ идейния, но да представлява неговия изразъ въ живота на ученика. Трѣбва да се пазимъ, да не би идеализмътъ да се превърне въ Донъ Кихотство. За да се развива младежътъ правилно, силитѣ на сърдцето му трѣбва хармонично да сж съчетани съ пжтя, начертанъ и посоченъ отъ разума. Училището не трѣбва да има за цель да вади праздни мечтатели, фантазьори. Горещъ идеализъмъ трѣбва да се съединява съ трезвенъ, хладенъ разсждкъ. Идеалистътъ трѣбва да бжде едновременно и най-голѣмиятъ реалистъ, съ дълбоко и всестранно разбиране на действителния животъ. Карлейлъ говори за съединението на горещия идеализъмъ съ практическия реализъмъ.

За да стане това, трудовиятъ принципъ и въ срѣдното училище трѣбва да бжде основа на цѣлото обучение и възпитание.

При обучението трѣбва да се приложи творчеството, самодейността. За тая цель много въпроси по физика, химия, естествознание и пр. младежътъ ще проучи въ лабораторията, ще прави тамъ наблюдения и опити. Важно е да се спазва основниятъ принципъ: Ученикътъ да бжде поставенъ въ досѣгъ съ самитѣ факти, и даже нѣщо повече: той самъ да ги търси и открива. Условия за това има, както

въ физичната, химична, биологична, психологична и др. лаборатории, тъй и при излети за изучаване флората и фауната, минералитѣ, земнитѣ пластове, събиране на вкаменелости и пр. По състава и наклона на земнитѣ пластове, по вкаменелоститѣ и пр. може да се възстанови историята на страната въ миналитѣ геологични ери; това оживяване въ съзнанието на ученика на миналитѣ геологични промѣни ще внесе по-дълбоко прозрение за методитѣ, по които работи великата природа.

Фактитѣ, съ които ще влѣзе по този начинъ въ досѣгъ, ще събудятъ у ученика много въпроси, които ще подбудятъ къмъ по-нататъшни наблюдения и опити въ лабораторията или всрѣдъ природата за събиране на нови факти и къмъ проучване на съществуващата литература по въпроса. Тѣй възникналитѣ въпроси ще станатъ задача на цѣлия класъ. По този начинъ може да се усвои материалътъ по физика, химия, биология, минералогия, геология. Този методъ може да се приложи успѣшно и по всички други учебни предмети.

Въ много случаи по възникналитѣ въпроси могатъ да се приготвяватъ отъ ученицитѣ и реферати, които ще се разглеждатъ въ класъ. Обмѣната на мисли следъ реферата ще направятъ активни всички ученици, ще събудятъ тѣхното внимание и интересъ.

Този методъ е близъкъ до „изследвателската образователна работа“ на Цвѣтко Петковъ *). Той казва **):

„Ученицитѣ сами ще изследватъ даннитѣ на опита и сами ще дойдатъ подъ ръководството на учителя до разрешението на множество проблеми. Трѣбва да превърнемъ всѣка образователна материя по психология въ редица образователни проблеми. Трѣбва да превръщаме образователния материалъ

*) „Психология на творческия образователенъ процесъ“.

**) „Записки по методика на философска пропедевтика“, лекции въ стажантския институтъ, стр. 118—119.

въ образователни проблеми. Това превръщане ще стане съ съдействието на ученика. Затова, ясно е, че той ще се интересува отъ тия проблеми, ще заживѣе съ тѣхъ и ще иска така или иначе да ги разреши. Разбира се, тѣзи проблеми не може да ги даде учителятъ. Въ този случай тѣ биха останали чужди за ученицитѣ. Когато учителятъ заедно съ ученицитѣ идва до проблемитѣ, естествено е, че тогава самитѣ ученици ще съзнаятъ, че тия проблеми сж една необходимостъ, че ние не можемъ да отидемъ по-нататъкъ, ако не се справимъ съ тѣхъ. Подъ ръководството на учителя ще се пристъпи къмъ планиране на тия проблеми, и следъ това ученицитѣ ще видятъ, по какъвъ начинъ ще ги разрешатъ. Не учителятъ да имъ посочи начинитѣ, а тѣ да ги намѣрятъ. Така цѣлиятъ класъ ще живѣе съ тази проблема и ще чувствува, че това е една обща задача, на която всѣки трѣбва да сътрудничи“.

Идейниятъ животъ въ срѣдното училище трѣбва да бжде интензивенъ! Чрезъ самодейността на юношата и чрезъ идейния животъ въ гимназията, наукитѣ, които нагледъ сж сухи, напримѣръ математика, физика, химия и пр., ще станатъ привлѣкателни. Днесъ математиката за мнозина е сухъ предметъ, но може да стане привлѣкателенъ, когато се свърже съ идейния животъ. Единъ примѣръ: единъ ученикъ отъ 8 класъ въ педагогическо училище искаше да изучи теорията на Айнщайнъ. Той разбра, че безъ математика не ще може да разбере тая теория, а пъкъ аналитична и дескриптивна геометрии не се учатъ въ педагогическитѣ у-ща. Ето защо, той почна да ги изучава у дома си, за да разбере чрезъ тѣхъ тая теория. Дали ще успѣе само чрезъ тѣзи две науки да разбере теорията на Айнщайнъ, това, разбира се, е въпросъ, но работата не е тамъ. Въпросътъ е въ принципа: той доби интересъ къмъ тѣзи нагледъ сухи науки чрезъ идейния животъ, чрезъ въпроситѣ, които го вълнуваха. Другъ примѣръ: другъ ученикъ, който разбра, че теорията на Айнщайнъ

не може да се разбере безъ познания по физика, самъ призна, че по-рано мразѣлъ физиката, но сега тя му станала любимъ предметъ. Даже не се ограничаваше само съ уроцитѣ по физика, но четѣше и външни книги и статии по физика.

Интересътъ къмъ отдѣлнитѣ науки трѣбва да бжде подклажданъ въ срѣдното училище чрезъ идейния животъ въ училището. Това отговаря на характера на този периодъ. Ако презъ този периодъ нѣма висшъ идеенъ животъ, нѣма стремежъ да се живѣе за високъ идеалъ, нѣма копнежъ да се работи за единъ животъ на красота и хармония, тогава има опасностъ душевнитѣ сили на ученика да се развиятъ въ криво направление. Дъждътъ нали пречиства въздуха отъ прахъ, микроби и пр.? Колко приятно се диша въздухътъ следъ дъждъ! Подобно на дъжда, и стремежътъ на младежа да живѣе за една висша цель пречиства душата отъ всичко долно, ниско, и развива въ нея всички добродетели. Както снѣгътъ се стопява отъ слънцето, така чрезъ идейния животъ се пречиства душата на срѣдношколника. По този начинъ чрезъ идеализма младежътъ се запазва отъ поквара, отъ отрицателното влияние на улицата, на лоши другари, отъ алкохолизъмъ и пр. Въ училището, въ което кипи идеенъ животъ, нѣма нужда отъ наказание за постѣпкитѣ на ученика, понеже такива нѣма да има.

За да се даде поле за дейностъ на юношата и за да се оползотворятъ енергиитѣ му, за да се развиятъ и социалнитѣ чувства у него, трѣбва да се насърдчатъ гимназиалнитѣ дружества: въздържательно, вегетарианско, туристическо, есперантско, Червенъ кръстъ и пр. Освенъ въ класоветѣ, реферати се четатъ и въ дружествата. Тѣзи дружества, освенъ просвѣтна работа развиватъ и практична дейностъ.

Презъ гимназиалния периодъ връзката между учителя и ученика ще бжде на идейна основа. Любовта помежду имъ ще бжде на такава основа. Учителътъ не трѣбва да се грижи само да предаде:

материала. но трѣбва да внесе въ душата на ученика и единъ обединителенъ елементъ, който е нуженъ за оформяването на една цѣлостна личностъ. Той не трѣбва да засегне само ума на ученика, но и неговото сърдце, неговата душа.

Учительтъ трѣбва да установи досѣгъ съ душата на ученика. а той ще влѣзе въ досѣгъ съ нея чрезъ влизане въ допиръ съ неговитѣ идейни търсения. Той трѣбва да помогне, за да отговори ученикътъ презъ този периодъ на въпроситѣ, които го вълнуватъ, и за събуждане у последния идеалистични подбуди къмъ дейность.

* * *

Трудовиятъ принципъ ще се приложи въ сръдното училище въ нѣколко вида: преди всичко като лабораторна работа и съ рефератитѣ.

Но и презъ гимназиалния периодъ ученикътъ трѣбва да е въ интимно общение съ природата чрезъ трудъ въ градината или на полето, съобразно съ времето, съ което разполага. Този трудъ може да стане сжщо изходна точка за запознаване съ нѣкои научни въпроси, а отъ друга страна чрезъ него ученикътъ трѣбва да извърши една общополезна работа.

Идеализмътъ на младежа, идейниятъ му животъ не трѣбва да бжде приготвление за бждещето, но той въ настоящия моментъ трѣбва да живѣе за тия идеали, които го вдъхновяватъ. Идеитѣ се разбиратъ не като ги заучи човѣкъ, но като ги живѣе. Тѣ трѣбва да станатъ реалность въ самия животъ на сръдношколника. Има много случаи, въ които сръдношколникътъ може да върши обществено-полезна работа: напримѣръ, поправка на мостъ въ околността, залесяване на околнитѣ голи мѣста съ плодни или други полезни дървета, построяване на чешми въ околността и пр.

Упжтване за самовъзпитание

Стремежътъ на човѣка да работи за своя духовенъ растежъ е признакъ за висока духовна култура. Това е белегъ на истинския самосъзнателенъ, а не вегетативенъ животъ. Оскаръ Уайлдъ казва: „Ако вие срещнете човѣкъ, който цѣлия си животъ е прекаралъ съ възпитание на самия себе си (съгласенъ съмъ, че това въ наше време е голѣма рѣдкостъ, но все пакъ се срѣщатъ такива хора), вие ще се раздѣлите отъ него по-богати и съ съзнанието, че високъ идеалъ за единъ мигъ се е докосналъ до васъ и е освѣтилъ вашитѣ дни“.

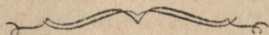
Само този, който гледа на живота като нѣщо извънредно сериозно, само той има постояненъ стремежъ да работи върху себе си, само той чувствува нуждата всѣки день да расте духовно.

Само четенето на книги не е достатъчно. Нѣкои мислятъ, че работата на човѣка върху себе си се състои главно въ четенето на книги. Това е само обогатяване съ знания, а самовъзпитанието е нѣщо повече: то е всестранно и по-дълбоко работене върху ума, чувството и волята. Това е измѣнение на цѣлия човѣкъ. Всички сили, способности, добродетели на човѣка трѣбва да сж въ непрекъснатъ процесъ на растене. Всѣки день човѣкъ трѣбва да има ново прозрение, ново откровение, нова свѣтлина, нови чувства, нови потици за работа, които до тогасъ не е подозиралъ.

Между другитѣ задачи училището трѣбва да има важната задача да събуди у ученика стремежъ да работи непрекъснато върху своя духовенъ растежъ и следъ излизането си отъ училището. Ученикътъ ще прави това, само когато е вдъхновенъ отъ една висока идея, която изхожда отъ духовенъ мирогледъ. Училището трѣбва да му даде мощенъ потикъ въ това направление. А какъ може да стане това, туй е вънъ отъ рамкитѣ на настоящата книга.

VI

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕТО НА МУЗИКАТА И ПАНЕВРИТ МИЯТА ВЪ ОБРАЗОВАНИЕТО

Музиката е великъ творчески процесъ въ свѣта. Цѣлата природа е пълна съ музика. Ето съ какви поетични думи Учителътъ изразява това: „Всичко въ природата вибрира. Всичко изважда трептения, които се носятъ като музикални вълни. И за това се казва, че всичко въ природата е музика. На земята, дето обитаватъ толкова много живи същества, се разнася непреривна музика. Музика има въ текущитъ води и вѣчно вълнуващитъ се води на океани и морета; музиката се носи въ въздуха, въ вѣненето на вѣтъра. Музика има въ шумоленето на листата, въ чуруликането на птичкитъ, въ гласа на животнитъ, въ румоленето на потоцитъ. И често, когато вѣтърътъ люлъе дърветата, въ гората се разнася една величествена оркестрална музика, която за човѣкъ съ тънко развитъ слухъ звучи като симфония“. „Човѣкъ трѣбва да се научи да долавя музиката, която прониква цѣлата природа. Долавяйте музиката въ свиренето на вѣтъра, въ дъждовнитъ капки. Ако се вслушате, ще чуете, че цѣлата вселена пѣе. Колко е величествено всичко това!“ „Идете до Ели-дере или нѣкое друго мѣсто на планината, изберете нѣкое стрѣмно мѣсто и тръгнете по рѣката нагоре. Тая рѣка ще роди въ васъ едно отлично настроение. Вие като се изкачвате нагоре, ще слушате това шумолене на природата и

въ васъ ще се събуди радостъ. Това е животътъ. После идете и въ гората. Тамъ ще чуete арии. Тамъ ще забравите всички ваши грижи. Сутринтъ, като влѣзете въ гората, всичко е тихо и после забелязватъ едно малко шумоление, което постепенно се усилюва, усилюва. Идва вѣтръ, залюлюватъ се всички клони, и следъ това пакъ започва утихване. Можете да чуete музика въ джбова или букова гора и пр.*

Даже намиратъ, че и нѣкои органически форми сж единъ видъ кристализирана музика. Напримѣръ, междинитъ между страничнитъ разклонения на папратния листъ (тия междини постепенно се намаляватъ къмъ листния върхъ) или междинитъ между завивкитъ въ охлюва, които постепенно се стѣсняватъ къмъ върха, иматъ аналогия съ броя на трептенията на разнитъ обертонове на единъ тонъ.

Гислеръ казва: Относителното разстояние отъ планетитъ до слънцето е еднакво съ относителния брой на трептенията на хармоничнитъ обертонове на единъ тонъ*). По този въпросъ той привежда следната таблица:

Планети	Относ. разст. до слънцето	Относ. брой на треп. на обертон.
Меркурий	4	4
Венера	7	7
Земя	10	10
Марсъ	15	15
Планетоиди	28	28
Юпитеръ	52	52
Сатурнъ	95	100
Уранъ	192	196
Нептунъ	300	388

Отъ това се вижда, че законитъ, лежещи въ строежа на слънчевата система, сж аналогични на музикалнитъ.

*) D-г Alf. Giessler : „Biotechnik“.

Професоръ инженеръ Л. Тюрень е изследвалъ съ особени апарати по радиостезия дължината на вълната на еманациитъ, които изпусчатъ разнитъ организми: цвѣтя, треви, дървета, животни, човѣкъ. И той намѣрилъ въ това отношение интересни данни. Привежда за много растения и животни дължината на вълната на еманациитъ имъ. Нѣщо повече: той даже установи, че разнитъ органи въ човѣшкото тѣло — черъ дробъ, бѣлъ дробъ, сърдце и пр. иматъ еманации съ различни дължини на вълната. Г-жа Фрида Оландъ Риге въ книгата си: „Човѣшкиятъ жизненъ ритъмъ и отношението му къмъ думитъ и тоноветъ“ съ собствени изследвания е констатирала, че еманациитъ или лъчеизпусканията, които излизатъ отъ разнитъ органи: сърдце, бѣлъ дробъ, бжбреци, жлъченъ мѣхуръ, храносмилателна система и пр., съответствуватъ на опредѣлени тонове.

Музиката има творческа сила да организира, да пренарежда. Въ това можемъ да се убедимъ съ следния простъ опитъ, известенъ въ физиката: ако посипемъ върху кржгла плоча ликоподиенъ или другъ нѣкой ситенъ прахъ и приведемъ кржга въ трептение, ще видимъ върху кржга красиви фигури, образувани отъ нареждането на ликоподийния прахъ. Тѣзи форми сж въ връзка съ тоноветъ, причинени въ кржга отъ трептението му.

Трептенията на музиката могатъ да проникнатъ въ човѣшкия организъмъ. Затова тя има грамадно влияние върху него. Преди всичко музиката има връзка съ здравето. Тя укрепява човѣка физически и духовно. Трептенията на музиката влизатъ въ човѣшкия организъмъ и организиратъ материята, пренареждатъ я, внасятъ хармония въ органитъ, а тая хармония е здравето. Лѣчебното действие на музиката се основава главно на това, че тя събужда спешитъ, потенциалнитъ сили на клеткитъ. Ето защо, музиката лѣкува, внася животъ. Тя е важенъ методъ за физическото укрепяване на човѣка, за поддържане здравословното състояние на организма.

Учителят казва: „Музиката е методъ за спестяване и придобиване на енергия. Здравето почива върху музиката. Докато сте музикални, вие сте здрави. Като пѣте, болестъта си отива. Музиката дава потикъ на всички органи на тѣлото. Тамъ, дето нищо не може да проникне, прониква музиката и действува благотворно. Въ свѣта на музиката нѣма болести. Въ бждеще ще има пѣсни за подобрене на тѣлото — на кръвообращението, дробоветъ и пр. Болниятъ може да се лѣкува съ съответна музика. Хората ги боли глава, понеже не пѣятъ. Ако не пѣте, ще дойде болестъта“. „Музиката твори вътре въ човѣка. Като пѣе човѣкъ, всички клетки въ него работятъ по-активно. При болестъта трептенията на човѣка сж понижени. Музиката ги повишава“. „Като пѣе човѣкъ, привлича енергиитъ, които обновяватъ цѣлото му тѣло. Ако човѣкъ пѣе, ще живѣе по-дълъгъ животъ. Ако не пѣе, ще бжде по-податливъ къмъ заболявания и ще има по-късъ животъ. Ако всички пѣятъ, болеститъ ще изчезнатъ. Музиката е най-добриятъ начинъ за внасяне животъ въ човѣка“.

Има връзка между музиката и човѣшката мисль. Учителятъ казва: „Музиката е материализирано движение на Духа. Тя е правиленъ начинъ за организиране материята на тѣлото и на човѣшкитъ мисли, чувства и постѣпки“. Понеже има връзка между човѣшката мисль и музиката, то за да стане човѣкъ музикаленъ, трѣбва да стане цѣлъ превратъ въ неговия умъ и сърдце. И обратно, човѣкъ не може да мисли, ако не е музикаленъ. Ако не е музикаленъ, ще мисли, но ще има обикновена мисль.

Отъ голѣма важность е тая връзка между музиката и психичния животъ на човѣка. Тази връзка е причината, гдето известна музика събужда въ насъ опредѣлени мисли и чувства, като че ли ни говори. Ето защо, Учителятъ казва: „Музикалното състояние е бждещето състояние на хората. Между музикалното чувство и мисловната способность има известна връзка. Колкото е по-музи-

каленъ човѣкъ, толкова и разсѣдъчнитѣ му способности сж по-силни. Докато човѣкъ не развие въ себе си музикалното чувство, той не може да мисли право. Безъ музика права мисль не сжществува. Щомъ пѣе хубаво, човѣкъ възприема красиви и свѣтли мисли. За развиване на човѣшкия умъ и сърдце е потрѣбна музика. Всѣка пѣсенъ е хубава и е изпѣта хубаво, ако дава потикъ на човѣшкия умъ, сърдце и воля“.

Отъ горното следва, че музиката има връзка съ умствения животъ на човѣка. Тя трансформира умствениитѣ му енергии. Като пѣе човѣкъ, строятъ се неговиятъ умъ и сърдце.

Музиката пресъздава и човѣшката воля. Отъ тукъ можемъ да оценимъ грамадното значение на музиката. Учителтъ казва: „Музиката — това е дишане на съзнанието. Музикалниятъ свѣтъ е срѣда, чрезъ която душата се проявява на земята. Любовта безъ подходяща музикална срѣда не може да се прояви. А любовта — това е великата реалностъ на живота.“

Отъ горното се вижда, че музиката е важенъ факторъ за изграждане на човѣшкия характеръ. Тя дава възходяще направление на човѣшкитѣ енергии. Учителтъ казва: „Движението на енергиитѣ въ човѣка става по нѣкога въ възходяще направление, а по нѣкога — въ нисходяще. Ако не знае този законъ, у него ще се родятъ най-лоши разположения.“ „Има три вида музика: механична, която само раздвижва нѣщата; органична, която ги организира, и психична, която кара човѣка да мисли. Човѣчеството трѣбва да се издигне до органичната музика, а следъ това и до психичната. При органичното пѣене, а още повече при психичното, магичното действие и чарътъ се дължатъ между другото на усилването на обертоноветѣ.“

Добриятъ животъ е музика. Правилната човѣшка мисль е истинска музика. Музиката може да помогне на човѣка, за да възприеме възвишенитѣ мисли. Само музиката може да даде

пжтъ на човѣка за възприемане на добротото. Всички сили на човѣшката душа трѣбва да се свържатъ съ музиката, за да се разцвѣтятъ.

Тя е правилниятъ начинъ за развиване и усвѣршенствуване на човѣшката душа! Безъ музика човѣкъ не може да се повдигне.

Понеже музиката внася и събужда животъ въ цѣлокупния организъмъ, то тя събужда висшитѣ мозъчни центрове, влива енергии въ тѣхъ и затова тя се издига и като мощно сръдство за развитието, разцвѣтяването на всички дарби. Има връзка между музиката и всички дарби. За да развие, каква да е дарба, човѣкъ едновременно трѣбва да работи и въ музиката — да е музикаленъ. „Човѣкъ не може да стане истински ученъ, ако не е музикаленъ. Не може да бжде поетъ, ако не е музикаленъ. Единъ художникъ, който не може да пѣе, не може да рисува. Това се отнася за всички други дарби“.

Нѣкой човѣкъ е разсѣянъ и губи паметта си, понеже у него не е развито музикалното чувство. Тревогитѣ, безпокойствата и пр. сж причина за отслабване на паметта. Съвремениятъ свѣтъ е пѣленъ съ такива тревоги. Тѣ се сръщатъ на всѣка стѣпка. А музикалното чувство постепенно премахва тия тревоги, уравновесява душата, внася въ нея хармония и слънчево състояние. Тогава умътъ е спокоенъ и паметта — по-силна.

Понеже музиката дава възходяще направление на всички душевни сили, затова можемъ да кажемъ, че тя помага да се прояви възвишеното, божественото въ човѣка. Тамъ, дето музиката е проникнала, хората сж по-благородни, иматъ и по-правилни черепи. Музикалниятъ животъ на човѣка не може да не се отрази и върху тѣлото му. Когато човѣкъ пѣе добре, той живѣе въ свѣта на музиката, а животътъ въ свѣта на музиката из-

вайва нови черти на лицето му. Безъ музика човѣкъ не може да бжде красивъ.

Нѣкои искатъ да живѣятъ безъ музика. Тѣ нѣматъ познания за законитѣ, по които се извява животътъ. Музиката е начинъ за освобождаване, Тя е начинъ за подмладяване. Ако човѣкъ почне да пѣе всѣки день, ще се подмлади. Всичко красиво въ свѣта е свързано съ музиката. Разумната природа е вѣчна хармония. Външниятъ изразъ на тая хармониз е музиката. Музиката представя хармонията на разумната природа и възвишения свѣтъ, който образува сжщината на човѣшката душа. Като се говори за музиката, подразбира се проявлението на човѣшката душа.

Музиката е единъ отъ великитѣ методи за тониране, трансформиране на човѣшкитѣ състояния. Човѣкъ трѣбва да пѣе, за да се тонира, т. е. да измѣни своитѣ отрицателни състояния въ положителни. Престане ли да пѣе, той отслабва. По този начинъ музиката може да служи като сръдство за превръщане на енергиитѣ въ човѣка. Човѣкъ трѣбва да прилага музиката за трансформиране на енергиитѣ си. Той не трѣбва да счита музиката като нѣщо маловажно. Тя е много важно, първостепенно нѣщо! „Чрезъ музиката човѣкъ може да си създаде характеръ. Напримѣръ, нѣкой се е разгнѣвилъ, иска да си отмъсти. Да запѣе една пѣсень, и ще му мине. Тогава ще каже: Отказвамъ се. Или нѣкой има лоши мисли. Да почне да пѣе и ще промѣни състоянието си. Чрезъ музиката човѣкъ става повъзприемчивъ къмъ хубавото и възвишеното. Напримѣръ, четете нѣщо; ако имате музикално състояние, ще го разберете по единъ начинъ. А ако нѣмате — по другъ начинъ“.

Музиката носи миръ и радостъ. Тя носи Божествената мисль и любовта. Истинската музика е идейна. Чрезъ нея могатъ да се пробудятъ най-висши чувства и най-благородни потици. Въ Америка единъ милиардеръ като слу-

шалъ Камилла Русо да свирѣ на цигулка „Сънътъ на живота“, казалъ, че е готовъ да раздаде богатството си на беднитѣ. Когато човѣкъ е настроенъ отрицателно, да запѣе нѣщо. Музиката трѣбва да намѣри практическо приложение въ живота.

„Ако човѣкъ има скръбъ, която мъчно се лѣкува, да излѣзе на полето, да изпѣе една пѣсенъ и ще падне отъ сърдцето му единъ голѣмъ камѣкъ, ще му олекне“. Като престане да пѣе, човѣкъ се демагнетизира.

Добриятъ животъ е музика. „Като пѣе човѣкъ, зимата, която е вътре въ него, ще се смѣни съ пролѣтъ и лѣто“. Нѣма по-хубаво срѣдство за успокояване отъ музиката. Чрезъ нея грубитѣ нѣща изгубватъ своята грубостъ.

Има една музика, при която всички нѣща се уреждатъ: вѣрата идва на мѣстото на безвѣрието; надеждата — на мѣстото на обезнадеждването; любовта — на мѣстото на безлюбието. „Като изгубите любовта, ще пѣете, и любовта ще дойде. Азъ тукъ говоря за органичната и психичната музика. Не говоря за механичната музика, която е музика на сѣнкитѣ. Психичната музика говори на възвишеното въ човѣка и преобразява човѣка. Музиката може да накара човѣка да заживѣе за единъ високъ идеалъ. Ако музиката може да направи човѣка готовъ за една велика любовъ и за една велика жертва, то тая музика е психична“. „Новата музика ще внесе съдържание и смисълъ въ оная музикална форма, която е дадена отъ класицитѣ. При органичната музика, а още повече при психичната, едно музикално парче събужда у човѣка вѣра, друго — любовъ, трето — милосърдие и пр. Трѣбва да станемъ всички музикални, за да се научимъ, какво нѣщо е любовъ, какво нѣщо е да не сѣдимъ. Сега хората иматъ само сѣнката на любовта. А пѣкъ като дойде сѣщинската любовъ, ще стане

превратъ у тѣхъ и ще се зароди желание да обичатъ. Музиката може да съдействува на това“.

Който знае да пѣе, той може да работи успѣшно. Който не знае, не може. Най-хубавитѣ работи въ свѣта сж създадени чрезъ музиката.

Учительтъ казва: „Ние сме натоварили ума и сърдцето си съ отрицателни мисли и чувства като товарно животно. Чрезъ музиката ще снемемъ този товаръ отъ гърба си“.

Музиката има действие даже и върху животнитѣ. „Има музика която укротява вълцитѣ. Има музика, която укротява кучетата. Има музика, която укротява мечкитѣ и змиитѣ“. Чрезъ музиката човѣкъ става способенъ да възприема мислитѣ на гениалнитѣ души въ свѣта. Който пѣе, става проводникъ на великото въ свѣта. Музиката е най-добриятъ проводникъ на божественото. Можемъ да я наречемъ изкуство за разпалване на божествения огънъ въ човѣка. И като го разпали, човѣкъ може да постигне всичко. Музикалното състояние е бъдещето състояние на хората. „Подъ музикалность азъ разбирамъ вътрешния стремежъ на душата къмъ възвишеното. Музиката е врата, презъ която човѣкъ трѣбва да мине, за да му се отворятъ всички възможности“.

Музиката е начало на всѣка култура, на всѣко развитие въ природата. Тя е проводникъ на истинския животъ. „Съ музика човѣкъ може да реализира до известна степенъ нѣщата, които желае. Това, за което човѣкъ пѣе, то може да се реализира“.

Музиката трѣбва да се направи динамично сръдство, пътъ за постижения. Учительтъ казва: „Музиката не трѣбва да бжде само като единъ външенъ процесъ — да развеселява хората. Трѣбва да знаете, че като пѣете, придобивате нѣщо. Пѣенето е сила. Всѣки тонъ, ако го вземете правилно, носи грамадна сила. И ония хора, които не пѣятъ, постоянно обедняватъ. За да дойде едно благо, човѣкъ трѣбва да знае да пѣе. Безъ

музика човѣкъ не може да схване великото въ живота“.

При пѣнието трѣбва да участвуватъ умътъ, сърдцето, волята и възвишеното човѣшко естество.

Музикантътъ трѣбва да има висока култура. Учителтъ казва: „Музикантътъ трѣбва да бѣде едновременно музикантъ, поетъ, математикъ и философъ“. „За да пѣе човѣкъ добре, трѣбва да е умствено добре разположенъ, мисълта му да е чиста, чувствата му — топли и да нѣма нѣщо, което да го смущава. Когато човѣкъ е изпълненъ съ надежда, съ вѣра, милосърдие, радостъ, любовъ, това влияе на гласнитѣ му струни. А ако човѣкъ нѣма тия възвишени състояния при пѣене, гласътъ му не върви добре. Когато човѣкъ пѣе, той трѣбва да издигне съзнанието си въ свѣта на една велика реалностъ, въ свѣта на вѣчната красота; една велика идея да изпълни съзнанието му, и тогава ще вложи нѣщо въ тоноветѣ. Човѣкъ не може да пѣе добре, ако не обича нѣкого“.

Учителтъ казва: „Ако искате да чувствувате музиката, мислете я за изразъ на любовта. Истинскиятъ изразъ на любовта е музиката! Каквато и пѣсень да пѣете, пѣете ли я съ любовъ, ще имате единъ методъ за превръщане на нервната енергия за ваше добро“. Любовта е въздухътъ, въ който музикантътъ се проявява. Напримѣръ, като се пѣе пѣсеньта: „Давай, давай“, човѣкъ трѣбва да вложи въ себе си чувство, че дава на този, когото обича.

Ето защо, всичко въ свѣта трѣбва да почне съ музика. Само така човѣкъ ще се облагороди и ще си създаде характеръ. Учителтъ казва: „Безъ музика всички усилия, въ каквото и направление да сж насочени, ще бждатъ напразни. Ако всѣка работа, която вършимъ, бихме я правили съ пѣсень, щѣхме да имаме резултати“.

Отъ всичко горно е ясно, колко е необходима музиката въ образованието. Учителтъ казва: „Съвременнитѣ хора трѣбва да прилагатъ музиката въ живота си като образователно сръдство. Ако продължаватъ да си служатъ съ старитѣ методи за образование, нищо нѣма да постигнатъ. Ако хората искатъ да превъзпитатъ, да огледатъ надеждно поколѣние, което да стане носителъ на нѣщо красиво и възвишено, на нѣщо ново, тѣ трѣбва да поставятъ въ основата на образованието музиката. Ако хората прилагаха музиката като единъ отъ най-разумнитѣ методи за работа, тѣ нѣмаше да губятъ толкова време и енергия за постигане на такива малки резултати. И ако тѣ постигатъ тѣй трудно нѣщата, това показва, че още не работятъ музикално. Музиката трѣбва да се счита като първостепененъ образователенъ факторъ за облагородяване на човѣшкия характеръ. Всички сили на душата трѣбва да минатъ презъ музиката, за да се хармонизиратъ и уравновесятъ. Музиката трѣбва да се прилага като методъ за проектиране на мислитѣ, чувствата и желанията отъ нисшия свѣтъ къмъ висшия, за да се подхранятъ зародишитѣ на новитѣ чувства и способности, които дремятъ въ човѣшката душа. Нѣкои отъ висшитѣ чувства на душата могатъ да се пробудятъ само чрезъ музиката“.

Въ днешното училище музиката не се прилага като образователно сръдство. Наистина, въ днешното училище учатъ пѣние, запознаватъ детето съ нотитѣ, но музиката не е употребена като образователенъ методъ. Видѣхме по-горе, че музиката укрепява здравето, развива ума, чувствата и волята, усилюва паметта, изгражда характера, събужда божественото у човѣка — любовта, милосърдието и пр. До сега музиката не е била

употрѣбена за постигане на горнитѣ цели.

Но за да може музиката да постигне тия обширни и жизнени задачи, трѣбва да се измѣни коренно мѣстото, което тя завзема въ днешната училищна програма. Тя трѣбва да се издигне като единъ отъ първостепеннитѣ предмети въ училището и трѣбва да се изработятъ методитѣ, чрезъ които музиката ще може да постигне горнитѣ свои обширни задачи.

Нѣкой може да каже: „Тогава да увеличимъ часоветѣ по пѣние въ училището“. Действително, часоветѣ по пѣние въ училището сж доста малко на брой — даже въ гимназията единъ часъ седмично. Но тукъ идеята ни е съвсемъ друга: само съ увеличение на часоветѣ по музика нѣма да се постигне много нѣщо. Нашата идея е: музиката не трѣбва да бжде само като отдѣленъ учебенъ предметъ съ единъ-два часа седмично, но тя трѣбва да прониква цѣлия училищенъ животъ, цѣлата дейность на ученика, всички предмети, и да се прилага обширно, за да постигне горнитѣ свои жизнени задачи.

Като се издигне музиката до първостепененъ образователенъ предметъ, ще се подобри преди всичко здравето на подрастващото поколѣние. Отъ друга страна, музикалното чувство ще направи децата възприемчиви къмъ идеитѣ, съ които трѣбва да се запознаятъ. Учителтъ казва: „Въ бждеще при образованието на децата имайте предъ видъ, че не можете да всадите никаква идея въ тѣхъ, ако не е развито музикалното имъ чувство. Ако вие мислите да дадете култура на човѣчеството безъ музика, не се лъжете. Невъзможно е. Не е сжществувала до сега култура безъ музика, и въ бждеще нѣма да сжществува“.

Възпитателтъ може да прибегне къмъ музиката при всички трудни случаи въ училището — при невнимание, разсѣяность, умора, немирство, при

особено упорити, своенравни, жестоки, лениви, апатични, меланхолични деца и пр. Учителът казва: „Въ бждеще, ако искате да възпитавате малки деца правилно, можете да ги възпитавате прекрасно съ музыка. Даже най-упорититъ, най-своенравнитъ деца можете да ги възпитате съ музыка“.

Децата сж подвижни. Щомъ влѣзе учителътъ въ класъ, първитъ десетъ минути, най-много двадесетъ минути, тѣ стоятъ мирно; после почватъ да шаватъ, да се разсѣйватъ. Хубаво е тогазъ да се прекжсва методичната единица и да се прибегне до музиката. Единъ първоначаленъ учителъ казва: „Когато забележа умора или разсѣяностъ у децата, веднага прекжсвамъ учебната работа и ги питамъ: Коя пѣсенъ да изпѣемъ? Изпѣваме една или нѣколко пѣсни и пакъ продължаваме работата си“.

Трѣбва да се научатъ ученицитъ да чувствуватъ музиката, която пълни цѣлата природа. Учителътъ казва: „Ако азъ обучавамъ децата по музыка, ще ги изведе при извора, за да слушатъ, какви тонове издава той. Ще ги заведе при потока, при кошера за сжщата целъ. После ще ги заведе да слушатъ, какви тонове има въ вѣтъра“.

Детскиятъ трудъ всрѣдъ природата може да се свърже съ музиката. За всѣка дейностъ на детето въ цвѣтната, зеленчукова и плодна градини, на полето, въ гората, при извора, при рѣката може да има подходяща музыка. Трѣбва да има пѣсни за засѣване, за поливане, за поникване на първия стрѣкъ, за разцвѣтяване на цвѣтията и дърветата, за узрѣване на плодоветъ, за беритба на гроздето, плодоветъ, зеленчука и пр.

Освенъ съ детския трудъ, музиката може да се свърже и съ всички учебни предмети. Всѣки часъ може да почва и свършва съ пѣсенъ. Чуждитъ езици ще се учатъ много полесно, ако се заучатъ много пѣсни на тия езици. Музиката може да се съчетае и съ обучението по геометрия, история, география, природознание и пр. При обучението по природознание въ първоначал-

ното училище могат да се пѣятъ пѣсни за славея, орела, врабчето, чучулигата, пеперудата, кокичето, минзухара, ябълката, крушата, вѣтъра, слънцето и пр.

Музиката трѣбва да се издигне отъ своята роля на второстепененъ предметъ и да ѝ се даде първостепенно мѣсто въ цѣлия образователенъ процесъ. Трѣбва да се създаде музикална атмосфера на цѣлата образователна дейность. Изгуби ли се тая атмосфера, нѣма условия за плодотворна работа. Учителътъ ще подбира пѣснитѣ не само въ връзка съ учебнитѣ предмети, но и въ връзка съ тѣхното действие върху детето: нѣкои пѣсни действуватъ предимно на ума, други развиватъ у детето доброто, трети развиватъ волята, четвърти лѣкуватъ и пр.

Разбира се, за заучаване на една пѣсенъ отъ децата, предварително трѣбва да се създаде съответно разположение въ тѣхнитѣ души. Само тогава ще взематъ участие тѣхниятъ умъ, сърдце и воля при пѣненето. Ще приведа единъ примѣръ отъ Виолино Примо*): „По-рано създавамъ настроение, като разправамъ за една сиромахкиня съ дветѣ си деца Милко и Миленка, за тѣхнитѣ страдания, и следъ това вжтре въ приказката преплитамъ пѣсенъта за сиромахкинята. Всички деца сж трогнати“.

Пѣснитѣ трѣбва да бждатъ картинни, образни, трѣбва да будятъ въ детското съзнание живи образи.

Много отъ пѣснитѣ на Учителя сж пригодени за училищата. Учители, които сж изучили музиката на Учителя, съ голѣмъ успѣхъ сж употребявали нѣкои отъ неговитѣ пѣсни въ своитѣ училища, на примѣръ: „Ние сме славейчета горски“, „Малкиятъ изворъ“, „Вечеръ-сутринъ“, „Лѣтенъ день“, „Добъръ день“, „Тамъ далече“, „Планински връхъ“, „Цвѣтята цвѣтѣха“, „Азъ мога да любя“ и пр.

Хубаво е нѣкои пѣсни да се съчетаятъ съ движения. Тогава тѣ по-дълбоко действуватъ върху

*) „Въ зората на освобождението“, стр. 228—240.

детето. Учителът казва: „Като се съчетае пѣсенята съ движения, тя оживява“. Учителът е далъ движения за много пѣсни, напримѣръ за „Добъръ день“, „Азъ мога да любя“, и пр. И въ днешното училище се практикуватъ пѣсни съ движения, но въ много случаи тия движения сѣ неестествени, неорганизирани и помагатъ само за почивка, но въ тѣхъ не винаги има творчество. При съчетанието на пѣсни съ движения трѣбва да се изхожда отъ познанието на известни закони. Движенията трѣбва да бждатъ отъ такъвъ характеръ, че да свързватъ детето съ живата природа и да събуждатъ творческитѣ сили на детската душа — Божественото.

Че музикалната култура, която се дава днесъ въ училището, не е достатѣчна, се вижда и отъ думитѣ на проф. Андрей Стояновъ*): „У насъ рѣдко ще срещнете младежи, които могатъ да изпѣятъ нѣщо въ хоръ прилично. Ученицитѣ ни напуцатъ гимназията не само лишени отъ елементарно музикално чувство, но дори и отъ слухъ. Ала какъ може да се иска отъ тѣхъ нѣщо повече, когато никой не се е погрижилъ да имъ даде необходимия минимумъ музикална култура?“

Като се увеличатъ часоветѣ по пѣние въ училището, като се свърже музиката съ детския трудъ въ природата и всички учебни предмети и като се подготвятъ учители за новитѣ широки образователни задачи на музиката, за които се спомена погоре, училището ще изкарва ученици съ истинска музикална култура, съ развитъ музикаленъ слухъ, укрепени физически, съ музикални мисли и чувства и готови да работятъ за една висока идея.

Музиката на всѣка епоха отговаря на културното ниво на човѣчеството презъ съответната епоха. Ние сме въ зазоряването на една нова култура, която носи съ себе си нова музика. Тя ще отговаря на новитѣ културни ценности, които идва-

*) Сп. „Златорогъ“, 1932 год., книга 8-9.

щата култура носи съ себе си. Въ новата култура, която иде, ще се изяви музиката на любовта. Нѣщо повече: новото въ свѣта ще дойде чрезъ музиката. Ето защо, Учителѣтъ казва: „Музиката има важна мисия въ свѣта!“

Трѣбва да се създаде едно поколѣние, което да е организирано физически, умствено, сърдечно и волево по новъ начинъ! За създаването на таква поколѣние музиката ще бжде единъ важенъ факторъ. Тя има въ себе си магичната сила да събуди висшата природа на детето и да организира неговитѣ сили. Това ново поколѣние ще може да се справи съ задачитѣ, които днешното време слага за разрешение.

Учителѣтъ казва: „Музиката повишава трептенията на човѣшкия организъмъ. Тя е най-разумниятъ езикъ на истината. Музикантитѣ могатъ да трансформиратъ енергиитѣ на цѣлия народъ. Истинскитѣ музиканти сж проводници на музикални енергии, които се прашатъ въ свѣта. Като се даде на музиката подобаващото мѣсто въ училището, ще могатъ чрезъ нея енергиитѣ на цѣлия народъ да се насочатъ въ възходящо направление. Тогава ще има условия да се разцвѣтятъ и българскитѣ таланти въ музиката“.

Педагогическитѣ идеи на Учителя относно музиката сж приложени съ успѣхъ отъ нѣкои учители, които сж проучили неговитѣ идеи. Тукъ ще спомена опитноститѣ на нѣкои отъ тѣхъ:

Първоначалния учител П. казва: „Музиката играе голѣма роля въ живота на моитѣ ученици. Пѣснитѣ въ първоначалното училище сж предметни. Не се пропуска часъ безъ пѣсень. Часа започвамъ и свършвамъ съ пѣсень. Често имаме пѣсень и въ срѣдата на часа, когато въ нѣкой „проектъ“ се яви нужда отъ пѣсень за илюстрация на учебната единица“.

Прогимназиалната учителка Н. разказва: „Въ училището прилагамъ пѣснитѣ на Учителя, упражнението съ гамата, паневритмията и любовта. Става нѣщо чудно: тѣзи деца ставатъ като ангели, весели, пълни съ животъ. Просто не могатъ да си намѣрятъ мѣстото отъ радостъ. И ставатъ все по-добри и по-добри! Обикватъ се единъ другъ. Любовта започва да се проявява между тѣхъ и къмъ учителя. Тогава нѣма вече нужда да се прилагатъ педагогически методи за дисциплина, за внимание въ училище и пр. Тия методи не внасятъ нищо въ детето. За да има дисциплина, трѣбва да се внесе нѣщо въ децата, да остане нѣщо въ тѣхъ. А това става чрезъ музиката! Когато не внимаватъ, изпълваме нѣкоя пѣсенъ, и децата почватъ следъ това да внимаватъ и учатъ по-добре. Тѣ следъ като сж пѣли нѣколко пѣсни, чувствуватъ се отпушени. Тогава проявяватъ най-хубавото, вложено въ тѣхъ, и почватъ да ме обичатъ. Инспекторътъ като дойде, констатира при ревизия, че децата сж преобразени и ми каза: „Вие сте преобразили децата“. Въ ревизионния листъ ми писа: „Обича децата, и тѣ отговарятъ съ сжщото“.

Царица пролѣтъ радостно и съ тихи стѣпки пристѣпва къмъ насъ и на всички дарява по единъ лжчъ отъ своята радостъ. Тя всички обича и на всички, които срѣща по пътя си, прави ценни услуги: отива при тревичкитѣ и ги събужда за новъ животъ. Отива при цвѣтята и дърветата и отваря пжпкитѣ имъ. Навсѣкжде прѣска щедро отъ скжпоценното съкровище, — живота, който носи отъ слънчевата си родина. И презъ дето мине, ето излизатъ изъ пукнатинитѣ мушичкитѣ следъ дълга почивка; пакъ прелитатъ работливитѣ пчелички и пѣстрокрилитѣ пеперудки около цвѣтята. Птичкитѣ отъ далечния югъ чуватъ любовния ѝ зовъ и идватъ, за да видятъ отново любимата цвѣ-

нала вишня, цъвналата роза, цвѣтнитѣ поляни и да чуятъ пакъ тихата пѣсенъ на планинския потокъ, въ който сж влюбени.

Днесъ всѣки човѣкъ съ тѣнѣкъ усѣтъ за новото, което иде, чувствува, че иде една пролѣтъ въ човѣшкитѣ души, въ живота на човѣчеството. Тая пролѣтъ магически ще стопи всички окови, които сж сковавали тѣхнитѣ умове и сърдца, ще внесе животъ въ слабитѣ, ще дигне болнитѣ, ще възкреси умрѣлитѣ, ще внесе свѣтла надежда въ обезнадежденитѣ, ще утеши скърбящитѣ, ще снесе товара отъ гърба на обремененитѣ, ще изкара изъ тъмнитѣ подземия тия, които дълги години сж живѣли тамъ и ще имъ каже, че вече ще се радватъ на Божието слънце и чистия въздухъ. И на всички ще каже: „Сега тепърва почва вашиятъ животъ, истинскиятъ ви животъ — животъ въ свѣтлина, свобода и братство. Създайте ми по единъ палатъ въ своитѣ умове и сърдца, и азъ ще се заселя да живѣя завинаги въ васъ, защото идва вече моео царство — културата на пролѣтъта“!

Всѣки, който може да чете по симптомитѣ на днешния животъ, долавя, че новото иде. Човѣчеството ще направи важна стѣпка въ своя възходъ къмъ слънчеви върхове, къмъ нови постижения и завоевания въ великата стѣлба на развитието! Нови кжтове на душата, които до сега сж били спещи, ще се пробудятъ къмъ дейность. Нови идеи, които до сега сж били недостъпни за него, ще влѣзатъ въ досѣгъ съ неговото съзнание. Това пробуждане на човѣчеството за по-изобиленъ, по-богатъ животъ, тая нова предстояща епоха трѣбва да намѣри своята външна форма, чрезъ която да се изрази.

Този нейнъ външенъ изразъ е именно паневритмията.

Що е паневритмия?

Ранно пролѣтно утро. Дърветата сж накичени съ празничната си бѣла одежда. Далечъ се очертаватъ снѣжнобѣлитѣ планински вериги. На една

свежа, росна поляна, заобиколена отъ китни гори, е живиятъ кржгъ на паневритмията. Въ срѣдата на кржга е оркестрътъ. Въ въздуха се носи ароматътъ на пролѣтните цвѣта. Надъ главитъ летятъ ранобудни птички. Ето, планината вече е позлатена отъ първитъ слънчеви лъчи. Лицата на всички въ кржга на паневритмията сж свѣтли, съ радостно очакване, че чрезъ нея ще влѣзатъ въ досѣгъ съ вѣчно младитъ енергии на природата и ще получатъ нейнитъ дарове. Чуватъ се първитъ звуци на оркестра. Плавнитъ ритмични движения на паневритмията почватъ. Всички сж преобразени. Всѣки мускулъ, всѣка нишка въ тѣхъ трепти подъ ритма на музиката. Тѣ живо чувствуватъ, какъ животворнитъ сили отъ цѣлата природа се вливатъ въ тѣхъ. Тѣ сж въ другъ единъ свѣтъ, въ свѣта на вѣчната красота и хармония, на вѣчната музика, на великата любовъ, която слиза на земята. Ритмичнитъ упражнения сж свършени, но тази свѣтлина, този животъ, който тѣ приеха, още живѣе въ тѣхнитъ души. И презъ цѣлия день тѣ носятъ въ себе си онзи възторгъ и ония идеи, които проблѣснаха въ тѣхното съзнание при тия упражнения.

Животътъ е движение! Всичко въ природата е движение. Игривиятъ потокъ на планината се спуща надолу и оглася околността съ своята симфония, съ чудната си пѣсень. Чуваме шумоленето на дърветата, виждаме летенето на хиляди мушички, пеперуди. Навсѣкжде виждаме движение: вѣтрътъ милва коситъ ни, леки вълни минаватъ по езерната повърхностъ, облаци се носятъ по небето, луната безспирно се движи по своя пжтъ. Сжщо и цѣлата земя лети изъ пространството съ бързина 29 клм. въ секунда. Тя се носи плавно изъ космичния етеръ—неуморна въ своя вѣченъ танецъ—къмъ свѣтовната си цель. Слънцето заедно съ всички планети се движи изъ безкрайнитъ пространства къмъ далечни съзвездия. И всички други звезди въ небесенъ хоръ се движатъ по предназначанитъ си пжтища, безъ да се сблъскватъ една друга.

Вѣчна хармония и вѣченъ ритъмъ царуватъ въ цѣлата вселена.

И самата свѣтлина е движение. Нейнитѣ етерни вълни ни носятъ всѣки день ценнитѣ слънчеви дарове съ най-скъпия даръ — живота.

Движение има и въ нагледъ неподвижнитѣ растения. Освенъ движението на соковетѣ въ тѣхната снага, има неспирно движение и въ протоплазмата на клеткитѣ имъ — циркулация и ротация.

Нѣщо повече: молекулитѣ на всѣко вещество сж въ неспирно движение. Сжщо така и атомитѣ въ всѣка молекула, както и електронитѣ въ атома, като въ една миниатурна слънчева система се движатъ въ своитѣ опредѣлени пѣтища, дирижирани отъ великия диригентъ на разумната природа. Движение и ритъмъ виждаме въ великото и малкото. Наблюдавайте малкото дете, току-що родено. То още въ люлката движи въ въздуха своитѣ ржчички и крачка. Въ него говори гласътъ на великата разумна природа. То слуша нейния потикъ. То иска да се движи, за да тече презъ всичкитѣ му органи великиятъ пулсъ на живота.

Но ето, то поотраства и почва да лази насамъ-нататъкъ. Не иска да стои на мѣстото, дето сж го турили. Разумната природа му повелява да не стои на едно мѣсто. Тя му казва: „Движи се, за да приемешъ благата, които съмъ ти приготвила“. И то слуша нейния гласъ.

После, като почне да пристѣпва, разумната природа му казва: „Чрезъ играта ще се влива животътъ въ тебе!“ Играта е методътъ, вдъхнатъ въ детето отъ великия педагогъ — природата.

Да наблюдаваме детето, когато чуе музика. То почва неволно да движи краката си подъ такта на музиката, и ако тя е по-жива, то скача и почва да танцува, да прави чудно красиви ритмични движения! Какви грациозни сж тогава неговитѣ движения! Кой го ржководи да прави движения, които по чуденъ начинъ съответствуватъ на ритма и духа на музиката? Кой е он-

зи вещь учителъ, който го е училъ? Това е пакъ живата природа. Движенията на малкото дете въ този случай не сж случайни, не сж произволни, но при тънко наблюдение се прозира, че тѣ отговарятъ на известни закони. Кжде сж тия закони? Тѣ сж писани, тѣ сж скрити въ цѣлата природа. Това показва, че има известни закони, по които музиката може да се превърне въ движения. Тѣзи закони се намиратъ въ цѣлата природа. И ако искаме ритмичнитѣ движения да иматъ онова действие, което би трѣбвало да иматъ, тѣ не трѣбва да сж произволни, а трѣбва да сж взети, извлѣчени изъ самата разумна природа. Само тогава тѣ будятъ физичнитѣ и психични сили на човѣка, само тогава иматъ онова обновително действие и внасятъ радостъ, сила, здраве, нови идеи и потици въ неговата душа.

Именно на това се основава паневритмията.

Тия ритмични движения. чиято музика и движения сж дадени отъ Учителя, отговарятъ на известни закони въ природата. Малкото дете, като превръща чутата музика въ ритмични движения, то въ своето подсъзнание знае, че има единъ законъ за връзката между музиката и движението. Именно тази връзка лежи въ основата на паневритмията.

Ако наблюдаваме единъ човѣкъ, намиращъ се въ известно психично състояние, напримѣръ радостъ, ще видимъ, че той несъзнателно прави известни жестове, известни движения съ ръце, крака и съ цѣлото си тѣло. Когато е скърбенъ, други сж движенията и жестовѣтъ му. При гнѣвъ, недоволство, скритностъ, подозрителностъ, съмнение, милосърдие, любовъ и пр. — при всички тѣзи преживявания човѣкъ прави особени движения. Да си представимъ, че къмъ насъ се приближава единъ човѣкъ, движенъ отъ милосърдие. Той ще има особени линии на движение, особени жестове. Отъ това е ясно, че има връзка между движение и идея. Понеже по-рано видѣхме, че има

съответствие между музика и движение, то следва, че има съответствие, връзка между тонъ, движение и идея.

Чрезъ изследванията на Сентъ-Ивъ-Д'Алвей-дъръ, изложени въ неговия „Археометъръ“, и чрезъ други изследвания е установено, че има връзка между тонъ, движение, форма, цвѣтъ, число и идея. Именно на това съответствие се основава паневритмията.

Има една пѣсенъ, дадена отъ Учителя: „Добъръ день“. Когато се изпѣе, тя има дълбоко действие върху човѣка. Но ако следъ това се изпълни, придружена съ движения, които е далъ Учителътъ специално за нея, ще се види грамадната разлика. Тая пѣсенъ, съчетана съ движения, като че ли става съвсемъ друга! Действието ѝ става много мощно и по-дълбоко. Нови идеи, нови чувства и потици изпълватъ човѣка тогазъ. Той се преобразява. На що се дължи тази разлика? Само на това, че при втория случай пѣсенъта е била придружена съ движения.

Съчетанието на музиката съ движенията усилва действието. Това действие се усилва още повече, когато се съчетае съ нови елементи: идея, форма, и пр. Учителътъ казва: „Всѣка дума, изразена музикално и съ движения, внася нѣщо ново въ човѣшката душа. Когато се съчетае музиката съ движения и идеи, това е една велика сила, съ дълбоко психофизично действие върху човѣка.

Въ всички гимнастични упражнения трѣбва да влѣзе музиката, за да ги облагороди.

Паневритмичнитѣ упражнения се изпълняватъ сутринъ на чистъ въздухъ. Самата обстановка, досѣгътъ съ природата въ утринния часъ, когато тя се събужда, има вече своето обновително и освежително действие върху човѣка. Отъ друга страна, тия упражнения сж тъй разнообразни, че всички органи и мускули взиматъ участие: краката, ржцетѣ,

шията, кръста, гърдитъ и пр. Тъй че цѣлото тѣло се упражнява и укрепява.

Ритъмътъ и движенията на паневритмията сж взети отъ космичния ритъмъ. И затова, когато човѣкъ прави тия упражнения, той е въ хармония съ природата, влиза въ интимно общение съ нея и самиятъ той въ този моментъ представя една антена, която приема енергии отъ цѣлата природа, и тѣ внасятъ въ него животъ и обнова. Поради това паневритмията раздвижва цѣлото психофизично естество на човѣка. Паневритмията не е обикновена механична гимнастика. Нейната целъ е да събуди спешитѣ сили и заложби на човѣшкото естество.

Паневритмичнитѣ движения сж външенъ изразъ на една идея. Можемъ да кажемъ, че тѣ сж говоръ, езикъ чрезъ движения. Тѣ сж мисль, изразена чрезъ движения! Това способствува тия движения да иматъ по-силно действие. Ако въ движенията не се вложи идея, то тѣ ще бждатъ механични, а не коренно обновителни. При паневритмията движенията трѣбва да бждатъ изразъ на това, което мислимъ. Ето защо, Учителътъ казва: „Всѣко движение трѣбва да има мисль и чувство. Правилни движения сж тия, които сж свързани съ известни мисли и чувства“.

Движение, въ което е вложена една велика идея, прониква въ цѣлия организъмъ и го претворява. То раздвижва и цѣлия душевенъ строй и го пресъздава съответно идеята. Всѣка идея, която се придружена съ движения, има силно действие върху човѣшкото съзнание.

Знае се отъ физиологията, че въ мозъка се намиратъ центрове за движение на крака, ръце и пр. Като движимъ тия органи, ние привеждаме въ активностъ тия мозъчни центрове, които имъ съответствуватъ. Съ това последнитѣ привличатъ повече кръвь и енергия и се

развиватъ. А единъ мозъченъ центъръ отговаря и на известни психични сили, напримѣръ на любовъ, милосърдие, вѣра, надежда, умствени способности, наклонностъ къмъ музика, математика и пр. По този начинъ, чрезъ тия движения, ако тѣ сж правилни, ние можемъ да работимъ за събуждането на тия дарби, тия психични сили, които имъ съответствуватъ. Паневритмичнитѣ движения, понеже при тѣхъ е спазенъ горниятъ законъ за съответствието между тонъ, движение, идея и пр., като проникватъ въ нервната система, префиняватъ я и я каратъ да трепти въ хармония съ тия възвишени идеи, чийто изразъ сж даденитѣ движения въ случая.

Отъ друга страна, тия мозъчни центрове сж въ връзка съ особени органи на тѣлото. Всѣки органъ има особено мѣсто въ мозъка. И щомъ приведемъ въ активностъ и разцвѣтъ единъ мозъченъ центъръ, то това влияе благотворно и върху съответнитѣ тѣлесни органи — тѣ ставатъ по-жизнеспособни, функциониратъ по-правилно.

Ако човѣкъ направи фалшиво, неправилно движение, то съответниятъ мозъченъ центъръ ще получи неправилно развитие, и това ще се отрази отрицателно както върху здравословното състояние на органа, който този центъръ дирижира, така и върху психичнитѣ сили и заложби на човѣка.

Паневритмията може да се употреби и като методъ за трансформиране на отрицателнитѣ човѣшки състояния: съмнение, обезнадеждване, обезвѣряване, скръбъ, тревоги и пр. Това трансформиране се извършва лесно, защото чрезъ паневритмията човѣкъ се свързва съ великитѣ извори на живота.

Паневритмията помага и за естетичното възпитание на човѣка, Нейнитѣ красиви движения човѣкъ изпълнява сутринъ всрѣдъ росни поляни, цвѣнали дървета и цвѣтя, въ единъ нержкотоворенъ храмъ, чийто сводъ е синьото небе.

Чрезъ паневритмията се подхранва и развива и социалното чувство у човѣка, понеже тя се изпълнява групово отъ много хора, които въ момента образуватъ едно единство: тѣ се чувствуватъ слѣти въ едно. Една невидима спойка ги обединява! И това чувство на единство, на единение, възпитава човѣка, събужда неговото колективно съзнание.

Въ музиката и движенията на паневритмията сж вложени новитѣ идеи, които идатъ днесъ въ свѣта — идеи, които ще легнатъ въ основата на новата култура. И когато известни идеи се съчетаятъ съ движение и музика, тѣ ставатъ живи сили въ него, работятъ въ неговото съзнание и го преобразяватъ.

Ето защо, тия упражнения иматъ силно действие върху ума, сърдцето и волята. Движенията на паневритмията сж едновременно механични, органични и психични. На всѣки човѣкъ, който прави тия упражнения, може вече да му се говори. Тия движения се превръщатъ въ вътрешни, психични процеси, събуждатъ висшитѣ, възвишенитѣ сили на човѣшкия духъ. Така тѣ подготвятъ човѣка за новата епоха. Тогава идеитѣ на новата култура озаряватъ човѣшкото съзнание. Така паневритмията съдействува за създаването на новия типъ човѣкъ — човѣкътъ на дейната любовъ.

На края на паневритмията се правятъ дихателни упражнения, придружени съ музика и движения. Това съчетание на дишането съ музиката и движението усилва неговото обновително действие върху човѣка.

Въ 1941 год. Учителътъ даде нови ритмични упражнения „Слънчеви лъчи“, които сж продължение на паневритмията и иматъ аналогично обновително действие. Тѣ сж въ духа на българската народна музика и сж сжщо важенъ факторъ за събуждането на възвишената човѣшка природа.

Паневритмията трѣбва да се въведе въ всички училища. Важни послѣдствия ще има въ веждането на паневритмията въ училището. И това трѣбва да стане, това е необходимо, за да се даде новъ тласъкъ на образователното дѣло.

Паневритмичнитѣ упражнения, понеже въ тѣхъ сж съчетани движение, музика и идеи, ще събудятъ детето, юношата и младежа за възвишенитѣ идеи на новото, ще го подготвятъ за културата на любовта, за служене на другитѣ, на народа и човѣчеството.

Тия упражнения трѣбва да почватъ въ училището отъ 22 мартъ — началото на пролѣтътъ — защото тогава всички творчески сили на природата сж въ своя възходъ. Правятъ се сутриньта, понеже тогава има най-благоприятни условия въ природата — всичко въ нея е въ подъемъ.

Всѣка сутринь ученицитѣ отъ града или селото ще излизатъ всрѣдъ красивата природа и на една обширна поляна ще правятъ тия упражнения при звуцитѣ на оркестра, и следъ това обновени, освежени, укрепени тѣлесно, съ новъ животъ, влѣнъ въ организма, и вдѣхновени отъ възвишени мисли и благородни потици, ще почнатъ своитѣ учебни занятия. Презъ цѣлия день ще иматъ крила, ще чувствуватъ разширение на душата си, полетъ на духа си, защото сж възприели неоченими богатства отъ свещенитѣ извори на природата.

Въ българската народна душа се криятъ велики творчески сили, които още не сж събудени и не сж използвани. Много прояви въ нашия културенъ животъ говорятъ за туй. Паневритмията заедно съ музиката сж едни отъ начинитѣ за събуждането и разцѣвяването на творческитѣ сили на народа. И тогава българскиятъ народъ ще стане способенъ да влѣе въ общочовѣшката съкровищница богатствата на своя духъ, новитѣ културни ценности, които ще създаде.

Ето думитѣ на Учителя, казани предъ група народни учители:

„Въ съвременното възпитание трѣбва да се въведатъ тия ритмични упражнения. Има движения разумни. Много движения сж неразумни. Има движения, които подобряватъ мозъка. Има движения, които подобряватъ чувствата. Има движения, които подобряватъ волята. Ако се въведатъ тия музикални ритмични упражнения, децата ще напредватъ много повече. Тия нѣща сме ги опитали вече 15—20 години върху деца и възрастни“.

Нѣкои учители, които сж проучили педагогическиѣ идеи на Учителя, сж приложили между другото и паневритмията. Ето що казва учителката П. по това: „Ученицитѣ въ първоначалното училище се научиха да изпълняватъ паневритмичнитѣ упражнения и постоянно искаха да ги играятъ Стана голѣма промѣна въ характера имъ. Станаха по-добри. Коренно се измѣниха. Проявиха се много добри страни въ характера имъ. По-рано се караха, обиждаха се, бѣха нервни, и сега всичко това изчезна. Промѣниха се обносцитѣ имъ въ дома и въ училището“.

Паневритмията ще помогне за създаване на новия българинъ — съ крепъкъ духъ, широка душа, чисто сърдце и свѣтълъ умъ, насоченъ къмъ доброто, истинното и красивото.

МИСИЯТА НА МАЙКАТА

„Майките ще спасят свѣта“.

„Който мисли, че свѣтътъ може да се спаси извънъ майката, се заблуждава. Всички учители трѣбва да се маредятъ около майката“.

„Женитѣ ще спасятъ свѣта. Жената трѣбва да стане любовъ, и когато стане любовъ, тя ще намѣри истинския пѣтъ за повдигането на свѣта!“

Учительтъ.

Когато детето идва на земята, разумната природа е приготвила едно сърдце, което да го обича съ беззаветна любовъ. Това е майката! Детето се ражда безпомощно, слабо, съ много нужди, които само не може да задоволи. То само не може да направи почти нищо. Ето защо, тогава разумната природа го заобикаля съ нѣжността и самоотричането на майчината любовъ. Сжществуването на майчината любовъ говори, че има Провидение въ свѣта за всички сжщества, че има едно Велико Разумно Начало, което дирижира нѣщата.

Чрезъ майката говори Разумната Природа, чрезъ нея говори сърдцето на свѣта! Майката е изразъ на Разумната Природа — Великата Свѣтовна Майка. Тя възпламенява своята любовъ въ сърдцето на земната майка и чрезъ последната обича Тя — Великата Свѣтовна Майка! И както природата е несъкрушима въ своитѣ цели и планове, такава е и любовта на майката. Чрезъ устата на майката говори Мировата майка!

Сжществуването на майчината любовъ е гаранция за красивото бждеще на човѣчеството. До-

дето въ майката гори свещениятъ огънь на любовта, запаленъ отъ Мировата Майка, възходътъ на човѣчеството е осигуренъ.

Любовта на майката има неземеиъ произходъ. Тя не е отъ този свѣтъ. Тя иде отъ небеснитѣ сфери, за да покаже, че любовта управлява свѣта.

Любовта на майката не зависи отъ това, дали детето е даровито или не, дали е умно или глупаво, дали е красиво или грозно, понеже това сж външни нѣща. Като души, въ своята Божествена сжщина, всички хора сж еднакво красиви. Майката обича детето си и вижда въ него това, което никой другъ не вижда. За другитѣ това дете може би е бездарно, глупаво и лениво, но за нея то е добро, умно и даровито. Кой е правъ? Тя е права. Чрезъ любовта си тя вижда у него Божествената сжщина.

* * *

Създаване благоприятни условия за детското развитие почва много рано. Учителътъ казва: „Жената още отъ малка трѣбва да живѣе чистъ и възвишенъ животъ“. Това е необходимо, за да предаде на детето едно добре организирано тѣло, правилно развита нервна система и пр. Това се отнася и за бащата.

Възпитанието на детето почва отъ периода на бременността. Този периодъ е отъ голѣма важностъ, понеже тогава се изграждатъ формата и строежътъ на детското тѣло. Тогава е важна срѣдата, въ която живѣе майката: нейнитѣ мисли, чувства, постѣпки и пр. Не е безразлично, какви настроения, какви мисли има тя презъ този периодъ. Мисълта е сила. Въ това се убеждаваме всѣки день. Физиономията е огледало на душата. Истинскиятъ психологъ би могълъ да прочете естеството на мислитѣ, съ които е живѣлъ човѣкъ, по неговата физиономия. Но мислитѣ, чувствата и настроенията влияятъ не само върху лицето, но изобщо върху цѣлото тѣло.

Жената въ периода на бременността чрезъ храната си, чрезъ мислитѣ и чувствата си ще влияе върху младенеца и то както върху неговото тѣло, тъй и върху характера му. Учителътъ казва: „Чрезъ храната си майката опредѣля бждещето на детето. Презъ време на бременността си жената трѣбва да бжде поставена при най-благоприятни условия: тя трѣбва да се храни правилно, съ чиста храна, при добро хармонично разположение на духа; никога да не вечеря късно преди лѣгане. Трѣбва да диша дълбоко, да мисли и да чувствува право. По-неже въ това състояние жената е силно чувствителна и възприемчива, съ силно въображение, трѣбва да си създава гледки, занятия и удоволствия най-възвишени. Трѣбва да прави сутринни разходки, да наблюдава красиви картини въ природата, да се разхожда въ градини, дето цвѣтятъ красиви, благоуханни цвѣта, дето растатъ хубави плодни дървета, дето животътъ расте и се развива. Чистотата, както физическа, тъй и духовна, е необходимо условие за бременната жена. Кжде ще намѣри тя по-голямъ чистота отъ тая въ природата? За тая цель тя трѣбва да посещава чисти извори и рѣки, водитѣ на които да служатъ като огледало на нейния животъ. Тихитѣ приятни нощи съ небе, осѣяно съ безброй трептещи звездици, сжщо представятъ незамѣними картини за жената — бждещата майка. Тя трѣбва да възпитава детето си, до като е още въ утробата ѝ. Тамъ детето има всички условия за възприемане, а следъ раждането то има вече условия за обработване на възприетото. Ето защо, и умствениятъ животъ на жената не трѣбва да се пренебрегва. Най-красивата и изящна литература трѣбва да бжде нейната умствена храна. Животътъ на мъдрецитѣ, на великитѣ хора, трѣбва да бжде двигателъ на нейната мисль. Красива и възвишена поезия, хубава музика и пѣсни трѣбва да нарушаватъ отъ време на време тишината на нейния животъ. Спокойствието, тишината сж нуждни за жената-майка.

На бременната жена трѣбва да свирятъ най-хубавитѣ парчета, за да се роди едно гениално дете. Гърцитѣ сж заобикаляли женитѣ съ красиви образи, когато сж били бременни“.

Жената никога не трѣбва да бжде духомъ неразположена презъ този периодъ. Когато тя въ време на бременность се сърди на другитѣ, че сж я направили нещастна, това ще се отрази отрицателно върху детето. Учителътъ казва: „Когато майката е бременна, не трѣбва да е гнѣвна. Една майка, която зачене и почне да се нервирва и злослови, могатъ да ѝ се предскажатъ послѣдствията и да се опишатъ напълно характера и сждбата на младенеца — какво ще стане въ бждеще съ него. Майката, която се нервирва, не бива да мисли, че детето, което ще роди, ще бжде светия — да я гледа на старини. То единъ день ще си отмъсти и ще ѝ рече: По-добре да не си ме раждала. — Ония хора, които проповѣдватъ въздържание, трѣбва да знаятъ, кога се е зародило пиянството. Пиянството на този момѣкъ се е зародило още въ утробата на неговата майка. Много престѣпления, убийства, пиянства и редъ подобни нѣща се зараждатъ въ утробата на майката. Следователно, трѣбва да се създадатъ благоприятни условия за майката въ време на нейната бременность. Когато майката зачене, тя трѣбва да бжде жрица. Сжщо така и бащата. И не само тѣ, но сжщо така и сестритѣ и обществото трѣбва да бждатъ жреци на чистотата и възвишения животъ“.

„До като майката е още бременна, до като детето е още въ утробата ѝ, тя може да създаде до известна степенъ онова, което иска. Отъ нея зависи да създаде добри или лоши синове на обществото. Ако майката е заченала и не гради съ космична обичъ, не може да създаде онова, що желае. Ако въ периода на бременността посещава балове и прекарва времето си въ леки удоволствия, тя не може да създаде висши типове“. „Ако една жена е бременна и въ това си положение има най-тежки

изживявания, напимъръ у нея се заражда желание да отмъсти, да открадне, да убие, то детето, което ще се роди, ще бжде единъ престѣпникъ. Така говорятъ научнитѣ данни. Тѣй че спасението на човѣчеството седи въ съзнателното отказване на жената да ражда престѣпници“.

„Въ бждеще майката трѣбва да говори на децата си още въ утробата да работятъ за доброто, за любовта, за мира. Пчелитѣ хранятъ нѣкои личинки съ най-хубави храни, и тѣ ставатъ царици. Сжщо така, когато човѣкъ иска да отгледа една гениална идея, трѣбва да я храни съ най-хубава храна — съ най-хубави мисли и чувства, съ любовъ и пр. И майката трѣбва да храни детето въ утробата си съ най-хубави мисли и чувства“. „Ако всички майки говорятъ на децата си, докато сж още въ утробата имъ, че не искатъ да вършатъ насилие, тия деца, които се родятъ, ще носятъ идеитѣ на своитѣ майки. Тѣ ще станатъ проводници на новитѣ мисли, ще работятъ за оправянето на свѣта“.

* * *

Следъ раждането иде периодътъ на кърменето отъ майката. Когато детето бозае отъ майка си, магнетична сила излиза отъ майката и преминава въ детето. Тя възпитава и усилва детето. Друга жена не може да замѣсти майката въ това отношение. Учителътъ дава още следнитѣ пояснения: „Колко майки сж отравяли своитѣ деца съ лошото си млѣко! Презъ този периодъ майката трѣбва да има най-добро разположение — да не се гнѣви. И най-малкото нейно неразположение презъ този периодъ се отразява върху детето“.

* * *

Явява се въпросъ: Може ли и трѣбва ли презъ втория периодъ детето да прекарва въ пансионъ или въ пълно общежитие (интернатъ) или не? Подъ пълно общежитие разбираме случая, когато децата сж напълно откъснати отъ семейството, и самото

училище представя тогава детски домъ и замѣства семейството. Училището приема характеръ на семейство. Такъвъ е напр. „Кошерътъ“ на Себастианъ Форъ, училището на Херманъ Лицъ и пр.

Днесъ има мнозина привърженици на пълното общежитие. Тѣ казватъ, че по този начинъ най-добре ще се развиятъ социални чувства у детето, ще се развие колективното му съзнание, най-добре ще се възпита въ духа на взаимопомощта, който духъ е духътъ на висшата култура. Пълното общежитие ще представя едно общество въ миниатюръ, дето детето ще развие своитѣ най-благородни качества. То ще добие тамъ социално възпитание и то не чрезъ теория, а чрезъ практикуване. Защитниците на пълното общежитие казватъ още: „Днешното семейство се разпада. Както бащата, тъй и майката сж принудени все повече да работятъ въ нѣкоя фабрика или магазинъ за задоволяване на материалнитѣ си нужди. Освенъ това, казватъ тѣ, детето нѣма ли да се почувствува по-естествено въ срѣдата на своитѣ връстници, отколкото въ срѣдата на възрастнитѣ?“.

За да се отговори на този въпросъ, трѣбва да се разгледатъ духовнитѣ нужди на детето презъ училищната възраст и характера на отношенията му къмъ родителитѣ.

Видѣхме, че първиятъ периодъ (отъ раждането до 7-та год.) е периодъ на оформяване на тѣлото. Възпитанието презъ този периодъ е предимно тѣлесно възпитание. Но това възпитание трѣбва да се разбира по-широко. Тукъ не е думата за упражненіе на мускулитѣ, а за съвсемъ друго възпитание на тѣлото. Какъ можемъ да съдействуваме за изливане (грубо казано) на физическитѣ органи въ правилни форми и преди всичко на мозъка? Презъ първия периодъ предимно физичната обстановка на детето има възпитателно въздействие върху него. Но тукъ не се касае само за влиянието на свѣтлината, температурата, храната, въздуха, облѣклото и пр. Единъ примѣръ за обяснение: ко-

гато детето види едно действие, което е изразъ на нѣжностъ или грубостъ, това оформява мозъка му по съответенъ начинъ, и тогава детето добива предразположение да върши подобни действия, когато порастне.

Въ втория образователенъ периодъ (отъ 7 до 14 год.) детето мисли, чувствува и действа така, както мислятъ, чувствуватъ и действуватъ тия, къмъ които то благоговѣе. Отъ горното следва, отъ каква голѣма важностъ е, щото лицата около детето, особено презъ първия и втория периоди, да сж пропити съ голѣма любовъ и нѣжностъ, както спрямо него, така и изобщо спрямо всички.

Любовта и нѣжността сж слънчевитѣ лъчи, въ които трѣбва да се крпи детската душа, ако искаме тя да се разцвѣти. Но у кого ще се намѣри най-голѣма нѣжностъ спрямо детето? Учителтъ казва по това: „Никой не може да замѣсти нѣжността на майката. Децата, които живѣятъ въ пансиони, не могатъ да намѣрятъ въ околната срѣда нѣжността на майката, и затова ставатъ по-груби. Семейството е важенъ институтъ. Всички други институти него трѣбва да иматъ за моделъ. Всички възпитателни институти трѣбва да бждатъ подчинени на семейството. То е Божественъ институтъ“.

Преди да е навършило детето 15 година, не е хубаво да се отдѣля отъ влиянието на майката въ пансиони и др. заведения. Било за момчета или момичета, необходимо е единъ периодъ отъ 15 години, презъ което време детето да прекара при майка си.

Въ пансиона, въ детския домъ, никога детето нѣма да намѣри майчината нѣжностъ. Тя е ненадмината. Наблюдавани сж такива примѣри въ живота: деца, откъснати още отъ малки отъ крщи и възпитани въ пансиони, безъ да видятъ съ години родителитѣ си, добиватъ въ характера си известни груби черти, които се запазватъ и въ напреднала възраст. И тѣ сами признаватъ, че тѣзи черти дъл-

жатъ на липсата на майчиното влияние. Последното емегчава. Нека си спомнимъ, какво сж допринесли майките за развитието на висши качества у детето, напримѣръ, майката на Гьоте и пр.

И най-грубата жена, съ малки изключения, като майка е нѣжна. Това, което е всадено у майката спрямо детето, иде изъ глѣбинитѣ на разумната природа; то е нѣщо първично и силно. То е непобедимо като самата природа. Чрезъ любовта на майката говори мощната природа; тая любовъ има отблѣсъка на божественото.

Отъ горното следва, че детето, особено презъ презъ първитѣ два периода, т. е. до 14 година, не бива да се откъсне отъ семейството.

Този въпросъ има и друга по-дълбока страна. Преди раждането има физична връзка между майката и детето. Следъ раждането тая връзка се прекъсва, но има друга отъ по-висшъ характеръ.

Не само че училището не трѣбва да живѣе за сѣтка на семейството, но напротивъ, училището трѣбва да се старае да подражава на семейството, да развие въ себе си една атмосфера на оная интимностъ и близостъ, която царува въ семейството. И не сж ли най-добри отзиви думитѣ, които единъ инспекторъ е казалъ на учителъ при посещение на училището: „Това не прилича на училище, а по-скоро на семейство“.

Разбира се, при случая съ крѣгли сирачета, може да се приложи животъ въ пансионъ или интернатъ, но и тамъ възпитателитѣ трѣбва да бждатъ особено надарени, любвеобилни натури, които да могатъ да дадатъ на интерната облика на семейство.

А въ обикновеното училище принциптъ на общежитието трѣбва да се прокара до толкова, до колкото това не накърнява семейното влияние и връзкитѣ на детето съ семейството.

Като вземемъ предъ видъ това ограничение въ училищния животъ, пакъ остава широко поле за прокарване принципа на общежитието и взаимо-

помощта. Както видяхме, срѣдището на цѣлото обучение презъ втория периодъ трѣбва да бжде работата всрѣдъ природата. Тая работа пакъ представя единъ видъ общежитие.

Любовта на майката е онова слънце, което дава живогъ, топлина и свѣтлина на всички въ дома. Детскиятъ животъ минава като единъ небесенъ, неземенъ животъ въ рая, потопенъ въ любовната атмосфера на майката. Дето е любовта, тамъ е раятъ. Детето е кжпано постоянно отъ лжчитѣ на майчината любовъ.

Майката трѣбва да използва мощното оржие, което природата е дала въ нейнитѣ ржце — любовта като образователенъ факторъ.

Когато човѣкъ съзнава, че има единъ, който го обича, той е силенъ, той може да стане и гениаленъ. Гениалнитѣ хора сж били обичани съ една велика любовъ! Не само въ детска възраст, но и после, когато детето порастне, идеята за любовта на майката го крепи и окуражава. Идеята, че има една душа, която го разбира, познава и обича, му дава неземна сила и въ скръбнитѣ дни го утешава. Колко е важно човѣкъ да съзнава, че има единъ, който го разбира и познава! Разумната Природа е дала на всѣки човѣкъ това условие въ лицето на майката! По безкористие майчината любовъ стои най-високо.

Днесъ хорскитѣ сърдца сж заобиколени съ ледени стени. Хората си говорятъ, но не се познаватъ. Само когато погледнете нѣкого презъ очитѣ на любовта, тогава отъ вашата душа излиза една свѣтлина, която ще го освѣти, и въ нея ще го видите красивъ! Това прави майката. Ето защо, тя познава доброто, красивото у детето по-добре, отколкото кой да е другъ.

Детскитѣ сили тѣй възрастватъ и крепнатъ, потопени въ майчината любовъ, както цвѣтията се разцвѣтватъ отъ действието на слънчевитѣ лжчи.

Каквото и да направи синътъ, майката има довѣрие въ него. И туй нейно довѣрие е она жизненъ еликсиръ, който храни неговия умъ, сърдце и воля, и тѣ се развиватъ правилно.

Чрезъ майчината любовъ детето научава първия урокъ на любовта: нѣжността, милосърдието, любвеобилността, духътъ на служенето на майката се предаватъ на детето. То добива разположение да ги проявява после въ живота си.

Чрезъ майката домътъ става за детото училище на любовта! Майката е предметно учение за детето, какъ трѣбва да обича, какъ трѣбва да люби, какъ трѣбва да проявява мекота, търпение, служене и пр. Всѣко дете, което идва на свѣта, трѣбва да вижда въ едно лице въплѣтенъ образаца, който трѣбва да следва. И разумната природа му дава този образацъ въ лицето на майката. Защото майката — това е синонимъ на любовта. И всички други качества на майката — безкористие, себеотрицание и пр. — сж само изявления на любовта.

Истинската любовъ се отличава съ едно свое качество: досѣтливостта; човѣкъ става досѣтливъ за нуждитъ на този, когото обича. И понеже презъ майката тече велика любовъ, тя е най-досѣтливото сжщество.

Учительтъ казва: „Майката е изворъ, и туй, което извира въ нея, то се влива въ детето. Божественото, което е въ нея, тя му го предава. Обмѣната между майката и детето не е само външна, но и вътрешна. Майката играе голѣма роля не само въ матеріалния свѣтъ, но и въ свѣта на мислитъ и чувствата. Тя не само създава формата, но влага въ нея съдържание и смисълъ. Става едно преливане между душата на майката и душата на детето.“

Детето може да е далечъ отъ майка си — може би въ друга страна. Това не прѣчи на духовния досѣгъ между тѣхъ, — това не прѣчи на любовта. Действието на последната не знае прегради. Май-

ката крепи детето съ любовта си, пази го, вдъхновява го презъ пространството. Презъ пространството съ своята любовъ тя работи върху ума, сърдцето и волята му. Каринъ Михаелисъ описва*) любовта на двама души. Единиятъ, когато се намиралъ въ най-голъми противоречия и мжнотии, почувствувалъ голъма радостъ, просвѣтление, хармония и вдъхновение. И това било тъкмо въ момента, когато другиятъ мислилъ за него съ любовъ и благоговение. Когато човѣкъ обича нѣкого, действително му изпраща реална сила, която го крепи и повдига. Истинската любовъ работи и въ тритѣ свѣта едновременно — въ физичния свѣтъ, въ свѣтътъ на мислитѣ, чувствата и волята и въ свѣта на човѣшката Божествена сжщина.

Обмѣната между майката и детето е не само въ време на бременността. Тя продължава презъ цѣлия животъ. Това е непрекъснатъ процесъ. Презъ първия образователенъ периодъ майката гради нѣщо красиво въ детето, но влиянието на майчината любовъ е презъ цѣлия животъ.

Разумната природа влага въ всѣка майка своята любовъ. Пита се тогава, защо всѣка майка не може да изпълни великата си мисия? Това е, защото майката проявява любовта споредъ степента на своята култура. За да даде ходъ нависшитѣ форми на любовта, която природата ѝ вдъхва, тя трѣбва да се подготви! Ето защо, само по-високо културнитѣ майки сж могли да възпитатъ гениални души. Майкитѣ на мнозина гениални души сж били забележителни. Отъ това се вижда, какво би могла да направи майката, ако се повдигне и стане проводница на великото, което природата е вложила въ нея. Възвишената любовъ, вложена въ майката отъ природата, е една семка, която майката трѣбва да отгледа, и тя да възрастне и да се разцвѣти. Това може да стане чрезъ духовното повдигане на майката. Иначе заглѣхва

*) „Книга за Любовта“.

у нея този великъ потикъ на живата природа — той добива външни примѣси отъ много унаследени и придобити криви идеи, навици и склонности, които прѣчатъ на майката да изпълни добре своята мисия, отклоняватъ я отъ нейната задача.

Ето защо, за изграждането на новата култура най-напредъ трѣбва да се подготви новата жена — трѣбва да се издигне жената! Учителътъ казва: „Издигнете жената! Поставете я на стъпалото, дето трѣбва, и ще видите, че въ продължение на 25 години свѣтътъ ще се поправи. Спасението на свѣта е въ повдигането на жената. Не повдигнете ли жената, не се ли повдигне и тя самата, отъ никъде другаде не може да дойде спасението!“

Кой е отличителниятъ белегъ на жената? Учителътъ казва: „Въ живота си съмъ срѣщалъ само нѣколко жени — нѣкои въ България и нѣкои въ чужбина. Истинската жена се отличава съ нѣжността си; нито една груба дума не може да излѣзе изъ нейнитѣ уста! Всѣка жена, която може да проявява грубостъ, не е още въплотение на истинската жена — тя се е отклонила. А туй, което отличава истинскиятъ мъжъ — то е благородството“. Трѣбва да се обърне особено внимание на обучението и възпитанието на жената, за да може да се роди новата дева и новата жена! Новото училище, за което говори Учителътъ, е въ състояние да направи това. То е въ състояние да издигне жената. Чрезъ това ще се издигне цѣлото човѣчество, ще се подготви новата култура — новата раса. Въ новото училище жената чрезъ общение съ природата ще почерпи отъ нея разумностъ и любовъ. Чрезъ педагогическитѣ методи на Учителя тя ще развие своето сърдце, духа на служенето. Това може да стане, само когато въ училището се влѣе новиятъ духъ, за който говори Учителътъ. За да се създаде новата дева и новата жена, трѣбва да се работи въ новия духъ още отъ детската градина.

Оная майка, която обича само своето дете, не е още разбрала любовта; въ нея нѣма още духътъ на новия човѣкъ, който иде въ свѣта. Ако тя е събудила въ себе си новитѣ форми на любовта, тя ще обича всички деца, всички сѣщества. Ако тя обича само своето дете, значи сърдцето ѝ не е достатъчно широко, за да побере цѣлия свѣтъ въ себе си; тя не е дала пътъ на Мировата любовъ да протече презъ сърдцето ѝ. Тогава тя не може да има онова образователно въздействие върху своето дете. Само майката, презъ чието сърдце тече мировата любовъ, може да оформи въ своето дете новия типъ човѣкъ.

Семейството е най-важниятъ образователенъ факторъ. Учителътъ казва: „Свѣтътъ ще се поправи, само като се поправи семейството. Хората трѣбва да иматъ ясна представа за това. Бащата и майката трѣбва да сж свършили най-главната образователна работа, и после идатъ вече училището и обществото. Последнитѣ градятъ върху това, що е изработено вече въ семейството“.

По този начинъ майката е важниятъ факторъ, който гради новото общество. Изграждането на новата култура е преди всичко въ ржцетѣ на майката.

Учителътъ казва: „Младежи, родени отъ добри майки, прелставляватъ бждещето на човѣчеството. Тѣ сж надеждата на човѣчеството“.

„Жената ще внесе любовта въ семейството и въ свѣта“. Тя като подготви въ семейството новия типъ човѣкъ, вече работи за повдигането на човѣчеството. Отъ друга страна, жената като носителка на любовта, внася топлотата на своята любовъ въ свѣта и повдига душитѣ. Лжчитѣ на любовта ѝ заливатъ обществото и цѣлото човѣчество. По този начинъ новата жена не само косвено чрезъ семейството, но и направо участвува въ повдигането на човѣчеството, въ идването на новата култура.

Поради грамадната образователна работа на семейството, досѣгътъ между учителя и семейството трѣбва да бѣде оживенъ. Учителътъ влиза въ допиръ съ семейството по нѣколко начина: чрезъ посещения на дома и чрезъ свикване на родителско-учителски събрания. Така учителитѣ ще изучатъ отъ една страна домашнитѣ работни условия на ученика, и отъ друга страна ще освѣтлятъ родителитѣ по много педагогически въпроси. Чрезъ посещение въ дома учителътъ ще спечели любовта на детето; възъ основа на единъ психологически законъ детето обиква тѣзи, които проявяватъ любовъ къмъ лицата, които то обича.

VIII

ПРИРОДОСЪОБРАЗЕНЪ ЖИВОТЪ

Изкуството да се живѣе е велика наука. Тя обхваща цѣлокупния животъ на човѣка — физически и духовенъ. Но ние тукъ, въ тая глава, нѣма да разгледаме всички страни на въпроса, а предимно физичната му страна. Учителътъ казва: „Ако попитате съвременнитъ културни хора, тѣ ще кажатъ, че живѣятъ културенъ животъ, обаче ако изследвате този животъ, ще видите, че това не е култура: нито въ яденето има култура, нито въ жилищата и пр. Това не е много казано. Споредъ мене, всѣки човѣкъ, който не знае да живѣе, е невежа. Ако яде и следъ това го боли стомахътъ, той е невежа. Следъ като учи, ако го боли главата, невежа е. Новиятъ начинъ на животъ е абсолютно спазване законитъ на разумната природа“.

Ето що казва Г. Пирьовъ за здравното възпитание въ днешното училище*):

„Да се завърши физическото и душевно развитие на младежитъ предполага преди всичко добре организирано здравно възпитание. А това значи не само уроци по хигиена и здравеопазване, не само системно и рационално тѣлесно възпитание, но и пълно провеждане принципа на училищната хигиена и хигиена на труда въ всѣкидневнитъ занятия на ученицитъ въ училището и дома. Това изисква да се пречупи и програма, и методъ предъ

*) „Задачата на сръдното ни образование“, сп. „Прогрѣта“, декемврий 1940 г., год. VI, кн. 4, стр. 465.

единъ здравенъ критерий въ най-широкъ смисълъ на тая дума“.

Училището трѣбва да бжде мѣсто, дето практически се учи, какъ да се живѣе. Само така ще получимъ едно съвсемъ ново поколѣние — жизнеспособно, жизнерадостно и работоспособно, здраво физически, съ свѣтли умове, съ благородни сърдца и съ силна воля. Но детето не трѣбва да се учи на това въ училището чрезъ теоритизиране и морализиране, но чрезъ самия животъ. Правилата на природосъобразния животъ трѣбва да се усвоятъ отъ децата чрезъ живия опигъ. Ще почнемъ отъ въпроса за храненето.

Чиста и нечиста храна

За да се развива детето правилно физически и психично, то трѣбва да се храни съ чиста храна. И при най-добритѣ методи на обучение и възпитание нѣма да получимѣ очакванитѣ резултати, ако храненето на детето не е правилно.

Коя храна е чиста и коя нечиста? Чиста храна е тази, която съдържа всички хранителни вещества, нуждни за организма, може да се асимилира по-лесно и по-добре отъ организма и не съдържа отрови. Въ това отношение за предпочитане е растителната храна, която въ сравнение съ месната е по-чиста. Месната храна не може да се нарече чиста, поради отровитѣ които съдържа. Тѣ сж отъ четворенъ произходъ:

а) Отрови, които сж продуктъ на дезасимиляцията

Въ организма има непрекъснато два процеса: градежъ и разрушение или иначе казано: асимилация и дезасимиляция. При дезасимиляцията се получаватъ редъ отрови, напр. пуринови и ксантинови основи, креатинъ, пикочна киселина, леокомаини. Много отъ тия междинни продукти продължаватъ да се доразлагватъ. Напримѣръ, пуриновитѣ основи се превръщатъ въ пикочна киселина, а последната въ пикочина. Креатинътъ се превръща въ креатининъ. Въглеродниятъ двуокисъ, като краенъ продуктъ на дезасимиляцията, заедно съ частъ отъ водата се изхвърля презъ бѣлитѣ дробове, а другитѣ крайни продукти на дезасимиляцията, като пикочна киселина, пикочина, креатининъ, хипурна киселина и пр. се изхвърлятъ чрезъ бжбрецитѣ и потнитѣ жлези. Пикочната киселина е единъ отъ важнитѣ причинители на бо-

лезнени процеси въ организма. Месната храна увеличава количеството на пикочната киселина, намираща се въ кръвта отъ 3—10 пжти повече, отколкото растителната храна*). Количеството на креатина въ човѣшкия организмъ сжщо така нараства съ месната храна. Чрезмѣрното увеличение на тия отрови въ урината на човѣка, който се храни съ месо, показва, че тѣ се намиратъ и въ човѣшкото тѣло въ по-голѣмо количество, понеже урината ги извлича изъ човѣшкитѣ тъкани. Значи, организмътъ на човѣка, който се храни съ месо, съдържа много повече отрови, отколкото организмътъ на човѣка или животното, което не се храни съ месо. Бушаръ е доказалъ, че изпражненията на човѣкъ месоядецъ съдържатъ два пжти повече отрова, отколкото на човѣкъ вегетариянецъ. Изпражненията на месояднитѣ животни, казва д-ръ Келогъ, издаватъ силна смрадлива миризма въ сравнение съ изпражненията на тревопаснитѣ животни. Сжщиятъ Бушаръ е направилъ следния опитъ: Бавно, постепенно е вкарвалъ въ тѣлото на заека урина, догдето се явили признаци на отравяне, и сжщевременно отбелязвалъ всички симптоми, които настѣпвали. Той е забелязалъ, че месната храна увеличава отровността на урината, т. е. по-малко количество урина е нужно, за да се появятъ у заека признаци на отравяне, ако тая урина е взета отъ човѣкъ, който се храни съ месна храна. Съ опити е доказано отъ Бушаръ, че отровността на урината у човѣкъ, който се храни съ месо, може да достигне 4 пжти нормалната ѝ отровностъ.

При човѣкъ, който се храни съ растителна храна, количеството на пикочната, изработена въ 24 часа, е 23 грама, а при човѣкъ, който приема

*) За по-голѣми подробности по тѣзи въпроси: Д-ръ Хейгъ: „Диета и храна“, Ясиновски: „Албуминизмъ“, Д-ръ Мьолеръ: „Какъ да си запазимъ здравето“, Д-ръ А. Кингсфордъ: „Научнитѣ основи на вегетарианството“, Д-ръ Келогъ: „Да ядемъ ли месо?“, зболѣкаръ Михаилъ Стоицевъ: „Проблемата на храненето“ и пр.

месна храна, е 54 грама. При смѣсената храна количеството на пикочината е 32 грама. Количеството на пикочната киселина при месната храна се покачва отъ 1.04 гр. на 1.51 гр. въ 24 часа. А понеже урината е просто извлѣчение изъ тъканитѣ, то е ясно, че появяването на такова голѣмо количество отровни вещества въ нея говори за увеличение количеството на отровитѣ въ тѣлото.

б) Отрови, образувани поради жизнени процеси въ клеткитѣ следъ смъртта

Д-ръ Келогъ казва: „Следъ смъртта на животното личниятъ му животъ престава, обаче клеткитѣ продължаватъ да живѣятъ съ часове. Презъ времето, което изминава между така наречената смъртъ и истинската смъртъ на клеткитѣ и тъканитѣ въ тѣлото, дейността на последнитѣ не престава: клеткитѣ поглъщатъ разтворенитѣ храни, които сж въ досѣгъ съ тѣхъ, и въ сжщото време продължаватъ да произвеждатъ непотрѣбни, отровни вещества, които, когато тѣлото е живо, бързо се изхвърлятъ чрезъ бжбрецитѣ, бѣлитѣ дробове и другитѣ отдѣлителни органи. Бързината, съ която тѣзи вещества се изработватъ въ живото тѣло, е толкова голѣма, че то умира за нѣколко минути, когато пжтищата, презъ които тѣ минаватъ навънъ, бждатъ запушени. Докато тѣлото е живо, чиста кръвь постоянно мие тъканитѣ и не само ги храни, но и събира непотрѣбнитѣ вещества и ги отнася. А следъ смъртта тѣзи отрови оставатъ натрупани въ клеткитѣ и увеличаватъ още повече количеството на отровитѣ въ животинскитѣ тъкани“.

в) Отрови, образувани при трупното разлагане

Доказано е, че трупното разлагане почва нѣколко часа следъ смъртта на животното — следъ

9—24 часа. Че хората поглъщатъ храна, която е въ напреднала степенъ на трупно разлагане, се вижда отъ неприятната миризма, която е свойствена на халитъ и касапниците, която чувствуваме, когато минаваме покрай тѣхъ. Това показва, че трупното разлагане е вече почнало, макаръ и месото да изглежда привидно прѣсно. При трупното разлагане се развиватъ отровитѣ птомаини и токсини. Нѣкои диви племена, казва д-ръ Келогъ, потопяватъ стрелитѣ си въ разлагащитѣ се тѣла на животнитѣ. Той казва още: „Че готвенето може да унищожи тия отрови, е погрѣшно схващане. То може да убие микробитѣ, които произвеждатъ отровитѣ, ако месото е готвено доста дълго време и то при висока температура, обаче самитѣ отрови не се унищожаватъ отъ готвенето. Миризмата на разлагащото се тѣло е сравнително слаба, но птомаинитѣ и токсинитѣ сж вече развити въ него и малко количество отъ тѣхъ може да убие малки животни. Въ топлинѣ страни и лѣтно време въ умѣренитѣ страни човѣкъ не може да търпи миризмата на трупа даже нѣколко часа следъ смъртъта. Това нѣщо не се срѣща при растителнитѣ вещества, които употребяваме за храна“.

г) Отрови, произлѣзли поради отрицателното психично състояние на животнитѣ

Че наистина отрицателнитѣ психични състояния причиняватъ промѣна въ физиологичнитѣ процеси и ставатъ причина за отдѣляне на разни вещества, се знае много добре. Ще приведа опита на американския физиологъ Кенонъ*), за да поясня това: той завързалъ кокошки така, че да нѣматъ свобода на движение. Тѣ изпаднали въ яростъ —

*) „Влиянията на чувствата върху здравето и живота на човѣка“ отъ Ана Д. Правдолюбова, въ сп. „Родно уще“, год. III, кн. 7—8.

перушината имъ шръкнала, зеницитѣ имъ се разширили, и тѣзи прояви на яростъ сж били винаги придружавани съ голѣмо отдѣляне на адреналинъ, който разстройва физиологичнитѣ процеси въ тѣлото, напримѣръ, почва да се отдѣля повече захарь. Той съ множество подобни опити доказва, че яростта и страхътъ причиняватъ отдѣляне на хормона адреналинъ, който е тѣсно свързанъ съ възбуждението на симпатичната нервна система.

Отъ такива и подобни опити е установено, че ужасътъ, който животното изпитва преди и при клането, нарушава физиологичнитѣ му процеси и причинява образуването на отрови въ тѣлото. Съ какъвъ ужасъ животнитѣ пристъпватъ къмъ кланицата! Тѣ отдалечъ подуватъ кръвта на избититѣ преди тѣхъ животни и съ ужасъ се дърпатъ. Учителътъ дава следнигѣ пояснения по това: „Въ месото на животнитѣ се образуватъ отрови при посѣгане върху живота имъ. У тѣхъ се заражда ужасенъ страхъ, умраза и отвращение къмъ всички, които искатъ да отнематъ живота имъ. И всичко това се възприема като отрова отъ тѣзи, които ядатъ месото имъ. Тази отрова разклаща нервитѣ имъ“.

* * *

Д-ръ Келогъ казва: „Месото на месояднитѣ е всѣкога противно по вкусъ и мирисъ. По тази причина месояднитѣ много нарѣдко хващатъ и убиватъ други месоядни за храна. Лъвътъ никога не яде месото на пантера, леопардъ, диви котки и пр. Кучето може да хване и убие котка, но никога не я яде. Месото на свини, хранени съ месо, е противно на вкусъ“. Когато човѣкъ се храни съ чиста храна, то поради процеситѣ на дезасимиляцията има известно количество отровни продукти въ своитѣ тъкани. А ако се храни съ месна храна, това количество се увеличава, защото къмъ собственитѣ непотрѣбни отровни веще-

ства се прибавятъ и такива, получени съ месната храна. Значи, чрезъ месната храна човѣкъ увеличава количеството на отровнитѣ вещества въ себе си.

Отровитѣ, които съдържа месната храна, водятъ къмъ много болести, израждатъ човѣшкитѣ тъкани и правятъ тѣлото податливо къмъ заразителни болести. Единъ организъмъ, който не е отровенъ отъ пикочна киселина и други такива отрови, е по-неподатливъ къмъ болести, и ако заболѣе, има по-голяма сила да се съпротивлява на болестта и да я победи. Учителътъ казва: „Когато децата сж нервни, непослушни, това произлиза отъ факта, че въ тѣхъ има набрани нечисти вещества“. „Съвременната медицина констатира, че неврастенията на сегашнитѣ хора се дължи на чрезмѣрното употребление на месо. Единствената здравословна храна за сега е растителната. Тя смекчава и човѣшкото грубо естество“. „Ако бихте имали непоковарено обоняние, вие бихте бѣгали далечъ единъ отъ другъ. Такава смрадъ се носи отъ онѣзи, които ядатъ месо. Като ви каже нѣкой, че боледува, то първото нѣщо за започване подобруването е да промѣни храната си“.

Отровитѣ, натрупани въ тѣлото чрезъ месна храна, понеже бжбрецитѣ и другитѣ отдѣлителни органи не могатъ да ги изхвърлятъ, постепенно се увеличаватъ въ организма и причиняватъ преждевременно остаряване и сж причина на неджавостъ и тѣлесно разстройство. Д-ръ Келогъ казва: „Натрупване на отрови въ тѣлото може да причини ревматизъмъ, подагра, нервно главоболие, преждевременно остаряване, податливостъ къмъ заразителни болести и много други болести. Поглѣщането на месната храна въ голѣмитѣ градове е създадо полкъ хронически полуинвалиди, които макаръ че взематъ привидно участие въ различнитѣ работи, въ сжщностъ сж лишени отъ радоститѣ на живота, поради т. н. месно изтощение, което се характеризира въ много случаи съ нечиста и бледна кожа, развлѣченостъ,

угнетеностъ, безсъние, нервностъ, раздразняемостъ и преждевременна старостъ. Въ здравия човѣкъ микробитѣ не могатъ да вирѣятъ лесно. Само когато организмътъ е отслабналъ поради нарушение на природнитѣ закони, само тогава могатъ да вирѣятъ успѣшно микроби въ него. Месната храна е една отъ причинитѣ за отслабване на тѣлото поради натрупване на отрови. Безмесната храна намалява вѣроятността отъ заболявания. Отровитѣ, които се вкарватъ въ тѣлото чрезъ месна храна, намаляватъ способността на организма да унищожи отровитѣ, образувани при болестта. Наблюдавано е, че многото пикочина въ организма прѣчи на тѣлото да се съвземе следъ сериозна операция или повреда. Бѣлитѣ кръвни тѣлца сж пазители на тѣлото. Тѣ изяждатъ микробитѣ, влѣзли въ него. А отровитѣ на месната храна парализиратъ бѣлитѣ кръвни тѣлца и ги правятъ неспособни да изпълняватъ най-важната си функция — унищожението на микробитѣ. Хора, които се задоволяватъ съ растителна храна и живѣятъ при еднакви условия съ хора, които се хранятъ съ месо, иматъ необикновена сила и издръжливостъ и сж бележити по своето дълголѣтие“.

Месото води къмъ алкохолизъмъ. Д-ръ А. Кингсфордъ казва: „Единъ американски работникъ противъ алкохолизма, който 40 год. е челъ лекции върху този въпросъ, старателно е изучилъ причинитѣ за алкохолизма въ разнитѣ класи и мѣстности и твърди, че месото възбужда нервната система и съ това открива пътъ къмъ спиртнитѣ пития. Колкото повече човѣкъ яде месо, толкова повече у него се събужда стремежъ къмъ алкохола. И много опитни лѣкари се съобразяватъ съ това, когато лѣкуватъ алкохолизма“.

Д-ръ Келогъ казва: „Хранитѣ отъ растителенъ произходъ сж чисти. Тѣ не сж примѣсени съ отровни вещества и почти никога не могатъ да бждатъ опасни за здравето“. Ето защо, интереситѣ на човѣшкото здраве изискватъ човѣкъ да се храни

съ чистата растителна храна, въ която количеството на непотрѣбнитѣ вещества е съвършено малко въ сравнение съ животинскитѣ тъкани, толкозъ повече, че растенията съдържатъ и всички хранителни вещества, нуждни за човѣшкия организъмъ. Д-ръ А. Кингсфордъ казва по това: „Въ растителното царство не само могатъ да се намѣрятъ всички основни вещества, необходими за храненето, но тукъ тѣ се съдържатъ въ много по-голъмо количество, отколкото въ месото на животнитѣ. Така, у бобовитѣ растения се намиратъ 23—30% бѣлтъчни вещества, 55—58% скорбѣла и около 3% соли. Въ разнитѣ меса има всичко 6—19% бѣлтъчни вещества, а въглеводи нѣма почти никакъ. Месата иматъ тлъстина, но тя може да се замѣсти отъ разнитѣ масла на семената, плодетѣ и орѣхитѣ. Въ растенията ще намѣримъ и много вещества, които липсватъ въ месото, а именно въглеводитѣ. Въ плодетѣ има и растителни киселини, на които прѣснитѣ плодове дължатъ своето необикновено благоприятно и освежително действие“.

Поради това, растителната храна не само че не внася отрови, но напротивъ, пречиства тѣлото. Д-ръ Келогъ казва: „Соковетѣ отъ плодетѣ сж отлични дезинфектори. Особено суровитѣ плодове иматъ свойството да противостоятъ на действието на микробитѣ. Тѣ дезинфекциратъ червата“.

Освенъ горнитѣ съображения, можемъ да вземемъ предъ видъ и други нѣкои съображения, които говорятъ въ полза на растителната храна. Напримѣръ, слънчевата енергия, която прониква въ растенията, е повече запазила своя първоначаленъ жизненъ ритъмъ, а у животнитѣ той е вече по-видоизмѣненъ. Ето защо, съ растителната храна животворната сила се приема въ своя по-първиченъ ритъмъ.

Отъ друга страна, има голѣма връзка между храната и душевния животъ. Храната влияе не само върху състоянието на тѣлото, но и върху душевния животъ на човѣка. Знае се, че животното

е носителъ на страсти, инстинкти, похоти и пр. Месото му е снабдено съ аналогични груби, ниски трептения, които се предаватъ на човѣка, когато се храни съ него. Растенията нѣматъ такива страсти и похоти, както животнитѣ, Именно по тая причина месото загрозява, понижава характера на човѣка. И въ това отношение растителната храна е по-чиста отъ животинската. Учителътъ казва: „Като се храни съ месо, човѣкъ възприема нѣщо отъ психичнитѣ качества на животното, чието месо е ялъ. Ако единъ човѣкъ иска да живѣе чистъ, добъръ животъ, непремѣнно трѣбва да напусне месоядството. Докато човѣкъ яде месо, докато пие вино и други питиета, никакъвъ духъ не може да се пробуди у него“.

Лозински говори за една майка, която се оплаквала, че децата ѝ били груби, постоянно се карали и биели. Тогава тя била посъветвана да измѣни храната имъ. Следъ като практикувала известно време вегетарианския режимъ въ къщи, тя се похвалила, че децата се промѣнили: станали кротки, милостиви, добри, съ нѣжни обноски.

Русо, единъ отъ най-бележититѣ педагози въ историята, ясно е прозиралъ връзката между храната и характера. И затова препоръчва растителната храна за децата.

Ето какво казва той по този въпросъ: „Като едно отъ доказателствата, че месната храна не е свойствена на човѣка, може да се посочи на равнодушието, което иматъ децата къмъ нея, и на предпочитането, което тѣ винаги правятъ на зеленчуцитѣ, млѣчнитѣ ястия, плодоветѣ и т. н. Извънредно важно е да не се извратява този природенъ вкусъ и да не се правятъ децата месоядни, ако не заради тѣхното здраве, то поне заради тѣхния характеръ, защото — обяснявайте, както искате това — несъмнено е, че тѣзи, които обичатъ много месото, биватъ хора жестоки, жестокосърдечни. Това наблюдение се е потвърждавало въ всички страни и въ всички времена. Дивацитѣ сж въобще жестоки, и тая жестокость има за свой източникъ

не тѣхната природа, а храната. Тѣ ходятъ на война като на ловъ и постѣпватъ съ хората така, както ние постѣпваме съ мечките. Голѣмитѣ престѣпници, които се готвятъ къмъ убийство, пиятъ кръвъ, за да се закалятъ. Омиръ представя циклопитѣ, които ядѣли месо, като страшни чудовища, а лотофагитѣ (които се хранѣли съ лотоси—единъ видъ растение)—за такъвъ приятенъ родъ, че всѣки, който ималъ съ тѣхъ работа, веднага е забравялъ всичко и оставалъ да живѣе посрѣдъ тѣхъ“.

Ако родителитѣ искатъ да иматъ деца, чиито мозѣци да сѣ възприемчиви къмъ по-възвишени мисли и чувства, ако искатъ да ги избавятъ отъ грубостъ въ характера, ако искатъ да ускорятъ тѣхната еволюция, ако искатъ тѣ да иматъ здрави тѣла, чисти отъ отрови и чужди вещества, трѣбва да ги хранятъ съ растителна храна.

Този въпросъ има по-дълбока страна. Колкото материята е по-груба, толкова тя е по-нечувствителна къмъ трептения отъ висшъ характеръ, а може да отговаря и да приема само трептения отъ нисшъ, по-грубъ характеръ. Особено това важи за нервната система и специално за мозѣка. Когато човѣкъ се храни съ растителна храна, тогава неговото тѣло ще бѣде по-чувствително, по-възприемчиво къмъ най-възвишени идеи, чувства и стремежи, понеже то ще бѣде съставено отъ по-чиста, по-финна материя.

Че наистина естествената храна за човѣка е растителната, се вижда и отъ следното: най-близки до човѣка по анатомичния строежъ и по физиологичнитѣ процеси сѣ човѣкоподобнитѣ маймуни. Човѣшкитѣ уста сѣ устроени както тѣхнитѣ; иматъ задбузни торбички. Каналитѣ на дветѣ подчелюстни плюнчени жлези излизатъ отъ дветѣ страни надъ подезичната ципа. У урангутана брадавичкитѣ по езика сѣ разположени като у човѣка — въ видъ на буквата V. Формата и числото на рѣзцитѣ и кѣтнитѣ зѣби у човѣка сѣ, както у маймунитѣ. само че кучешкитѣ зѣби у последнитѣ сѣ по-дълги,

и мждрецитѣ се явяватъ по-рано, откоякото у човѣка. Д-ръ Ана Кингсфордъ казва: „Днесъ се говори, че сжществуването на кучешкитѣ зжби у човѣка било очевидно доказателство, че човѣкъ по природа е месоядецъ. Ако това е наистина доказателство, то трѣбва да се отнася повече за маймунитѣ, защото тѣхнитѣ кучешки зжби сж по-дълги и по-здрави отъ човѣшкитѣ. Обаче маймунитѣ по природа сж плодоядни. Тѣ се отвращаватъ отъ месната храна въ своето природно състояние“. У месояднитѣ животни храносмилателниятъ каналъ е три пжти, колкото дължината на тѣлото. У тревопаснитѣ, като овцата — 30 пжти, а у маймунитѣ и човѣка — 20 пжти. У месояднитѣ, тревопаснитѣ и всеяднитѣ животни млѣчнитѣ жлези сж на корема, а у човѣка и човѣкоподобнитѣ маймуни — на гърдитѣ. Кожата на маймуната е снабдена съ милиони потни жлези, а у човѣка тѣ сж много повече. Свинята, която е всеядна, има потни жлези само на муцуната. У коня, кравата и другитѣ животни, които се хранятъ съ растителна храна, цѣлата кожа се поти, както у човѣка.

Нѣкой мисли, че месото е необходимо, за да образува човѣкъ мускулна енергия. Д-ръ Кингсфордъ казва: „Най-износливитѣ, полезни, работни животни се хранятъ не съ месна храна и даже не я търпятъ. Всички работи на земното кълбо се извършватъ отъ тревопасни животни—конь, волъ, камила, слонъ. Тѣ оратъ полетата, тѣ ни даватъ възможность да пжтуваме; благодарение на тѣхъ се е създала нашата култура и благосъстояние. Ни едно месоядно животно не може да се сравни по сила съ тревопасния носорогъ. Той почти безъ усилие чули дърветата и разхвърля клонитѣ като клечици. Една горила, която се храни само съ плодове и орѣхи, предъ очитѣ на Дюшалю счупила на две половини пушката, изтървана отъ ржцетѣ на единъ ловецъ“. При състезанията вегетариан-

цитъ сж имали надмощие. Д-ръ Хейгъ*) казва: „При състезанието за една обиколка около Берлинъ, което съставлява 15 английски мили, първитъ шестъ победители се оказаха вегетарианци. Най-добриятъ любителъ пешеходецъ на дълги и кжси разстояния—Г. У. Олей—се храни съ растителна храна. Съ такава храна се храни и всесвѣтскиятъ играчъ на тенисъ Х. Майлсъ. Сжщо така и нѣмскиятъ пешеходецъ Милеръ при голѣмата си победа въ шестдневнитъ надтичвания е живѣлъ съгласно изложената тукъ диета“. Д-ръ Келогъ говори за друго едно състезание между Берлинъ и Виена, разстоянието между които е 360 мили. Въ състезанието сж взели участие 13 месоядци и 2 вегетарианци. Последнитъ двама първи пристигнали на мѣстоназначението. Нито единъ отъ тѣзи двамата не билъ професионаленъ пешеходецъ. Когато тѣ дошли до мѣстоназначението, най-близкиятъ до тѣхъ месоядецъ билъ 50 мили далечъ. Въ друго състезание въ Германия разстоянието е било 70 мили. Участвували 22 души, отъ които 8 вегетарианци. Отъ тѣхъ се изисквало да изминатъ това разстояние въ 14 часа. Шестима отъ 8-тѣ вегетарианци пристигнали на мѣстото преди изтичането на това време. Другитъ двама пристигнали малко по-късно, защото се заблудили по пътя и изгубили напраздно 5 мили. Всички вегетарианци били свежи и бодри. Единъ часъ следъ тѣхното идване пристигналъ първиятъ месоядецъ, твърде много изморенъ и изтощенъ. Другитъ били изпадали по пътя. Това е твърде ярка иллюстрация, която изтъква голѣмата стойностъ на растителната храна като подкрепителъ на организма при тежка работа, казва Д-ръ Келогъ.

Отъ всичко горно се вижда, че най-здоровна храна за децата е растителната, понеже е чиста — лишена отъ отрови.

Обществото трѣбва да даде на децата условия

*) Д-ръ Хейгъ: „Диета и храна“.

най-благоприятни за тяхния растежъ, за тяхното физическо и духовно укрепяване. Ако искаме да бждатъ здрави, устойчиви на болести, бодри, издръжливи на трудъ, ако искаме да издигнемъ духовното имъ естество, трѣбва да имъ даваме чиста храна — растителна.

Учительтъ казва: „Дайте най-добри условия на детето. Кои сж тия условия? Хранете го предимно съ плодове. Въ новото училище ще учатъ децата, какъ да се хранятъ, какъ да дишатъ и пр. Чистата храна е първата стѣпка при възпитанието на децата. Храненето може да стане единъ методъ за възпитание“.

„Не трѣбва да се казва на детето да не убива животнитѣ; не трѣбва да го морализираме; това е отрицателенъ методъ и не действува възпитателно. Не, развийте у него любовъ къмъ животнитѣ, и тя ще опредѣли линията на поведението му. То като приложи любовта, всичко друго ще дойде само по себе си“. Любовта къмъ животнитѣ може да стане после изходна точка за по-разширената любовъ къмъ всички същества.

Въ нѣкои училища е приложено вегетарианството, наприм. въ Batile Creek College, South Lancaster Academy, Walla College, Union College. Директоритѣ на тѣзи училища, казва д-ръ Келогъ, въ своитѣ годишни отчети една година, следъ като въвели вегетарианското хранене, съобщаватъ, че здравето на ученицитѣ никога не е било въ такова отлично състояние; докато по-рано често боледували и имали постоянно нужда отъ милосърдни сестри и лѣкари, сега почти нѣмали нужда отъ тѣхнитѣ услуги.

Разбира се, теоретичната страна на въпроса ще бжде засегната по-подробно въ срѣдното училище, отколкото това ще се направи въ основното училище, понеже познанията на срѣдношколника по анатомия, физиология, и пр. сж по-голѣми.

Въздържание и възпитание

Вредното влияние на алкохолизма върху всички органи е известно. Той води къмъ израждането имъ, предразполага ги къмъ много болести — въ черния дробъ, бжбрецитъ, сърдцето, кръвоносната система, нервната система и пр. Освенъ това, той спъва духовното развитие на детето. Алкохолизмътъ води и къмъ престъпностъ. Отъ друга страна, известно е гибелното влияние на алкохола върху потомството. Въ случая строгитъ закони на наследствеността влизатъ въ действие. Потомцитъ на алкохолицитъ сж наклонни къмъ престъпностъ, тжпоумие, идиотизъмъ, епилепсия и пр. Правени сж изследвания, като е проследявано потомството на алкохолици въ течение на много поколѣния.

Ето защо, престъпление е предъ обществото, предъ народа, ако не работимъ за въздържателната идея въ училището, за да получимъ едно трезво, здраво и умно поколѣние, съ което ще осигуримъ здравето и културния възходъ на бждещитъ поколѣния.

Съ разнообразни срѣдства може да се работи за въздържателната идея въ училището. Освенъ противоалкохолното обучение, което се предвижда въ учебната програма, какво широко поле за работа има въ това отношение за учителя! Учителътъ може да си послужи съ множество срѣдства: въздържателни реферати отъ ученицитъ, картини, пѣсни и приказки, въздържателни утра и вечеринки, въздържателни пиески и пр. Хубаво е, въ повечето случаи починътъ и главната дейностъ при такива вечеринки да бжде въ ржцетъ на ученицитъ, за да иматъ поле за творчество.

Въ дома не трѣбва да се даватъ никакви напитки на децата. А нѣкои бащи даватъ вино, ракия,

конякъ и пр. на такива малки деца, чиито глави даже не се виждатъ надъ масата. Алкохолътъ влияе вредно върху всѣки човѣкъ, а колко по-вредно ще влияе върху пѣжния детски мозъкъ и върху другитѣ още крѣпки детски органи.

Като имаме предъ видъ, че понятието въздържание трѣбва да се разбира въ широкъ смисълъ на думата, още по-ясно изпъква възпитателното му значение.

Дишане и възпитание

Учителят практически ще научи децата на правилно, дълбоко, ритмично дишане. Всъщност учителят трябва основно да е запознат с теорията и практиката на дишането. Всяка сутрин учителят ще посвети най-първо 5—10 минути на дишателни упражнения с движения, преди да пристъпи към учебната работа. Когато въ време на учебната работа учителят забележи разсъняност, невнимание, немирство или умора у децата, хубаво е веднага да прекъсне методичната единица, да направи с децата дишателни упражнения с движения, и след това те, обновени, освежени и отморени, ще продължат успешно учебната си работа. Дишателните упражнения са хубаво средство за отмора и тониране. Дълбокото дишане действа укрепително не само физически, но и върху ума, сърдцето, волята, паметта, характера и пр.

Могат да се употребят дишателни упражнения за меланхолични деца, за буйни, лениви, за деца с слаба памет, за деца слабо надарени умствено, за деца с слабо телосложение и пр., и учителят ще види чудните резултати. Чрез дишателните упражнения меланхоличните ще се освободят от своята меланхолия и ще станат жизнерадостни и общителни, ленивите ще станат прилежни. У слабопаметните паметта ще се усили. У умствено недоразвитите ще се засили мислителната им сила. Телесно недоразвитите ще се укрепят и пр. Учителят трябва да работи въ това отношение освен общо с цялия клас, но и индивидуално. Покрай общите дишателни упражнения, той ще дава на учениците, които имат специални нужди, и особени дишателни упражнения, като следи за тяхното въздействие върху децата.

Въ беседитѣ и лекциитѣ Учителѣтъ е далъ грамаденъ материалъ съ дихателни упражнения, много отъ които могатъ да се използватъ въ училище. Тукъ ще изложа нѣколко отъ упражненията, дадени отъ Учителя *), които съ успѣхъ могатъ да се приложатъ въ училището:

1.

Вдишване при постепенно издигане ржцетѣ надъ главата отвесно и успоредно.

Задържане на въздуха при такова положение на ржцетѣ.

Издишване при бавно спущане на ржцетѣ отъ страни надолу.

2.

Исходно положение: Ржцетѣ спуснати надолу. Тѣлото изправено.

Ржцетѣ бавно се вдигатъ отъ страни на тѣлото нагоре, додето се съединятъ надъ главата. Презъ време на това движение става бавно вдишване на въздуха. Следъ това ржцетѣ бавно се спускатъ въ страни, додето застанатъ въ хоризонтално положение отъ дветѣ страни на тѣлото, съ дланитѣ надолу. Това се придружава съ задържане на въздуха. После ржцетѣ бавно се приближаватъ до гърдитѣ и се поставятъ върху гърдитѣ съ дланитѣ навжтре. Презъ време на това движение става бавно издишване. Издишването продължава съ спущане на ржцетѣ до първоначалното положение. Упражнението се повтаря нѣколко пжти.

3.

Ржцетѣ се вдигатъ и се поставятъ върху раменетѣ съ отворени прѣсти и съ длани надолу. Презъ време на това движение има вдишване. Съ ржце върху раменетѣ става задържане на въздуха.

*) „Учителѣтъ за дишането“ — Книгоиздателство „Братство“ — Севлиево.

После ржцетѣ се разтварятъ въ страни и се спущатъ надолу съ издишване.

4.

Лѣвата ржка отива въ лѣва страна хоризонтално съ дланъ, обѣрната напредъ. Дѣсната ржка отива къмъ лѣвата, и дветѣ ржце си допиратъ дланитѣ.

Бавно хлѣзгане на дѣсната ржка по дланѣта на лѣвата, после по дължината на цѣлата лѣва ржка и по гърдитѣ и следъ това протѣгането ѝ въ дѣсно хоризонтално, съ дланъ напредъ. Презъ време на това движение бавно вдишване на въздуха.

При това положение на ржцетѣ известно време има задържане на въздуха.

Следъ това лѣвата ржка отива въ дѣсно и дветѣ ржце се допиратъ съ дланитѣ. Презъ време на това движение има издишване.

После бавно хлѣзгане на лѣвата ржка по дланѣта на дѣсната, по цѣлата дължина на дѣсната ржка и по гърдитѣ и протѣгането ѝ въ лѣво хоризонтално, съ дланъ напредъ. Презъ това време става бавно вдишване.

Това упражненіе се повтаря по три или петъ пѣти налѣво и надѣсно.

5.

Дветѣ ржце се издигатъ и се допиратъ надъ главата въ видъ на тригълникъ. Презъ време на това движение има вдишване. При такова положение известно време има задържане на въздуха. Следъ това ржцетѣ бавно се спущатъ надолу, оставайки заловени, като прѣститѣ имъ се допиратъ въ хоризонтално положение до горната частъ на главата. Презъ време на спущането имъ става издишване.

После бавно се издигатъ ржцетѣ до първоначалното положение — тригълникъ надъ главата. Презъ време на това издигане има вдишване. После пакъ се спущатъ и издигатъ и пр. — три или петъ пѣти.

На края на упражнението двете ръце се отдалечават една от друга и съ бавно движение като обливане се спускат надолу от двете страни на главата, раменете и гърдите.

Единъ прогимназиаленъ учителъ, който е запознатъ съ педагогическите възгледи на Учителя и ги е прилагалъ, казва: „Въ прогимназията съ голѣмъ успѣхъ прилагамъ дихателните упражнения. Всѣка сутринъ имаме такива. Често въ време на часъ, когато забележа умора, прекъсваме урока, правимъ дихателни упражнения съ движения. Следъ това идва чудна бодростъ, и продължаваме работата си“.

Чистота

Тя нѣма да се научи чрезъ морализиране и теоретически, но главно чрезъ самия животъ. Най-ценни сж тия правила, които се учатъ чрезъ живота — като ги живѣе човѣкъ.

Чистотата не трѣбва да се налага на децата, но тѣ трѣбва да я обикнатъ. За да я обикнатъ и ценятъ, въ цѣлото училище — класни стаи, коридори, дворъ, градина и пр. — трѣбва да царува идеална чистота. Когато детето свикне къмъ чистотата отъ ранна възраст, у него се създаватъ красиви, трайни навици и склонности, които ще важатъ за презъ цѣлия животъ. Това ще се отрази и върху морала и характера му.

Една учителка въ първоначално училище въ едно село въ Бургаска областъ ни разказа своята дейность въ това отношение:

„Въведохъ образцова чистота въ училището и разбрахъ, че това действува много възпитателно. Самата стая бѣше така чиста, както срещу голѣмъ празникъ. Подътъ постоянно свѣтѣше отъ чистота. Стѣклата на прозорцитѣ бѣха така чисти, като че ли последнитѣ сж безъ стѣкла. Стенитѣ бѣха снѣжно-бѣли, прозорцитѣ — съ транспиранти отъ бѣла хартия, която внасяше въ стаята мека, бѣла свѣтлина. Масата бѣше покрита съ бѣла хартия, и децата пазѣха да не я оцапатъ и съ най-малката драскотина. Тѣ си събуваха обувката при вратата и влизаха по терлици. И самитѣ деца бѣха крайно чисти, както тѣлесно, така и въ душитѣ си. Когато инспекторътъ дойде, остана изненаданъ отъ чистотата и каза, че въ никое друго училище той не е виждалъ подобно нѣщо“.

Физическата чистота ще събуди у децата навикъ и на чистота въ мисли,

чувства, желания и постъпки. Има връзка между физическата и душевна чистота. Онзи, който спазва и обича физическата чистота, у него ще се яви стремежъ и навикъ да спазва и чистотата въ своитѣ мисли. Чрезъ единъ подсъзнателенъ процесъ физическата чистота води къмъ духовна.

Учителятъ казва; „Чистотата е едно условие за развиване на разумността“. Физическата чистота видоизмѣня децата. Тя предразполага къмъ възвишени мисли и чувства. Тя създава въ душитѣ имъ една атмосфера на свѣтлина. Децата опитно трѣбва да видятъ, какъ физичната чистота буди у тѣхъ радостъ, свѣтли мисли, потикъ за работа. Нечистотата причинява тѣжни мисли, неразположение на духа.

Затова чистотата може да се вземе като важна изходна точка при възпитанието. Учителятъ може да заведе децата при единъ изворъ, отъ който блика бистъръ, кристаленъ потокъ и по чието дъно има чистъ пѣськъ или бѣли камъчета. Тамъ ще имъ говори за чистотата, ще имъ каже: „Ако бждемъ чисти, ще бждемъ красиви като този изворъ“.

Учителятъ може да си послужи и съ пѣсни за чистотата, придружени съ движения. Напримѣръ, пѣсенъта: „Чисти бждете като пчелитѣ, чисти бждете като цвѣтията“.

Ако учителятъ влѣзе въ класъ съ чисти мисли, чувства, желания и постъпки, той предава своето състояние на децата, и у тѣхъ се събужда и подхранва чистотата. Ако учителятъ влѣзе въ класъ съ нечисти мисли, чувства и пр., той ще внесе у децата извѣстенъ видъ калъ. Неговитѣ нечисти мисли, чувства и пр. ще се предадатъ на децата, безъ да имъ говори.

Като влизавъ въ класъ, учителятъ трѣбва да види най-хубавото у децата. У по-

следнитѣ има наслоени нечисти мисли и чувства, утайки, получени отъ родителитѣ по наследство или отъ срѣдата, въ която живѣятъ. Учителѣтъ като види хубавото у децата, ще отстрани тия утайки и ще събуди хубавото у тѣхъ. Ако той не види хубавото у децата при влизане въ класъ, ще внесе у тѣхъ своитѣ нечисти мисли и по този начинъ не само че нѣма да отстрани утайкитѣ, но и ще ги увеличи.

Каквито и педагогически системи да се прилагатъ въ училището — и най-идеалнитѣ — ако учителѣтъ не спазва горното правило: да влиза въ класъ съ най-чисти мисли, чувства и желания и да вижда най-хубавото и най-чистото у децата, той нѣма да има никакви резултати. Тѣ ще бѣдатъ отрицателни.

Разходки и излети

Тѣ играятъ голѣма роля въ новото училище. Разходкитѣ се правятъ по-често. Тѣ се правятъ въ близката околностъ — въ гората, на полето и пр., а излетитѣ сж по-дълги. Разходкитѣ и излетитѣ не трѣбва да се считатъ като изгубено време. Не, тѣ иматъ важна образователна мисия: здравна, научна и възпитателна. Тѣ сж необходими, за да се получи едно здраво поколѣние. Както детскиятъ трудъ въ цвѣтната, зеленчукова и овощна градини и въ околната природа, тѣй и разходкитѣ и излетитѣ преди всичко ще укрепятъ детето физически, а това е една отъ важнитѣ задачи на днешното училище. Излетитѣ въ планината ще помогнатъ за физичното укрепяване не само чрезъ упражненията на мускулитѣ, чрезъ дълбокото дишане и пр., но и чрезъ общение съ енергиитѣ, съ които планината е богата. Тя е мощенъ акумулаторъ на електромагнитни и други сили. Богата е и на ултравиолетови лъчи, които сж първостепененъ здравенъ факторъ. Знае се, че пребиваването на планината увеличава въ много скоро време броя на червенитѣ кръвни тѣлца.

Второ значение на излетитѣ и разходкитѣ е научното: детето ще прави наблюдения върху треви, цвѣтя, дървета, извори, камъни и пр., и събраниятъ по този начинъ познавателенъ материалъ ще се обработва въ класъ. Знае се, че умътъ се развива, само когато се натрупатъ достатъчно факти, съ които той може да работи.

Трето значение на разходкитѣ и излетитѣ е възпитателно. Планината ще накара детето да мисли, ще обнови неговитѣ чувства и ще развие неговата воля. Ще развие волята му отъ една страна чрезъ детския трудъ, приложенъ въ време на екскурзия и отъ друга страна, понеже самото изкачване по

планината често е придружено съ мъжнотии при преминаване презъ стръмни, мъчно-проходими мѣста, съ преодоляване на други препятствия и пр.

Както казахме на друго мѣсто, при всѣка разходка или излѣтъ детето трѣбва да направи нѣщо; то трѣбва да допринесе за подобренieto на околната мѣстность, да прояви известенъ починъ и творчество. Така това ще стане навикъ и ще влѣзе въ характера му. Знае се, че трайнитѣ навици участвуватъ при оформяването на характера.

Планината възпитава детето и естетически чрезъ своитѣ красоти. Тя чрезъ чистотата на своята срѣда освобождава човѣка отъ всичко дребнаво. Напримѣръ, онзи, който има желание да си отмъсти, като се изкачи на планината, е готовъ да прости. Ако е билъ неразположенъ, горе на планината се измѣня неговото състояние. Тамъ на планината проговорва по-ясно възвишената човѣшка природа; човѣкъ тамъ по-ясно чува вътрешния гласъ, който му казва да живѣе за великото и красивото, за една възвишена идея.

При своитѣ чести излизания всрѣдъ природата детето ще научи практически хигиеничнитѣ правила, които трѣбва да се спазватъ при разходкитѣ и излѣтитѣ.

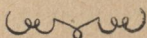
Такива трѣбва да се правятъ въ всички степени училища отъ детската градина до гимназията включително, при което характерътъ и постиженията имъ ще зависятъ отъ възрастта.

При честитѣ детски излети на планината ще имъ се говори за обновителното ѣ действие върху тѣлото и душата, за значението на ултравиолетовитѣ лъчи и на другитѣ енергии, съ които тя е богата. Чрезъ честитѣ излети децата и младежитѣ трѣбва да свикнатъ на интименъ досѣгъ съ природата, трѣбва тѣй да обикнатъ планината, че да ѣ останатъ вѣрни презъ цѣлия си животъ.

При излети децата могат да правятъ малки опити за черпене енергии отъ природата. Единъ хубавъ методъ е следниятъ: Ще се намъри нѣкой мощенъ, здравъ джбъ или бръстъ въ гората; детето ще си опре гърба и главата на дървото и ще прекара така известно време. По този начинъ детето ще почерпи отъ оная слънчева енергия, която е складирана въ дървото. Другъ методъ: Детето като минава презъ една гора, вървѣйки може да си допре дѣсната ржка о четиридесетъ дървета, за да почерпи по сжщия начинъ слънчева енергия отъ тѣхъ.

ДРУГАРСКИ ЧАСЪ

(ДЕТСКИ КЛУБЪ)

Всѣко училище трѣбва да има единъ по-голямъ салонъ, въ който ще се събиратъ ученицитѣ въ другарския часъ. Ако училището не разполага на първо време съ такъвъ салонъ, за целта може да се използва най-голямата класна стая.

Другарскиятъ часъ ще задоволи нуждата, която чувства юношата отъ едно поле, дето той свободно може да развива дейность извънъ училищната програма. Цвѣтко Петковъ сподѣля следнитѣ думи на Кершенщайнеръ *):

„За менъ е незадоволителна всѣка училищна организация, която не позволява на юношата, покрай училищнитѣ задължения да се заеме доброволно съ още нѣкои, като енергично и основно извършва работата, избрана по неговъ вкусъ отъ областта на науката, техниката и изкуството“.

Другарскиятъ часъ, който може да наречемъ и детски клубъ, ще бжде едно социално огнище на училището. Часть отъ свободното си време детето може да употребява въ тази другарска сръда за почивка и творчество. Тамъ децата ще прекаратъ известно време приятно и полезно. Нѣколко пжти въ седмицата следъ обѣдъ ще кипи животъ въ време на другарския часъ. Дейността на детето тамъ ще бжде най-разнообразна. Събранията ще бждатъ

*) „Психология на творческия образователенъ процесъ“ отъ Цвѣтко Петковъ, стр. 245—246.

научни, литературно-музикални или дѣлови, организационни. Въ другарския часъ ще се четатъ реферати отъ ученици, ще има декламации, хоръ, оркестъръ, соло пѣние, соло цигулка, ритмична гимнастика, драматизации. пѣсни съ движения, игри и пр. Въ нѣкои събрания могатъ да се разглеждатъ нѣкои почини за попѣлване библиотеката, за издаване училищентъ вестникъ, за залесяване на околнѣ мѣстности, за изграждане чешма въ околността, за подобрене на нѣкоя пѣтека въ гората и пр. Така другарскиятъ часъ ще дава ценно съдействие за постигане образователнитъ задачи на училището.

Въ по-голѣмитъ училища може да ставатъ нѣколко събрания на другарския часъ едновременно, и всѣки ученикъ ще е свободенъ да отиде, въ която секция иска. Учителитъ, които ще се грижатъ за детския клубъ, ще гледатъ, щото всички деца да участвуватъ въ дейността му по единъ или другъ начинъ. Когато има нѣколко секции, то поне веднѣжъ седмично трѣбва да има общо събрание на цѣлото училище въ голѣмия салонъ за другарския часъ.

Казахме по-рано, че както въ основното училище, тѣй и въ срѣдното училище, ученицитъ ще държатъ реферати по разни въпроси. Освенъ класнитъ реферати, които сж въ връзка съ учебния материалъ, ще има и извънкласни, общи реферати. Последнитъ могатъ да се организиратъ и ржководятъ отъ детския клубъ. Общи реферати до известна степенъ могатъ да иматъ значение и въ основното училище, но тѣ ще играятъ изключително важна роля въ срѣдното училище. Тамъ тѣ ще се издигнатъ като мощно образователно срѣдство. Общитъ реферати сж една необходимостъ за срѣдното училище, защото срѣдношколскиятъ периодъ е тѣкмо периодътъ, въ който се събуждатъ нови духовни сили у юношата и трѣбва да се опредѣли направлението, въ което тѣ ще се насочатъ. Тогава се формира младежката душа. Тя трѣбва да е потопена въ свѣта на идейния животъ. Тия реферати изъ областта на физиката, химията, биологията, исто-

рията, географията, психологията, социологията, стопанските науки, техниката, хигиената, популярната медицина и пр. ще помогнатъ покрай класната образователна работа за оформяване характера на юношата, за неговото ориентиране по много съвременни въпроси, които вълнуватъ човѣшкия духъ. Тѣ ще помогнатъ да излѣзе отъ училището една будна, дейна интелигенция, която утре съ своя идеализъмъ ще чертае свѣтлитъ бджини на човѣчеството.

Така другарскиятъ часъ ще спомогне за развиване социалното чувство, за събуждане духъ на творчество и инициатива, за развитието на художественъ вкусъ, за добиване научни или литературни познания и за внасяне по-голѣмо разнообразие и радостъ въ живота на детето.

Другарскиятъ часъ ще представя широко поле за развитието на музикалния усѣтъ. Тамъ ще има добри възможности за това, поради което другарскиятъ часъ ще спомогне, за да излизатъ отъ училището юноши съ музикална култура, музикаленъ слухъ, добре обработенъ гласъ и пр.

Освенъ обикновенитѣ седмични събрания, детскиятъ клубъ ще има и извънредни такива по случай нѣкой празникъ; той ще се отпразднува при творчеството на цѣлото училище съ музикални и литературни номера, съ ученически рефератъ и пр.

Другарскиятъ часъ ще се ръководи отъ специаленъ или специални учители (споредъ голѣмината на училището). Хубаво е, учителитѣ-ръководители на другарския часъ да не се мѣнятъ, за да може да се работи въ него планомерно и системно. Учителитѣ-ръководители ще дава до известна степенъ насока, но починъ ще иматъ и самитѣ ученици.

Изобщо, детскиятъ клубъ трѣбва да представя единъ живъ организъмъ, който ще се развива, ще разширява постепенно своята дейность споредъ мѣстнитѣ условия и възможности. Ако то има нѣколко секции, хубаво е ученикътъ да мине

последователно презъ всички секции, за да се развие всестранно.

Една учителка е опитала подъ ръководството и опжтванията на Учителя съ успѣхъ другарския часъ (детския клубъ), макаръ и въ малко по-друга форма. Резултатитѣ сж отлични. Интересътъ на ученицитѣ къмъ другарския часъ билъ голѣмъ.

Разбира се, другарскиятъ часъ въ първоначалното училище, прогимназията и срѣдното училище, ще има по-различенъ характеръ. Но именно въ това разнообразие е красивата и възпитателна страна, понеже детето като премине отъ първоначалното училище въ прогимназията, ще работи въ другарския часъ, който ще има съвсемъ нова физиономия, и затова дейността му тамъ ще развие нови сили у него. Сжщо така и като премине въ гимназията, другарскиятъ часъ ще има съвсемъ другъ характеръ. Тамъ творчеството на юношата ще има по-широко поле за действие, по-голѣмъ размахъ.

Другарскиятъ часъ ще допринесе, за да приеме днешното училище още повече животъ въ себе си и така да се приближи все повече до училището-животъ, за да живѣе детето все по-пълненъ животъ — разнообразенъ, всестраненъ и творчески.

Х НѢКОИ ОРГАНИЗА- ЦИОННИ ВЪПРОСИ

По въпроса, кои ученици да следватъ въ професионални училища, Учителтъ казва следното: „Ония ученици, които не проявяватъ влѣчение къмъ общото образование, а чувствуватъ влѣчение къмъ нѣкоя професия, тѣ постѣпватъ въ професионално училище“.

Въ този случай материалното положение да не е причина за постѣпване въ професионално училище. А днесъ главниятъ поводъ за прекъсване гимназията и постѣпване въ професионално училище — това сж материалнитѣ сръдства. Всѣки, който нѣма сръдства за следване въ гимназия, постѣпва отрано въ нѣкое професионално училище.

Трѣбва да се измѣни характертъ, програмата на самитѣ професионални училища. Обществото се нуждае отъ хора съ обща духовна култура, съ достатъчно широко общо образование. Само така може да се повдигне културното ниво на народа. Защото целта ни не трѣбва да бжде културното повдигане само на единъ елитъ отъ народа, но повдигане въ културно отношение и на широкитѣ народни слоеве. Ето защо, въ професионалнитѣ училища трѣбва да се изучаватъ и достатъченъ брой общообразователни предмети, макаръ и тѣ нѣматъ видима прѣка връзка съ бждещата професия на ученика. По този начинъ ученицитѣ въ професионалнитѣ училища ще могатъ да разширятъ своето общо образование и да се оформятъ по-правилно като

личности съ духовни, културни нужди. Въ много професионални училища днесъ наистина учатъ нѣкои общообразователни предмети, но предимно тия, които сж въ по-голъма или по малка връзка съ професията. Това не е достатъчно.

Изучаването на достатъченъ брой общообразователни предмети въ професионалнитѣ училища ще помогне за по-доброто усвояване и на самитѣ професии. Единъ по-образованъ човѣкъ много по-лесно, по-бързо и съ по-тънъкъ усѣтъ ще схване професията, ще вложи въ нея по-голъмо творчество, естетиченъ вкусъ, по-голъма сръчностъ, съобразителностъ, наблюдателностъ, предприемчивостъ и пр.

* * *

Много деца, макаръ и даровити, поради мизерията, въ която живѣятъ, не могатъ да добиятъ по-голъмо образование отъ първоначалното и гимназиалното. Така се погребватъ много таланти, които могатъ да бждатъ полезни на обществото, на народа. Даже много деца поради мизерия не могатъ да завършатъ и първоначално училище, а камо ли да следватъ по-нататъкъ. Тия деца, които могатъ да учатъ, които иматъ дарби, любовъ и влѣчение къмъ наука, къмъ общо или специално образование, да не се лишаватъ отъ него поради материални причини. Значи, дарбитѣ, способнитѣ и влѣчението трѣбва да решатъ въпроса, а не материалното положение на детето.

Общиятъ принципъ съ това отношение трѣбва да бжде:

На всички деца образование до край споредъ тѣхнитѣ способности.

Ако едно дете е наклонно къмъ по-нататъшно образование и нѣма материални сръдства, трѣбва да го подкрепятъ общината и държавата. Това е единъ отъ начинитѣ, по който ще се съдействува най-ефикасно на даровититѣ и изобщо на способнитѣ деца.

* * *

Нѣкои говорятъ противъ общото образование и искатъ юношата по-скоро да влѣзе и участвува въ стопанския животъ на страната. На това може до се отговори следното :

Достатъчното, по-голѣмото общо образование повдига културното ниво на цѣлия народъ, а това е за общо добро.

Отъ друга страна, чрезъ приложение педагогическитѣ принципи на Учителя, основата на обучението и възпитанието въ училището ще бжде трудовиятъ принципъ — работа всрѣдъ природата: въ градината, на полето и пр. Чрезъ трудовия принципъ младежътъ, свършилъ училището, ще разбира и реалния животъ, ще бжде творецъ и въ него. Той ще бжде способенъ на творчески почини както въ духовно-културния животъ, тъй и въ стопанския животъ на страната.

ХІ УТРЕШНИЯТЪ ДЕНЬ

Личността на учителя

Личността на учителя е толкова важна, колкото сж важни и принципитъ и методитъ, които той прилага. Нѣкои нови педагогически течения искатъ да направятъ учителя почти излишенъ. Тѣ искатъ ученикътъ да учи самъ, за да прояви самодейность, творчество. Самодейността, творчеството сж необходими, но и личността на учителя все пакъ си остава като единъ отъ най-важнитъ образователни фактори.

Колкото детето се учи отъ учителя, толкова и последниятъ трѣбва да се учи отъ децата. Когато учителътъ нѣма резултатъ при нѣкой свой методъ, той трѣбва да се корегира. Децата въ това отношение сж най-добриятъ коректоръ на учителя. Той трѣбва да черпи поука отъ тѣзи корекции, да се поправя, да твори, да открива нови методи.

Учителътъ и ученикътъ трѣбва да дойдатъ чрезъ любовта въ интименъ досѣгъ — досѣгъ на умове, сърдца и души. Така става взаимна обмѣна между тѣхъ — преливане на душитъ имъ. Ценното, красивото, възвишеното въ душата на учителя — неговитъ дарби, способности и добродетели — по този начинъ ще се преливатъ у децата.

Учителътъ казва: „Любовта не е проповѣдь. Тя е контактъ на душитъ. Тя се предава отъ душа на душа. Тя е живиятъ огънь, кой-

то се предава отъ човѣкъ на човѣкъ. Колкото се може по-малко морализиране, а повече да се предава на децата този живиятъ огънь! И учителятъ получава нѣщо ценно отъ децата“. Чистото, благородното, активността и невинността на детската природа ще се прелива въ учителя. Ето защо, лицата, които сж въ вътрешно общение съ децата, запазватъ въ себе си нѣщо детско, младенческо и идейно. Както казва Кершенщайнеръ, любовта на учителя къмъ децата не е нѣщо химерично, но една реална сила, чрезъ която той дарява децата съ най-ценното, най-скъпото отъ своята душа. И подъ чара на този даръ всички детски сили и заложби се разцвѣтватъ. Досѣгътъ и преливането на душитѣ имъ е именно главниятъ изворъ на вдъхновението, което непрекъснато трѣбва да царува въ училището. Б. Марковъ казва*): „При общуването между учителя и детето любовта е необходимиятъ златенъ мостъ между душитѣ, за да се прелѣе образователното духовно - нравствено съдържание“. Ето защо личността на учителя играе една отъ най-важнитѣ роли въ образователния процесъ.

Учителятъ държи децата въ своето съзнание и непрекъснато ги потопява въ струитѣ на своята любовъ.

Видѣхме, че подражателността у децата е доста силна. Макаръ тя да е най-силна презъ първия образователенъ периодъ — до седмата година — но тя все пакъ си остава като мощна сила и презъ втория и третия периоди. За да се използва тя за образователни цели, учителятъ трѣбва да бжде достоенъ образецъ, който да сияе като слънце въ детския животъ, както се изразява Стела Русчева. Кл. Скопакъ казва**): „Образътъ на учителя въ

*) „Къмъ изучаване душата на учителя“, сп. „Просвѣта“, май, 1940 г., год. V, кн. 9, стр. 1095.

**) „Вестителятъ на бъдещето“, въ сп. „Свободно възпитание“, год. XIII, кн. 9 - 10, май - юний 1935 г., стр. 375.

детското въображение трѣбва да сияе съ ореола на висше съвършенство. Детето трѣбва нему да подражава, къмъ него да се стреми. Какво голѣмо разочарование настава въ душата му, когато този образъ бѣде помраченъ!“ Ученикътъ се възпитава най-добре, като види около себе си реално въплѣщение на идеалното, съвършеното. Ето защо, учителътъ трѣбва да представя за детето такъвъ идеаленъ типъ, който съ своето присѣствие учи детето много повече, отколкото безброй морализирания. По този въпросъ Стела Русчева казва*): „Само въ първоначалното училище учителитъ сж могли да вникнатъ въ детската душа; тѣ сж истински ваятели на детскитѣ души и живѣятъ въ най-голѣма духовна връзка съ ученицитѣ си. Тази връзка се поразхалтва въ прогимназията и съвсемъ отслабва въ гимназията. Трѣбва да забележимъ, че за това не сж виновни учителитѣ, а несъвършената образователна система. Ученикътъ свършва гимназията, и учителитѣ му сж били чужди, както и той на тѣхъ“.

Въ отношенията между учителъ и ученици трѣбва да царува интимностъ, топлота и духовна връзка. Въ основното училище това ще направи любовта, а въ срѣдното училище освенъ любовта се прибавя и другъ факторъ: влизане на учителя въ досѣгъ съ свѣта на идейнитѣ търсения, копнежи и идеяли на младежа.

Учителството, казва Учителътъ, е една отъ най-възвишенитѣ професии на земята. За да се види, колко високо той цени учителството, ще дадемъ примѣръ. Единъ учител попита Учителя: „Да напусна ли училището, за да избира по-добра професия отъ материално гледище?“ Учителътъ му каза: „Не напускайте учителството за материални цели, ако пазите интереситѣ на своята душа!“

Разбира се, учителътъ трѣбва да има солидна

*) „Принудата въ дѣлото на образователната система“ отъ Стела А. Русчева, въ Юбилейния сборникъ въ честь на проф. М. Герасковъ, София, 1942 г.

педагогическа подготовка, мирогледъ, стремежъ къмъ съвършенство и идеалъ. Този стремежъ, този идеалъ, за който живѣе, ще влѣятъ своя огънь въ детскитѣ души, независимо отъ думитѣ, които говори.

Кои лица сж най-подходни за учители? Кои трѣбва да следватъ за учители? Предимно любвеобилнитѣ натури! Хората на любовта, на сърдцето сж натури, родени за учители. Хората, които се самораздаватъ, сж родени за учители! Тѣ трѣбва да пълнятъ предимно учителскитѣ институти. Такива натури сж най-способни да гледатъ всичко презъ очитѣ на любовта и да видятъ божественото, вѣчнитѣ ценности, които крие детето въ себе си, въ прѣки привиднитѣ му недостатѣци, склонности и пр., които то може би проявява външно. Такива учители, казва Кершенщайнеръ, иматъ вѣра въ божествеността на най-вътрешната сжщина на човѣшкия духъ. Тая вѣра изхожда отъ любовта, но е полезно тя да се подхранва и отъ мирогледа, който да помогне на учителя да дойде до познание на истинското човѣшко естество.

Близки перспективи

За да се изгради новото училище, трѣбва да се познаватъ глѣбинитѣ на детската природа, нейнитѣ нужди и да се знаятъ истинскитѣ методи, чрезъ които тѣ могатъ да бждатъ задоволени, за да се създаде пълниятъ образъ — физиченъ и духовенъ — на всестранно развития човѣкъ.

Който следи отблизо опитнитѣ училища въ странство, ще види, че въ много чужди опитни училища има разочарование. Това е, защото ръководителитѣ на тия опитни училища, въпрѣки красивитѣ имъ желанія и благородни подбуди, не сж изхождали отъ познанието на истинското духовно детско естество, пренебрѣгвали сж нуждитѣ на висшата детска духовна природа. Тукъ ще спомена само случая съ г-ца Кросъ, ръководителка на първоначалното училище въ Кингсъ-Ланглей. Въ това училище билъ приложенъ трудовиятъ принципъ. Децата проявявали самодейностъ, творчество — тѣ работили заедно съ учителката си въ къщи, въ обора, на полето, въ градината. Това училище представлявало нѣщо като стопанство. Но г-ца Кросъ чувствувала ясно, че „на модернитѣ реформаторски стремежи липсва една дълбока основа, изхождаща отъ духовното познание на свѣта“. Педагогическитѣ принципи на Учителя изхождатъ именно отъ такова по-дълбоко познание на детската природа. Учителтъ съ педагогическитѣ принципи и методи, които излага, има за цель да се създаде едно училище, което да е въ най-пълна хармония съ характера и нуждитѣ на детската природа. Тогава ще имаме неподозирани резултати. Учителтъ казва за новитѣ образователни методи: „При новото възпитание ще имаме гениални деца, понеже ще бждатъ поставени въ най-благоприятна обстановка“. „Трѣбва едно пробно училище, и въ две

години отгоре ще се види разликата“. „Ако всички учители прилагатъ това знание, знаете ли, какъвъ културенъ народъ ще бждемъ?“

* * *

Трѣбва усилена работа, за да се разпространи срѣдъ учителство и общество свѣтлината на тая нова педагогия, за която говори Учителътъ. Принципитъ и методитъ на тая нова педагогия трѣбва да се популяризиратъ чрезъ специални педагогически курсове повсемѣстно въ страната, чрезъ активно участие въ педагогическитъ конференции, въ които да се изтъкне новиятъ духъ, въ който трѣбва да трѣгне днешното училище, чрезъ подходни статии въ педагогическитъ и др. списания и вестници, чрезъ сказки и пр. Въ това направление нѣкои учители сж почнали вече да работятъ. Още въ 1919 год. учителътъ Пенко К. Пенковъ отъ Габрово е държалъ рефератъ въ редовното събрание на Габровското окол. учителско д-во „Неофигъ Рилски“ върху тия нови педагогически идеи. Той е турилъ начало въ това направление.

За да се подготвятъ учителитъ за тия нови принципи и методи, тѣ трѣбва да се преподаватъ въ учителскитъ институти. Тѣ не трѣбва да даватъ само външна педагогична подготовка на бъдещия учител, но тамъ трѣбва да се формира душата на новия учител, да се запали живиятъ огънъ въ неговото сърдце, да се формира новиятъ човѣкъ на дейната любовь.

Понеже принципитъ и методитъ на новата педагогия сж нуждни не само за бъдещия учител, но и на всички други, тѣ трѣбва да се преподаватъ не само въ учителскитъ институти, но и въ всички срѣдни училища — нѣкои избрани части отъ нея. Науката за образованието е нужна, казва Учителътъ, не само за учителитъ, но и за всички хора, защото цѣлиятъ животъ е училище — поле за обучение и възпитание.

Учителѣтъ, който иска да схване стойността на известни педагогически принципи и методи, може да избере най-лесния път — опитѣтъ. Може да приложи нѣкои отъ тия принципи и методи и ще сѣди по резултата. Учителѣтъ и при днешнитѣ условия, до колкото му позволява сегашната училищна програма, може да прави известни опити. Децата съвсемъ се промѣнятъ, когато се приложи нѣкой отъ методитѣ на Учителя, казватъ учителитѣ, които сѣ проучили педагогическитѣ идеи на Учителя и сѣ ги приложили, до колкото допуска днешната училищна програма. Даже най-малкиятъ опитъ въ това направление може да даде поучителенъ резултатъ.

Изложенитѣ тукъ принципи и методи сѣ отъ такъвъ характеръ, че съ тѣхъ може да се почне, безъ да се взематъ мѣрки за предварително обзавеждане на училищата съ нужнитѣ пособия. При всѣко училище може да се направи първа крачка за прилагане на тия методи при наличнитѣ условия: може да се почне съ разработване на частъ отъ училищния дворъ или други близки мѣстности въ цвѣтна, зеленчукова и плодна градини. За тая цель се изискватъ на първо време нищожни сръдства, които всѣко училище може да намѣри.

XII

СЪВРЕМЕННАТА МЛАДЕЖЪ И ЗАДАЧИТЪ НА ЕПОХАТА

„Младежът е цвѣтътъ на дървото. Отъ оплодяването на тия цвѣтове зависи бъдещето на дървото“.

Учительтъ

Съ гениално прозрение Словацки въ книгата си „Генезисъ на Духа“ разкрива дълбокия смисълъ на развитието въ природата. Той казва, че Великото разумно начало е създало изпърво минералнитѣ форми, за да се прояви чрезъ тѣхъ. Но по-неже тѣ сж несъвършени, то създало растителнитѣ форми, за да се прояви чрезъ тѣхъ съ по-голъма пълнота. Но и чрезъ тѣхъ не е могло да се изяви въ пълнота. За това създало животинскитѣ форми и човѣшкитѣ. Смисълътъ на развитието е въ все по-пълната проява на Великото разумно начало, което работи въ свѣта.

По сжщия начинъ всѣка нова епоха въ човѣшката история е все по-пълна проява на силитѣ, вложени въ Божествената сжщина на човѣшкия духъ. Ето защо, всѣка нова епоха въ човѣшката история носи нѣщо ново, представя ново откровение на силитѣ на човѣшкия духъ.

Голѣмитѣ пертурбации, на които сме свидетели днесъ, когато цѣлиятъ животъ издъно е раздвиженъ и разтърсенъ, показватъ, че се намираме на границата между две епохи: една стара, която залѣзва, и една нова, която се ражда.

И днешното училище е призовано именно да създаде строителитѣ на новото, което иде. Днесъ

има стени между душитѣ. Тѣ сж далечъ една отъ друга. Отношенията между хората сж механични. Въ днешното общество трѣбва да се влѣе единъ новъ елементъ, който да спои хората, да ги обедини. За да стане това, трѣбва да се създаде новиятъ типъ човѣкъ — човѣкътъ на дейната любовъ. Това ще направи училището. Отъ училището трѣбва да излѣзатъ души, които ще внесатъ въ обществото своята чистота, своя идеализъмъ, кваса на новата любовъ; тя представя оная свещена запалка, която трѣбва да запали хорските сърдца.

Тая любовъ, която тѣ ще внесатъ, ще има такова магическо действие, както едно микроскопично кристалче, което се поставя въ наситения разтворъ, и въ него веднага започва процесътъ на кристализацията.

Или любовта, която тѣ ще внесатъ въ обществото, ще бжде като електриченъ токъ, който се пуца въ действие, и лампитѣ на готовата вече инсталация свѣтватъ.

Човѣшкитѣ души сж готови за това. Инсталациитѣ въ тѣхния умъ и сърдце сж вече готови. Остава да се пусне електричниятъ токъ, за да просвѣтнатъ. И този електриченъ токъ ще дойде отъ кваса на любовта, която младото поколѣние ще внесе въ обществото.

Или този новъ елементъ на любовта, който младитѣ, излѣзли отъ новото училище, ще внесатъ въ обществото, прилича на онзи развигоръ — топлиятъ пролѣтенъ вѣтъръ — който развива, разлиства горитѣ.

Или можемъ да дадемъ друго сравнение: любовта, която възпитаницитѣ на новото училище ще внесатъ въ обществото, прилича на онзи напоителенъ, благословенъ дъждъ, който дълго е билъ очакванъ отъ изжаднялата, напукана земя и отъ засъхналитѣ цвѣтенца, треви и дървета.

Или можемъ да я сравнимъ съ онзи слънчевъ изгрѣвъ въ човѣшкия животъ, за който копнѣе човѣшката душа следъ дългата нощъ.

Новиятъ типъ човѣкъ, който днешното училище трѣбва да създаде, ще внесе въ съвременния животъ оная живителна влага, която превръща безплоднитѣ пустински пѣсъци въ красиви цвѣтни и плодни градини; той ще внесе въ живота оная топлина, която ще стопи ледоветѣ и снѣговетѣ на дългата зима въ човѣшкитѣ души. Така ще се подготви пролѣтната култура, която ще донесе велики постижения. Тя ще се отличава съ следното: взаимното съперничество ще се замѣни съ взаимно сътрудничество; конкуренцията ще се замѣни съ взаимопомощъ и солидарность. Въ основитѣ на новата култура ще легнатъ разумността, справедливостта и добротата.

Новото училище може да направи това, може да създаде новия типъ човѣкъ. Защо? Защото любовта живѣе въ глѣбинитѣ на човѣшката душа и образува нейната Божествена сжщина. Ето защо, човѣкъ е добъръ по своята природа. Жанъ Жакъ Русо казва: „Всичко, което излиза отъ ржцетѣ на природата, е добро“. Въ глѣбинитѣ на човѣшката душа живѣятъ любовта, добротата и чистотата. Ето защо, тая мисия на днешното училище не значи, че то ще внесе единъ новъ, чуждъ елементъ въ човѣка, но ще употреби онѣзи разумни, целесобразни методи на живата, разумна природа, чрезъ които да се изяви доброто, което живѣе въ човѣшката душа и което чака съ вѣкове своето изявление. Любовта, това е скритото добро въ човѣшката душа, което трѣбва да се изяви.

Мисията на днешното училище, на младото поколѣние се вижда много ясно и въ драмата „Слѣпитѣ“ отъ Метерлинкъ. Въ тази драма се описва животътъ на слѣпитѣ, захвърлени на единъ островъ, който е обиколенъ отъ вълнитѣ на океана. Никой отъ тѣхъ не вижда освенъ детето на една отъ

слѣпитъ жени. И надеждата на всички слѣпи е въ това дете, понеже само то вижда!

Новиятъ типъ човѣкъ, откърменъ отъ новото училище, ще внесе въ човѣчеството единъ новъ елементъ — това е духътъ на жертвата, самоотричането, духътъ на дейната любовъ. И този духъ, който той ще внесе въ живота, ще закваси цѣлото общество, както малкото квасъ всички кото тѣсто заквасва!

Защо въ новото училище основниятъ принципъ е свободата? За да се създадатъ въ училището души, които обичатъ свободата, души независими, свободни, силни, смѣли и решителни. Защото само свободнитъ и силни души могатъ да бждатъ строители на нови пѣтища; защото свободата е свещениятъ стремежъ на всѣка душа, висшето благо, което прави човѣка истински човѣкъ.

Защо въ новото училище опитътъ е основенъ принципъ? За да излѣзе отъ новото училище едно поколѣние не съ мъртви знания, натрупани механично, безъ никаква връзка съ живота, но съ живото опитано знание, което съдържа и методитъ за приложение въ живота.

Защо въ новото училище ще се практикува трудовиятъ принципъ? За да се създадатъ хора активни, на почина, хора трезви, разумни, които разбиратъ живота, иматъ воля да преодолѣятъ всички прѣчки въ пѣтя на предназначаната си цель. Това ново училище нѣма да създаде Рудиновци, които само теоритизиратъ, умуватъ, но не сж хора на дѣлото и творчеството въ живота.

Защо въ новото училище се въвежда ново отношение къмъ природата, защо се работи всрѣдъ природата? Защото по този начинъ природата — Великата Свѣтовна Майка — ще влѣе своитъ вѣчно млади енергии въ своитъ деца, ще влѣе своята мъдрость въ тѣхнитъ умове и сърдца. По този начинъ младото поколѣние ще внесе въ обществото една нова мъдрость, която тѣ сж учили отъ обще-

нието съ природата, мъдростъ, която е изгрѣла въ тѣхъ отъ любовното общение съ изворитѣ, цвѣтята, трѣвитѣ, дърветата, планинитѣ!

Защо въ новото училище музиката, паневритмията, ритмичната гимнастика се смѣтатъ като първостепенни образователни фактори? Защото тѣ ще внесатъ музика, ритъмъ и хармония въ детския умъ, сърдце и воля, ще внесатъ свѣтли мисли въ ума, благородни чувства въ сърдцето, сила въ волята и мощъ въ тѣлото.

Защо въ новото училище сж приложени методитѣ за разцѣвяването на любовта въ детскитѣ души? Защото така ще се оформи човѣкътъ на новата епоха. Така младото поколение ще внесе въ обществото духътъ на слугуване, съ който е било откърмено въ училището. Съ какво се отличава онзи, въ когото работи духътъ на слугуването? Той намира своето щастие въ служенето на другитѣ; радостенъ е, само когато направи нѣщо за другитѣ.

Защо въ гимназиалнитѣ класове трѣбва да царува идейниятъ животъ? За да се получи едно младо поколение съ завършенъ цѣлостенъ мирогледъ, съ окрилени сърдца, вдъхновени отъ възторжения потикъ на идеализма. Защото само хора съ завършенъ мирогледъ могатъ да бждатъ съзнателни работници за единъ високъ идеалъ!

Когато днешното училище осъзнае тая своя мисия, то ще създаде едно съвсемъ ново поколение, пропито отъ висшъ идеенъ животъ, отъ възторгъ, едно поколение на строители, работници за изграждането на новата култура, която иде!

И тѣй, новата епоха, която иде, иска нови хора. Училището трѣбва да ги създаде!

Тукъ ще изложи нѣколко думи, казани отъ Учителя на младитѣ:

„Въ свѣта трѣбва да дойде новото. Младитѣ, копнѣятъ за нѣщо идеално и възвишено, което да

се реализира на земята. Новото, което очакват младитѣ, е любовта! Единствената сила, която може да оправи свѣта, е любовта. Тя може да даде потикъ на човѣшкия умъ, сърдце, воля и душа. Любовъ, която не може да имъ даде потикъ, не е любовъ. Свѣтътъ не може да се оправи по никой другъ начинъ! Смисълътъ на живота е въ любовта. Когато хората се обичатъ, това е Божественото въ свѣта!

Ако имате любовъ, никога нѣма да се обезсърдявате, и всичко, каквото желаете, ще го постигнете; и дето минете, пѣтътъ ви ще бѣде отворенъ. Ако живѣете за любовта, и тя ще живѣе за васъ.

Ако има нѣкой да е говорилъ за любовта, азъ съмъ говорилъ най-много, но пакъ едвамъ съмъ започналъ да говоря за нея. Тя е най-великата наука въ свѣта! Разумността, справедливостта и добротата сж само външенъ изразъ на любовта. Разумността дава смисъла на живота, справедливостта — неговото съдържание, а доброто — външната му форма. Безъ тѣзи нѣща какъвто и животъ да се прояви, ще бѣде нещастенъ.

Новото е, когато всичко цѣвти, всичко зрѣе, всичко пѣе и всичко работи. Това е новото, което иде въ свѣта. Сега минаваме отъ единъ старъ порядъкъ на нѣщата въ новъ. Стариятъ порядъкъ е тъменъ, а новиятъ — свѣтълъ.

Новото прилича на месецъ май; всичко се събужда и излиза отъ зимния си сънъ! Заледенитѣ рѣки на земята ще се размразятъ, цвѣтията ще се разцвѣтятъ. Отново ще протечатъ благодатни извори презъ пустинитѣ и ще ги превърнатъ въ китни градини. Новиятъ човѣкъ като дойде, отново ще се свърже съ цѣлата природа. Нему ще проговорятъ цвѣтията, птицитѣ, планинитѣ и звездитѣ, и той ще разбира езика имъ.

Въ новия порядъкъ нѣма да има обезсърчени хора въ свѣта. Ще има възможности за всички.

Свѣтътъ е толкова хубавъ! Нѣма какво да се обезсърдаваме! Докато слънцето грѣе, нѣма защо да се обезсърчаваме.

Любовта създава новитѣ отношения между хората: всѣки да почита Божественото въ всички хора. Всѣки да съзнава, че Божественото живѣе въ всѣки човѣкъ. И когато хората почнатъ да почитатъ Божественото въ човѣшкия умъ, въ човѣшката справедливостъ и въ човѣшката доброта, това е новото, на което трѣбва да уповаваме въ бъдеще.

Днесъ се намираме предъ момента на разцѣвяване на човѣшката душа — най-великото и необикновено събитие въ живота. Човѣкъ ще възприеме първия лжчъ на любовта. Душитѣ още не сж цѣвнали. Постепенно всички души ще се разцѣвятъ — едни по-рано, други по-късно. Сега трѣбва да се говори на хората за зазоряването и пробуждането на човѣшкото съзнание, за приемане първия лжчъ на любовта. Тия души, които жадуватъ за свѣтлина, ще цѣвнатъ и ще завържатъ. При пробуждането имъ всички противоречия въ тѣхъ изчезватъ. Индивидуалниятъ животъ на хората прилича на отдѣлни частици, които трѣбва да минатъ презъ огъня, за да се слѣпятъ. А пъкъ този огънь е любовта, Ако не дойде тя, нищо не може да се направи. Идването на новата култура е въпросъ за пробуждане на съзнанието.

Отъ всички тѣзи страдания, които днесъ човѣчеството минава, ще излѣзе едно възродено човѣчество, което ще трѣгне по съвсемъ нови пѣтища. Иде велико пробуждане на съзнанието.

Само тия общества и народи иматъ бъдеще, които иматъ усѣтъ за новитѣ идеи, и въ които последнитѣ намиратъ мѣсто и се разцѣвяватъ.

Новото е: Всѣки да опита служенето; благата, които разумната природа ни е дала, трѣбва да ги употребимъ за другитѣ. При любовта всички сж слуги. Единъ на другъ си даватъ почитание, а при безлюбието всички сж господари, и единъ върху

други упражняватъ насилие. Само любещиятъ може да слугува.

Днесъ една култура преминава въ друга. Новото ще вземе надмощие. Сега иде нѣщо разумно. Любовта трѣбва да изпълни въздуха! Това, което иде днесъ въ свѣта, е духътъ на братството. Човѣкътъ съ новото съзнание ще чувствува единството на живота. И когато види, че обичатъ нѣкого, ще съзнава, че и самия него обичатъ. И когато поливатъ едно цвѣте, той ще се радва, понеже и цвѣтето се радва.

Кое е новото, което иде: като видите едно живо същество, сърдцето ви да трепне. Въ всѣко живо същество да видите проявлението на Безграничния. Щастието на другитѣ хора да е ваше щастие. Когато нѣкой човѣкъ напредва, да ви е приятно, понеже той и вие сте едно. Ако можете да живѣете въ всички и всички да живѣятъ въ васъ, вие сте отъ новитѣ хора.

Човѣкъ да вижда въ баща си, майка си, братъ си, въ всички хора, въ растенията, на всѣкжде изявлението на Великото Разумно Начало въ свѣта. Когато въ свѣта влѣзе братството, когато всѣки вижда въ лицето на всѣки мжжъ свой братъ и въ лицето на всѣка жена своя сестра, тогава новото е дошло въ свѣта. Братството и сестринството — това е новиятъ редъ на нѣщата въ свѣта!

Любовта иде сега да спаси свѣта. За да има справедливостъ, щедростъ, потикъ къмъ знание и пр. трѣбва да има любовъ. Всѣко нѣщо трѣбва да произтича отъ потока на любовта.

Когато новиятъ животъ на любовта протече презъ хората, тѣ ще станатъ умни, любещи и свободни!

Сега трѣбва да дойдатъ новитѣ българи! Новитѣ българи сж като работливитѣ пчели, които събиратъ медъ отъ цвѣтата.

Като има повече българи умни, справедливи и добри, България ще се оправи и ще бжде единъ творчески народъ въ свѣта. Трѣбва да се сплотимъ,

но сплотяването на българския народъ зависи отъ любовта. Ако всички българи се обичатъ, тогава сме сплотени. Ако всички българи приематъ вълната на мировата любовъ, която иде, тѣ сж отъ новитѣ хора.

Пожелавамъ ви да бждете винаги чисти и свѣтли! Човѣкъ безъ чистота въ живота всичко изгубва, и каквото пожелае, не може да го постигне. Чисти ли сте обаче въ мисли, чувства и действия, ще бждете силни, и каквото желаете, ще го придобиете. Вие, младитѣ, пазете идеала на вашата душа и къмъ него се стремете: Да бждете чисти и свѣтли!

Пожелавамъ ви да бждете узрѣли плодове. Най-хубавото, което Великото Разумно Начало е вложило въ васъ, да се прояви. Бждете вѣрни на онова, което То е вложило въ васъ! Ако ме попитате: „Какво трѣбва да правимъ?“, ще ви кажа: Дишайте любовъ! Нека да грѣе слънцето въ вашия умъ, въ вашето сърдце и въ вашата душа. Любовта да ви подбужда къмъ дейность!

Съдържание

	стр.
Предисловие	3
Въведение	11
Училище-животъ	14

I.

ДЕТСКАТА ПРИРОДА. . . .	16
-------------------------	----

II.

ОСНОВНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПРИНЦИПИ.	27
--	----

Любовь	27
1. Закони и методи на любовта	27
2. Любовта като образователенъ факторъ . .	46
3. Създаването на новия типъ човѣкъ — чо- вѣкътъ на дейната любовъ — мисия на днеш- ното училище , ...	52
4. Вътрешна връзка между учитель и ученици. Законътъ на Хелмхолца	67
Свобода	71
Опитъ	79
Навременность	81
1. Тритъ образователни периода	82
2. Връзка на образованието съ нуждитъ и за- дачитъ на епохата	89
Следване методитъ на природата .	90

III.

ПЪРВИ ОБРАЗОВАТЕЛЕНЪ ПЕРИОДЪ
(ПРЕДУЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТЪ) . 96

IV.

ВТОРИ ОБРАЗОВАТЕЛЕНЪ ПЕРИОДЪ
(ОСНОВНО УЧИЛИЩЕ). . . 102

Обща характеристика 102

Художествениятъ елементъ трѣбва да прониква цѣлото обучение и възпитание 111

Трудътъ като образователенъ факторъ 116

1. Въ лоното на живата природа 116

2. Що е творчески трудъ? 118

3. Защо работата всрѣдъ природата трѣбва да бжде срѣдище на цѣлото обучение? 126

4. Работата на детето въ цвѣтната, зеленчукова и овощна градини и въ околната природа 140

5. Ново отношение къмъ природата 151

6. Трудътъ — изходна точка при обучението по природознание 165

7. Трудътъ — изходна точка при обучението по всички други учебни предмети 181

Методъ на съпоставяне или уподобление 207

Излагане висши духовни и морални принципи чрезъ приказки, разкази, легенди и пр. 223

Висшъ душевенъ животъ 225

Методични въпроси	229
-----------------------------	-----

V.

ТРЕТИ ОБРАЗОВАТЕЛЕНЪ ПЕРИОДЪ (ГИМНАЗИАЛНИЯТЪ).	235
---	-----

Обща характеристика. Периодъ на логично мислене и идейни търсения	235
--	-----

Трагедията въ детската душа. Душа- та на сръдношколската младежъ.	254
--	-----

Идейниятъ животъ въ сръдн. училища	265
------------------------------------	-----

Методични въпроси	313
-----------------------------	-----

Упътвания за самовъзпитание. . .	318
----------------------------------	-----

VI.

ПРЕДНАЗНАЧЕНИЕТО НА МУЗИКА- ТА И ПАНЕВРИТМИЯТА ВЪ ОБРА- ЗОВАНИЕТО	319
---	-----

VII.

МИСИЯТА НА МАЙКАТА . . .	346
--------------------------	-----

VIII.

ПРИРОДОСЪОБРАЗЕНЪ ЖИВОТЪ	360
--------------------------	-----

Чиста и нечиста храна	362
---------------------------------	-----

Въздържание и възпитание	375
----------------------------------	-----

Дишане и възпитание	377
-------------------------------	-----

Чистота	381
-------------------	-----

Разходки и излети	384
-----------------------------	-----

IX.

ДРУГАРСКИ ЧАСЪ (ДЕТСКИ КЛУБЪ)	387
-------------------------------	-----

X.

НЪКОИ ОРГАНИЗАЦ. ВЪПРОСИ . . 391

XI.

УТРЕШНИЯТЪ ДЕНЬ 394

Личността на учителя 394

Близки перспективи 398

XII.

СЪВРЕМЕННАТА МЛАДЕЖЪ И ЗА-
ДАЧИТЪ НА ЕПОХАТА . . . 401

Печатница Лито-печать — Гурко 22, София.

